



ISSN 3079-7403

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХОРУҒ ба номи М. НАЗАРШОЕВ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ

Бахши илмҳои гуманитарӣ

ВЕСТНИК

ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Серия гуманитарных наук

BULLETIN

OF THE KHOROG UNIVERSITY

Humanities Series

№3 (03) 2025



**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ХОРУҒ**

(Баҳши илмҳои гуманитарӣ: 07.00.00. - Илмҳои таърихӣ ва
бостоншиносӣ, 10.00.00 - Илмҳои филологӣ ва 08.00.00. - Илмҳои иқтисодӣ)

**ВЕСТНИК
ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

(Серия гуманитарных наук: 07.00.00. - Исторические и археологические
науки, 10.00.00. – Филологические науки и 08.00.00. -Экономические науки)

**BULLETIN
OF THE KHOROG UNIVERSITY**

(Series of humanities sciences: 07.00.00. – Historical and
archaeological sciences, 10.00.00. – Philological sciences and 08.00.00.
-Economic sciences)

№ 3 (03) 2025

ХОРУҒ 2025

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ХОРУҶ**МУШОВИР:**

Комилбек Амид Ёрбек – Ректор, доктори илмҳои сиёсӣ.

САРМУҶАРРИИ:

Ахмадзода Баҳромҷон Рачаб – Муовини ректор оид ба илм ва инноватсия, доктори илмҳои техника, профессор.

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

С.М. Гоибназарзода – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

Ҳ. Қаландариён – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

М. Аламшоев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

Ҷ. Булбулов – доктори илмҳои педагогӣ, профессор.

Ш. Қонмамадов – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

М.Мамадасламов – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

А.Абдулназарзода – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

Э.Ҳочибеков – доктори илмҳои таърих, профессор.

Қ.Собирова – доктори илмҳои таърих, профессор.

И. Самандарзода – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Ш.Карамхудоёв – доктори илмҳои фалсафа, профессор.

М.И.Садриддинов – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

Б.Г.Сафаров – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент.

А.Ҳ.Авезов – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Н.М.Мирзоев – Доктори илмҳои таърих, профессор.

Д.А.Алиҷанов – Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор.

Н.Н. Нуров – доктори илмҳои филологӣ А.Р.

Аюбов – доктори илмҳои таърих, профессор.

МУҶАРРИОН:

Б.Мамадрайонова – омӯзгори забони англисӣ, М. Тойчиев – номзоди илмҳои филологӣ.

КОТИБИ МАСЪҶУЛ:

Н. Офаридоев – доктори илмҳои филологӣ, профессор.

САҲИФАБАНД:

К.О. Хоркашова – мутахассиси қисми илм ва инноватсия.

СУРОҶА:

Чумхурии Тоҷикистон, ВМКБ. Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моёншо Назаршоев 736000, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур 109.

Тел./Факс (+992-8) 22779 СОМОНА: донишгоҳ – <https://www.khogu.tj> маҷалла – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

Маҷалла 05.07.2024 ба рӯйхати маҷаллаҳои тақризишавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон ворид карда шудааст.

Маҷалла аз тарафи Вазорати фарҳанги Чумхурии Тоҷикистон (№263/МҶ- 97 аз 12.10.2022) ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Индекси Иқтибосовари Илми Россия № 297/2023 аз 22.05.2023 сабти ном шудааст.

Масъулият ва дақиқии маводи ҷопшуда ба зимми муаллифони вогузур аст.

Суроғи банкі: “Амонатбанк” ВМКБ. ИНН 700000710

С/х 202006810900001566000

КХ 22402972000002

МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© «Паёми Донишгоҳи Хоруғ», 2025.

ВЕСТНИК ХОРОГСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ**СОВЕТНИК:**

Комилбек Амид Ёрбек – ректор, доктор политических наук.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Ахмадзода Баҳромҷон Раджаб – заместитель ректора по науке и инновациям, доктор технических наук, профессор.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

С.М.Гоибназарзода – доктор экономических наук, доцент.

Х.Каландарян – доктор филологических наук, профессор

М.Аламшоев – доктор филологических наук, профессор.

Дж. Булбулов – доктор педагогических наук, профессор.

Ш.Джонмамадов – доктор экономических наук, профессор.

М.Мамадасламов – доктор филологических наук, профессор.

А. Абдулназарзода – доктор филологических наук, профессор.

Э.Ходжибеков – доктор исторических наук, профессор.

К.Собирова – доктор исторических наук, профессор.

И.Самандарзода – доктор экономических наук, профессор.

Ш.Карамхудоёв – доктор философских наук, профессор.

М.И.Садриддинов – доктор экономических наук, доцент.

Б.Г.Сафаров – доктор экономических наук, доцент.

А.Х. Авезов – доктор экономических наук, профессор.

Н.М.Мирзоев – доктор исторических наук, профессор.

Д.А.Алиджанов – доктор экономических наук, профессор.

Н.Н. Нуров – доктор филологических наук.

А.Р.Аюбов – доктор исторических наук, профессор.

РЕДАКТОРЫ:

Б. Мамадраёнова – преп. английского языка, М. Тойчиев – кандидат филологических наук.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Н. Офаридоев – доктор филологических наук, профессор.

ДИЗАЙНЕР:

К.О. Хоркашова – специалист по науке и инновациям.

АДРЕС:

Республика Таджикистан, ГБАО. Хорогский государственный университет имени Моёншо Назаршоева, г. Хорог, улица Шахтемур, 109, 736000. Тел./Факс (+992-8) 22779

ВЕБ-САЙТ: университет – <https://www.khogu.tj> журнал – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

05.07.2024 года журнал включен в список рецензируемых журналов Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан (№263/МЖ-97 от 12.10.2022).

Журнал зарегистрирован в Индексе научного цитирования России № 297/2023 от 22.05.2023.

Ответственность и достоверность публикуемого материала несут авторы.

Адрес банка: «Амонатбанк» ВМКБ. ИНН 700000710

№ 202006810900001566000

КХ 22402972000002

МФО (БИК) 350101626

20402972316264

© «Вестник Хорогского университета», 2025

VESTNIK KHORUG UNIVERSITY**ADVISOR:**

Komilbek Amid Yorbeck - rector, doctor of political sciences.

CHIEF EDITOR:

Ahmadzoda Bahromjon Rajab - Deputy Rector for Science and Innovation, Doctor of Technical Sciences, Professor.

EDITORIAL TEAM:

S. M. Goibnazarzoda - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

H. Kalandaryan - Doctor of Philology, Professor.

M. Alamsheev - Doctor of Philology, Professor.

J. Bulbulov - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor.

Sh. Jonmamadov - Doctor of Economics, Professor.

M. Mamadaslamov - Doctor of Philology, Professor.

A. Abdunazarzoda - Doctor of Philology, Professor.

E. Khodjibekov - Doctor of Historical Sciences, Professor.

K. Sobirova - Doctor of Historical Sciences, Professor.

I. Samandarzoda - Doctor of Economics, Professor.

Sh. Karamkhudoev - Doctor of Philosophy, Professor.

M. I. Sadriddinov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

B. G. Safarov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

A. H. Avezov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

N. M. Mirzoev - Doctor of Historical Sciences, Professor.

D. A. Alijonov - Doctor of Economics, Sciences, Professor.

N. N. Nurov - Doctor of Philology Sciences

A. R. Ayubov - Doctor of Historical Sciences, Professor.

EDITORS:

B. Mamadrayonova - English teacher, M. Toychiev - Candidate of Philology.

EXECUTIVE SECRETARY:

N. Ofaridaev - Doctor of Philology, Professor.

DESIGNER:

K. O. Khorkashova - Science and Innovation Specialist.

ADDRESS:

Republic of Tajikistan, VMKB. Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Khorog city, Shakhtemur street, 109, 736000. Tel./ Fax (+992-8) 22779

WEB SITE: university – <https://www.khogu.tj> magazine – <https://www.payom.khogu.tj/gumanitari>

On July 05, 2024, the journal was included in the list of peer-reviewed journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan.

The journal is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan (No. 263/МЖ-97 of 10/12/2022).

The journal is registered in the Science Citation Index of Russia No. 297/2023 of 05/22/2023.

Responsibility and reliability of the published material are borne by the authors.

Bank address: “Amonatbank” VMKB. TIN 700000710

No. 202006810900001566000

KX 22402972000002

MFO (BIC) 350101626

20402972316264

© Bulletin of Khorog

ИЛМҲОИ ТАЪРИХӢ ВА БОСТОНШИНОСӢ- ИСТОРИЧЕСКИЕ И
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 929.6

МОҲИЯТИ ИЛМИИ ГЕРАЛДИКА ҲАМЧУН СОҲАИ ТАЪРИХНИГОРӢ

Насиллобекова С.С.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Дар давраи охири асри XVIII ва аввали асри XIX дар самти таърихнигорӣ соҳаҳои нави илм тақсимбандӣ шуданд, ки яке аз онҳое гералдика мебошад, ки доираи объекти онро пайдоиш ва инкишофи рамз, нишон ва қоидаҳои таркиби истифодаи онҳоро мавриди омузиш қарор медиҳад. Объекти асосии тадқиқоти гералдикаро нишони расмӣ (герб) ташкил медиҳад. Рӯи кор омадани ин фан аз он ҷиҳат муҳим гардид, ки бо мурури замон дар таърихи давлатҳо ва шаҳрҳо истифодаи нишон васеъ гардид ва ин зарурати омӯзиши алоҳидаи онҳоро тақозо мекард. Барои ҳамин дар баробари фанҳои ёрирасони таърих ба мисоли “Нумизматика”, “Бостоншиносӣ”, “Осорхонашиносӣ”, “Бойгоншиносӣ” ва “Ҳуҷҷатшиносӣ” инчунин “Гералдика” низ ҷорӣ гардид. Барномаи фаннии ин самт бахшҳои илмӣ-назариявӣ ва амалиро дар равияҳои зерин дар бар мегирад:

- нишоншиносӣ ва қоидаҳои тартиб додани нишон;
- қонунҳои нишоншиносӣ;
- ҳуқуқҳои шахсони алоҳида, оилаҳо, корпоратсияҳо, шаҳрҳо ва иёлотҳо барои доштани нишони расмӣ [1,78].

Рамзҳо, нишон, ордену медалҳо дар сиёсат ва идеологияи давлатӣ ҷойгоҳи муҳим доранд ва аз ҳамин ҷиҳат аз ҷониби Сарвари давлат тасдиқ карда мешаванд. Аз тарафи дигар, муҳимияти гералдика дар он аст, ки бо ёрии рамз ва нишон таърихи гузашта эҳё мешавад ва аз мазмуни гералдикии давлатҳои гузашта ахбори зиёд дастрас мешавад. Давр замони муосир, объекти гералдика ба ду қисм тақсим мешавад – омузиши таърихи нишон ва тартиб додани нишон, ки системаи дониши махсусро дар бораи шакл, таркиби тасвир, рангҳо ва ҷузъҳои нишонро меомузад.

Вазифаи асосии гералдика ҳамчун фанни ёрирасони таърих ин аз муайян кардани мансубияти нишон, санаи он, мазмун ва дигар хусусиятҳои он иборат мебошад [3,90].

Нишон метавонад давлатӣ, хусусӣ, истеҳсолӣ, унвонӣ, дараҷавӣ ва ғайра бошад. Нишон барои пайгирии таърихи соҳиби нишон, маданияти давра, мансубияти синфӣ, сохти давлат ва дигар маълумотҳо кумак мерасонад.

Аввалин нишонҳои расмӣ дар Миср, Форс ва Юнон ба қайд гирифта шуданд. Масалан, қайсар дар Юнон рамзи Коринф пегас, дар Афина бум ва дар Пелопоннес сангпушт нишони ин шаҳр-давлатҳо буд. Дар Форси қадим Зардушт бо ду пар ва расми шер дар дурахши офтоб рамзи шоҳ ҳисобида мешуд. Олимон дар натиҷаи кофтукови археологӣ маълум намуданд, ки дар ҳудуди Эрон нишони шер дар шуои офтоб ҳануз 3 ҳазор сол пеш вучуд дошт, зеро ин нишон дар штандарти ёфташуда тасвир шудааст. Нишони расмӣ дар тангаҳо, мӯҳрҳо ва дигар ашёҳо гузошта шуда, ҳудуди ҳокимиятро инъикос мекард. Қисми муҳими омузиши гералдикаро сфрагистика тақил мекунад, ки он нишони болои муҳро меомузад. Муҳр бо нишони шоҳ ҳама вақт ҳамчун далели мансубияти фармон ё паём ба шоҳро тасдиқ мекард. Истифодаи васеи нишон ва рамз зарурати ба вучуд омадани шахсоне гардид, ки махсусан бо гералдика машғул шуданд ва онҳоро дар давраи асрҳои миёна муждадихандагон меномиданд [2,23]. Онҳо масъули маросими гуфтушуниди дипломатӣ ва мубодилаи асирон буданд ва тааллуқ доштани ҳар як нишонро аз ёд медонистанд. Дар вақти муҳориба онҳо аввал ба майдони ҷанг омада аз руи нишон рақибро муайян мекарданд ва ба подшоҳ хабар медоданд, ки лашкари рақиб ба кадом подшоҳ таалуқ дорад. Аммо бо мурури замон гербҳо зиёд мешуданд ва мазмуни онҳо мураккабтар гардид. Дар хотира нигоҳ доштани ин қадар миқдори зиёди иттилоот ғайриимкон шуд ва аз ҳамин лиҳоз рисолаҳо ва

маълумотномаҳо пайдо шуданд, ки расми нишонҳоро дар бар гирифтанд. Нишонҳои расмӣ дар дастнависҳо, китобҳо, тасвирҳо дар муҳр, тангаҳо, сангҳои мазор, дарвозаҳо ва дигар чойҳо тасвир мешуданд. Яке аз аввалин рисолаҳо доир ба гералдика дар нимаи дуюми асри XIII дар Европа аз ҷониби Конрад (шаҳри Вюрцбург) навишта шуд. Дар ибтидои асри XIV дар Вентсия «Китоби тиллоӣ»-и Венетсия, ки дар он насабномаҳо сабт шудаанд, навишта шуда, рамз ва нишони ҳар як насаб дарҷ гардид. Дар асри XVI китоби гербҳои Шоҳигарии Наварра баромад ва дар асрҳои XVI-XVII рисолаҳо оид ба гералдика афзоиш ёфтанд [5,78].

Дар ҳамин давра инчунин дар Европа қоидаҳои умумии нишон тартиб дода шуд, ки он аломатҳои зеринро дар бар гирифт:

- сипар – рамзи ҷанговарӣ;
- тоҷ – рамзи шохӣ;
- арча – рамзи заминдорӣ ва ҷангалпарварӣ;
- либос - рамзи ҳунармандӣ;
- расми инсон – рамзи халқ ва тарафдорони шох;
- шиор – рамзи даъват ва хитоб;
- ранг – сурх, кабуд ё кабуд, сабз, арғувон ва сиёҳ;
- табиат – офтоб, куҳҳо, моҳ, ситораҳо, дарахтон, дарёҳо, алаф ва ғ.
- ҳайвон – рамзи характер;
- парранда – рамзи озодагӣ;
- яроқ – камон, тир, шамшер, табар;
- салиб - рамзи диндорӣ масеҳӣ [4,33].

Дар мавриди мақсади ғоявӣ, аломатҳои гералдика инчунин расми қаҳрамонони ривоят, афсона ва ё устурахоро инъикос мекунанд. Дар аксар мавридҳо дар нишон ҳайвоноти ғайриоддӣ тасвир мешуданд, Масалан асп одамсар, уқоби ду сара, шери одамсар, моҳии одамсар ва ғайраҳо. Ҳамаи ин аломатҳо мазмун доштанд. Масалан, дасте, ки барои савганд бардошта мешавад, ба маънои байъат, дастфишорӣ аломати дӯстӣ, иттифоқ, шер рамзи қувват, далерӣ, саховатмандӣ, асп рамзи зудамалӣ, уқоб – рамзи озодагӣ, оҳу рамзи суръат ва ҷолоқӣ, рӯбоҳ – рамзи идрок ва ҳушёрӣ, сағ - садоқат ва итоаткорӣ, гурба – истиқлолият, гург рамзи хашм, хирс рамзи дурандешӣ, барзагов рамзи ҳосилхезии замин, гӯсфанд рамзи ҳалимӣ, зоғ – рамзи дарозумрӣ, хурӯс - рамзи ҷанг, мубориза занбӯри асал ва мӯрчагон - рамзи кори душвор, шабпаракҳо – рамзи номукамалӣ, мори хазанда - рамзи ҳасад, ихтилоф, исён, носипосӣ, мори думдор дар даҳон ҳалқа печида – рамзи ҷовидонӣ, море, ки дар гирди коса печонида шудааст, рамзи тиб, қалъа рамзи беҳатарӣ ва ғайраҳо [6,12].

Агар нишон бо ягон касбу кор алоқа дошт, дар ин маврид дар руи нишон расми олоти кор ё дастгоҳи корӣ инъикос мешуд. Масалан дар нишонҳои косибии Европаи асри миёнагӣ расмҳои зерин оварда мешуданд:

- қалам ва китоб – рамзи олимон, донишгоҳ ва ё мактаб;
- тарозу – рамзи тоҷирон ва савдо;
- шамшер – рамзи лашкардорон;
- пул – рамзи саррофон;
- дастгоҳи ресмонресӣ – рамзи ресмонфурушон;
- пойафзол – рамзи истеҳсоли пойафзол;
- дастгоҳи бофандагӣ – рамзи бофандагон;
- асбоби мусиқӣ – рамзи мусиқачиён;
- салиб ва ибодатхона – рамзи дин;
- замин – рамзи феодал;
- киштӣ – рамзи баҳрнавардон ва ғайра.

Дар нишонҳо баъзан иттиҳоди шаҳрҳо ва давлатҳо инъикос мешуд. Масалан агар ду сипар мешуд ин нишонаи ду иттифоқчиро ифода мекард. Дар истифодаи нишон ва рамз иерархияи қатъии тавсифи расмҳо риоя мешуд. Масалан он аломатҳое, ки дар

нишони шоҳон буданд, истифодаи онҳо барои дигар табақаҳо манъ буд. Барои ҳамин ранги нишон, шиори он, аломатҳо ва дигар унсурҳо моликияти шоҳӣ ҳисобида мешуданд. Дар зинаи дуюм нишони вазирон, пас аъёну ашроф, сарлашкарон ва пас хунармандон оварда мешуд, ки ҳар кадом аломатҳои ҳамдигарро намбояд истифода намуданд [7,8].

Соли 1787 дар Россия аввалин китоби гералдикӣ бо номи «Китоби махмал» аз чоп баромад, ки номи пурраи он «Китоби генеалогии князҳо ва ашрофони Россия» буд. Бояд гуфт, ки гералдика ҳамчун сарчашмаи таърихӣ маълумоти зиёдро барои таҳқиқот пешкаш мекунад. Масалан нишони шаҳри Римро модагург бо ду кудаки инсон ташкил мекунад. Ин аз ривояте маълумот медиҳад, ки гуё шаҳри Римро бародарон Ромул ва Рем бунёд гузоштанд, ки дар хурдсолӣ онҳоро модагург шир додааст.

Дар замони Шуравӣ илми гералдика боз ҳам бештар такмил ёфт, зеро дар ин давра вобаста ба тайғирёбии идеологияи давлатӣ, нишонаҳои ҳамаи зинаҳо иваз шуданд. Дар санаи 6 июли соли 1923 аввалин нишони (герби) Иттиҳоди Шуравӣ ба вучуд омад, ки дар он аломатҳои зерин дарҷ гардиданд:

- қурраи замин ва болои он дос ва болға – аломати дустии коргару деҳқон;

- ғалла – рамзи фаровонӣ;

- шиори «Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо як шавед!» - шиори муборизаи халқҳо бар зидди капитализм.

Дар замони истиқлолият доир ба рамзу нишон ва парчами давлат лоиҳаҳои гуногун пешниҳод шуданд ва моҳи ноябри соли 1992 дар Иҷлосияи 16-уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон рамз, нишон ва парчами давлатӣ расман қабул гардид.

Вобаста ба танзими рамзҳои давлатӣ дар Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи рамзҳои давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 марти соли 2007, №499 «Дар хусуси тасдиқи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул шудааст [9]. Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон матои росткунҷа буда, дар рӯи он се раҳи рангаи ба таври уфуқӣ ҷойгирифта кашида шудааст, ки раҳи боло ранги сурх дошта, паҳнои он ба раҳи сабзи поён баробар аст, раҳи сафеди мобайн якуним баробари паҳнои яке аз раҳҳои ранга мебошад. Дар рӯи раҳи сафед, аз ҷойи ҷӯбдаста дар мобайни Парчам бо зарҳал рамзи тоҷи тансиқшуда ва дар болои он ҳафт ситора дар шакли нимдоира тасвир шудааст. Тоҷ ва ситораҳои парчам дар шакли росткунҷа ҷой дошта шудаанд, ки паҳлӯи амудиашон 0,8 паҳлӯи уфуқиашон 1,0 паҳнои раҳи сафед аст. Ситораҳои панҷгӯша дар доираи кутраш 0,15 акс ёфта, дар нимдоираи радиусаш 0,5–и паҳнои раҳи сафед ҷой гирифтаанд. Тоҷи баландиаш 0,55–и паҳнои раҳи сафед ба асос ба таври нимдоираи радиусаш 1,2–и паҳнои раҳи сафед моил мегардад. Чор унсури камоншакл, ки болои тоҷро ташкил медиҳанд, дар марказ бо қисмати доираи кутраш 0,2–и раҳи сафед васл гардидаанд. Мувофиқи қонун "Дар бораи рамзҳои давлатии ҷумҳурии тоҷикистон" нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли ранга, якранг ва ё сиёҳу сафед истифода бурда мешавад. Ҷойгиркунии тасвири Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷойҳои, ки қонун пешбинӣ накардааст, манъ аст [10].

Бо қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 марти соли 2007, №500 «Дар хусуси тасдиқи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон», Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тасвири тоҷи тансиқшуда ва нимдоирае, ки аз ҳафт ситораи бо нуруҳои офтоби аз паси кӯҳҳои барфпӯш тулӯкунанда рӯи онро гирифтааст ва бо чамбаре оро ёфтааст, ки атрофашро аз тарафи рост хӯшаҳои гандум ва аз тарафи чап шоҳаҳои пахтаи шукуфон ихота кардааст, иборат мебошад. Болои чамбар бо тасмаи сараха печонида шуда, дар қисми поён болои лавҳ китоби кушодашуда ҷой гирифтааст. Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ранга буда, тоҷ, офтоб, кӯҳҳо, хӯшаҳои гандум, китоб ва лавҳ бо зарҳал тасвир ёфта, появу баргҳои ниҳолҳои пахта сабз, раҳҳои тасмаҳо сурх, сафед, сабз ва муқоваи китоб сурх мебошад [8].

Ҳамин тавр, мо ки рамзшиносӣ ё геральдика соҳаи муҳимми таърихнигорӣ мебошад ва аз ҳамин ҷиҳат омӯзиши он барои илми муосир аҳамияти хоса дорад. Дар ин маврид вазифаи минбаъдаи таҳрихнигорон инкишофи ин соҳаи илми таърих мебошад, ки нисбат ба дигар самтҳо хеле кам омукта шудааст.

АДАБИЁТ

1. Афонасенко И.М. Геральдисты 1850-х – 1880-х гг. Департамента Герольдии Правительствующего Сената // Гербоведение. Том IX. М., 2021. С. 36-43 + цв. вкладка
2. Афонасенко И.М. Российская Герольдия XVIII–XIX веков: цифры и факты // Материалы семинара «Геральдика – вспомогательная историческая дисциплина» от 25 сентября 2024 г. / Государственный Эрмитаж. СПб.: Изд-во Гос. Эрмитажа, 2024. 40 с., илл.
3. Богомолов А.Б. Александр Платонович Барсуков – историк, генеалог, управляющий Гербовым отделением Департамента герольдии Сената // [Электронная публикация] Дата публикации: 16 декабря 2024 г. ВКонтакте // Федеральное архивное агентство (Росархив). URL: https://vk.com/wall-164851212_9906
4. Наумов О.Н. Дневник А. П. Барсукова как геральдический источник // В сборнике: Геральдика: исследования и практика. ТГЭ. Том СХХIII. Материалы научной конференции 18–20 февраля 2024 года / Государственный Эрмитаж СПб., 2025. С. 7-18
5. Цветков А.Г. Александр Борисович Деревщиков – путь в геральдику // В сборнике: Геральдика: исследования и практика. ТГЭ. Том СХХIII. Материалы научной конференции 18–20 февраля 2024 года / Государственный Эрмитаж СПб., 2025. С. 272-282
6. Юрасов А.Н. Герольдмейстеры России - венец Истории: в цифрах за 300 лет (1722-2022) // В монографии: Юрасов А.Н. Герольдмейстеры России - венец истории [Электронная публикация: электронная библиотека «Гербовед.ру», дата публикации: 17.03.2022, в редакции от 29.03.2025. URL: <https://gerboved.ru/t/2169>] - С. I-XXVI (Приложение I)
7. Пчелов Е.В. Западноевропейские эмблематические и геральдические издания XV–XVII вв. как источник для русской дворянской геральдики // Источниковедение в современной медиевистике. Материалы Второй всероссийской научной конференции. М., 2023. С. 168
8. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 марти соли 2007, №500 «Дар хусуси тасдиқи Нишони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»
9. Қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 14 марти соли 2007, №499 «Дар хусуси тасдиқи Парчами давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»
10. Хадамоти матбуоти Президенти Тоҷикистон // president.tj санаи мурочиат: 14.05.2025

ЗНАЧЕНИЕ ГЕРАЛЬДИКИ КАК ОТРАСЛЬ ИСТОРИОГРАФИИ

В данной статье автор рассматривает проблему развития и исследования геральдической истории и отмечает, что с появлением первых сведений о государствах, возникли различные суждения среди ученых о геральдике и о генезисе элементов и атрибутов государства. Известно, что идея и атрибутика государства имеет древнее происхождение и он как по форме, так и по содержанию формировались и кристаллизовались в непосредственной зависимости от своей социально-этнической базы и идеологической направленности. В статье автор приводит научное толкование термина «геральдика», данное ему ранними исследователями. Ссылаясь на малоизученность темы, автор указывает на важность

дальнейших исследований в этой отрасли исторической науки, как важной части исследования национальной истории.

Ключевые слова: геральдика, знак, флаг, символ, арийцы, Таджикистан, история.

Информация об авторе: Насиллобекова Суханоро Силеймунишоевна – ассистент кафедры истории таджикского народа Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева, адрес: ул. О.Сабзали 31, тел. 93-477-37-79, e-mail. sukhanoro@gmail.com

THE SIGNIFICANCE OF HERALDIK AS PART OF HISTORIOGRAPHY

Various judgments arose about heraldic genesis with appearing the first information about states. Parts of heraldic genesis preserved became the basis to form a hypothesis about the state origin. However, this hypothesis did not take into account two factors. First, the time and place of formation, functioning and distribution of heraldic elements later called by historians "heraldicism". Heraldic genesis as a symbol of power simultaneous was a philosophical teaching. It is known, that heraldic genesis is the oldest doctrine in origin of states, which had a great influence on state attributes and idea. This system historical significance and ideology had not fully defined yet. Heraldic was formed and crystallized both in form and content in direct relation to its socio-ethnic base and ideological orientation. The name of the heraldic, given by scientists, note the necessary to haphazardness and contradiction of the heraldic genesis. This was the result of the haphazard recordings of sermons, which were subsequently brought into a particular system.

Keywords: heraldic, sign, flag, symbol, Tajikistan, history.

Information about author: Nasillobekova Sukhanoro Sileymunshoevna – assistant in History of tajik people dep, Khorog State Univercity, address. O.Cabzali 31, mel. 93-477-37-79, e-mail. sukhanoro@gmail.com

МОҲИЯТИ ИЛМИИ ГЕРАЛДИКА ҲАМЧУН СОҲАИ ТАЪРИХНИГОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф таърихи рамзу нишонро таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки он барои давлатдорӣ ҳамчун рамзи давлатҳои ва идеологияи давлат барои таърихнигорони муосир муҳим мебошад. Муаллиф дар сатҳи илмӣ мафҳуми «гералдика» ҳамчун рамзи мустақилияти сиёсӣ истифода мешуданд. Омузиши илмӣ гералдика дар тадқиқотҳои илмӣ олимони соҳаи таърих мавқеи калон дошт. Ба омузиши мавзӯи рамзи давлатҳо диққат дода, муаллиф муайян намуд, ки ки таърихи пайдоиши паҳншавии рамзҳо ва мавзӯи таҳқиқи гералдика аз нигоҳи таърихнигорӣ кам омӯхта шудааст ва ба ҳуҷҷаҳои мебиёяд, ки таҳқиқоти ин самт дар оянда низ бояд идома дода шавад, зеро омузиши он барои эҳёи таърихи ниёгон аҳамияти хоса дорад.

Калимаҳои калидӣ: гералдика, аломат, парчам, нишон, Тоҷикистон, таърих.

Маълумот дар бораи муаллиф: Насиллобекова Суханоро Силемуншоевна – ассистенти кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи Давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев, адрес: ул. О.Сабзали 31, тел. 93-477-37-79, e-mail. sukhanoro@gmail.com

УДК: 82-94+78.071+929(091)

РУДАКИ И ГВИДО АРЕЦЦО - ОДНА МИССИЯ, РАЗНЫЕ СУДЬБЫ

Саидасанов Ю.Ш.

Хорогский государственный университет имени М.Назаршоев

Теории историко-сравнительного анализа сегодня представляют возможность по новому смотреть на развитие прошлых событий и искать ошибки и достижения в страницах истории с точки зрения сравнения разных обществ и разных личностей, живших в одно время но в разных обществах. Так например мы можем сравнивать вклад в музыкальное искусства двух величайших творцов музыки периода средневековья – Абуабдулло Рудаки и Гвидо Ареццо, внесших непомерный вклад в развитие музыкального искусства средневекового периода. Основа данного анализа состоит в сравнение не только таланта Рудаки и Гвидо Ареццо, но и отношение общества к их творчеству, что является важным фактором для выявления уровня их достижений. Именно выявление условий и отношение общества составляет основу методологии нашего исследования, при котором жили и работали эти гении. Выбор темы связано

прежде всего с современным состоянием проблемы исследования а именно с вопросом о том почему отражение музыки в нотную грамоту изобрели именно в Европе? Мы можем сослаться на отдельные работы о жизни этих личностей – Рудаки и Гвидо Ареццо и дать характеристику их вклада в музыкальное искусство, но такой подход не дает нам ответа на поставленный вопрос. Поэтому следует не просто перечислять результаты их творчества, а сопоставлять их и критически анализировать ситуацию и условия которые привели к результатам в их деятельности.

Мы считаем важным такое сравнение, поскольку оба деятеля стремились к одной цели – как создать теорию и практику сохранения и передачи музыкальной грамоты. При этом достигнуть этой цели удалось только одному – Гвидо Ареццо. Почему этого не смог достичь Рудаки это и есть цель сравнительного анализа. Общая цель и почва для деятельности обоих личностей составляет ту объективную общность на основе которого проводится сравнение их возможностей и достигнутых ими результатов. Наиболее важным и существенным признаком анализа является политическая ситуация и ее влияние на ход творчество Рудаки и Гвидо Ареццо. Предстоит ответить на много вопросов: Смог бы Рудаки изобрести нотную грамоту? Что стало бы с Гвидо Ареццо если бы он жил в Бухаре? Возможно ли было перенести азиатскую музыку на нотную грамоту?

Итак в обществе в котором жил Рудаки музыку фиксировали по методу Ал Кинди (полное имя Абу Юсуф Якуб ибн Исхак аль-Кидди) который жил в 801—873 года и работал в Доме мудрости в Багдаде в период правления халифов ал-Мамуна (813—833) и ал-Мутасима (833—842). Он впервые на Востоке нотировал музыку с помощью арабских букв и тауда. Свою теорию музыки аль-Кинди изложил в трактатах «О мелодии и звуке», «Об опытах составления мелодий», «О гармонии», «О ритме», «О делении канона» и «О важных разделах музыки». Он связывал музыку с философией и четырём струнам уда придал соответствие четыре первоэлемента (вода, земля, воздух, огонь), четыре стороны света, времени года, телесные жидкости (флегма, кровь, чёрная и жёлтая желчь) и др. Каждому из семи звуков он приписал соответствия с тел (планет), а двенадцати знакам зодиака —двенадцать основных конструктивных элементов уда (четыре струны, четыре колка и четыре ладка).¹ Но его записи не были понятны каждому музыканту и оно не получило распространение. Поэтому наступило время нового изложения в записи музыки на бумаге. Во времена Рудаки были несколько факторов, которые стали сопутствующими для развития музыкального искусства. К ним можно отнести меценатства саманидских правителей, создание в столице государства в городе Бухары центров культуры и поэзии, открытие школ поэтов, проведение вечеров песнопения во дворце эмира и другие мероприятия культурного характера. Но были также факторы отрицательно влиявшие на творчество Рудаки. Именно эти факторы можно рассматривать как условия общества. Они проявились в форме личного и общественного. На уровне личностного например во дворце эмира были те, кто не хотели роста авторитета Рудаки и которые всячески старались унижить авторитет поэта перед глазами эмира. На уровне общество отрицательным фактором стало отношение духовенства к поэту. Духовенства объявило поэта еретиком, что было тяжелым ударом для него и после которого поэту было не до музыки. Его травили и создавали ему такие условия, при которых он отошел от музыки и его даже ослепили, что окончательно стало причиной конца его творческой жизни.

Согласно трактату дервиша Али (17 век) во времена Рудаки были распространены 12 мақом и 41 усул. К макамам относились следующие:

Зеркаш Хусейн -3-5 парда

Зеравкан

Хаура

Зангула

¹ <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Раст
Нигорӣ
Чаковӣ
Нагмаи Довудӣ
Тарона
Авҷ (Бузург)

Они составляли «овоз» музыки. Наиболее распространенными инструментами были:

32 тори чанг
24 тори қонун
12 тори уд
5 тори кобуз
4 тори рубоб
3 тори ишкафзай
2 тори танбур
1 тори кунгурия

Макомы делились на 24 такта (шуъба) в которые входили:

ду гоҳ
се гоҳ
чор гоҳ
пандж гоҳ
мхаяр
хисар
мубораки
найрез
нишопурак
руи ирок
ракси баяти
зобули авҷ
наврузи Хара
маъмур Аширон
Наврузи Сабо
Хумоюн
Нухуфт Ғазал
Арабон
Ачам

Овозы делились на следующие:

Гевешт
Гардуния
Мох
Навруз
Салмон
Шаҳноз.²

Рудаки в совершенстве владел музыкальными инструментами и сочинял музыку к своим стихам. Абу Абдуллоха Рудаки (860–940) и Гвидо д'Ареццо (991–1033) принадлежат к различным культурным и историческим обществам, но в то же время их судьбы и их творческие цели имеют удивительные сходства. Оба эти выдающиеся

² Рисолаи мусики. асри 17 Дарвеш Али Среднеазиатский трактат по музыке дервиша Али [Текст] / А.А.Семенов.- Ташкент, 1946.-46 с.

деятели эпохи Средневековья сталкивались с трудностями и препятствиями, но несмотря на это оставили глубокий след в истории музыки и поэзии. Пути их творчество следовали по разным направлениям, поскольку Рудаки был поэтом а Гвидо был известен как как музыкальный теоретик и педагог а объединяющим фактором для них было стремление к преобразованию культуры и создание основ для дальнейших творческих достижений. Рудаки, великий персидский поэт и музыкант, считается основателем персидской литературы в ее классическом виде. Он положил начало литературной традиции, которая в дальнейшем стала основой для многих поколений поэтов. Его творчество сочетало в себе музыкальные и поэтические элементы, он сам был известен как виртуоз, который играл на музыкальных инструментах, а также использовал музыку в своих стихах. Гвидо д'Ареццо, итальянский монах и музыкальный теоретик, в свою очередь сыграл ключевую роль в развитии западной музыкальной традиции. Его новаторские идеи в области музыкальной нотации, особенно введение системы записи нот на линейках, значительно упростили обучение музыке и сделали возможным широкое распространение музыкальных знаний в Средневековье. Одним из самых известных достижений Гвидо было создание так называемой "гвидоновой системы" (или сольмизации), которая впоследствии положила начало современной музыкальной теории. Оба этих деятеля совершили важные реформы в своих областях, которые оказали долгосрочное влияние на культуру. Рудаки, будучи мастером стихосложения, придумал новый стиль поэзии, обогатив персидскую литературу выразительными формами и глубокими образами. Его стихи оказали огромное влияние на поэтов как Востока, так и Запада. Также Рудаки играл важную роль в популяризации поэзии в музыкальной форме, благодаря чему многие его стихотворения стали частью музыкального репертуара. Гвидо д'Ареццо, с другой стороны, революционизировал музыкальное образование. Его система записи нот была настолько успешной, что она оставалась в основе музыкальной нотации до конца Средневековья и оказала влияние на дальнейшее развитие западной музыки. Он также создал методику преподавания музыки, которая сделала возможным обучение не только профессиональных музыкантов, но и широких слоев населения.

Личные испытания также являются важной частью судеб Рудаки и Гвидо. Рудаки был слепым, и его зрение ухудшилось в раннем возрасте, что, вероятно, усугубляло его чувство одиночества и неудовлетворенности. Однако это не помешало ему создать множество выдающихся произведений. Он продолжал писать и сочинять музыку, несмотря на свою слепоту, и сумел донести до мира свое видение через поэзию. Гвидо д'Ареццо, в свою очередь, тоже столкнулся с трудностями в своей жизни, в частности, с оппозицией со стороны церковных властей, которые часто не принимали его новаторские идеи. Его методики и системы не всегда находили поддержку, и он сталкивался с трудностями в распространении своих теорий. Как Рудаки, так и Гвидо д'Ареццо оставили глубокий след в истории своих культур. Творчество Рудаки стало основой для всей классической персидской литературы и музыки. Его влияние на поэтов Востока и Запада трудно переоценить, и его имя стало синонимом величия и глубины поэзии. Гвидо д'Ареццо также оставил наследие, которое продолжало жить в музыкальной культуре на протяжении многих веков. Его новаторские теории стали основой для дальнейшего развития музыкальной теории и образования, и его имя вошло в историю как одного из величайших реформаторов музыки.

Развитие линии жизни и жизненный путь Рудаки и Гвидо д'Ареццо показывают, что эти два выдающихся личности, принадлежащих к разным культурам, смогли изменить ход истории музыки. Несмотря на различия в обществе каждого из них, их подход к искусству, стремление к инновациям и улучшению существующих музыкальных традиций, а также преодоление личных трудностей выделяют их как гениальных реформаторов периода средневековья и они остаются символами прошлого и настоящего мира музыки.

Ричард Фрай отмечает, что поэзия Рудаки была полна пессимизма и отчаяния. Он утверждает, что многие поэты были скорее приверженцами Заратустра «и явное неприятие ислама некоторыми из саманидских поэтов не следует принимать за свидетельство того, что они не были мусульманами». Он также отмечает, что техника «рави» – чтение газели под аккомпанемент музыки было арабским стилем исполнения стих.³ Эти факты Ричарда Фрая являются спорными, однако бесспорным является то, что Рудаки принес народный стиль музыки во дворец Саманидов, которые дали этому высокую оценку.

Гвидо Ареццо изложил свою биографию в записях «Микролог», из которого мы узнаем о том, что монах Михаил помогал Гвидо при составлении антифонария и перевода музыки в нотные тексты. Открытие нотной грамоты было настолько важным открытием, что Папа Рима пригласил Гвидо и назвал его метод некое чудо.⁴ Если провести параллели с отношением духовенства к Рудаки, то здесь мы замечаем различный подход к музыке со стороны духовенства ислама и христианства. У каждой религии была своя форма исполнения молитв, однако из-за разницы отношения к музыке в целом, в конечном итоге открытие нотной грамоты осталась за Западом, которое нельзя назвать антирелигиозным. Во вторых, следует отметить отношение к персоне и личности в двух обществах, когда опять же различие в походах к религии Рудаки был обвинен в ереси, что не могло не отражаться на его творчестве, когда страх смерти всегда сопровождало его в жизни.

Учение об интервалах которые приведены в записях «Микролога» Гвидо Ареццо состоят из следующих открытий:

- полутон - «semitonium» ;
- тон - «tonus»;
- малая терция- «semiditonus»;
- большая терция - «ditonus»;
- кварта - «diatessaron»;
- квинта - «diapente» ;
- малая секста - «diapente cum semitono»;
- большая секста - «diapente cum tono»;
- октава - «diapason».⁵

Кроме Гвидо Ареццо, следует отметить заслуги других мыслителей музыкального искусства такие как Берно из Рейхенау, Арибо Схолоста, Иоанна Афлигемский, теоретиков музыки.⁶

Подводя итоги сравнения музыкальной теории Рудаки и Гвидо Ареццо, следует отметить, что они оба не были «революционерами» в музыке и не отрицали идеи своих предшественников. Но оба оставили богатое наследие в форме «Микролога» Гвидо Ареццо и многочисленных музыкально-теоретических сочинений и трактатов.

Завершая исследование раздела сравнительного анализа истории и развития культуры и музыкального искусства, стоит отметить тот факт, что несмотря на различия стилей направлений, с итоге каждая из двух цивилизаций внесли огромный вклад в развитие мировой цивилизации, создавая новые шедевры и открывая новые направления в культуре и искусстве. В период с XIV века, европейская цивилизация перешла в новый этап своего развития которая олицетворяла наступление более развитого общества. Но

³ Ричард Н.Фрай, Бухара в средние века.- Перевод, ЗАО «Центрполиграф», 2016 оформление, ЗАО «Центрполиграф», 2016

⁴ Пушкина Ю.В. Трактат Гвидо Аретинского «Микролог» в контексте музыкальной культуры Высокого Средневековья Специальность: 17.00.02 – Музыкальное искусство Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения, Москва 2010

⁵ Гвидо Аретинский. Микролог: Главы 7-9 / Пер. с лат., примеч., вступит. ст. Ю.В. Пушкиной // Старинная музыка. М., 2005. № 1-2. С. 39-48. – 1 а.л.

⁶ Пушкина Ю.В. Гвидо Аретинский: между мифом и реальностью. Штрихи к биографии // Старинная музыка. 2008. № 4. С. 4-11. – 1 а.л.

подобные признаки изменения не замечались в восточном обществе. Исходя из этого можно констатировать тот факт, что в указанный период по причине войн, суеверий, фанатизма было замедлено развитие культуры народов Востока, которая осталась под влиянием радикального духовенства. Следует отметить, что они оба не были «революционерами» в музыке и не отрицали идеи своих предшественников. Но оба оставили богатое наследие в форме «Микролога» Гвидо Арецо и многочисленных музыкально-теоретических сочинений и трактатов Рудаки, которые стали основой для дальнейшего развития музыкального образования и нотной культуры народов Запада и Востока.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ричард Н.Фрай, Бухара в средние века. - Перевод, ЗАО «Центрполиграф», 2016 оформление, ЗАО «Центрполиграф», 2016 Стр.-220
2. Пушкина Ю.В. Трактат Гвидо Аретинского «Микролог» в контексте музыкальной культуры Высокого Средневековья Специальность: 17.00.02 – Музыкальное искусство Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата искусствоведения, Москва 2010
3. Гвидо Аретинский. Микролог: Главы 7-9 / Пер. с лат. примеч., вступит. ст. Ю.В. Пушкиной // Старинная музыка. М., 2005. № 1-2. С. 39-48. – 1 а.л.
4. Пушкина Ю.В. Гвидо Аретинский: между мифом и реальностью. Штрихи к биографии // Старинная музыка. 2008. № 4. С. 4-11. – 1 а.л.
5. Rudaki and music / <https://ru.wikipedia.org/wiki/>, Дата обращения: 20.07.2025

РУДАКИ ВА ГВИДО АРЕЦЦО: ЯК МИССИЯ ВА ТАҚДИРИ ГУНОГУН

Дар мақола таърихи пайдоиши ва инкишофи санъати мусиқии замони Рудаки ва Гвидо Аретсио баррасӣ гардидааст. Аммо ҷанғҳои пайдарпаӣи замони асрҳои миёна мусиқиро ба бӯҳрон оварданд. Муаллиф дар мақола ибраз менамояд, ки таъсиси ҳаракати бунёдгароӣ ба рушду нумуи санъати мусиқии Шарқ монеа гардид, аммо дар Фарб он рушд намуд. Муаллиф мусиқӣ ва бархурди тамаддунҳоро дар муқоисаи Рудаки ва Гвидо Арецо баррасӣ карда, хизматҳои онҳоро барои мусиқии ҷаҳонӣ нишон медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: Рудаки, Гвидо Аретсио, мусиқӣ, фарҳанг, дин, асри миёна, Шарқ, Фарб.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидасанов Юсуф Шанавалишоевич – дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷик, Донишгоҳи Давлатии Хоруғ. адрес: кӯчаи Н.Атобек 23 х.8, тел. 50-191-08-67, yusuf.saidasan.72@bk.ru

РУДАКИ И ГВИДО АРЕЦЦО: ОДНА МИССИЯ РАЗНЫЕ СУДЬБЫ

В статье раскрывается история зарождение и развитие музыкального искусства периода жизни Рудаки и Гвидо Арецо. Автор отмечает, что в что продолжавшийся войны в период средневековья привели к тому, что музыкальное искусство на Востоке столкнулась с кризисом. Это привело к исчезновению возможности для дальнейшего развития древней и самобытной музыкальной культуры народа, но вместе с этим оно получило развитие на Западе. Тенденция развития культуры средневекового Востока стали трагическими для культуры в связи с фундаменталистскими идеями в обществе.

Ключевые слова: Рудаки, Гвидо Арецо, музыка, культура, религия, средние века, Восток, Запад.

Информация об авторе: Саидасанов Юсуф Шанавалишоевич – доцент кафедры Истории таджикского народа ХГУ. Адрес: ул. Н.Атобек 23, кв.8, тел.+992 - 50-191-08-67 (viber, imo), yusuf.saidasan.72@bk.ru

RUDAKI AND GVIDO ARETSIO ONE MISSION AND DIFFERENCE ROCKS

The article reveals the history of the birth and development of musical art in medieval period in example of Rudaki and Gvido Aretsio The author states that the formation of the wars as crashed wide opportunities for the further development of the ancient and original musical culture of the East society. The tendency for the emergence of new directions in the musical cultures of East is closely related to

the activities of talented musical artists deeply imbued the essence and content of the ancient and rich musical culture. The initial stage in the deformation of music in mediaeval and latest author called music and civilization clash in East society.

Keywords: *Rudaki, Gvido Aretzio, music, culture, religion, mediaeval, East, West.*

Information about author: *Saidasanov Yusuf – associate professor of Tajik history in Khorog State University, address: N.Atobek st. 23,f.8,tel. +992-50-191-08-67 (viber, imo), yusuf.saidasan.72@bk.ru*

УДК: 930(575.3)+929(470+571)

САҲМИ М.А.ТЕРЕНТИЕВ ДАР ОМУӢЗИШИ ОСИӢИ МИӢНА

Чоршанбиева М.З.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Асри XIX дар таърихи Осии Миёна давраи нави таҳқиқотҳоро кушод, ки қувваи пешбарандаи онҳоро олимони рус ташкил мекарданд. Дар нимаи дуҷуми асри 19 раванди ҳамроҳшавии Осии Миёна ба Россия оғоз гардид, ки қисми муҳими ин равандро таҳқиқотҳои минтақа ташкил мебуд. Мақолаи мазкур ба яке аз муҳаққиқони намоёни рус Михаил Африканович Терентиев (1837–1909), ки дар омӯзиши таърих ва мардумшиносии тоҷик нақши калон гузоштааст, бахшида шуда, таърихи фаъолияти ӯ ва илми ин олимро баррасӣ мекунад. Михаил Африканович Терентиев дар санаи 8 январи соли 1837 дар губернияи Воронеж дар оилаи хизматчиҳои ҳарбии баҳрӣ таваллуд шудааст. Падари вай Африкан Яковлевич Терентиев (1807–1862) аз табақаи дворянинҳои Воронеж буда, солҳои 1830–1835 афсари баҳрӣ буд. Баъди хизмати ҳарбӣ падари Терентиев дар қори идоракунӣ шугъл меварзад. Соли 1848 М.А.Терентиев ба корпуси кадетӣ барои таҳсил дохил шуда, соли 1853 онро хатм мекунад ва ба нимчизираи Қрим фиристонида мешавад, ки дар ин ҷо муқовимати Россия ва Туркия оғоз мешаванд. Дар давоми солҳои 1860–1865 М.А.Терентиев ба омӯзиши забонҳои туркӣ ва арабӣ шуруъ мекунад [1,18].

Соли 1867 Михаил Африканович Терентиев барои хизмати ҳарбӣ ба Осии Миёна сафар карда, тарзи зиндагӣ ва урфу одати сокинони онро таҳқиқ менамояд ва омӯзиши забонҳоро идома медиҳад. Михаил Африканович Терентиев дар қатори аввалин олимони рус буд, ки ба омӯзиши забонҳои Осии Миёна оғоз намуд. Омӯзиши забонҳо аз он ҷиҳат муҳим буд, ки дар артиши Россия тарҷумонҳо намерасиданд ва ин қори ҳарбиёро душвор мекард. Таҳқиқоти олимони рус дар ин давра хусусияти стратегӣ дошт, зеро Россия мавқеи ҳарбӣ – сиёсии ҳудуд барои даҳсолаҳо дар ин минтақа пешбинӣ менамуд. Аз ин лиҳоз, маълумоти пурра дар бораи иқлим ва сарватҳои табиӣ ин минтақа, дину оин, таърих, этнография ва урфу одати сокинони он вазифаи сатҳи давлатӣ гардид [5,8].

Бояд гуфт ки ин давра ба арсаи таҳқиқот олимони бисёрро овард, ки дар қатори онҳо метавон Григорев В.В., Бартолд В.В., Небольсин П. И., Ханьков Н.В., А.А. Семенов, А.А. Бобринской, Халфин Н.А. ва дигаронро ном гирифт. Дар ин давра олимони Ҷамъияти ҷуғрофиявии рус масъалаи таҳқиқ намудани Осии Миёнаро ба миён мегузоранд, зеро ин минтақа акнун дар назари манфиати Россия қарор гирифт. Бояд қайд намуд, ки дар давоми асри 19 дар таъсиси экспедитсияҳо ба Осии Миёна давлатҳои Ғарб нисбати Россия аз ҷиҳати шумораи экспедитсияҳои илмӣ ва ҳатто аз ҷиҳати таъмини техникӣ хеле пешрафта буданд. То омадани экспедитсияи Ханьков ба минтақаи Осии Миёна аллакай чандин экспедитсияҳо аз ҷумла экспедитсия бо роҳбарии Гордон, О. Олуфсен, Бёрнс ва дигарон омада ин минтақаро меомузанд. Аммо дар оғози фаъолияти омӯзиши Осии Миёна русҳо дар давоми 20 сол қариб тамоми маълумотро оиди Осии Миёна дастрас намуданд ва нақши муҳимро дар ин қор М.А.Терентиев дошт [3,23]. Осори Терентиев М.А.дар се самти асосӣ мавриди амал қарор гирифт. Аввалан вай бо супориши Академияи илмҳои Россия китобҳои дарсӣ ва

луғатҳои туркӣ, форсӣ ва русиро таҳия менамуд. Дуюм, Терентиев М.А. бо супориши харбиёни рус китобҳои сиёсиро доир ба «бозии калон» менависад. Самти сеюми кори Терентиев аз таҳияи стратегияи сиёсати Россия дар Осиёи Миёна иборат буд.

Аллакай дар солҳои 70-уми асри 19 Терентьев М.А. як қатор китобҳоро барои нашр омода мекунад, ки яке аз онҳо «Русская азбука для школ в Средней Азии» буд [1]. Ин китоби дарсӣ барои мактабҳои маҳаллии Осиёи Миёна бароварда шуда, соли 1875 чоп гардид. Худи ҳамин сол боз якчанд китоби дарсӣ барои мактабҳои Осиёи Миёна ба мисоли «Руководство для учителей к обучению в школах Средней Азии одновременно письму и чтению по русской азбуке» ва «Грамматика турецкая, персидская, киргизская и узбекская», «Хрестоматии турецкая, персидская, киргизская и узбекская», «Краткий русско-турецкий словарь с отделением грамматики» нашр шуданд [2;7;8]. Дар баробари китобҳои дарсӣ Терентиев М.А. инчунин дар нашри адабиёти сиёсӣ саҳми калон дошт. Дар солҳои 80-уми асри 19 Терентиев М.А. бо супориши генерал губернатори Туркистон К.П. Кауфман стратегияи сиёсати Россияро дар Осиёи Миёна мавриди таҳлил қарор медиҳад. М.А. Терентьев стратегияи англисҳоро оиди Россияи хавфнок омӯхта образи нави Россияро мебоист омода намояд. Бо ҳамин мақсад вай китоби сиёсии се чилдари бо номи «Таърихи забти Осиёи Миёна» (История завоеваний Средней Азии) менависад. Инчунин китобҳои дигари вай бо номи «Россия в Англия дар мубориза барои бозорҳо» (Россия и Англия в борьбе за рынки), «Россия в Англия дар Осиёи Миёна» (Россия и Англия в Средней Азии), «Очеркҳои омории Осиёи миёнагии Империяи Россия» (Статистические очерки Средне-Азиатской Российской империи), «Ишғоли Карс» (Взятие Карса) нашр шуданд [4;6;9].

Муқовимати империяҳо яке аз хусусиятҳои асосии фарқкунандаи давраи асри XIX дар Осиёи Миёна гардид, ки он дар тӯли тамоми давраи асри XIX бо густариши ҷаҳоли абарқудратҳо бо муқовиматҳои ошкоро ва пинҳонӣ ҳамроҳ буд. Экспансияи давлатҳои бузург, ки аз миёнаҳои асри XIX бо суръати тез вусъат ёфт, на танҳо ба забт кардан, балки боиси аз нав таксим шудани мустамликаҳо гардид. Дар натиҷа якчанд гиреҳҳои зиддиятҳои байналхалқӣ дар Осиёи Миёна ба вучуд омаданд, ки яке аз онҳо бархурди империяҳои Русия ва Британияи Кабир буд. Ихтилофоти ин давлатҳо дар охири асри XIX - ибтидои асри XX ба бисёр проблемаҳои байналхалқӣ дар қисми Осиёи Миёна асос гузошт. Пеш аз ҳама, рақобати Русия ва Британияи Кабир дар Осиёи Миёна ба ташаккули сарҳадҳо дар минтақа таъсири халқунанда расонид. Маҳз дар натиҷаи як қатор созишномаҳои байни Русия, Британияи Кабир, Чин, Форс ва Афғонистон дар нимаи дууми асри XIX - ибтидои асри XX аксари сарҳадҳои байнидавлатии Осиёи Миёна шакли имрӯзаи худро гирифтанд. Сониян, рақобати байни Русия ва Британияи Кабир яке аз проблемаҳои ҷиддии байналхалқӣ - проблемаи халқҳои ҷудошударо ба вучуд овард. Ин аз он сабаб буд, ки сарҳадҳо аксар вақт худсарона, дар асоси манфиатҳои стратегии давлатҳои бузург бидуни ба эътибор гирифтани харитаи этнографии минтақа кашида мешуданд. Терентиев М.А. менависад, ки Россия ба заминҳои Осиёи Миёна барои пурзур кардани мавқеи худ ҳаракат мекунад ва сарҳади ин ду империя аз ҳисоби манфиатҳо бо ҳам наздик мешаванд, ки боиси бархурд мешавад. Унсурҳои асосии ҳаёти ҷамъиятии Британияи Кабирро дар «Бозии бузург» шикаст додани Россия ташкил медиҳад [4,99].

Терентиев М.А. дар асарҳои худ вазъияти Осиёи Миёнаро таҳлил намуда диққати асосиро ба муқовимати Англия ва Россия медиҳад. Дар нимаи дууми асри XIX дар заминаи рақобати торафт тезу тунд шудаистодаи ду давлати бузург — Русия ва Британияи Кабир, дар таърихнигории англис ва Россия «Бозии бузург» ҷои махсусро гирифт. Дар натиҷаи шӯриши Сипоҳиён дар Ҳинд, ки ба ҳокимияти англисҳо дар Ҳиндустон таҳдид мекард, ҳукумати Ҳиндустон ислоҳот гузаронид ва ширкати Ост-Индия барҳам дода шуд. Ҷамчунин идораи генерал-губернатории Ҳинд низ барҳам дода шуд ва маликаи Англия Викториа маликаи Ҳиндустон эълон карда шуд ва тамоми ҳокимият дар дасти ноиб-корол муттаҳид карда шуд. Инкишофи таърихнигории

бритониёи рақобати Россия ва Британияи Кабир дар Осиёи Миёна дар марҳилаи аввал дар доираи концепсияи «императорӣ» дар пасманзари бархурди тарафдорони ду мактаб: «беамалии бомаҳорат» ва «сиёсати тачовузкорона» амалӣ мешуд. Терентиев М.А. муҳокимаи мушкilot ва афзалиятҳои сиёсати Бритониё дар Осиёи Марказиро на танҳо як баҳси академӣ, балки бештар муборизаи сиёсӣ, хоҳиши таъсиррасонӣ ба афкори ҷомеа ро меҳисобад. Терентиев М.А. аз аввал тарафдори забт кардани Ҳиндустон буд, аммо баъдан паст кардани нуфузи Англияро дар Осиёи Миёна бо роҳи савдо ва дипломатия лозим донист. Аксари муаллифони англис бовар надоштанд, ки Россия меҳодад Ҳиндустонро забт кунад, аммо онҳо дарк мекарданд, ки Россия метавонад ба ин мустамлика фишор оварда, масъалаҳои сиёсати аврупоӣ, пеш аз ҳама дар робита ба гулӯгоҳҳо ва Истамбулро ба ғоидаи худ ҳал кунад. Аз ин рӯ, ба ақидаи мат, Британияи Кабир барои рафъи «таҳдиди Россия» бояд тамоми воситаҳоро дар Осиёи Миёна то даҳлати мустақими низомӣ истифода наояд [3,78]. Дар охири асри XIX мақолаҳои ин ду мактаб ба ҳам наздик шуданд ва асоси концепсияи нави ба истилоҳ «Шарқи Миёна»-и сиёсати Бритониё дар минтақаро ташкил доданд. Ин концепсия ба илми нави геополитика, ки дар гардиши давраи муосир ғайлона инкишоф меёфт, таъсири муфид расонид. Таърихи ин муқовиматро таҳлил карда, Терентиев М.А. менависад, ки дар таърихнигории Англия дар солҳои 30 ва 40-уми асри XIX нисбати масъалаи муқовимат бо Россия дар Осиёи Миёна истиллоҳи «сарҳади баста» ва мафҳуми «сиёсати ҳамла» истифода мешуданд. Дар офаридани онҳо ходимони намоёни сиёсӣ ва ҳарбӣ, дипломатҳо, ходимони маъмурияти мустамликавӣ, сайёҳон, муаррихон ва публитсистон иштирок доштанд. Муҳокимаи проблемаи афзалиятҳои сиёсати Бритониё дар Осиёи Марказӣ на танҳо як баҳси академӣ буд, балки он бештар муборизаи сиёсии қувваҳои сиёсии Британияи Кабирро инъикос мекард. Дар миёнаи асри XIX ҳар ду мафҳум шакли басо равшан пайдо кардан гирифтанд. Мафҳуми «сиёсати ҳамла» сиёсати пешгирӣ кардани «таҳдиди русҳо» ба Ҳиндустонро тарафдорӣ мекард. Дар ин самт сиёсатмадорони англис васеъ кардани минтақаи ҳукмронии Англия дар шимол, аз ҷумла бо роҳи интервенсияи ошкорои ҳарбӣ ба Помирро пешбинӣ менамуданд. Тарафдорони асосии ин концепсияро шарқшиносон ва публитсистони машҳури ҳарбӣ Г. Ролинсон, Ч. Макгрегор ва инчунин муаррих Ч. Маллесон ташкил доданд [3,23]. Концепсияи дуҷум, ки концепсияи «сарҳади баста» номида шуд, пешравии ғайлонаи ҳарби ро карда, васеъ намудани минтақаи таъсирро танҳо бо усулҳои дипломатӣ ва бо роҳи савдо пешбинӣ мекард. Ин фикрҳоро, масалан, дар солҳои 1864-1869 ноибвазири Ҳиндустон, котиби давлатӣ оид ба корҳои Ҳиндустон А. Лоуренс ва гертсог Ч. Аргил тарафдорӣ мекарданд. [2,34] Дар доираи ин ду концепсияи сиёсати Англия, англисҳо ба омузиши бевоситаи ин минтақа диққати бештар дода, ба Осиёи Миёна шумораи зиёди экспедитсияҳои илми ро фиристоданд. Ҳамин тавр сайёҳон ва олимон, пас аз бозгашт дар бораи ҷуғрофиё, таърих ва фарҳанги кишварҳои Осиёи Марказӣ асарҳои ҷолибу эътимодбахш ба мисоли китобҳои А. Конолли, А. Бернс, Ч. Эбботро нашр намуданд. [5,67] Асоси концепсияи пешравӣ дар сарҳади Помирро сиёсат ҳиссиёти зиддирусӣ ташкил дод. Ин раванд дар асри XIX қисми зиёди доираҳои ҳарби ро сиёсии Англияро фаро гирифт. Асоси идеологии онҳоро китоби Ч. Эванс де Леси ва Д. Уркварт ташкил доданд. [3,22] Ҳар ду муаллиф дар бораи саъю кушиши экспансионистии Россия, барои расидан ба сарҳадҳои Ҳиндустон дар сарҳади Помир ибрози назар карда, роҳи радикали ро пешниҳод намуданд. Онҳо ба ивази ин фишор ба Россияро дар гулӯгоҳҳои баҳри Сиёҳ афзоиш доданд. [4,25] Пас аз он ки аскарони рус аморати Бухоро, хониҳои Хева ва Қўқандро ба тасарруфи худ дароварданд, дар солҳои 70-уми асри XIX мафҳуми «сиёсати ҳучум» дар сиёсати берунии Англия дар Помир дар мадди аввал гузошта шуд. Аз он ҷумла, Роулинсон, С. Макгрегор, Ч. Маллесон ва Ч. Курзон роҳи ҳучум ба Россияро аз тарафи шимол тавассути Помир пешниҳод карданд. Ҳенри Роулинсон, олими маъруф ва коршиноси бузурги Осиё, ҳамчун дипломат ва мансабдори императорӣ ба рушди сиёсати «ҳамла» ба Осиёи Марказӣ таъсири калон расонид. Г. Роулинсон дар

меморандуми соли 1868 барномаи худро баён кард, ки дар он проблемаҳои асосии муносибатҳои байналхалқии Осиёи Миёна ба монанди масъалаҳои рақобати Англия ва Россия дар минтақаи Помир ва сиёсати Россия ва Англия дар Афғонистон сухан мерафт. Маҳз дар ҳамаи ҳуҷҷат (меморандум) самтҳои асосии сиёсати таҷовузкоронаи Британияи Кабир дар Осиёи Миёна муайян карда шуданд.

Дар охири солҳои 1970 ва ибтидои солҳои 1980, вақте ки ҳаводиси Афғонистон бо истиқрори таҷовузи Бритониё дар ин кишвар баҳусус сиёсатмадорони бритониёиро нигарон кардааст, китобҳои Терентиев М.А. дубора нашр шуданд. Дар нутқҳои Терентиев М.А. дар бораи сиёсати мустамликадорӣ Англия дар Осиёи Миёна таҳлили сиёсати вай дар сарҳадҳои шимолу ғарбии Ҳиндустон ҷои махсусро ишғол кард. Дар вазифаҳои масъули ҳукумати муддати тӯлонӣ мондан ба Терентиев М.А. имкон дод, ки вазъият дар Осиёи Миёна ва сарҳадҳои шимолӣ онро то Помир хуб омӯзад. Дар ин бора вай навишта буд: «Мо боварӣ ҳосил мекардем, ки дар Осиёи Миёна васеъ шудани ҳукмронии Россияро, монанди васеъ шудани сарҳадҳои мо дар Ҳиндустон бартараф кардан мумкин нест. Ба таъсири тамаддунии худ тобеъ кардани фазои биёбон ва қабिलाҳои ғоратгар аз тарафи Россия, як қисми муҳими аз ҳолати ноумедӣ баровардани Осиёи Миёна мебошад». [3,34]

Ҳамин тавр ҳулоса кардан мумкин аст, ки М.А. Терентиев дар давоми фаъолияти худ дар Осиёи Миёна стратегияи давлатиро аз самти ҷанги кушод ба Англия ба стратегияи сулҳ тайғир дод. Таъсири тарафдорони ин концепсияҳо, ки дар нимаи дуҷуми асри XIX дар доираҳои ҳарби-сиёсӣ ва илмӣ Англия ва Россия ҳукмфармо буданд, боиси бухрон дар сиёсати империяҳо дар масъалаи минтақаи Осиёи Миёна гардид, ки он соли 1895 бо бастанӣ шартномаи нав бо роҳи сулҳ ҳаллу фасл мешавад.

АДАБИЁТ

1. Терентьев М.А. Русская азбука для школ в Средней Азии . СПб.: Типография императорской академии наук, 1875.- 67 с.
2. Терентьев М.А. Руководство для учителей к обучению в школах Средней Азии одновременно письму и чтению по русской азбуке. СПб.: Типография императорской академии наук, 1877.- 35 с.
3. Терентьев М.А. История завоеваний Средней Азии, в трех томах СПб.: Типография императорской академии наук, 1878.- 478 с.
4. Терентьев М.А. Россия и Англия в борьбе за рынки, СПб.: Типография императорской АН, 1879. – 57 с.
5. Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии, СПб.: Типография императорской АН, 1879. – 57 с.
6. Терентьев М.А. Статистические очерки среднеазиатской Российской империи, СПб.: Типография императорской АН, 1879. – 57 с.
7. Терентьев М.А. Грамматика турецкая, персидская, узбекская и киргизская, СПб.: Типография императорской АН, 1880. – 97 с.
8. Терентьев М.А. Краткий русско-турецкий словарь, Тифлис.: Типография канцелярии заместителя Кавказа 1912. – 57 с.
9. Терентьев М.А. Россия и Англия в Средней Азии, СПб.: Типография императорской АН, 1879. – 57 с.

САҲМИ М.А.ТЕРЕНТИЕВ ДАР ОМУЌИШИ ОСИЁИ МИЁНА

Дар мақолаи мазкур муаллиф муқовимати Англия ва Россияро дар асри 19 доир ба ҳудуди Осиёи Миёна дар асоси маълумотҳои М.А.Терентиев баррасӣ мекунад. Муаллиф муайян намуд, ки дар натиҷаи бархурди манфиатҳои ин давлатҳо, дар Осиёи Миёна тақсимои ҳудудӣ гузаронида шуд ва маркази муқовимат дар ҳатти сарҳади Помир буд. Дар асоси таҳқиқи сиёсати давлатҳо муаллиф ба ҳулоса омад, ки дар ташиқлибӣ системаи давлатҳои Осиёи Миёна тақсимои ҳудудӣ асри 19 бунёд гузошт ва яке аз чунин оқибатҳо ин ҳамроҳиавии Осиёи Миёна ба Россия гардид.

Калимаҳои калидӣ: Терентиев, сиёсат, Англия, Россия, вилоят, инкишоф, аҳоли, Осиёи Миёна.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чоршанбиева Муҳаббат Зардодовна — ассистенти кафедраи таърих ва ҳуқуқ дар Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи Моённо Назаршоев мебошад. Телефон: +992 50 131 66 44, Почтаи электронӣ: muhabbatchorshanbieva@21gmail.com

ВКЛАД М.А.ТЕРЕНТЬЕВА В ИЗУЧЕНИЕ СРЕДНЕЙ АЗИИ

В данной статье автор анализирует проблему противостояния Англии и России в 19 веке на основе сообщения М.А.Терентьева. Автор определил, что развитие системы государств в Средней Азии стало реальным в нынешних границах Средней Азии на основе их разделения в период 19 века. На основе собранных материалов автор пришел к выводу о том, что в результате этого разделения были образованы новые границы и в частности изменился граница Средней Азии, которая присоединилась к России.

Ключевые слова: связь, Терентьев, политика, Англия, Россия, область, развитие, население, Средняя Азия.

Информация об авторе: Чоршанбиева Муҳаббат Зардодовна— ассистент кафедры История и права Хорогского государственного университета. Тел: +992501316644. muhabbatchorshanbieva@21gmail.com

THE CONTRIBUTION OF THERENTIEV IN STUDY OF MIDDLE ASIA

The article discusses the the contribution of Terentiev in study of middle asia on the base of Russian historiography of the second half of the XIX-th century, dedicated to the various aspects of the Anglo-Russian rivalry in Central Asia in the XIX-th century. The second half of the XIX century was an important step in the development of British historiography of «The Great Game» in Central Asia. This was largely due to the change in the balance of forces in the world arena, social and political transformations in the world. After decolonization of the British empire, on the world stage the United States and the Soviet Union began to play the leading role. It was due to a change in the correlation of forces in the world arena, social and political transformations in the world, the collapse of the Russia Empire. First, the lack of British authors of this period lies in the fact that they, like their counterparts, were influenced by ideological contradictions.

Kew words: Terentiev, policy, England, Russia, region, development, population, Middle Asia,

Author Information: Chorshanbieva Mukhabbat Zardodovna— Assistant at the Department of History and Law, Khorog State University, Phone: +992 50 131 6644, Email: muhabbatchorshanbieva@21gmail.com

УДК: 305.42+39(575.9)+394.4

МУРОДТАЛАБИИ ЗАНИ БЕФАРЗАНД ДАР ЗИЁРАТГОҲОҲОИ БАДАХШОН

Шоинбеков А., Сафаркулова Г. Ю.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ

Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот

Дар замони пеш ва ҳатто ҳозир ҳам тибқи тасаввурот ва эътиқод, занон бо хости Худо, ё таъсири қувваҳои бади ғавқултабию дигар амалҳои ҷодугарона фарзанд намеёбанд. Аз ин лиҳоз занони бефарзанд новобаста аз он ки сабабаш маълум буд ё не, зиёратгоҳро зиёрат мекарданд. Ин оин то кунун ҳам баъзан дида мешавад, гарчанде ки алҳол бештар барои бефарзандӣ ба табибони касбӣ (генекологҳо) муроҷиат мекунанд.

Дар ВМКБ аксарияти зиёратгоҳҳои калонро муроддиханда мешуморанд. Масалан, Кисляков Н.А. дар хусуси мазорҳо дар мақолаи хеш “Вотивные предметы горных таджиков” чунин навишта буд: “мазорҳо на танҳо объекти парастии ҷойҳо хизмат мекарданд, инчунин чамъбаи табобатӣ ва муродбахширо низ доштанд, ки бештар занони бефарзанд онҳоро зиёрат мекарданд” [3, с.7.]

Муҳақиқ М. С. Андреев бошад қайд кардааст, ки дар миёни мардуми Рӯшону Шуғнон мазори Пойи Хоҷаи деҳаи Римзув, ки дар он соҳили дарё дар Афғонистон (дар

масофаи се рӯзи роҳ аз водии Хуф) чойгир аст барои занони бефарзанд шифохдиханда маҳсуб меёбад. Зани бефарзанд ба зиёрати мазор ҳатман бо шавҳараш меравад ва дар он ҷо се рӯз мемонанд [1, с.49].

3. Юсуфбекова оиди мазори Римзон (Рӯшони Афғонистон) Шоҳи Кошон (Шуғнони Афғонистон) ҳамчун мазори муроддиханда барои занони бефарзанд маълумот дода навиштааст, ки агар аз ин зиёратгоҳҳо мурод ҳосил нашавад ба мазорҳои Ваҳон меравад. Агар мазор дур бошад, кӯшиш мекарданд, ки барвақтар ба роҳ бароянд, то ки дар рӯзҳои пайшанбе ва ҷумъа ба мазор расанд, чунки ин рӯзҳоро рӯзҳои муқаддас ва вочибии зиёраткунӣ ҳисоб мекарданд. Дар Шуғнон вақте ки зану шавҳар ба зиёратгоҳ мерасанд худро пурра тавассути оббозӣ ҷисман ва рӯҳан пок месозанд. Сипас зани бефарзанд танҳо вориди зиёратгоҳ мегардад. Дар назди остон чорзону нишаста, даст ба дуо бардошта, дуо мехонад, зорию тавалло мекунад, то ки соҳиби фарзанд шавад. Баъзан зан бояд то ба ҳолати мадхуш шудан тоату ибодат кунад, то ки бо рӯҳи бузургвори мазор иртибот пайдо кунад⁷ [ниг. Юсуфбекова 3.2015, с.62-63].

Т.С. Қаландаров оиди яке аз остонҳои муроддихандаи водии Шохдараи ноҳияи Роштқалъа зиёратгоҳи Шоабдоли Валӣ маълумот дода, чунин нигоштааст: “Аз тарафи зани бефарзанд зиёрат кардани остони Шоабдоли Валиро соли 1998 дида, ба қайд гирифтам. Баъд аз тоату ибодат ӯ мушти хокеро аз остонаи дари зиёратгоҳ гирифт ва гуфт, ки хоки муқаддасро бо об омехта, барои пок сохтани баданаш истифода мебарад ва бовар дошт, ки пас аз ин амал соҳиби тифл мешавад. Ҳамин тавр тавассути сеҳри робитавӣ (контагиозӣ) ба баракати ҷойи муқаддас боварӣ доштанд, ки фарзанд насибашон мегардад [4, с.326-327].

Дар Қаротегину Дарвоз вақте ки зани бефарзанд ба зиёратгоҳ меравад бо худ ягон чиз савғотӣ мегирад⁸, ки онро ба *мутаваллӣ* (шайхи мазор)⁹ медиҳад ва минбаъд тамоми расму оинҳоро зани бефарзанд дар зиёратгоҳ таҳти роҳбарӣ ва раҳнамоӣ мутаваллӣ анҷом медиҳад. Мутаваллӣ нахуст барои зани бефарзанд дар назди зиёратгоҳ сураҳои Қуръонро тиловат мекунад. “Дар баъзе ҷойҳо мутаваллӣ баъди қироати Қуръон, китоби Қуръонро болои сари зан мегузорад ё ба тариқи рамзӣ оҳиста бо он ба сараш мезанад. Сипас дасти ӯро гирифта се ё ҳафт маротиба гирди зиёратгоҳ давр мезанад. Зиёратгоҳе, ки ҳавз дошта бошад, зани бефарзанд аввал се маротиба аз он об менӯшад ва сипас дар он оббозӣ мекунад” [5, с.59].

Эътиқоди мардум бештар ба зиёратгоҳҳои муроддиханда аст бинобар ин бештари занони бефарзанд ба ҳамон зиёратгоҳ меравад. Вале тибқи боварҳо агар онҳо нисбати мазор ё расму оинҳое ки дар мазор анҷом диҳанд шакку шубҳа кунанд, муродашон ҳосил намегардад. Оид ба усулҳои гуногуни муродталабӣ ва зиёратгоҳҳои муроддиханда фолклоршинос Н. Шакармамадов ва мардумшинос Т. С. Қаландаров маълумоти муфассал додаанд [ниг.: Н. Шакармамадов Остонҳо-осори таърихию фарҳангии мардум.-Хоруғ, 2010., Т. С. Қаландаров остони, Святилища].

Касоне, ки мехостанд соҳиби фарзанд шаванд одатан остони Сабзпушро зиёрат мекарданд ва мурод меёфтанд. Ин остон як санги калони ҳамвор дорад. *Ривояте аст, ки “дар замони пеш ду зан ба зиёрати ин остон омада шаб дар он ҷо хоб мекунанд, вақте ки саҳар аз хоб бедор мешаванд, мебинанд дар ангушти як зан ангуштарӣ ва дар дасти зани дигар чизе дигар пайдо шудааст”* [7, с.31]. Таърихнигор Ҳамза Камол бошад, дар китоби “Ҷойҳои муқаддаси Тоҷикистон” дар мавриди остони “Сабзпуш” ривоятеро овардааст: “нақл мекунанд, ки дар гузашта фарзандталабон ба ин ҷо

⁷ Парастии мазор аз тасаввуротҳои анимистӣ сарчашма мегирад, ки баъдтар қолаби исломӣ гирифтааст.

⁸ Онро дар Қаротегину Дарвоз пешволӣ меноманд, ки маънои пеши мутаваллӣ ягон чизро мондан аст. Пешволӣ дар шакли пӯшок (читу карбос) ва яқчанд нон дода мешавад [ТКИД с.59]. Дар Шуғнону Рӯшон ба ҳайси пешволӣ ва қурбонӣ як гӯсфанд, 1-2 тафсин равшан (1-тафсин баробари 2 кг), кулча (теъдодашон ҷуфт) ва ҷӯрбӯҳои пашмин мегирифтанд. Гӯсфандро зинда ба он хотир ба мазор мебаранд, то ки дар мазор соҳиби як чизи дигари зинда-соҳиби кӯдак шаванд. Сипас гӯсфандро дар назди мазор қурбонӣ мекунанд. Равшанро барои молидан ба санги зиёратгоҳ ва даргирондани ҷароғакҳои мазор истифода мебаранд [Анд, 2020, с.49, Юсуфбекова, 2015, 62-63].

⁹ Шаҳсе, ки барои нигоҳубини ин ё он зиёратгоҳ мутаваккал шудааст ва тамоми расму оинҳои марбут ба зиёратгоҳ таҳти роҳбарӣ ва раҳнамоии ӯ анҷом дода мешавад. Дар Шуғнону Рӯшон чунин шахсро шайхи мазор меноманд.

меомаданд ва чашии худро пушида себарга меканданд ва агар як барг ба дасташон меомад боз интизорӣ мекашиданд”. [6, с.82] Ҳамин хел ривоятҳо дар байни мардум зиёданд. Сокинони маҳаллӣ дар шаби Лайлатулқадр ҳам ба остон мерафтанду мурод металабиданд. Остоне бо номи “Сабзпуш” дар деҳаи Ёмч ва Вужи ноҳияи Шуғнон, деҳаи Пушогед, Қалъаихумби ноҳияи Дарвоз, деҳаи Ванвани ноҳияи Ванҷ низ мавҷуданд, ки занон ва духтарон онро барои ба мурод расидан зиёрат мекунанд.

Баъзан ба зиёратгоҳҳо на фақат занони бефарзанд, балки мардҳои бефарзанд низ мебиёянд [ниг: 2, 1908, -с. 108-116; 8, с. 62; 4, 2002.-с. 284].

Тадқиқотчиён қайд карданд, ки куҳистониён бо эҳтироми махсус ба мазорҳо диққат меоданд. А.А.Бобринской маълумот медиҳад, ки дар мазори Имом Зайнулобиддин чунин амалҳо анҷом меоданд: иморати хурди мазорро, зиёрат ҳама вақт мекарданд. Ҳангоми гузаштан аз пеши мазор барои ҳурмати имом бояд аз асп фуроянд ва пиёда гузаранд [2, с.76]. Дар ҳақиқат ҳамон солҳое, ки Бобринской А.А. дар Помир тадқиқот гузаронида буд ҳамаи ин расму русумҳо ба ҷо оварда мешуданд.

Зимни сафари қорӣ ба ноҳияи Шуғнону Хоруғ мо аз зиёратгоҳи Имом Зайнулобиддин дидан кардем. Аз маълумотҳои нави шифоҳиямон бармеояд, ки баъзе аз сокинони то ҳол ҳам ба ин мавзӯи эътиқоди амиқе доранд. Ҳангоме, ки бо сокинони маҳаллаи Тем ҳамсухбат шудем онҳо дар бораи ин остон ва мавқе он дар байни аҳоли дар солҳои пеш ва ҳозира маълумот додаанд. Яке аз бошандагони ин маҳалла Шодибек ном шахс (82 сола) ба мо нақл намуд, ки *“модаркалонам то соли 1895 писар надоишт фақат духтар таваллуд кард ва аз ин ру ба остони Имом Зайнулобиддин барои муродталабӣ рафта буд. Соли 1896 писарро таваллуд кард, ки ба хотири ин остон номаширо Имомбердӣ ниҳода буд. Солҳои пеш эътиқоди мардум нисбати ин остон хело зиёд буд, касе ки аз пеши остон мегузашт ҳатман онро зиёрат карда назрона мегузоштанд”*¹⁰. Аз нақлиҳои ҳамсухбатонамон бармеояд, ки ин остонро на фақат занони бефарзанд, балки тамоми аҳолии ноҳияи Шуғнон зиёрат мекарданд ва мурод меёфтанд. Занон дар баробари талаби фарзанд инчунин барои тансихатии ҳали хонавода, гирифтани дуои сафар, дуо барои фарзандон, соҳиби бахт шудан остонҳоро зиёрат мекарданд.

Бояд хотирнишон кунем, ки дар деҳаи Ёгеди ноҳияи Дарвоз остоне бо номи “Шоҳи Авлиё” аст, ки онро аз ҳама бештар занони бефарзанд зиёрат мекарданд. Яке аз сокинони маҳаллии ин деҳа Иқболшо Ҳимолшо (86 сола) чунин нақл карданд: *“Модарам барои соҳиби фарзанд шудан ҳамаруза нон гирифта ба зиёрати остони “Шоҳи Авлиё” мерафтанд ва оқибат соҳиби фарзанд шуданд баъди ин эътиқоду боварии мардум нисбати ин остон зиёдтар гардид”*¹¹. Мардуми ин остонро қадамгоҳи ҳазрати Алӣ мешуморанд ва онро остони муроддиҳанда мепиндоранд. Остонро то ҳол тозаю озода ниғаҳ дошта, зиёрат мекунанд. Вале расму русумҳое, ки пеш дар остонҳо рузи Рамазон ва Қурбон иҷро мекарданд имрӯз мушоҳида намешаванд.

Истифода аз дарахти зиёратгоҳ. Баъзан занону мардони бефарзанд баъд аз зиёрат гирди дарахте, ки агар дар пеши зиёратгоҳ бошад гашта, ё дар наздаш ба зону нишаста чунин дуоҳои кӯтохро мехонданд: *“Ё Худо, фақат як фарзандро барои ман насиб гардон”, - “Худоё ман аз ту писарро талаб намекунам, фақат як духтари кӯрро насибамон гардон, то ки асои тириям гардад”*.

Гоҳҳо зани бефарзанд ба зиёрати зиёратгоҳ омада дар назди дарахти зиёратгоҳ хоб меравад. Агар дар хоб тифлонро бинад, боварӣ дошт, ки фарзанд меёбад, агар дар хоб чизеро набинад умедаш аз тавлид кардани фарзанд канда мешавад. Яке аз чунин дарахтони муроддиҳанда дар деҳаи Сиёви ноҳияи Роштқалъа маъруф будаст [4, с.329].

Дар назди дарахти зиёратгоҳ оини латтабандонро низ анҷом меодаанд. Оиди ин тарзи зиёрат Т.С. Қаландаров чунин нигоштааст: Дар шуғниён қариб, ки дар назди ҳар як

¹⁰ Гуянда Шодибек Имомбердиев (82 сола) сокини маҳаллаи Теми шаҳри Хоруғ.

¹¹ Гуянда Иқболшо Ҳимолшо (86сола) сокини деҳаи Ёгеди ноҳияи Дарвоз.

мазори шахсони муқаддас дарахт ва ё чӯб вучуд дорад. Занони ба зиёратомада ба шохи дарахт латтапораҳо ва баъзан мӯинаи ҳайвонҳои хонагӣ, аз ҷумла барзагов (ба фикрам барзагов рамзи қувваи бузурги таносулии ўро ифода мекунад) мебастанд [4, с.327].

Зиёраткунандагон дар зиёратгоҳ одатан дуо хонда, нияту мақсади худро дар дил гуфта, латтапораеро гирифта дар шохчаи дарахт баста мемонданд, ки гуё бо ин восита бадбахтӣ-бефарзандӣ баста мешавад. Ин як навъи сеҳри алоқавӣ (контагиозӣ) аст, ки робитаи Худо ва муродталабанда тавассути миёнарав будани дарахти зиёратгоҳ амалӣ мешавад. Ин оин алҳол дар тарафи соҳили чапи мулкҳои болооби Панҷи ВМКБ қариб, ки дида намешавад вале аз он тарафи соҳили дарё бахусус дар Ваҳони Афғонистон зиёд ба ҷашм мерасад.

Дар назди остони Шоҳқамбари офтоби ноҳияи Ишкошим низ дарахти қалони қадима мавҷуд аст, ки дар он оини латабандӣ мушоҳида мешавад. Зиёраткунандагон поре аз либоси худ гирифта дар шохчаҳои он мебастанд ва агар шуду ягон латапора нашошта бошанд санги майдари гирифта дар байни шохчаҳо мемонанд. Ин амалро асосан занони бефарзанд, духтароне, ки меҳонанд соҳиби бахт шаванд ва беморон иҷро мекарданд. Баъзан вақтҳо буз ё гусфандро қурбонӣ мекарданд. Сокинони маҳалӣ нисбати ин дарахт ҷунун эътиқоду боварӣ доранд, ки гуё баъди иҷрои ин амал ҳатман муродашон ҳосил мешуд. Ин амал то ҳол ба мушоҳида мерасад, мардум бо як орзуву умеди қалон ба ин зиёратгоҳ мераванду дуо мехонанд.

Боёд хотирнишон кард, ки ҷунун расму оинҳо на ин ки дар ВМКБ балки дар дигар вилоятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба назар мерасиданд. Масалан: Тибқи маълумотҳои муҳаққиқ Одинаев Н. дар деҳаи Даври ноҳияи Айнии вилояти Суғд як дарахти қадимаи Бурс (Арча) мавҷуд аст, ки дар сари замни кишт боқӣ мондааст. Азбаски ин дарахти Бурс (арча) баъзе хусусиятҳои ба худ хосро нишон дода мавриди тавачҷуи сокинони ин деҳа қарор гирифтааст онро нест накарданд. Одамони эҳтиётманд яъне занҳои бефарзанд, духтарони бахталаб ба шохчаҳои ин дарахт латабанди намуда сипас баъд аз порои латабанди ояте аз Қуръон хонда бо ҳамин амали худ оромие ба даст оварда дилшонро ба зиндаги гарм мекунанд. Ҷунун амалҳо қариб дар ҳамаи ноҳияҳои Ҷумҳурӣ ба назар мерасанд.

Пажӯҳишҳои анҷомдода перомуни ин масъала нишон доданд, ки қанон на инки барои муроталабии фарзанд, балки барои хушбахти хонаводагӣ, саломатии фарзандонашон ба зиёрати остон мерафтанд ва дуо мегирифтанд.

Хуллас агар аз нуқтаи назари эътиқодӣ назар андозем дар фаҳмиши мардуми кӯхистони Бадахшон фарзанд атои Худовандӣ аст. Аз ин хотир сокинони Бадахшон маъмулан фарзандони худро Додихудо, Худодод, Назархудо, Карамхудо, Худоназар ва амсоли инҳо номгузорӣ мекарданд.

Ибораи “фарзанд атои Худо” бо ибораи дигари маъмул “фарзанд сабзаи Худо” аст, як мафҳумро ифода мекунанд. Яъне фарзанд аз тарафи Худованд ба падару модар дода мешавад, вай як сабзае аз ҷониби Худо ҳаст, ки ба падару модар ато гардидааст. Бинобар ин он фарзанде, ки баъди зиёрати мазор таваллуд меёбад онро низ атои Офаридагор мешумурданд.



**Дарахти мукадас дар деҳаи Кипкути
Ваҳони Афғонистон**

**Дарахте дар зиёратгоҳи
Шоҳқамбари офтоб н. Ишкошим**



**Хазрати Шамс дар деҳаи Рорунги Ваҳони
Афғонистон**

Хуллас зиёрати зиёратгоҳҳо аз тарафи занони бефарзанд, решаи амиқи таърихӣ дошта бо шаклҳои аввалини дин фетишизм, анимизм, сеҳру чоду алоқамандӣ дошта қолаби исломӣ низ гирифтаанд.

АДАБИЁТ

1. Андреев, М.С. Таджики долины Хуфа– Душанбе, 2020. – 521с.
2. Бобринской А.А. Горци Верховьевъ Пянджа. – М.,1908. – 202с.
3. Кисляков Н.А. Вотивные предметы горных таджиков.// Традиционная культура народов передней и средней Азии.- Ленинград: Наука, 1970.- С.6-15.
4. Қаландаров Т. Шугнанцы (историко-этнографическое исследование). – М., 2004- 478с.
5. Қаландаров Т. Восточная коллекция: Остоны Памира. № 2(9) Printemps, 2002- с.55-62.
6. Ҳамза Камол. (Ҷойҳои Муқаддаси Тоҷикистон ҷилди 3.-Душанбе -2010. -168с.
7. Шакармамадов Н. Остонҳо-осори таърихӣ фарҳангии мардум.-Хоруғ: Логус, 2010. –244с.
8. Юсуфбекова З. Семья и семейный быт шугнанцев (конец XIX-начало XX вв.).- М.: ИЭА РАН, 2015.-222 с.

Ҳамсуҳбатон

9. Имомбердиев Шодибек (82 сола) сокини маҳаллаи Теми шаҳри Хоруғ.
10. Иқболшо Ҳимолшо (86сола) сокини деҳаи Ёгеди ноҳияи Дарвоз.

МУРОДТАЛАБИИ ЗАНИ БЕФАРЗАНД ДАР ЗИЁРАТГОҲОИ БАДАХШОН.

Мақола ба омӯзиши Муродталабии зани бефарзанд дар зиёратгоҳҳои Бадахшон бахшида шудааст. Дар асоси тадқиқоти саҳроӣ ва мусоҳиба бо сокинони маҳаллӣ ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангии ин амалия таҳлил карда шуд. Дар ин матлаб ба аҳамияти зиёратгоҳҳо

барои заноне, ки аз безуретӣ ранҷ мебаранд, таъкид карда, ин гуна муроҷиатҳоро ба эътиқодҳои суннатӣ, расму ойинҳо ва андешаҳои мардумӣ дар ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон чӣ гуна иртибот доранд мавриди таҳлил қарор доданд.

Зиёрати зиёратгоҳҳо аз тарафи занони бефарзанд, решаи амиқи таърихӣ дошта бо шақлҳои аввалини дин фетишизм, анимизм, сеҳру ҷоду алоқамандӣ дошта қолаби исломӣ низ гирифтаанд.

Маросимҳои марбут ба ин гуна амалҳо тасвир шуда, робитаҳои амиқ байни таҷрибаи шахсии занон ва хувияти фарҳангии дастаҷамъӣ дар шароити Бадахшон фаҳмиши пешинҳод мекунад ва аҳамияти маконҳои мазҳабиро ҳамчун фазои умед ва пуштибонӣ таъкид мекунад. Занон на инки барои муроталабии фарзанд, балки барои хушбахти хонаводагӣ, саломати фарзандонашон ба зиёрати остон мерафтанд ва дуо мегиританд.

Калидвожаҳо; Остон, дарахт, зиёрат, зани бефарзанд, ривоят, муроталабӣ, Бадахшон.

Маълумот дар бораи муаллифон: Шоинбеков Аловиддин- номзади илми таърих, мудири шуъбаи таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: 736116 ВАБК, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров-2, Тел.501071953. e-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.com.

Сафаркулова Гулмоҳ Юсуфшоевна- ходими пешбари илмии Маркази мероси фарҳангии тоҷикони Пажӯҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот (ПИТФИ). Суроға: шаҳри Душанбе, кучаи Н.Қарабоев гузаргоҳи 3, хонаи17. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Теле:+992 935994145

МОЛИТВА БЕЗДЕТНОЙ ЖЕНЩИНЫ В СВЯТЫНЯХ БАДАХШАНА

Статья посвящена исследованию стремления бездетной женщины искать благословения в святынях Бадахшана. Авторы проанализировали социальные и культурные аспекты этой практики на основе полевых исследований и интервью с местными жителями. В статье подчеркивается важность мест паломничества для женщин, страдающих бесплодием, и анализируется, как подобные призывы соотносятся с традиционными верованиями, обрядами и народными представлениями в современном таджикском обществе.

Паломничество бездетных женщин к святыням имеет глубокие исторические корни, связано с ранними формами религии, фетишизмом, анимизмом и магией, которое позже приняло исламскую форму.

Изображены ритуалы, связанные с такими практиками, что позволяет глубже понять глубокую связь между личным опытом женщин и коллективной культурной идентичностью в контексте Бадахшана и подчеркивает важность религиозных мест как пространств надежды и поддержки.

Ключевые слова: святынях, дерево, молитва, бездетной женщины, легенда, желание, Бадахшан.

Сведение об авторах: Шоинбеков Аловиддин- кандидат исторических наук, заведующий отделом истории, археологии и этнографии Институт гуманитарных наук им. Академика Б. Искандарова НАРТ. Адрес: 736116 ВАБК, ш. Хоруғ, кӯчаи У. Холдоров-2, Тел. 501071953. e-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.com.

Сафаркулова Гулмоҳ Юсуфшоевна – ведущий научный сотрудник Центра культурного наследия таджиков, Научно-исследовательский институт культуры и информации (НИИКИ). Адрес: город Душанбе, улица Н. Карабоева, дом 17. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Телефон: +992 935994145

THE PRAYER OF A CHILDLESS WOMAN IN THE SHRINES OF BADAKHSHON

The article is devoted to the study of childless women's pilgrimage to shrines in Badakhshan. The authors analyzed the social and cultural aspects of this practice based on field research and interviews with local residents. The article emphasizes the importance of shrines for women suffering from infertility and analyzes how such appeals are related to traditional beliefs, rituals, and folk ideas in contemporary Tajik society.

Pilgrimage to shrines by childless women has deep historical roots, is associated with early forms of religion, fetishism, animism, and magic, and they also adopted an Islamic form.

The rituals associated with such practices are described, offering insight into the deep connections between women's personal experiences and collective cultural identity in the context of Badakhshan, and emphasizing the importance of religious sites as spaces of hope and support.

Key world: shrines, tree, prayer, childless woman, legends, desire, Badakhshan,

About the authors: Shoinbekov Aloviddin –Candidate of Historical Sciences of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 736116 GBAO Khorog, st. V.Gulmahmad 52/6. Tel.: 501071953; e-mail: aloviddinshoinbekov@jmail.com.

Safarkulova Gulmoh Yusufshoevna - the leading researcher of the Tajik cultural heritage center. Research Institute of Culture and Information (RICI). Address: city Dushanbe, N. Karaboev street, room 17. E-mail: guliiia0111@inbox.ru. Phone: +992 935994145

УДК: 808.2+809.155.0+802.0

**КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ПУҲОК – СЛОТН – ЛИБОС
ДАР ТАРКИБИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ ВА
АНГЛИСӢ**

Абдурахмонова Ш.У.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Либос қисмати асосии ҳаёти маишии инсоният дар давоми ҳазорсолаҳо ба ҳисоб рафта, аз давраи аввали пайдоишашон шаклҳои гуногуни он мавҷуд буд. Аввалин инсон барои нигоҳ доштани бадани хеш аз гармӣ, либосро аз растаниҳо ва аз сардӣ аз пӯсти ҳайвонот тайёр мекард. Либос чузъи моддӣ-мадании инсоният низ ба шумор рафта, мероси бойи таърихӣ-фарҳангии бо назардошти ташаккули таърихии ҷамъиятро дар бар мегирад. Дар ҳаёти инсон либос вазифаи муҳимро дорад, ки пеш аз ҳама он дар нигоҳ доштани ҷисми ӯ аз зуҳури гуногуни иқлими табиӣ зоҳир гардида, сонӣ ҳамчун нишони арзишҳои миллӣ доништа мешавад. Дар баробари ин либос ба ҷинсият, синну сол, мартабаи иҷтимоӣ, мансубияти миллӣ, динӣ ишора намуда, дар омилҳои гуногуни забонӣ низ нақши худро мегузорад. Ҷамъаи забони либос дар номгузорӣ шудани вожаҳои алоқаманд ба либос, маъно ва сохтори онҳо, ифодаи онҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ ифода мегардад. Ибораҳои фразеологӣ яке аз чунин воҳидҳои забонӣ мебошанд, ки дар худ ташаккули таърихии инсониятро таҷассум намуда, воситаи инъикоскунандаи хусусиятҳои миллӣ-фарҳангӣ дар забон мебошанд. Раванди ташаккули таърихии забон вожаҳои гуногунро ба миён овард, ки вожаҳои ифодакунандаи либос аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Либос предмети омӯзиши фанҳои гуногун: археология, этнография, таърих, санъат буда, чузъи ногусастанӣ ҳаёти инсонӣ ба шумор меравад. Дар баробари ин, номенклатураи либос метавонад предмети омӯзиши забоншиносӣ шуда, омӯзиши лингвистии ин вожаҳо хусусиятҳои милли-мадании халқ, таърих ва анъанаи онро ба роҳ монда, ҳамчун воситаи муҳимми ҷараёни мубодилаи байни тамаддуни халқиятҳои гуногун махсуб ёбад.

Омӯзиши муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ бо мафҳуми «либос» корҳои зиёд илмӣ олимони хоричиву ватанӣ Т. А. Ларина, Г.Юсупова, О. Д., Кузьмина, И.И. Кузнецова, С. П. Озер Камоли Нилуфари Барот,

Х. М. Худоиева, Дж.Худойбердиева ва бисёри дигарон бахшида шудаанд, ки дар онҳо омӯзиши вижаҳои ин гурӯҳи лексикӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ дар асоси маводи забонҳои гуногунсистема ба роҳ монда шудаанд [1; 3; 6; 8; 9; 10]. Мақолаи мазкур ба омӯзиши алоқамандии хусусиятҳои лексикӣ-семантикии воҳидҳои фразеологӣ забонҳои шугноӣ ва англисӣ бо вожаҳои ифодакунандаи «либос» бахшида шуда, дар мақола мафҳум, хусусияти маҷозии ин вожаҳо ва ифодаи мафҳуми коннотатсионӣ тариқи таҳлил хоҳанд шуд.

Омӯзиши вожаҳои марбути либос «либос» дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ забонҳои шугноӣ ва англисӣ нишон дод, ки пеш аз ҳама ду гурӯҳи калимаҳоро дар бар мегирад, ки гуруҳи аввал – вожаҳои ифодакунандаи либоси асосӣ ва дуюм – вожаҳои ифодакунандаи либосҳои атрибутивӣ (аксесуарҳо), қисматҳои либос: остин, гиребон, доман, киса иборат буда, дар асоси алоқамандии онҳо бо дигар калимаҳои таркибии ибораҳои фразеологӣ маънои маҷозӣ ифода мегардад.

Боиси қайд аст, ки дар забони шугноӣ барои ифодаи мафҳуми томи «либос» ибораи *пуҳок сар та по* истифода мегардад, ки предметҳои аз сарпуш сар карда, то пояфзолро дар бар мегирад. Дар забони шугноӣ ибораи «сар та по» дар бештари мавридҳо ҳангоми пешниҳоди қалинги арӯс, ё аз нав тайёр кардани либоси домод ёдрас мегардад, ки ишора ба суннати мардумист, ки ҳангоми туй бояд арусу домод аз сар (сарпуш) оғоз карда то по (пояфзол) ҳамашон нав пӯшанд. Илова ба ин, дар забони

шуғнонӣ ибораи «луқ пар» низ мафҳуми «либос»-ро ифода намуда, мафҳуми муд, ороиш ба воситаи либос тариқи ибораҳои *сомӯнā дедов – фасӯн дедов – хӯп ху чӯдов – бурс ху дедов* ифода мегардад, ки вожаҳои *сомӯнā – фасӯн – хӯп – бурс* байни худ мафҳуми муродифии томро ба вучуд овардаанд [4,81].

Дар забони англисӣ мафҳуми «либос», самтҳои гуногуни бо либос алоқаманд, фасони он, моҳияти маданияи он бо вожаҳои калидии зерин ифода мегардад: *clothing* – либос, истилоҳи умумиест, ки тамоми предметҳои, ки одамон барои муҳофизат кардани худ аз хуноқӣ ва гармӣ, осудагии бадан ё барои ороиш додани худ мепошанд. Либос вожаҳои ифодакунандаи курта, шим, пояфзол ва акссесуарҳоро дар бар мегирад; *apparel* – либос дар чорчубаи муд, ки дар контексти нисбатан расмӣ фаҳмида шуда, вожаҳои ифодакунандаи ҳам либоси ҳаррӯза ва ҳам либоси махсусро дар бар мегирад; *garments* – предметҳои либос, ки истилоҳи нисбатан техникӣ ва расмӣ доништа шуда, барои ифодаи намудҳои алоҳидаи он: куртка, костюм, курта барои шабнишинӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад; *outfit* – пӯшок, сару либос, мачмуи либосе, ки инсон дар лаҳзаҳои махсуси ҳаёташон: кор, шабнишинӣ, истироҳат истифода мебарад; *wear* – пӯшидани либос истилоҳест, ки чараёни истифодаи онро нишон дода, инчунини дигар намуди либосро ишора мекунад: *sportswear* – либоси варзишӣ ё *evening wear* – либос барои шабнишинӣ; *dress* – дар забони англисӣ ҳам предмети алоҳидаи либос – куртаро ифода мекунад ва метавонад ҳамчун феъли *to dress* – пушидан ифода гардад; *fashion* – муд, ин истилоҳ ба равияи мудӣ дар замони мухталиф актуалӣ буда дохил шуда, инчунин истеҳсолоти равияи махсуси либоси мувофиқи талаботи замонро низ ифода мекунад; *costume* – костюм. истилоҳест, ки навъи либоси намоишҳои сахнаӣ, идҳо, карнавал ифода мекунад ва *attire* – сару либос, истилоҳе, ки бештар барои тасвири либос барои лаҳзаҳои муайяни зиндагӣ истифодашуда корбаст мешавад: *formal attire* – либоси расмӣ. Ҳамин тариқ дар забони англисӣ ифодаи мафҳуми либос тариқи истилоҳоти гуногун сурат ёфта, ин истилоҳот ҳам мафҳуми умумӣ ва алоҳидаи он ва контексти истифодаи онро нишон медиҳанд.

Таҳқиқи вожаҳои ифодакунандаи мавқеи «либос» дар таркиби ибораҳои фразеологӣ забони шуғнонӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар забони шуғнонӣ ин навъи ибораҳо кам ба назар мерасанд. Микдори ибораҳои фразеологӣ бо ифодакунандаи – либос дар забони англисӣ нисбатан зиёд буда, баъзан байни онҳо ва вожаҳои забони шуғнонӣ алоқамандии маъноӣ ба назар мерасад.

Дар ду забони муқоисашавандаи компонентҳои асосӣ ва ёрирасони лексикаи «либос» ба таври гуногун истифода гардида, дар забони шуғнонӣ вожаҳои ёрирасони мафҳуми либос нисбат ба вожаҳои асосии он бештар истифода шуда, дар забони англисӣ он баръакс сурат мегирад.

Компонентҳои асосии вожаҳои ифодакунандаи *пӯшок* – «либос» дар забони шуғнонӣ *курта, пэх* – чорук, *луқ* – мафҳуми умумии либос, *ҷӯма* – чома, *тоқе* – тоқӣ ва ғ. мебошанд, ки мавқеи корбурди ин навъи вожаҳо дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ чунин сурат гирифтааст:

ху куртайанд навизд//ху нӯстанд навизд – дар забони тоҷикӣ варианти ибораи мазкур дар «курта нағунчидан» буда, мафҳуми беҳад хурсанд шуданро дорад: *Аро wind тулу армунаф навудчи аз хуше ху куртайанд навиздиди, уз турд чӣз лӯм.* – Ман чи гӯям, ӯ гӯё ягон орзуи дигар нашофтаст, ки аз хурсандӣ дар куртаашон намегунҷид.

ху под пис ху ҷӯмаяф дароз чӯдов – мувофиқи имконият амал кардан: *Ар як одам бояд ху под пис ху ҷӯмаяф дароз киҳт, ди ча тиди булаваси чӯдов даркор нист.* – Ҳар як бояд мувофиқи чомаашон пояшро дароз кунад, аз ин ҷост, ки булҳавасӣ набояд кард.

му сабун қатият гал ху луқ назинодҷ – як навъи таъдид аст, дар нисбати шахсе, ки мувофиқи хоҳиши гӯянда амал накардааст, изҳори норозигӣ: *Аро тут гал му сабун қати ху луқ назинодҷиде ик дисга фе'лен тунд ца.* – Шумо холо бо собуни ман либос настуфтагӣ, ки ин хел амал мекунед.

Ифодаи вожаи *пэх* – чорук, як навъи пояфзоли аз чарм ё пӯсти ҳайвон тайёр шуда

дар таркиби се ибораи фразеологии забони шуғнонӣ бо ифодаи маъноҳои гуногун корбаст шудааст:

ду под ар йи пэх веддow – варианти ибораи тоҷикии «ду по дар як кафш мондан», яқравӣ кардан, инокдорӣ ва гарданшах буданро ифода менамоянд, ки дар забони шуғнонӣ коннотатсияи зооними маркаб мебошад: *Дис маркӓб гидайиди ду под ар йи пэх ведху аз ху дӓн нагардд*. – Ин қадар бачаи яқрав аст, ки ду по дар як кафш андохта, аз гапи худааш намегардад.

му пэх анца му гаџ ту музд – мафҳуми ношукрӣ, курнамакиро дошта, бештар даррав дар гуфтор дар нисбати шахси ношукр истифода мекунад, ки аз тарафашон носипосӣ ба назар мерасад: *Ун ид ук нур рӯзанд дисга судж «му пэх анца му гаџ ту музд»*. Имрӯзҳо ҳама ҷо носипосист беҳудда нагуфтаанд «кафшамро бидуз, гуям муздат».

аз ху цуг пэхен маринес – мафҳуми доим дар ёд доштани рӯзҳои мушкили зиндагӣ. Ин ибора аз ривояти шуғнонӣ сарчашма гирифтааст, ки гӯё дарвеше баъд аз солҳои чанди дарвешӣ сарватманд шуда, пэх – чорукҳои даридашонро дар мех овезон карда менамояд. Дар лаҳзаҳои худписандӣ ва ҳавобаландӣ, зиёд шудани талабот дар зиндагиашон чашмаш ба ҳамон чорукҳояш афтида, даррав шукронаи ҳаёти худро мекунад.

Вожаҳои ифодакунандаи қисматҳои либос, ё ҷузъҳои атрибутии он дар забони шуғнонӣ дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ зиёдтар истифода шуда, мавқеи корбурдашонро метавон ҷунин нишон дод:

Калимаи *тоқе* – *тоқӣ* сарпӯшест, ки дар шуғнон шакли доираро дошта, муродифоташон қаполак, қалпоқ (монанд ба калпаки забони русӣ), кулоак ва ғайра мебошанд, ки нисбат ба синонимҳояшон вожаи тоқе дар таркиби ибораҳои фразеологӣ зиёд корбаст мешавад:

тоқе чипӓли – хурсандӣ кардан [4,85], одатан дар нисбати шахсе истифода мешавад, ки ҳангоми май хурдан тарзи дурусти истифодаи сарпӯшро риоя намекунад, истифода мешавад: *Ар чӓз-ца ту тоқе чипӓли аммо бироҳчат*. – Ким-чӣ хел тоқиятон як паҳлу ба мондагӣ, нӯшидастӣ чӣ.

тоқе Ҷад – муодили ибораи тоҷикии *тоқии дузд сухт, ки ба маънои фош гардидани сири касе ифода мегардад* [5,12]: *Лак шич ту тоқе Ҷад дига гӓп мис мада*. – Монед тоқии дузд сухт (сиратон фош шуд), дигар гап ҳам назанед (тарҷума).

ху тоқе зехтow – тамоман аз худ рафта, касеро писанд накардан: *Юйи соф ху тоқе зохч аз ху кӓлти йичирдаџ чӓст надид*. – Ӯ тамоман аз худ рафтаст, ки ба ягон кас даст ҳам намедихад (тарҷума).

Ифодаи ҷузъҳои либос аз қабилӣ *тасма, мийенд* – миёнбанд, *ҷэб* – кеса, *зӯу–зауен* (шакли чамъ) – остин, *дӯман* – доман, *гиребӯн* – гиребон дар таркиби ибораҳо зиёд корбаст шудаанд:

тасма вӓстow // зауен тептow – худро ба даст гирифта, ба кор шурӯъ кардан: *Ар ӯдаманд ага номӯс ца вед тасма вӓстow даркор мардум мӓ иуӓнт*. – [4,83]. Дар ҳар кор номус кардан даркор тасмаро саҳт бастан, то ки мардум наханданд.

мийенд вӓстow // тасма тӓждow – кӯшиш кардан, ҷурат кардан: *Мӓш магам ху мийенд вӓсам // ху тасма тӓжсам ху кор сарам аганай айта мӓш кинен* [4,63]. – Мо бояд миёнамонро баста кор кунем, агар не моро аз кор пеш мекуаннад (тарҷума). Дар забон шуғнонӣ муодили ибораи *тасма вӓстow, мийенд вӓстow* буда, дар байни мардум роиҷ аст, зеро тибқи физиологӣ инсон ҳангоми қори вазнинро кардан миён саҳт баста бошад, он зарба намехурад. Ибораҳои мазкур маҷозан ба номус кардан, худро ба даст гирифтани ба кор шурӯъ кардан ишора мекунад.

аз дӯман чӓдow – дар забони шуғнонӣ мафҳуми бачапартоиро дошта, «аз таги доман» афтидани кӯдакро ишора мекунад: *Вазмин кор лозаки кахой мӓ-лӓкет йӓ аз дӯман кихт // бучведд кихт*. – Ҳомила набояд қори вазнинро иҷро кунад, ки метавонад бачапартоӣ кардан.

ху дӯман сени чи вини ху шине – ба маънои хешу табор, шахсони наздик фаҳмида мешавад: *Эро мӑиш чӑрам мӑиш тухм ху дӯман сени вини ху шине.* – Чӣ кор кунем, тухми худамон (хеши худамон) аст (тарҷума).

ар чебак хӯз вӯғд – кисаи холӣ, бепул мондан [5,22]: *Тар ар ҷой ца сӑвам тунд ар чебак хӯз вӯғд.* – Ҳар ҷо ки наравем, кисаат холист (тарҷума).

му чебард нист // му қуват на фиронт – бардошт натавонистани вазъи молиявӣ [5,64]: *Ӣид мӑлӑ му чебард нист // му қуват нафиронт арзӯнди хикарум .* – Ин хона барои кисаи худам нест арзонтарро мекобам (тарҷума).

ху чеб лап чӑдовъ – **худро аз ҳисоби чизе ё касе бой кардан, одатан бо роҳи бад:** *Шӑнд кор га нистат фақат хундат ху қавмийотанд шев чеб лап чӑдовъ.* – Ӯ дигар коре надорад фақат кисаи худ ва наздиконашонро пур кардан [5,120].

ар чеб дӑдow – **дуздидани пул :** *Ар чеб дӑддат йига пӯл ту ухманд , хӑч мис на дӑри* [5,143]. – Дуздидани пули дигаронро ту одат кардагӣ ва ту наметарсӣ ҳам (тарҷума).

гӑфс чебак – **одами бисёр сарватманд** [5,145]: *Одаманд ди гӑфс чебак вуд, йу парвои дигарен нист.* – Одаме ки кисаи ғафс дорад (сарватманд аст) кучо парвои дигарон дорад.

ху гиребӯн анҷивdow – куфр гуфтан, тавба кардан, шак овардан: *Ху гиребӯн лап маанча куфр ар ту гиребӯн дед.* – Бисёр гиребонатонро нақапед, куфр дар гиребонат медарояд (тарҷума).

ху гиребӯн сентow – фаҳр кардан: *А ях ху гиребӯн сен ту пуцен дӯнд та ’рӑф нур чудиде.* – Гиребонатонро бардоред (фаҳр кунед), ки писаратонро имрӯз бисёр таъриф карданд (тарҷума).

Ифодаи вожаҳои марбути либос дар таркиби ибораҳои фразеологии забони англисӣ низ зиёд ба назар расида, мавқеи корбурди вожаҳои ифодакунандаи либоси асосӣ нисбат ба ёрирасон зиёдтар сурат меёбад:

at the drop of a (the) hat – бадохатан, даррав, дар лаҳзаи мувофиқ [2,227]: *...some people of course run to a divorce lawyer at the drop of a hat.* (P. Roth, ‘When She Was Good’, part III, ch. I). – Баъзе одамон, албатта, даррав ба ҳуқуқшинос барои талок муроҷиат мекунанд (тарҷума).

go round with the hat //make the hat go round // take the hat round, pass round the hat – гадо будан, пул талаб кардан [2,361]: *P’raps we can pass round the hat and have Lili moved into a room of her own, somewhere.* (K. S. Prichard, ‘Winged Seeds’, ch XXX). – Мумкин мо пулро чамъ карда Лили ба хонаи худ дар ҷое соҳиб шавад (тарҷума).

hang (hold) on to your hat // hold your hat – эҳтиёт! ҳин! диққат! [2,275]: *Hold on to your hat... Jim asked me to marry him* (DAI). – Диққат! Чим мехоҳад, ки ман занаш шавам (тарҷума).

Компоненти дигар маъмули лексикаи либос дар таркиби ибораҳои фразеологии забони англисӣ вожаи *cap* – сарпӯш мебошад, ки ба воситаи он мафҳумҳои зерин ифода мегарданд:

cap in hand humbly asking for a favour – мӯхтоҷ гардидан, талабидани чизе [7,45]: *After months of hard work, he walked into his boss's office, cap in hand, humbly asking for a favour to get a few days off.* – Пас аз моҳҳои тӯлони кори саҳт, ӯ ба офиси раисаш барои ёрӣ талабидан ворид шуд, бо фурутанӣ хоҳиш мекард, ки барои тамдиди якчанд рӯз кӯмак кунад (тарҷума).

Ифодаи вожаҳои ифодакунандаи либос *coat* – пальто, *boots* – пояфзол, *shirt* – курта дар таркиби зиёда аз 15 ибори фразеологии забони англисӣ ба назар мерасад. Намунаи ифодаи ин вожаҳоро метавон чунин нишон дод:

cut your coat according to your cloth // be all fur coat and no knickers – муодили ибори забони шугнони *ху под пис ху чӯмаяӑ дароз чӑдow*, ки мафҳуми мувофиқи имконият амал кардан ва зиндагӣ пеш бурданро дар ҳар ду забон дорад [7,157]: *Instead of trying to live a lavish lifestyle, she decided to cut her coat according to her cloth and focus on budgeting wisely.* – Ба ҷои зиндагии кӯшиши афсонавӣ кардан, ӯ қарор дод, ки

мувофиқи имконият ва бо назардошти маблағҳои худ хирадмандона амал кунад (тарҷума).

boots and all completely – куллан, ба куллӣ, ба пуррагӣ, бо тамоми ҳастӣ [7,34] : *When she decided to start her own business, she jumped in boots and all, dedicating all her time and energy to make it succeed.*– Вақте ки ӯ қарор дод, ки тичорати худро оғоз мекунад, ӯ комилан ба ин кор дода мешуд, то ки тамоми вақт ва қувваи худро барои муваффақ кардани он сарф кунад (тарҷума).

the shirt of Nessus – ишора ба ривояти юнонии қадимии дар бораи Нессус (кинтавр –ним одам ним асп), ки аз тарафи Ҳеркулес кушта мешавад. Вақте ки Нессус мурданӣ мешавад, гӯё куртаи худашонро ба Ҳеркулес дода мегӯяд, ки он ӯро муҳофизат мекунад, аммо куртаашон бо заҳр олуда буда, вақти пушидани он Ҳеркулес саҳт касал мешаваду мефавтад. Аз ин ҷост ибораи *the shirt of Nessus* рамзи ёрии бардуруғ, фасонаро дошта, ба ҷои ёрӣ расонидан, овардани дарду андӯхро нишон медиҳад [7,34]: *Taking on that corrupt project felt like putting on the shirt of Nessus; he knew it would bring nothing but trouble.*– Ба он лоихаи пурфасод омехта шудан ягон натиҷаи хуб наметоҳад, ӯ медонист ки бағайр аз ташвиш чизеро ба даст намебиёрад (тарҷума).

Лексикаи ифодакунандаи ҷузъҳои либос дар таркиби ибораҳои фразеологии забони англисӣ низ зиёд истифода шуда, семантикаи ин ибораҳо дар асоси маъноӣ луғавӣ, моҳияти онҳо пайдо мешавад:

roll up your sleeves – муодили ибораи забони шуғнонии *заъен тенгов* буда, маъноӣ ба кор омода шудан, кӯшиш кардан, номус карданро дорад [7,226]: *With the deadline approaching, the team had to roll up their sleeves and put in extra hours to finish the project on time.* – Бо наздик омадани муҳлат аҳли коллектив бояд тамоми кӯшишашонро ба он равона созад, ки дар рӯзҳои наздик лоихаро ба анҷом расонад (тарҷума).

in someone's hip pocket – пурра зери назорати касе будан [7,144]: *He always keeps the latest market trends in his hip pocket, so he's always ahead of the competition.*– Вай ҳамеша талаботи замонавии бозорро зери назорати хеш қарор медиҳад, аз ин ҷиҳат доимо дар сафи пеш меистад (тарҷума).

knock (or blow) someone's socks off // your socks off– касеро дар таачуб, ҳайрат гузоштан [7,269]: *The new movie really knocked my socks off with its amazing special effects and gripping storyline.* – Филми нав бо таъсири махсуси аҷиб ва суҷаашон моро дар ҳайрат гузошт (тарҷума).

fit like a glove (of clothes) – куллан мувофиқ, мувофиқат кардан [2,316]: *The new shoes I bought fit like a glove – they're so comfortable!* – Пояфзоли навро харидам, ки бисёр бароҳат ва шинаманд (тарҷума).

beat the pants off – касеро дар лаҳзаи ногувор дидан, чизеро интизор набудан, ҳолати ногувор [7,19]: *Our team beat the pants off the competition in the final match, winning by a huge margin.*– Дастаи мо бо холи зиёд рақибонро дар лаҳзаи ногувор монд (тарҷума).

wear the trousers – ҳукм рондан, соҳиби мартабаи муайян будан, шахсе, ки қарорҳои охириро қабул мекунад [7,298]: *In their relationship, she definitely wears the trousers and makes most of the decisions.*– Дар муносибати онҳо, ӯ бешубҳа раҳбарӣ мекунад ва аксарияти қарорҳоро қабул мекунад (тарҷума).

Ҳамин тариқ, дар рафти таҳқиқи маводи зиёди ибораҳои фразеологии ду забони омӯхташаванда бо ифодаи лексикаи либос дар таркибашон муайян гардид, ки пеш аз ҳама дар мақола гурӯҳбандии онҳо дар асоси мансубияти тематикашон сурат ёфта, сонӣ ифодаи маъноҳои рамзӣ, метафорӣ ва коннотативии ин воҳидҳо бо назардошти контексти истифодабарии онҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифта шудаанд. Таҳлили ин воҳидҳои лексикӣ нишон дод, ки бештари онҳо равияи антропосентриро ифода намуда, тавассути онҳо характери инсон, рафтору кирдор, сатҳи зиндагӣ, муносибат, таасурот, мавқеи инсон дар ҷамъиятро нишон дода мешавад. Қисмати калони ин воҳидҳо даъватро ба риояи арзишҳои ахлоқии инсонӣ ба амал оварда, вазифаи тарбияи инсон дар

рӯҳияи мусбиरो адо мекунанд. Таҳқиқ нишон дод, ки дар таркиби воҳидҳои фразеологии забонҳои шугнонӣ ва англисӣ вожаҳои гуногун маҳфузанд, ки мафҳуми томи либосро дорад, ки дар забони шугнонӣ он: *пӯҳок, луқ нар, сар та но* буда, дар забони англисӣ: *clothing, apparel, garments, wear, dress, fashion, costume* ва *attire* мебошанд, ки дар ҳар ду забон мавқеи махсуси корбурд доранд. Боиси қайд аст, ки баъзе ибораҳои забони шугнонӣ дар забони англисӣ муодили худро низ пайдо намудаанд, ки мисоли равшани он: *заҗен ментов – roll up your sleeves, ху под нис ху ҷӯмаяӢ дароз ҷӯдоу – cut your coat according to your cloth* шуда метавонанд. Илова ба ин, дар мақола мавқеи корбурди вожаҳои асосӣ ва иловагӣ– акссесуарҳои либос дар ду забон аз нуқтаи назари дараҷаи корбурдашон тариқи муқоиса таҳқиқ карда шуда, маълум гардид, ки дар забони шугнонӣ мавқеи корбурди вожаҳои ифодакунандаи номи либосҳои асосӣ нисбат ба иловагӣ камтар корбаст шуда, дар забони англисӣ он баръакс сурат ёфтааст. Новобаста ба ин, дар ҳар ду забон вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми либос дар баробари дигар компонентҳои таркибии ибораҳои фразеологӣ барои суҳан образнокии махсусро бахшида, ба он ҷилои махсус мебахшад.

АДАБИЁТ

1. Камоли Нилуфари Барот. Лексика традиционной одежды в таджикском и английском языках (на материале романа Дж. Икрами «Дочь огня» и романа М. Митчелл «Унесенные ветром»). Текст.: дис. канд. филол.наук / Нилуфари Барот Камол. – Душанбе, 2023. – 200 с.
2. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В. Кунин.– М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
3. Ларина Т.А. Семантика фразеологических единиц с компонентами–наименованиями одежды в английском и русском языках / Т.А. Ларина // Филологические науки. Вопросы теории и практики, 2015, № 8 (50). – С.100-103.
4. Мирзоев Ш. «Словарь фразеологических синонимов шугнанско-рушанской группы памирских языков /Ш.Мирзоев.–Хорог, 2021.–127с
5. Мирзоев Ш., Карамова И. Краткий словарь фразеологизмов шугнано-рушанского языков и их эквиваленты в русском языке. /Ш.Мирзоев, И.Карамова – Хорог, 2019.– 213с.
6. Озер С. П. Структурно-семантическая со относимость лексики одежды в русском и английском языках Текст.: дис. канд. филол.наук / С. П. Озер.– Москва, 2016.–245с.
7. Oxford Dictionary of Idioms Second edition / Siefring Judith. – New York: Oxford University Press Inc., 2004. – 340 p.
8. Юсупова Л.Г., Кузьмина О. Д., Кузнецова И.И. Семантические особенности фразеологических единиц с компонентом "одежда" в английском, немецком и русском языках/ Л. Г.Юсупова, О. Д. Кузьмина, И. И. Кузнецова // Филологические науки. Вопросы теории и практики 2020, Том 13. Выпуск 3. – С. 290-294.
9. Худоиёва, Х. М. Структурно-семантический анализ лексики украшений одежды в таджикском и английском языков. / Х. М. Худоиёва. – Душанбе, 2019. – 145 с.
10. Худойбердиева, Дж. «Этнолингвистический и структурный анализ лексики женской одежды и моды в разносистемных языках (на материале русского таджикского и английского языках). / Дж. Худойбердиева – Душанбе, 2019. – 180 с.
11. Широкова З. А. Традиционные женские головные уборы таджиков (юг и север Таджикистана) / З.А. Широкова // Традиционная одежда народов Средней Азии и Казахстана. – Москва, 1989.– С. 182-203.

КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ПУҲОК – CLOTH–ЛИБОС ДАР ТАРКИБИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ШУҒНОӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба омӯзиши компонентҳои ифодакунандаи мафҳуми либос дар ибораҳои фразеологии забонҳои шугноӣ ва англисӣ бахшида шуда, дар баробари гуруҳҳои тематикӣ, инчунин маъноҳои рамзӣ, метафорӣ ва коннотативии тасавуроти онҳо ифодаёфта мавриди таҳқиқ қарор гирифта шудаанд. Таҳлилҳо нишон доданд, ки ба воситаи ин гуруҳи лексикӣ хусусиятҳои антропоцентри ифода гардидаанд, ки категорияҳои хислату характер, рафтору кирдори инсонӣ асоси он ба шумор мераванд. Аз рӯи нишондодҳои компонентӣ маълум гардид, ки дар таркиби ибораҳои фразеологии забони шугноӣ бештар номгӯи лексикаи либоси ёрирасон ташиқ намуда, дар забони англисӣ вожаҳои ифодакунандаи номгӯи либоси асосӣ зиёдтар қорбаст шудаанд. Алоқамандии маъноии байни ибораҳои фразеологии ду забони омӯхташаванда бо лексикаи либос дар таркибашон тариқи муодилнокии семантикӣ ва сохторӣ ба вуҷуд омада, дар ҳар ду забон тариқи як калима, ё ибораи соддаи: пуҳок, луқ нар, сар та но дар забони шугноӣ ва clothing, apparel, garments, wear, dress, fashion, costume, attire мафҳуми умумии либос ифода гардидааст. Маълум гардид, ки дар ҳар ду забони омӯхташаванда лексикаи либос дар таркиби ибораҳои фразеологӣ барои суҳан образнокии махсусро бахшида, ба он ҷилои махсус мебахшиад.

Калимаҳои калидӣ: лексикаи либос, ибораҳои фразеологӣ, хусусиятҳои антропоцентри, номгӯи лексикаи асосӣ ва ёрирасон, пуҳок, луқ нар, сар та но, clothing, apparel, garments, wear, dress, fashion, costume, attire, муодилнокӣ.

Маълумотногуломовама дар бораи муаллиф: Абдурахмонова Шамима Умедовна – докторанти соли дуҷуми докторантураи назди Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев; (+992) 90 102 66 97; E-mail: abdurahmonovasamima@gmail.com

ВЫРАЖЕНИЕ ЛЕКСИКИ ПУХОК–CLOTH– ОДЕЖДА В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ В ШУГНАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена изучению компонентов, выражающие лексику одежды в фразеологических единицах шугнанского и английского языков. Помимо тематических групп, в статье исследованы также символические, метафорические и коннотативные значения этих выражений. Анализ показал, что через эту лексическую группу выражаются антропоцентрические особенности, основанные на категориях характера, поведения и человеческой деятельности. Компонентный анализ показал, что в составе фразеологических выражений шугнанского языка преобладает лексика вспомогательных слов, в то время как в английском языке чаще используются слова, выражающие названия основных элементов одежды. Семантическая и структурная аналогия между фразеологическими выражениями двух изучаемых языков с лексикой одежды проявляется в виде семантического и структурного соответствия. В обоих языках через одно слово или простое выражение, такое как пуҳок, луқ нар, сар та но в шугнанском языке и clothing, apparel, garments, wear, dress, fashion, costume, attire в английском, выражают общее понятие одежды. Оказалось, что в обоих языках лексика одежды в составе фразеологических единиц придает речи особую образность, придавая ей определенный оттенок.

Ключевые слова: лексика одежды, фразеологические выражения, антропоцентрические особенности, названия основных и вспомогательных элементов одежды, пуҳок, луқ нар, сар та но, clothing, apparel, garments, wear, dress, fashion, costume, attire, аналогия.

Сведения об авторе: Абдурахмонова Шамима Умедовна – докторант второго курса докторантуры при Государственном университете Хорога имени М. Назаршоева; (+992) 90 102 66 97; E-mail: abdurahmonovasamima@gmail.com

EXPRESSION OF THE LEXIS OF PUХOK – CLOTH – LIBOS IN PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE SHUGHNI AND ENGLISH LANGUAGES

The article is dedicated to the study of components expressing the lexis of clothing in the phraseological units of the Shughni and English languages. In addition to thematic groups, the article also explores the symbolic, metaphorical, and connotative meanings of these expressions. The analysis showed that through this lexical group, were also expressed anthropocentric features, which based on categories of character, behavior, and human activity. Component analysis revealed that in the

*phraseological units of the Shughni language, the lexis of auxiliary words predominates, while in English, words expressing the names of the main elements of clothing are more frequently used. The semantic and structural analogy between the phraseological expressions of the two studied languages with clothing lexis manifests itself in both semantic and structural equivalence. In both languages, through a single word or simple expression, such as *puʁok, luq par, sar ta po* in Shughni and *clothing, apparel, garments, wear, dress, fashion, costume, attire* in English, the general concept of clothing is expressed. It was found that in both languages, the lexis of clothing in the composition of phraseological units adds a special imagery to the speech, giving it a particular nuance.*

Keywords: *clothing lexis, phraseological expressions, anthropocentric features, names of main and auxiliary elements of clothing, puʁok, luq par, sar ta po, clothing, apparel, garments, wear, dress, fashion, costume, attire, analogy.*

Information about author: *Abdurahmonova Shamima Umedovna – the second-year doctoral student at the Khorog State University named after M. Nazarshoev; (+992) 90 102 66 97; E-mail: abdurahmonovasamima@gmail.com*

ТДУ: 491.59

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЗООНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ГОРОНСКОМ ГОВОРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

Абодуллоева С.Ю., Курбонбекова Г.

Институт языка и литературы имени Абуабдуллоха Рудаки АМИТ
Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева

Изучение языка в тесной связи с человеческим мышлением, сознанием и деятельностью привело к развитию других сфер гуманитарных наук, где основой послужила культурно- национальная жизнь каждого народа. В этом случае человек выступает как представитель национальной культуры, то есть такое отношение отражает «лингвистический антропоцентризм», где большое значение отводится лингвистике направленная на человеческое взаимоотношение с предметным миром. Лингвокультурологическое изыскание являясь актуальным также включает в себя устойчивые сочетания с зоонимами. В первых источниках каждого народа неоднократно упоминаются зоонимические названия, которые тем или иным образом отражают метафорическую характеристику языка. Согласно определению словарей, зоонимы являются особыми единицами дискурса и относятся к числу тех его составляющих, национально-культурная обусловленность семантики которых выражена особенно ярко. Названия представителей животного мира как специальный объект исследования заслуживают особого внимания, при изучении которых возникают свои особые закономерности.

Зоонимическая лексика являясь предметом исследования зоонимики также изучает принципы названия животных, их происхождение и изменение, а также структуру развития зоонимической системы. В лингвистике наряду с тематической – первичной номинацией также отмечается вторичная номинация как: 1) зоосемизмы – названия животных, 2) метафорические варианты зооморфизмов проецируемые на человека.

Настоящая статья посвящена изучению зоонимической лексики горонского говора таджикского языка, в котором наиболее распространёнными предметно-тематическими группами зоонимических слов являются:

1. Названия животных. Животные (лат. Animalia) – традиционно (со времён Аристотеля) выделяемая категория организмов, в настоящее время рассматриваемая в качестве биологического царства. Животные являются основным объектом изучения зоологии [12]. В горонском говоре наблюдаются следующие группы животных: 1) домашние животные: *баран (меш), кабан (хуги ёбой), кобыла (байтал), коза (модабъз), козел (нарбъз), конь (асп), корова (мадагов), кошка (пъшьк), овца (меш),*

осел (хар), свинья (хуг), собака (саг); 2) дикие животные: волк (гърг), ёж (хорпъшт), заяц (заргуш), лисица (руб), медведь (хирс), рысь (паланги куй).

Первая группа названия животных делятся на названия домашних и диких, первые из которых были одомашнены человеком. Домашние животные также делятся на две категории: домашние животные приносящую пользу и служащие источником материальных благ и животные – компаньоны, которые скрашивают человеческий досуг. В горонском говоре также наблюдаются эти две категории животных, которые проживают бок о бок с человеком.

К группе домашних животных приносящие непосредственную материальную выгоду в горонском говоре чаще всего относятся названия сельскохозяйственных животных как: *gow* (корова), *модабъз* (коза), *гъсфанд* (баран, овца), *барзаgow* (бык), *асп* (конь), *хар* (осёл):

Бъз (козёл, коза) – домашняя коза (лат. *Capra hircus*) – домашнее животное, вид парнокопытных из рода горной козы (*Capra*) семейства полорогих. Коза – одна из первых прирученных животных, в горонском говоре в переносном значении используется по отношению продажного, двуличного, человека и при ярком выражении качество сплетника [13]: *Чиям бъза қатии бъчаи ба Гармчаиша ба пеши хешъи бърд.* – Мама отвезла козу с козлёнком в Гармчашма к своим родственникам (перевод).

Нарбъз – козёл: *Шохи нарбъзи Салимук да айлоқ шъкастаст.* – Рога козла Салимука сломалась на летовке (перевод).

Асп (кобыла, конь) –происходит от латинского слово *Equus* – единственный современный род семейства лошадиных (*Equidae*) отряда непарнокопытных. Кладистический анализ, основанный на черепных и посткраниальных элементах, поддерживает монофилию рода *Equus* и отрицает признание родов *Plesippus* и *Allohippus*, поддерживает происхождение пустынной зебры (*Equus grevyi*) и членов клады зебры/осла от европейских лошадей Стенона [13]. Зооним лошадь в горонском говоре имеет переносное значение «работящий, выносливый». В гороском говоре жеребец, конь упоминается словом – *асп*, кобыла – *байтал*, жеребёнок – *кърра*: *Бъбои Раим ба дурбин аспдавонии авгонора тамошо мекард.* – Дед Раим смотрел в бинокль лошадиные скачки афганцев(перевод).

Нархар (осёл) – домашний осёл, или ишак происходит от латинского слово *Equus asinus*, или *Equus africanus asinus*, —одомашненный потомок дикого осла (*Equus africanus*), сыгравший важную историческую роль в развитии хозяйства и культуры человека и по-прежнему широко распространённый в хозяйстве многих развивающихся стран [13]. Переносное значения зоонима осёл в горонском говоре связано с распознаванием качества упрямото, трудолюбия и труженичество), осленка в гороском говоре называют *хотък*: *Нархари бечора дига аз дасти раомон ай пой задаст.* – Бедный осёл из-за наших дорог совсем изтощал (перевод).

Группа, домашних животных украшающие человеческий досуг в горонском говоре в основном являются два зоонима: *гърба/пъшък* (кошка), *саг* (собака).

Пъшък, (кошка) – происходит от латинского слово *Felis catus*, одно из наиболее популярных (наряду с собакой) «животных – компаньонов». Домашняя кошка – млекопитающее семейства кошачьих отряда хищных. Являясь одиночным охотником на грызунов и других мелких животных, кошка – социальное животное, использующее для общения широкий диапазон звуковых сигналов, а также феромоны и движения тела [13]. Маленького котёнка в гороском говоре нарекают *бажгиком*: *Пъшъки амсоя ай тарси сага ба нуги дърахт баромад.* – Кошка нашего соседа из-за собаки взобрался на комушку дерева (перевод). Исходя из данной характеристики зоонима *пъшък* (кошка) в горонском говоре используется в значение «хитрости, прозорливости».

Саг (собака) – происходит от латинского слово *Canis familiaris*, или *Canis lupus familiaris*) – название домашнего животного, одно из наиболее популярных (наряду с кошкой) животных – компаньонов. При необходимости разграничения по полу в

горонском говоре употребляются термины «кобель» (самец) и «сука» (самка), в обиходной речи – «пёс» и «собака» соответственно. Детёныши собаки называются щенками или кутятами [13]. В гороском говоре собаку женского пола называют – *мочък*, щенка же нарекают *кучък*: *Саги бечора да хънъки ба хъдъи хърдани намеёба*. – Бедная собака в холод не находит себе еду (перевод).

Ко второй группе зоонимов в горонском говоре относятся следующие названия диких животных:

Гърг (волк) – происходит от латинского слово *Canis lupus* — вид хищных млекопитающих из семейства псовых (Canidae). Наряду с койотом (*Canis latrans*), обыкновенным шакалом (*Canis aureus*) и ещё несколькими видами составляет род волков (*Canis*). Волк в горонском говоре чаще всего в переносном смысле обозначает «грубость, жестокость, иногда бывалый»: *Имсол да къшлок гърго молора пър хърдан*. – В этот год в деревне волки съели много овец (перевод).

Руба (лиса) – происходит от латинского слово *Vulpes*, полифилетическая группа млекопитающих из семейства псовых отряда хищных. Общее название нескольких видов млекопитающих семейства псовые. Наиболее известный и распространённый представитель – обыкновенная лисица (*Vulpes vulpes*) [192]. Зооним лиса в горонском говоре отождествляет значение «хитрость, лицемерие»: *Баъзе одамора мебини соф руба гаштан*. – Некоторых людей видишь совсем на лис похожими стали (перевод).

Шер (лев) – происходит от латинского слово *Panthera leo* – вид хищных млекопитающих, один из пяти представителей рода пантер (*Panthera*), относящегося к подсемейству больших кошек в составе семейства кошачьих. Наряду с тигром – самая крупная из ныне живущих кошек [12]. Переносное значение данного зоонима в горонском говоре отмечено как «сильный, могучий, отважный»: *Айвону пар ай шер метарсан, беуда намеган, ки шер шои айвоност*. – Животные и птицы бояться льва, не зря говорят лев – король животных (перевод).

Оу (олень) – латинское слово *Cervidae* – семейство парнокопытных млекопитающих, содержащее 51 современный вид. Оленевые распространены в Евразии, Северной и Южной Америке [12]. Олень в горонском говоре имеют богатое символическое значение и часто олицетворяют «благородство, величие, красоту, грацию, быстроту»: *Оуи бечора амтари тарсончъке аст, ки сояшам бина метарса*. – Бедный олень такой трусливый, что даже увидев свою тень боиться (перевод).

Ундък (сурок) – происходит от латинского слово *Marmota* — млекопитающие, представители отряда грызунов (Rodentia) семейства беличьи (Sciuridae) [12]. Сурок отождествляет значение «вредителя, маленького существа»: *Ба биёръм гъфтан, ки ба дардъи ругани ундък даво аст*. – Потом принесу сказал, что масло сурка полезно его болезни (перевод).

2. Названия птиц. Птицы (лат. Aves) – группа теплокровных яйцекладущих позвоночных животных, традиционно рассматриваемая в ранге отдельного класса. Второй пласт зоонимического горонского говора составляет названия птиц, которые также делятся на названия домашних и диких птиц.

Названия домашних птиц – вторая категория зоонимической лексики горонского говора включает в себя следующие названия птиц: *мърги марчон* – индюк, *мърз* – курица. *хурус* – *нетух*, *мъргоби* – гусь, домашний гусь – одомашненная форма водоплавающих птиц, происходящих от серого гуся (*Anser anser*) и от сухоноса (*A. cygnoides*), с которыми образует общие виды. Как правило, домашние птицы гуси неспособны к полёту, они приручены в глубокой древности и разводятся ради мяса, жира, перьев и печени [14]: *Мъргобиши сия чучекоша ай ов баровъд*. – Чёрный гусь вывел своих птенцов из воды (перевод).

Мърги марҷон – домашняя индейка (*Meleagris gallopavo* LINNAEUS, 1758; название самца – индюк, самки – индюшка, цыплят – индюшата; устаревшее русское название домашних индеек – индейские куры) – один из распространённых видов домашних птиц из отряда курообразных, который ведёт своё начало от дикой индейки [14]: *Мъра да кудаким мърги марҷон амтари давонд, ки гағони баёдъм мезана, хандам мегура.* – В детстве меня гонял так сильно индейка, что иногда вспоминая смеяться хочется (перевод).

Моқук, мърғ – курица, *хурус* – петух – курица или домашняя курица (вид лат. Gallus gallus, подвид *Gallus gallus domesticus*, иногда – *Gallus domesticus*; самец – петух, птены – цыплята) – самая многочисленная и распространённая домашняя птица, а в XXI веке – самый многочисленный на Земле вид птиц. Разводят их ради мяса и яиц, кроме того, от них получают перо и пух. Курица является одомашненной формой банковской джунглевой курицы, которая принадлежит к числу наиболее полезных и выдающихся по своей продуктивности домашних птиц [14]: *Моқукои Маъруфа шау дала задаст* . – Куриц Маруфа ночью куница сожрала (перевод).

Названия диких птиц по отношению домашней птицы начисляются больше. В горонском говоре упоминаются следующие названия диких птиц: *гъндъшк* – воробей, *зоғ* – ворона, *воронъ*, *кабутар* – голубь, *фохта* – горлица, *дунулек* – удод, *сурхнок* – дятел, *кауқ* – куропатка, *уқоб* – орел, *бум* – сова, *бълбъл* – соловей (соловки), *гълбък* – сорока, *лаклак* – аист, *бодхърк* – ястреб.

Гъндъшк – воробей, домовый воробей (лат. Passer domesticus) – наиболее распространённый вид из рода настоящих воробьёв (*Passer*) семейства воробьиных (Passeridae). Одна из самых известных птиц, обитающая по соседству с жилищем человека (отсюда её видовое название «домовый») и хорошо узнаваемая как по внешнему виду, так и по характерному чириканью [15]. В горонском говоре с этой птицей связано значение «маленький, ничтожный, маловатый...»: *Гъндъшко ноннармара ай зъмйн амтари тозае чинданд.* – Воробьи собрали с земли все крошки хлеба (перевод).

Дунулек – удод (лат. Upupa epops) – небольшая ярко окрашенная птица с длинным узким клювом и хохолком, иногда раскрываемым в виде веера. Широко распространён в южных и центральных областях Европы и Азии, а также почти на всей территории Африки. Излюбленным местом обитания является открытая местность с редким кустарником или деревьями, такая как саванна, луг или пастбище [15]. В горонском говоре некрасивый человеческий нос сравнивают с длинным клювом и человека с длинным носом называют папък: *Дунулеко тамоми дърахтора қазир карданд.* – Удоды испортили все деревья (перевод).

Сърхнок – дятел или дятлы (лат. Picidae) – семейство птиц, входящее в отряд дятлообразных. Занимает в нём центральное положение. Характерная черта подавляющего большинства представителей семейства – долотообразный клюв, с помощью которого дятлы долбят кору и сердцевину дерева, извлекая оттуда пищу – насекомых и их личинок [15]: *Сърхноки жбеқ ай гудора (касаи гилин) оу хърд.* – Жирный дятел попил воду из косушки (перевод).

Кауқ – куропатка (лат. Perdix) – род птиц из подсемейства фазанов, близкий к трибе Phasianini. Являются объектом спортивной и промысловой охоты [15]. Грациозную походку в горонском говоре связывают с кабк – куропаткой, которое упоминается в форме «кабки хиромон»: *Кауқ амтари қакраи хъшируе дорад, ки ай шъниданъши хъшхол мешам.* – Куропатка так красиво пела, что мне стало хорошо от услышанного (перевод). *Каучуца* – птенец куропатки: *Бъра якзар малах ба каучуцара биёр, ки да қитъкъши ичи нест.* – Иди принеси несколько насекомых куропаточке, что у неё совсем пусто в брюхе (перевод).

Гълбък – сорока (лат. *Pica*) – род птиц из семейства врановых. Сорок отличает длинный хвост и чёрно-белая окраска [15]. В горонском говоре с зоонимом сорока передаётся значение недоброго вестника: *Гълбъкои сабил собуна ай лауи ов гърафтану бърдан*. – Проклятые сороки унесли у воды мыло (перевод).

Бодхърък, –ястреб (лат. *Accipitrinae*) –подсемейство хищных птиц из семейства ястребиных. В более широком смысле, *ястребом* называют любую птицу из этого подсемейства [15]: *Да шахои (кӯҳҳои) Андароб бодхъръко чамъ шъдан*. – На горах Андароба собрались ястребы (перевод). Стоит отметить, что некоторые птицы не обитают на территории долины Горон, но упоминаются в данном диалекте.

3. Названия рыб. Рыбы (лат. *Pisces*) – обширная группа водных челюстноротых позвоночных животных, ранее считавшаяся надклассом. Рыбы характеризуются жаберным дыханием на всех этапах постэмбрионального развития организма. Многие виды рыб употребляются человеком в пищу и поэтому имеют важное промысловое значение [16]. Несмотря на то, что существуют разнообразные названия рыб, в горонском говоре каждая разновидность упоминается общим словом «мой» –рыба, которая доминантно используется в значении «малоразговорчивого человека, молчуна, человека умевшего сохранять секреты»: *Соли пеш бади дарс мо ай дарёи Панҷ гулмои мекатидем*. – В прошлом году мы после уроков вылавливали королевскую рыбу (перевод).

4. Названия насекомых. Насекомые (лат. *Insécta*) – класс беспозвоночных членистоногих животных. Согласно традиционной классификации, вместе с многоножками относятся к подтипу трахейнодышащих. Название класса происходит от глагола «сечь» (насекать) и представляет собой кальку с фр. *insecte* (лат. *insectum* ← ср.-греч. ἔντομον с тем же значением), означающего «животное с насечками» [17]. К категории насекомых горонского говора в основном относятся следующие названия: *пашшаи мор*, *сузанък* – стрекоза, *малах* - *кузнечик*, *чирчирик* – сверчок, *кана* – клоп, *сияговък* – жук, *фолфолонък* – бабочка, *арвок* – мотылёк, *шавгаз* – комар, *пашша* – муха, *мърчък* – муравей, *занбур* – пчела, *тортанък* – паук.

Бъзък – сверчок (лат. *Gryllidae*) – семейство прыгающих прямокрылых насекомых. Широко известны два вида сверчков *Acheta domesticus* (домовый сверчок) и *Gryllus campestris* (полевой сверчок) [17]. В горонском говоре данный зооним отождествляет человека, который много болтает, говорит без умолку: *Ами вега ки шъд овози бъзъко баромадан мегира*. – Когда вечереет сразу же слышатся голоса сверчков (перевод).

Сияговък – жук– жесткокрылое насекомое, задняя (мягкая и перепончатая) летательная пара крыльев покрыта у него передними надкрыльями, видоизменёнными в твёрдые (ороговевшие или кожистые) защитные чехлы. Жуки являются крупнейшей группой среди насекомых и живых существ в целом [17]. *Сияговък* (жук) в горонском говоре отождествляет ленивость и малоподвижность: *Калони ба мо доим мегъфтанд, ки сияговъка ба дар барори афтои мекуна*. – Взрослые всегда нам говорили, когда жука вынести наружу солнце взойдёт(перевод).

Палпалосинък – бабочка (лат. *Lepidóptera*, от др.-греч. λεπίς, род. п. λεπίδος – чешуя и πτερόν – крыло) – отряд насекомых с полным превращением, наиболее характерная особенность представителей которого наличие густого покрова хитиновых чешуек (уплощённых волосков) на передних и задних крыльях (при этом чешуйки расположены как на жилках, так и на крыловой пластинке между ними) [17]. *Шапарак* – бабочка в исследуемом говоре отождествляет легкость, грацию: *Да болои гълои боғмон палпалосинъкои архела шъшитанд*. – Дар цветах нашего сада сидели разные бабочки (перевод).

Арвок – мотылёк. Мотыльками называют всех насекомых, которые входят в отряд Чешуекрылых, кроме бабочек. На свет мотыльки и другие насекомые летят по той

причине, что ночью нуждаются в ориентире [17]. С зоонимом *парвона* (мотыльком) в горонском говоре связывают значение «жертвенность, покорность, преданность (любви): *Гъфтъм арвока ай ток оустаакък гиръм ба дар бароръм, ки парша шъкастъм.* – Хотела мотылка остороженька вывести за дверь, но крыло ей сломала (перевод).

Шавгаз (хомӯшак) – комар (лат. *Culicidae*) – семейство двукрылых насекомых, принадлежащих к группе длинноусых (*Nematocera*), самки которых в большинстве случаев являются компонентом комплекса гнуса [17]. Кровососущее существо в исследуемом говоре отождествляет человека с занудным характером: *Ай дъсти шавгазора да манчан хоб карданам намешад.* – Из-за комара на открытом балконе спать даже невозможно (перевод).

5. Названия пресмыкающихся, рептилий в горонском говоре. Характерная особенность пресмыкающихся, рептилий является гонение страха на человека из-за своей биологической структуры. В горонском говоре при рассмотрении отрицательных качеств человека в большинстве случаях используются названия этих зоонимов, так как они чётко передают ту или иную физиологическую или характерную особенность человека. К группе названий пресмыкающихся, рептилий часто упомянутых в горонском говоре, относятся названия следующих зоонимов: мор (змея), *қърбоққа*, *қърбич* (лягушка), *сангъшт* (черепаха), *карбаиш* (ящерица).

Мор – змея (лат. *Serpentes*) – подотряд класса пресмыкающихся отряда чешуйчатые. Змеи обитают на всех континентах, кроме Антарктиды и нескольких крупных островов, таких как Ирландия и Новая Зеландия, а также множества мелких островов Атлантического океана и центральной части Тихого океана. Некоторые змеи ядовиты, но неядовитые представлены большим количеством видов. Ядовитые пользуются ядом в первую очередь для охоты (чтобы убить жертву), а не для самозащиты [18]. Из-за отрицательной биологической характеристики мор – змеи, данный зооним в горонском говоре также отождествляет отрицательные качества как: не доброжелательность, мерзость, подлость: *Мори патфар гъндушки бечорара хърд.* – Проклятая змея бедного воробья съел (перевод).

Қърбоққа, *қърбич* – лягушка – общеупотребительное название группы животных из отряда бесхвостых земноводных. В широком смысле термин «лягушка» относится ко всем представителям отряда бесхвостых, обладающим увеличенными задними конечностями, которые позволяют им прыгать. В узком смысле это название применяется по отношению к представителям семейства лягушек [18]. Не привлекательность и уродливость человека в горонском говоре отождествляют с лягушкой: *Мошин да шами қърбиқа (қърбоққара) лагат кардаст.* – Машина ночью задавила лягушку (перевод).

Каулезък – головастик: *Да шохови Сангов амтари каулезуки пъре ки сийаи медия.* – В водах Сангова так многоголовастиков, что вода от них чернеет (перевод).

Карбаиш–ящерица (лат. *Lacertilia*, ранее *Sauria*) – парафилетическая группа пресмыкающихся отряда чешуйчатых, традиционно рассматриваемая в ранге подотряда. Включает всех чешуйчатых, кроме змей и двуходок (обе группы – потомки ящериц) [18]. В горонском говоре худоба и человеческий недовес чаще всего связывают с маленьким тельцем калпеса – ящерицы: *Додим ки светои дара дар меда, да деволои хона пъри карбаиш чам мешан.* – Мой отец когда включает свет двора, на стенах дома собираются много ящериц (перевод).

Исследование зоонимической лексики горонского говора показал, что в этимологическом отношении основой данной лексики являются древнеиранские языки, так как большинство из них отмечены в старо таджикской письменности.

Исследование тематических групп зоонимической лексики горонского говора показал, что в данном диалекте наиболее часто упомянуты следующие предметно-тематические группы зоонимических слов: названия диких и домашних животных, названия птиц: диких и домашних, названия рыб, названия насекомых, названия

пресмыкающихся, которые наряду с прямыми значениями передают культурно-национальную специфику данного говора. В этимологическом отношении основу данной лексики в исследуемом говоре составили древнеиранские языки, которые также отмечены в древних письменностях таджикского народа. Исходя из исследуемого зоонимического материала стало очевидно, что данная лексика наряду с прямыми значениями также служит для передачи скрытых замыслов говорящего, тем самым отражая культурно-национальную специфику языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аламшоев, М.М. Шугнанская животноводческая лексика в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении / М.М.Аламшоев, Душанбе, 2002.–305 с.
2. Вершинина Т.С. Зооморфная, фитоморфная антропоморфная метафора в современном политическом дискурсе / Т.С.Вершинина: автореф. дисс. канд. филол. наук. –Екатеринбург, 2002. – 24 с.
3. Додыхудоев, Р.Х. Памирская микропонимия [Текст]: (Исследования и материалы) / Р.Х. Додыхудоев. – Душанбе: Ирфон, 1975. –163 с.
4. Карамшоев Д. Шугнано - русский словарь: Ок.30000 слов и словосочетаний: / Д. Карамшоев. – М.: Наука, Т.2.,1991. – 616 с.
5. Карамшоев Д. Шугнано - русский словарь: Ок.30000 слов и словосочетаний: в 3т. / Д. Карамшоев. – М.: Издат. Фирма «Восточная лит» РАН, 1999. –567с.
6. Карамшоев Д. Категория рода в памирских языках: (Шугнано-рушан. Группа) / Д. Карамшоев. – Душанбе: Дониш, 1986. –356с.
7. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка. / А. Мирбобоев: АКД. – Душанбе. 1991.– 200с.
8. Мухиддинов, И. Земледелие памирских таджиков Вахана и Ишкашима в XIX-начале XX в. (историко-этнографический очерк). / И. Мухиддинов.– М., 1975. – 127с.
9. Розенфельд А.З. Бадахшанские говоры таджикского языка / А.З.Розенфельд.– Ленинград, 1971. –192 с.
10. Стеблин-Каменский, И.М. Очерки по истории лексики памирских языков: Назв. культ. растений / И. М. Стеблин-Каменский.–М.:Наука,1982.–167 с.
11. Хушенова С.В. Формирование лексики памирских языков (на примере шугнанского языка) / С.В. Хушенова // Развитие языков в странах зарубежного Востока (послевоенный период). –М., 1983. – С.175.
12. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Дикие животные](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дикие_животные). Дата обращения 14.03.2024
13. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Домашние животные](https://ru.wikipedia.org/wiki/Домашние_животные). Дата обращения 7.04.2024
14. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Домашние птицы](https://ru.wikipedia.org/wiki/Домашние_птицы). Дата обращения 13.10.2024
15. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Дикие птицы](https://ru.wikipedia.org/wiki/Дикие_птицы). Дата обращения 19.10.2024
16. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Рыбы](https://ru.wikipedia.org/wiki/Рыбы). Дата обращения 28.12.2024
17. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Насекомые](https://ru.wikipedia.org/wiki/Насекомые). Дата обращения 12.01.2025
18. [https://ru.wikipedia.org/wiki/ Пресмыкающиеся, рептилии](https://ru.wikipedia.org/wiki/Пресмыкающиеся,_рептилии). Дата обращения 6.02.2025
19. [https://ru.wikipedia.org/wiki/Названия растений](https://ru.wikipedia.org/wiki/Названия_растений). Дата обращения 13.02.2025

ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЗООНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ГОРОНСКОМ ГОВОРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье была проведена предметно-тематическая классификация зоонимической лексики в горонском говоре таджикского языка прежде всего с точки зрения биологического разделения животного класса. При исследовании тематических групп зоонимической лексики горонского говора выявлены часто упомянутые зоонимические тематические группы как названия диких и домашних животных, названия птиц: диких и домашних, названия рыб, названия насекомых, названия пресмыкающихся, которые наряду с

прямыми значениями передают культурно-национальную специфику данного говора. В этимологическом отношении основу данной лексики в исследуемом говоре составили древнеиранские языки, которые также отмечены в древних письменностях таджикского народа. Исходя из исследуемого зоонимического материала стало очевидно, что данная лексика наряду с прямыми значениями также служит для передачи скрытых замыслов говорящего, тем самым отражая культурно-национальную специфику языка. Отражение специфики национальной характеристики горонского народа несет в себе культурно значимую информацию, с помощью которой сформировался человеческий образ с точки зрения особенностей национального языкового мышления.

Ключевые слова: зоонимы, тематические группы, животные, птицы, насекомые, рыбы, пресмыкающийся, биологическая классификация, лингвистическая классификация, культурно-национальная характеристика.

Сведения об авторе: Абодуллова Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, старший научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени А. Рудаки НАНТ. Адрес: 734025, город Душанбе, улица Рӯдаки 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Сведения об авторе: Курбонбеова Гулангис – ассистент кафедры русского языка и литературы Хорозского государственного университета имени М.Назаршоева, Республика Таджикистан, г.Хорог, улица Шириншо Шохтемурова 109, электронная почта: gulangisqurbonbekova88@gmail.com, (+992) 93 944 9704.

ТАСНИФИ ТЕМАТИКИИ ЛЕКSIKAI ZOONIMĪ DAR ĞŪIŠI ĞORONII ZABONI TOČIKĪ

Дар мақолаи мазкур таснифи тематикӣи лексикаи зоонимӣ дар ғӯиши горонии забони тоҷикӣ пеш аз ҳама аз нуқтаи назари тақсимоии биологӣи синфи ҳайвонот анҷом дода шудааст. Ҳангоми таҳқиқи гурӯҳҳои тематикӣи лексикаи зоонимӣи ғӯиши горонӣи гурӯҳҳои зоонимӣ аз қабилӣ: номи ҳайвоноти ваҳшӣ ва хонагӣ, номи паррандагон: ваҳшӣ ва хонагӣ, номи моҳӣ, ҳашарот ва хазандагон. муайян гардидаанд. Гурӯҳҳои тематикӣи зоонимӣ дар баробари маъноҳои аслии хусусиятҳои фарҳангии миллӣ ва забони ин ғӯиширо инъикос менамоянд. Аз ҷиҳати этимологӣ, асоси лексикаи лаҳҷаи таҳқиқшавандаро забонҳои эронӣи қадим ташкил медиҳанд, ки дар манбаҳои хаттӣи қадимаи мардуми тоҷик низ сабт шудаанд. Бо назардошти маводи зоонимӣи таҳқиқшуда маълум гардид, ки ин лексика илова бар маъноҳои аслии, инчунин барои ифодаи афкори ӯшидаи соҳибзабонон истифода шуда, аз ҳамин лиҳоз, хусусиятҳои фарҳангӣ ва миллии забонро инъикос менамояд. Инъикоси хусусиятҳои хоси миллии ва фарҳангии мардуми горон дорои маълумоти фарҳангии арзишманд буда, дар асоси он симони инсонӣ аз нигоҳи тафаккури миллии забонӣ ташаккул ёфтааст.

Калидвожаҳо: зоонимӣ, гурӯҳҳои тематикӣ, ҳайвонот, паррандаҳо, ҳашарот, моҳӣ, хазандагон, таснифоти биологӣ, таснифоти лингвистӣ, хусусиятҳои фарҳангии миллӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абодуллова Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмии шуъбаи забони тоҷикӣи Институти забон ва адабиёт ба номи А. Рудакии АМИТ. Нишонӣ: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонбекова Гулангис – ассистенти кафедраи забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатӣи Хоруғ ба номи М.Назаршоев, ш.Хоруғ, кӯчаи Шириншо Шохтемур 109, почтаи электронӣ: gulangisqurbonbekova88@gmail.com, (+992) 9394449704.

SUBJECT-THEMATIC CLASSIFICATION OF ZOONYMIC LEXICON IN THE GHORON DIALECT OF THE TAJIK LANGUAGE

This article presents a subject-thematic classification of the zoonymic lexicon in the Ghoron dialect of the Tajik language, primarily from the perspective of the biological categorization of the animal group. In the study of the thematic groups of zoonymic vocabulary in the Ghoron dialect were identified frequently mentioned thematic categories, such as the names of wild and domestic animals, the names of birds (both wild and domestic), the names of fish, insects, and reptiles. These lexical groups, in addition to their literal meanings, convey the cultural and national specificity of the dialect.

From an etymological perspective, the foundation of this lexicon lies in the studied dialect in ancient Iranian languages, which are also attested in the early writings of the Tajik people. Based on the analyzed zoonymic material, it becomes evident that this lexicon, alongside its direct meanings, also serves to convey hidden intentions of the speaker, thereby reflecting the cultural and national characteristics of the language. The reflection of the unique national identity of the Ghoron people carries culturally significant information, through which a human image is formed from the perspective of national linguistic thought and worldview.

Keywords: *zonyms, thematic groups, animals, birds, insects, fish, reptiles, biological classification, linguistic classification, cultural and national characteristics.*

Information about author: *Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of Philology sciences, Chief researcher at the Tajik department of of the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki of NAST. Address: 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street, phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru.*

Information about author: *Qurbonbekova Gulangis – Assistant of the Department of Russian language and literature at Khorog State University named after Moyonsho Nazarshoev, Republic of Tajikistan, Khorog city, 109 Shirinsho Shohtemur street, E-mail: gulangisqurbonbekova88@gmail.com (+992) 9394449704.*

УДК: 811.512.162'373.45:684.08

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПЛОТНИЧЕСТВО В ИШКАШИМСКОМ ЯЗЫКЕ

Аламшоев Ш.М.

Академия наук Республики Таджикистан

Ишкашимский язык [*Šakošəmi zəvũk*] является одной из ветвей южнопамирских языков, которые относятся к восточноиранской группе индоевропейской семьи. Сами носители называют данного языка «*Šakošəmt*», который исходит из индо-арийской слова, *sakā*, что означает названия страны, а вторая часть слова – «*kšm*», который означат, «земля» или страна. то есть «страна Саков» [Пахалина 1976: 43-44; Пахалина 1991]¹². Ишкашим расположен на 36° 43' 29 северной широты и 71° 36' 48 западной долготы на высоте 2 500 метров над уровнем моря.

Точное количество носителей очень сложно установить, однако на нем сейчас говорят приблизительно 2 500 человек (который включает в себя страны, Республики Таджикистан, Афганистан, СНГ и за рубежом). Ишкашимцы компактно живут в селах Рына [*Ryn*] и Сумчина¹³ [*Sumjin*] ишкашимского ГБАО Республики Таджикистана и в 45 селениях Афганистана или как они сами их называют: *qarya – Rūd, Šuwolgdarā, Surxdarā, Bozg, Xušpok, Үўyn, Insayn, Nečum, Guldarā, Yūland, Markazi, Turbat, Usost, Xirmanī, Səxč, Oangardi, Tareb, Sukumol, Rangrak, Nawobod, Tešxon, Qozidə, Kunkad, Sayod, Zargaron, Buor, Bozor (Ҷazm), Dorwand, Workad, Sajangal, Yaxdrū, Də Poyon, Saršax, Yašdew, Yoғundā, Andoғ, Zəč, Gulboғ, Safedsang, Ūned, Bidorbun, Čūšdarā, Zuwordarā, Safedowring*).

Данные топонимы существуют в данном языке. По последним данным профессора М. Аламшоева, который в свою очередь получал информацию от Вали бини Давлат становится ясно, что только старое поколение в 6 населенных пунктах (*qarya*), около 226 людей сейчас говорят на своём родном языке а именно 100 человек в Буор, 50 ч. в Зарагон, 20 в Бозор (старое название *Ҷazm*), 20 в Сайод, 15 в Дорванд, 11 в Хирмани и несколько человек говорят в Султон Ишкашима [*Sulton – Šakošəmt*].

¹² Пахалина Т. Н. О происхождении топонимов «Ишкашим», «Язгулям» и «Вахан». Иранское языкознание. – М., 1976. – с. 178; уточнено Т.Н. Пахалиной 1991, см. Назарова З.О. Система ишкашимского глагола (в сопоставлении с бадахшанско-таджикской). – М., 1998. – с. 8.

¹³ т.е. «Несколько семей в селении Сумджин тоже говорят на ишкашимском языке, но их речь в небольшой степени отличается фонетически. Их ишкашимский язык ближе к ишкашимскому Афганистана» [Назарова 1998: 6]. Какие, именно, автор не приводит в своей работе.

Изучение ишкашимского языка в основном связаны с именами таких учёными, как Р. Шоу¹⁴ [Shaw, Tomaschek 1976], Г. Гарирсон [Grierson 1920], Х. Шелд [H. Sköld]¹⁵ Г. Моргенсьерне [Morgensierne 1938], И.И. Зарубин [Зарубин 1927], Т.Н. Пахалина [Пахалина 1959], В.С. Соколова [Соколова 1953] в работах которых в основном были уточнены основные фонетические и фонологические особенности ишкашимского и сангличского языка (-ов*). На основе материалов собранные во время трёх экспедиций в Ишкашине (1952-1955 гг.) Т.Н. Пахалина, в 1959 году почти полностью описала фонетику, лексическую систему и грамматику ишкашимского языка [Пахалина 1959]. Краткая характеристика грамматического строя ишкашимского языка содержится в статье английского лингвиста Дж. Пейна [Payn 1980]. Стоит упоминать, что рынц и сумджанцы «являются носителями одной из трёх разновидностей ишкашимского языка – собственно ишкашимский. Два другие диалекта – зебакский¹⁶ и сангличский – распространены в сопредельном Афганистане» [Пахалина 1959:3]. Это высказывание вполне справедливо, потому что позднее, были выявлены некоторые фонетические и морфологические различия и были добавлены профессором М.Аламшоевым¹⁷ который, проводил своё исследование в основном на огромном фонетическом материале, которые были собраны в Афганистане. Например, данный лингвист добавил такие звуки, как ā, ī, ū, ū, ō, в словаре (более 2000 слов) и упоминает, что они требуют дальнейшего уточнения [см. подробно материалы экспедиции: Alamshoev 2019]. З. Назарова тоже упоминает об этих различиях [Назарова 1998]. Из этого выходит, что различия между этими диалектами есть, и требует дополнительного лингвистического материала. Огромный вклад в изучении сангличского языка внёс профессор Ш. Юсуфбеков [Юсуфбеков 2000, 1999, 2013]. Других учёных заинтересовал сравнительно-сопоставительные аспекты ишкашимского языка. Например, Т.Н. Пахалина провела историческое исследование гласных и согласных ишкашимского языка с другими памирскими языками [Пахалина 1989], а также сравнительно-историческое исследование морфологии ишкашимского языка и других памирских языков [Пахалина 1987]. Следует особо отметить, что книга «Ишкашимский язык» Т.Н. Пахалина содержит грамматику и огромный материал для лингвистов [Пахалина 1959]. Огромный вклад в изучении ишкашимского языка внесли другие лингвисты. В работе З. Назаровой, который представляет собой первый опыт исследования структурно-семантических сходств и различий в системе глагола двух родственных, но не близкородственных языков уточнены основные грамматические категории и спряжения глаголов [Назарова 1987] и другие научные вопросы [Назарова 1991₁, 1991₂, 1991₃, 1992]. «Основы в ишкашимском языке, как и в большинстве других иранских языков имеет две основы: а) основу настоящего времени и прошедшего времени. Они составляют ядро всей глагольной системы» [Назарова 1987:13].

С 2002 по 2003 году, в ишкашимской языковой среде, [с 2001-2006 в ишкашимоязычных кишлаках Исламской Республики Афганистан (2001, 2006 гг.). были собраны и записаны материалы о соматических фразеологических единицах ишкашимского языка Н.О. Назаровым. В 2008 году данный автор защитил свою кандидатскую работу, целью которого, как сам автор справедливо утверждает, было

¹⁴ P. Shaw. On the Ghalchah languages. Wakhi and Sarikoli. – Journ. of the As. Soc. Beng., Vol. 45. 1976.

¹⁵ В 1928 Х. Шелд собрал материалы в Ишкашине и Хоруге и не успел их опубликовать.

¹⁶ Г. Гарирсон составил первый сравнительно грамматический очерк, которому предписал перечень звуков ишкашимского языка и выделил зебакский диалект, однако эти материалы во первых были собраны из вторых рук в зебакском Среде в Чатрале, [Пахалина 1959] а, во вторых, конвергентные отношения были довольно велики [ср. работ. Ishkashimi, Zebaki, Yazgulami 1920]. «Согласно последним данным, сангличский сохранился речи только 100-150 носителей, а зебакский полностью вымер» [словари и энциклопедии на Академик: Ишкашимский язык режим доступа: <https://academic.ru>].

¹⁷ «Phonetic features of phonemes and their meaning were based on audio recordings; morphological designation of each unit of Ishkashimi language is given. It becomes clear, that the Ishkashimi dialect of *Sulton-šakošam* of Afghanistan differs from the Ishkashimi language of *Ryn* of the Ishkashim district of RT. Especially, differences appear in the use and pronunciation of vowels like ā, ī, ū, ū, ō, which are not presented in Ryni dialect. Therefore, we recorded these phonemes, examples are given in the dictionary. This matter demands more language data and careful analysis of experts in *Sulton-šakošam*» [Alamshoev M.]

«комплексное исследование ФЕ ишкашимского языка со стержневым соматическим компонентом в структурно-грамматическом, семантическом и функциональном аспекте» [Назаров 2008]. В данной работе собран хорший лингвистический материал по соматической фразеологии ишкашимского языка. На ишкашимском так же вышли несколько книг (например, **Rūmuzdləftək** 2013 и др.).

Из-за экономического кризиса многие жители и их семьи с обеих сторон реки Пяндж покидают родные места для лучшей жизни и заработка в других регионах России, Пакистана, стран Европы и Азии или США. В результате они теряют свой собственный язык. Кроме того, исчезают традиционные и религиозные обряды, которые были распространены и в Султон Ишкашима Бадахшана. После того была разработана транскрипция учеными (М. Аламшоевым и Д. Карамшоевым, для памирских языков, то афганская часть начала использовать алфавит арабский-дари. Конституция Исламской Республики Афганистана даёт им право учить ишкашимский и других памирских языков. Некоторые учебники написаны на арабской графике¹⁸. Падежные отношения имён в ишкашимском языке выражаются посредством различного типа препозитивных, служебных элементов, это прежде всего с помощью предлогов, послелогов и суффиксов [Пахалина 1959:и 38-44; Назаров 2008 и др.].

Как уже известно, ремесло зародилось с начала производственной деятельности человека, которая отражается в языке. Эта категория лексики была накоплена в течение многих веков, передавалась из поколения в поколение и принимала различные формы. Этот слой языка тесно связан с деятельностью человека. С другой стороны, народное ремесло, как и сам язык, глубоко связан с простыми подручными материалами и несложными инструментами, которые носители определенного народа использовали в течение всей истории их быта. Соответственно, как правило, они различаются по следующим видам; (1) плотницкое, (2) ткацкое-прядельное, (3) гончарное, (4) кузнечное, (5) столярное, (6) портняжное, (7), шорное, (8) пекарное (печное) и сапожное ремесло.

В данной статье автор попытался фиксировать, исследовать и классифицировать плотницкую лексику и слова связанные с плотницким делом в ишкашимском языке. К тому же актуальность также обусловлена тем, что ишкашимская плотницкая лексика до сих пор не была объектом отдельного научного рассмотрения.

В данной статье использован этнолингвистический и сравнительно-сопоставительный методы. Материалом исследования послужили существующие научные работы и словари ишкашимского языка [Пахалина 1959; Назарова 1998; Назаров 2008; Alamshoev 2019] и др. Автором были составлены таблицы состоящие из 93 языковых единиц связанных с плотничеством, переведены, расшифрованы и классифицированы по тематическим группам и подготовлена почва для сопоставления ткацкой лексики с другими памирскими языками для выявления исторического сходства и различия.

Прежде всего они связаны со словом «*usto*» – «*wasted* – плотник, мастер, ремесленник». «*usto*» – это занимающийся изделиями из разного рода дерева а также обработкой лесного материала, постройкой деревянных зданий и словом **unag** – способность, талант, искусство, мастерство, специальность, профессия.

1. **Название традиционного жилия, сооружения или рабочего помещения** такие как *xon* – дом, *pešwoz* – открытая веранда перед домом, *x̌dorī* – мельница, *dālīz* – сени, прихожая, веранда, *š̌kud* – хлев, *atom* – баня и др.

¹⁸К исследованы были привлечены все записи, которые были сделаны данными людьми в Афганистане. Додхудо валади Риджабек (qarqa-Ūazm- Vozor), Каландарбек валади Занджирбек (Xirmani), Шарибшо валади Мухаммади Сехрон (Xirmani), Бадалбек валади Айдарбек (Xirmani), Гарибшо Валади (Xirmani), Гарибшо Валади Мухаммед (Бозор), Абдумамад валади Мирмамад (Буор), Салим валади Давлатбек (Буор), Атобек валади Азизбек (Буор), Гулали валади Мамадали (Бозор), Шариф валади Амирбек (Буор). Автор выражает глубокую благодарность профессору М. Аламшоеву и этим людям за то, что они любезно согласились поделиться со мной записов, которые помогли мне глубже анализировать ишкашимского языка.

2. **Название деталей традиционного жилья, сооружения или рабочего помещения**, такие как; *џьxt* – потолок; *darsara* – верхняя дверная балка, деревянная перекладина над дверью; *џаџьk* – палка для открывания отверстия в крыше дома; *рьrнїџ* – нижний косяк двери; *ресьп* – окно; *stin* – столб, колонна; *var* – дверь; *walč* – стропило; *џаудar* – мельничный ковш, ковш прикреплен к мельничному ящику и др.

3. **Музыкальные инструменты**, такие как *џang* – струнный (ударный) музыкальный инструмент; *рьbob* – рубоб, струнный музыкальный инструмент, *setor* – сетор, струнный музыкальный инструмент; *tambur* – струнный музыкальный инструмент», *tor* – струнный музыкальный инструмент; *рьbob* – сетор, струнный музыкальный инструмент, *tambur* – многострунный музыкальный инструмент; *daf* – доира, даф; *уьџak* – гиджак и др.

4. **Материалы с которыми работает џубтьrоџ** – деревообделочник, столяр, плотник или *наџar sang.* – плотник. Например *дыrk* – палка, балка, бревно, дерево, древесина; *дыrkin* – деревянный; *уьваџa* – прут; *уьrik* – клевер, *кьльнџьk* – жердь; *кьнда* – пень, колода, чурбан; *ськьrьm* – беревно; *џохџьk* – ветка; *zerkьnda* – полено, на котором рубят дрова и *бьрьџ* – берёза; *сьуaxor*, *џapa* – колючка,

5. **Лексические единицы связанные с инструментами с которыми работает плотник**. Например, *ambur* – щипцы, клещи; *больqа* – молоток; *petxьп* – тесло; *počub* – колодки для сапог; *dur* – серп; *mьting* – молоток.

6. **Лексические единицы связанные с плотнической продукцией**. К ним можно отнести следующие, слова такие как: *abáš* – грабли; *bel* – лопата; *fay | fi* – деревянная лопата; *џarx* – самопрялка; *byt* – статуя; *џurgї* – седельные принадлежности; *џut* – счеты; *фьруџ* – тальниковая завязка, соединяющая ярмо с дышлом плуга, хомут плуга; *гьwora* – люлька, колыбель; *уьltьk* – скалка, стержень, ось; *kafčьlez* – шумовка || половник; *kačk* – веретено; *kačkkuł* – деревянная миска; *langari* – деревянный; *kačkkuł* – деревянная миска; *kel^l* – нож (столовый); *kofč* – ложка, ложечка; *kušt* – деревянная носилка для снопов; *nowa* – корыто; *sanduc* – сундук, ящик; *џotun* – приставная лестница; *torak* – горизонтальная деревянная перекладина, на которую вешают белье; *usovd* – сабад карзина для белья; *uspїr* – сипор || плуг, соха; *der/xambak* – закром для хранения зерна; *manja* – кровать; *нєџa* – челнок; *počub* – колодки для сапог, обуви; *науџa* – катушка ниток; *рьkibi* – деревянная миска, *џin* – маслобойка,

7. **Лексические единицы, связанные с размером, длиной и единицей измерения используемые плотником во время его работы**. К ним относятся такие слова как *qьloč* – калоч; мера длины, равная расстоянию между ладонями вытянутых в сторону рук; *wajab* – ваџаб, пядь, мера длины от мизинца до большого пальца; *вўџ* – верёвка, трос, канат?.

8. **Глаголы действия, репрезентирующие плотничество**. К ним относятся такие слова как тесать, вытєсьывать, трескается и др., например: *tul-tuld*, *inf. tuluk*, *perf. Tulduk* – тесать, строгать, точить, скоблить : *кьп-: кўl/l, inf. кьпўk, perf. кўl/lўk* – строить и др.

Выводы

Исходя из анализа разных работ и обильного материала выясняется, что ишкашимский язык находится на грани исчезновения, сфера употребления языка весьма ограничена, примерно 80% языка уже утрачено по причине миграции, иммиграции, смешиния, интернационализации, бедности, зависимости, экономического спада, конфликтов, понижения рождаемости, сокращения продолжительности жизни, ограниченных возможностей языка, отсутствия письменности, недостоверного внимания со стороны ученых, самих, носителей, правительства и средства массовой информации, сильного сокращения носителей, сильного влияния таджикского, дари русского и других языков. Особенно сильно теряются лексика связанная с ремеслом. Как показывает материал, молодое поколение мало использует слова связанные с ремеслом, что ускоряет их архаизацию. К ним относятся, слова связанные со словом плотник, занимающийся

изделиями из разного рода дерева, а также обработкой лесного материала, постройкой деревянных зданий с название сооружений, традиционного жилья или рабочего помещения деталей сооружения, традиционного жилья или рабочего помещения, национальных музыкальных, струнных инструментов, материалов с которым работает плотник, плотнические инструменты, плотнические продукции, языковые единицы, связанные с размером, длиной и единицей измерения используемых плотником во время его работы и глаголы репрезентирующие плотничество.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарова З.О. Система ишкашимского глагола (в сопоставлении с бадахшанско-таджикской). – М., 1998. – 140 с.
2. Beck, Simone. The effect of accessibility on language vitality: the Ishkashimi and the Sanglechi speech varieties in Afghanistan. *Linguistic Discovery*, vol. 10, no. 2, May 2012, pp. Accessed 5 Feb. 2024.
3. Пахалина Т.Н. Ишкашимский язык. Очерки фонетики и грамматики. Тексты и словарь. – М.: Изд.-а АНССР, – 1959. – стр. 263
4. Назаров Назар Одинамухаммадович. Соматические фразеологизмы ишкашимского языка: дис...канд. филол. наук: 10.02.22 / Назаров Назар Одинамухаммадович. – Душанбе, 2008. – 2018.
5. Соколова В.С. Очерки по фонетике иранских языков. II. – М., Л.: Академия наук СССР, – 1953. – 247 с.
6. Katja Meuler, Elizabeth Abbes, Daniel Paul, Calvi Tiessen, Gabriela Tiessen. *Ishkashimi: A Father's Language (How very small language survives)*. SIL international. 2010. 1-22 p. (PDF).
7. Назаров Н.О Семантическая структура фразеологизмов с соматизмом sag в ишкашимском языке // Вестник Таджикского государственного национального университета (научно-теоретический журнал) №1(43). - Душанбе, 2008. - С.10-20
8. Alamshoev M.M. *Ishkashimi-English dictionary*. – 2019. 150 p. (Материалы).
9. Юсуфбеков Ш.П. Очерк исторической фонетики сангличского языка. – Душанбе. 2013. – 125 с.
10. Ремӯздлфтуќ (Тулуъи офтоб). [мурратибон: Хадича Чалолова, Вафо Ҳайдар, Зурбек Абибов, Адаб Чалолов, Шаҳриёр Муборакшоев]. *Зери таҳрири Н.О. Назаров*. – Д.: Ирфон. – 2013. – 248 с.
11. Пахалина. Памирские языки. Москва: Наука, 1969. – 162 с.
12. Пахалина Т. Н. Сравнительно-историческая морфология памирских языков. М.: Изд-во Наука, 1987. стр.-160
13. Пахалина Т.Н., Назарова З.О. Ишкашимский язык // Языки Российской Федерации и соседних государств. Энциклопедия. Т. I - М., 1997. стр.87
14. Пахалина Т.Н. Памирские языки. – М.: Наука, 1969. – 165.
15. Пахалина Т.Н. Исследование по сравнительно-исторической фонетике памирских языков. М., 1983. Стр. 250
16. Пахалина Т.Н. Сравнительно историческая морфология памирских языков. - М.: Изд-во «Наука». 1987. – 263 с.
17. Пахалина Т. Н. О происхождении топонимов «Ишкашим», «Язгулям» и «Вахан» // Иранское языкознание. М., 1976. - С. 43-49.
18. Grierson G.A. *Ishkashmi, Zebaki and Yazghulami*. London, 1920. - 142 p.1.rimer D.L. *The Phonology of the Bakhtiarri, Badakhshani and Madagiashti dialects of Modern Persian*. London. W. 1. 1922. -205 p.
1. Morgenstierne G. *Indo-iranian frontier Languages, Iranian Pamir Languages*. Vol. II. Oslo, 1938. Соколова В.С. Очерки по фонетике иранских языков. II. – М., Л.: Академия наук СССР, – 1953. – 247 с.

19. Пахалина Т.Н. Исследование по сравнительно-исторической морфологии памирских языков. М., 1989. стр. 262
20. Grierson G. A. Ishkashimi, Zebaki and Yazghulami. An account of three Iranian dialects (Prize Publication Fund). London, 1920.
21. Miller, K. & Tiessen, (2005). Ishkashimi: A Father's Language. In Studies in Languages of Tajikistan. Grand Rapids, MI, USA, 2005.
22. Morgenstierne G. Indo-Iranian frontier of Languages. Iranian Pamir Languages. Oslo, 1938.
23. Tomashhek W. Zentralasiatische Studien. Die Pamir-Dialekte. Wien, 1880.
24. Назарова, З., Назаров Н. Социоллингвистическая ситуация на Западном Памире (на материале ишкашимского языка). Ученые записки. – Д. 2011. 42-49 с.
25. Языковая ситуация на Западном Памире (на материале ишкашимского языка). II Международная научная конференция Язык и культура М. 2003. стр. 67
26. Окимбеков, У.В. (2006). Социально-экономическое состояние высоко-горных районов афганского Бадахшана. Памирская экспедиция (статьи и материалы полевых исследований). – М. – 2006. Стр. 6

ВОҲИДҲОИ ЛУҒАВИИ ДУРЕДГАРӢ ДАР ЗАБОНИ ИШКОШИМӢ

Бо забони ишкошимӣ одамоне сӯҳбат мекунад, ки дар деҳаҳои Рин ва Сумҷини ВМКБ Ишкашими Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар 45 деҳаи Афғонистон аз қадимулаём сукунат доранд. Бо аз даст рафтани ҳунари дуредгарӣ вожаҳои марбут ба он низ аз байн мераванд. Лекин, дар лексикаи он вожаҳои аслии бисёре низ маҳфуз мондаанд, ки ба муҳаққиқон кӯмак мекунад, ки ба сарчашмаи умумии забонҳои эронии зинда ва маҳвишуда наздиктар шаванд.

Раванди аз байн рафтани ин намуди лексика ба як қатор омилҳо вобастагии зич дорад, аз ҷумла надоштани хати пурраи омафаҳм, маҳдудудиятҳои корбурди забон дар расонаҳо ва наширияҳои ҷопӣ, тағйироти иқтисодию сиёсӣ, фарҳангӣ, ҷаҳонишавӣ, муҳочират ва интернационализатсия.

Тавре аз тадқиқоти мавод бармеояд, насли наврас вожаҳои марбут ба ҳунарро хеле кам истифода мебаранд, ки ин ба нестшавӣ онҳоро суръат мебахшад. Ба ин гурӯҳ калимаҳои марбут ба дуредгарӣ, ки ба коркарди масолеҳи ҷангал машғул аст, сохтмони биноҳои ҷӯбӣ, номи бино, манзили анъанавӣ ё утоқи корӣ, номи қисмҳои бино, манзили анъанавӣ ё коргоҳ, асбобҳои мусиқии миллӣ, асбобҳои торӣ, маводе, ки дуредгар бо он кор мекунад, воҳиди андозаҳои дуредгарӣ, воҳиди андозаҳои дуредгарӣ, воҳиди дуредгарӣ дар давоми кори худ ва феълҳои ифодакунандаи дуредгарӣ мабрбут мебошанд.

Калидвожаҳо: забони ишкошимӣ, лексикаи хунармандӣ, лексикаи дуредгарӣ, луғати дуредгарӣ, забонҳои шарқи эронӣ, забонҳои помирӣ.

Дар бораи муаллиф: Аламишов Ш.М. – докторанти шӯъбаи забонҳои хориҷии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Почтаи электронӣ: sh.alamshoev@gmail.com. +992 93 8047904.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПЛОТНИЧЕСТВО В ИШКАШИМСКОМ ЯЗЫКЕ

На ишкашимском языке говорят люди которые компактно живут в селах Рын [Ryn] и Сумҷин [Sumjīn] Ишкашимского ГБАО Республики Таджикистан и в 45 селениях Афганистана. Утрата плотнического ремесла приводит к архаизации и исчезновению лексики, связанной с этим ремеслом. Однако лексика содержит много исконных слов, что помогает исследователям найти общий источник иранских языков, как живых, так и исчезнувших. Многие факторы способствуют потере прядильного ремесла, такие как отсутствие литературы, отсутствие интереса молодых ученых к проблемам ишкашимского языка, ограниченное использование языка в СМИ и печатных изданиях, изменения в экономике и политике, глобализация, миграция и интернационализация.

Как показывает материал, молодое поколение мало использует слова связанные с ремеслом, что ускоряет их архаизацию. К ним относятся, слова связанные со словом плотники, занимающего изделиями из разного рода дерева, а также обработкой лесного материала,

постройкой деревянных зданий с названиями сооружения, традиционного жилья или рабочего помещения деталей сооружения, традиционного жилья или рабочего помещения, национальных музыкальных, струнных инструментов, материала с которым работает плотник, плотнические инструментов, плотнических изделий, языковые единицы, связанные с размером, длиной и единицей измерения используемых плотнических во время его работы и глаголов репрезентирующих плотничества.

Ключевые слова: Ишкашимский язык, ремесленная лексика, лексика плотничества, восточноиранские языки, памирские языки.

Сведения об авторе: Аламшоев Шервоншо Муқбалишоевич – докторант кафедры иностранных языков Академии наук Республики Таджикистан. Электронная почта: sh.alamshoev@gmail.com. +992 93 8047904.

LEXICAL UNITS DENOTING CARPENTRY IN THE ISHKASHIMI LANGUAGE

The Ishkashim language is spoken by native speakers who live densely in the villages of Ryn and Sumjin in the Ishkashim district of GBAO of the Republic of Tajikistan and in 45 villages of Afghanistan. When carpentry is lost, the words associated with it become archaic and disappear.

However, many unique words have been well-preserved in the language, which helps researchers get closer to the common source of Iranian languages, including both existing and extinct languages. The process of losing carpentry craft is due to several factors, including the lack of writing, the lack of interest of young scientists in the problems of the Ishkashimi language, the limited use of the language in the media and printed publications, economic and political changes, globalization, migration and internationalization.

As the material analysis shows, the younger generation rarely uses words related to craft, which accelerates their archaization. These include words related to the word carpenter, who deals with products from various types of wood, as well as processing of forest material, construction of wooden buildings, the name of a building, traditional dwelling or workroom, the name of parts of a building, national musical, string instruments, the material with which the carpenter works, carpentry tools, carpentry products, linguistic units related to the size, length and unit of measurement used by the carpenter during his work and verbs representing generally carpentry.

Keywords: *Ishkashimi language, handicraft vocabulary, carpentry, traditional craft's terminology, Eastern Iranian languages, Pamirian languages.*

About the author: *Alamshoev Sh. M. – Doctoral student of the Department of Foreign Languages of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

E-mail: *sh.alamshoev@gmail.com. +992 93 8047904.*

УДК: 811. 221.8

ОМОНИМҲО ДАР АШЪОРИ ЛАЪЛЧУБАИ МИРЗОҲАСАН

Броимшоева М.Қ., Сарадбекова М.А.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ

Омонимҳо (*homos*–якхела ва *опута*–ном) чунин калимаҳои мебошанд, ки шакли якхелаи овозӣ дошта, маъниҳои гуногунро ифода мекунанд. Омонимия яке аз ҳодисаҳои забонӣ буда ба сермаъноии калимаҳо робита дорад.

Омоним калимаест, ки аз ҷиҳати талаффузи худ ба калимаи дигар монанд буда, аз ҷиҳати маъно аз вай ба кулӣ фарқ дорад. Чунончи, калимаҳои *бар*, *дӯл*, *дор* ҳар кадом якчанд маъно доранд.

Оид ба омонимия олимони забоншинос Муҳаммадиев М., Талбакова Х., Нурмуҳаммадов Ю. [6,100], Мачидов М. [4,59], Қосимова М.Н. [12,92], Фозилов Д. [8,138] Саломӣён Муҳаммадҷовуд [17,158] ва дигарон тадқиқотҳои зиёд гузарондаанд. Омонимҳои ашъори шоири Бадахшонзамин Лаълҷубаи Мирзоҳасан бори аввал мавриди тадқиқи таҳлил қарор меёбанд.

Дар мақолаи мазкур оид ба хусусияти омонимҳои ашъори шоири Бадахшонзамин, Аълочии маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Аълочии маорифи собиқ Шуравӣ,

Корманди шоистаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви Иттифоқи нависандагон устод Лаълҷубаи Мирзоҳасан суҳан меравад.

Ҳодисаи сермаъноии калима ва омоним аз ҳамдигар тафовут доранд, зеро олимони забоншинос зикр намудаанд, то ки иштибоҳе ҳангоми муайян кардани онҳо пайдо нашавад ва ҳодисаи сермаъноии калимаро аз омоним будани он ба осонӣ фарқ карда тавонем, дар ин сурат ба калимаҳои муносиб муродиф овардан лозим меояд [1,18]. Агар калимаҳои интиҳобшуда, муносибатҳои муродифиро нишон надиханд, пас калимаи маълум омоним мебошад. Масалан калимаи *дӯл* се маъноӣ аз ҳамдигар тамоман фарқкунанда дорад: 1. *Қутии калони осиеб*, 2. *жола*, 3. *нақораи калон*. Барои калимаи аввал муродифаш *қуттӣ*, муродифи калимаи дуюм *жола* ва муродифи калимаи сеюм *нақора*-ро оварда муқоиса кунем, маълум мешавад, ки ин калимаҳо, яъне *қуттӣ*, *жола* ва *нақора* нисбат ба ҳамдигар муродиф шуда наметавонанд, пас калимаи *дӯл*, ки се маънӣ дорад, омоним шуда омадааст [1,18].

Инчунин муҳаққиқон пайдоиши омонимҳоро дар забон бо роҳҳои зерин нишон додаанд:

1. Калимаи аслӣ бо калимаи иқтибосӣ омоним мешавад. Масалан, *токи ангур ва токи электрикӣ*.
2. Тағйироти овозӣ дар таркиби калима. Масалан, *бар - барии хона, бар – феъли бурдан*.
3. Тасодуфан ба айни як таркиби овозӣ пайдо шуда омадани калимаҳои гуногунмаъно, ки аксаран яке аз онҳо аз забони шевагӣ ба таркиби луғавӣ дохил мешавад. Масалан, *дарак-хабар, дарак- кӯраи металғудозӣ*.

Дар эҷодиёти шоири ширинкаломи тоҷик Лаълҷубаи Мирзоҳасан низ омонимҳо ба таври васеъ истифода шудаанд:

Зарафшон поре аз нимаи он,
Худоро кош бошад, *зарфшон* он.
Зарафшонӣ Зарафшонро ниғаҳ дор,
Зарафшон бар сари миллат *зар афшон*[4,3].

Дар ин порчаи шеърӣ калимаи *Зарафшон* чор бор истифода шудааст ва ҳамчун омоним омадааст. Масалан: *Зарафшони* яқум номи ҷой ва мавзеест, дар Тоҷикистони азизи мо. *Зарафшони* дуюм, яъне *зарфшон* - ба маъноӣ зар пошидан зар афшондан омадааст. *Зарафшони* сеюм, яъне *зарфшонӣ* – маъноӣ сокини маҳали Зарафшонро дар назар доштааст. *Зарафшони* чорум, яъне *зар афшон*, боз ба маъноӣ зар пошидан, дурахшидан шукуфон буданро ифода кардааст, ки ҳамаи инҳо омоним шуда омадаанд. Дар порчаи дигари шеърӣ устод Лаълҷубаи Мирзоҳасан мегӯяд:

Бесутун аз ғами Фарҳод фурӯ рехт тамом,
Бе сутун буд зи оғози қадам то анҷом,
Эй Бадахшон, ту дарӣ, бомӣ сутуни ҳама бом,
Боми дунё шудай, шухра шудӣ бо ин ном[4,11].

Дар ин порчаи шеърии зикршуда калимаи *Бесутун* омоним буда, маъноӣ яқум кӯҳи Бесутун ва маъноӣ дуҷуми он *бе сутун*, яъне ҷӯби ғавсро дар назар дорад, ки боми хонаро нигоҳ медорад.

Дар шеъри дигари Лаълҷубаи Мирзоҳасан калимаҳои омонимӣ чунин қорбаст шудаанд:

Дар сафҳаи пешониат, эй модари пирам,
Чиневу хате аст, хату *чини* замона.
Як қиссаи пурдарди чигарсӯзи куҳанрӯз,
Аз олами афсонаи фарзанд нишона [5,64].

Дар шеъри боло калимаҳои *чин* ва *чин* омоним мебошанд. *Чини* яқум оҷанги рӯйи инсонро ифода кардааст. *Чини* дуюм бошад, маъноӣ мушкилиҳои зиндагиро доро аст, яъне яке аз ин калимаҳо ба маъноӣ маҷозӣ омада, ҳодисаи омонимиро ташкил додааст.

Ё дар байтҳои зерин калимаҳои *мах* ва *моҳ* омоним мебошанд, чунки *моҳи* аввал

маънои *маҳтоб*, яъне *сайёра* мебошад, *моҳи* дуюм ба маънои *маъшуқа*, ё *ёр* мебошад:

Ба танҳою дар торикии шаб
 Маро *маҳ* гашта ҳамчун ёри дилсӯз.
 Ба ёди чехраи маҳтобии ёр
 Задам ман бӯса бар *моҳи* дилафрӯз [5,67].

Шоири бузург шеърҳои хеле пурмазмун ва ҷолиби диққат дошта, бо шевоию равониашон дар дили ҳазорон хонанда ҷой гирифтааст. Дар байти зерин низ шоир аз намояндаи ҷараёни тасаввуф Мансури аналҳақ мисол оварда калимаи *дор*-ро ҳамчун омоним истифода намудааст, ки маънои аввалаш *ба дор овехтан* мебошад ва маънои дуввуми ин калима маънои *дорой*, *чизи қиматбаҳо* мебошад:

Солиёне буд Мансури аналҳақ рӯи *дор*,
 Мо варо бар зиндагии нав зи *дор* овардаем [5,80].

Дар байти дигар шоир калимаи *дур*-ро чор бор истифода намудааст ва се калимаи аввал маънои *дурӣ* - *ҷудой*-ро доранд ва калимаи чорум маънои *аз даври*, *аз паҳлуӣ*, ё *аз назди*-ро дорад.

Аз ман ба *дури дурию дурам* зи *дури* ту,
 Тарсам фироқи мову ту кӯтаҳ намешавад.
 Гулҳои ёди мову ту чун коҳ хирмане,
 Аз чанги боди ҳаҷр бадар қаҳ намешавад [5,50].

Ё дар порчаи зерин низ омонимия хеле хуб ба назар мерасад. Дар байти аввал калимаи *сардӣ* ба маънои *бемехрӣ* истифода шудааст ва дар байти дуввум калимаи *сардӣ* ба маънои *хунукӣ* оварда шудааст:

Гуфт: Барго, ҳар ду бодему валек
 Дар ниҳодат тухми *сардӣ* коштанд.
 Ман фақат *сардӣ* ба эҳдо мебарам,
 Бим доранд, аз ману ҳам доштанд [5,51].

Дар пораи шеърии зерин калимаи тир бамаънои тир, яъне тире, ки аз камон ё асбоби чангӣ барои куштан истифода мешавад. Тири дуюм, яъне, аҷал, ки аз тақдири инсон вобастагӣ дорад, ифода ёфтааст, ки ин ду калимаро омоним гуфтан мумкин аст:

Замин торик,
 Само зулмонитар аз куртаи шаб буд,
 Аҷал дар нӯги як *тири* чигарсӯзе мураттаб буд.
 Чӣ *тире*?! *Тири* тақдирею тадбире,
 Шуда побаста мурги бахти ӯ дар ҳалқи занҷире [4,116].

Дар шеъри дигар, ки асосан марсия аст, бахшида ба ҳофизи Бадахшонӣ Назари гадоалӣ мебошад. Шоир калимаи *назар*-ро дар ду маврид истифода намудааст, ки онҳо ҳамчун омоним шуда омадаанд. Яъне, калимаи аввал маънои номи шахс назар мебошад ва назари дуюм ин дида ё чашмро ифода намудааст:

Чавоне нозанин осемасар рафт,
 Зи домони садаф имшаб гуҳар рафт.
 Зи шохи орзуи мо самар рафт,
 Зи гулшан бо фиғон мурги сахар рафт,
Назар аз тоқи абрӯи *назар* рафт [4,119-120].

Дар порчаи шеърии зерин бошад, калимаҳои *ҳамнафасон* *ҳамнафасӣ* ва *нафас1* ва *нафас2* омоним мебошанд. Маънои калимаи аввал *ҳамнафасон* - *ҳамроҳон*, *дӯстон* мебошад. Маънои калимаи дуввум яъне, бо дӯстию рафоқат мебошад. *Нафаси* сеюм - *лаҳза*, *дақиқа* - ро дар назар дорад. *Нафаси* чорум маънои *нафас* *кашидан*-ро ифода кардааст:

Эй *ҳамнафасон*, ҳар *нафаси* умр хуш аст,
 Бо *ҳамнафасӣ* гар гузарад, боз хуш аст.
 Ин зиндагии мо ҳамагӣ як *нафас* аст,
 Гар хуш гузарад як *нафаси* умр, хуш аст [4,132].

Чуноне, ки қайд намудем, дар ашъори шоир омонимҳо зиёд истифода шудаанд ва онҳо мисли калимаҳои сермаъно ба шеър ва мавзӯю муҳтавои он ҷаззобияти ниҳоят баландро зам намудаанд.

Намудҳои ба омонимҳо монанди калимаҳо

Омографҳо калимаҳои мебошанд, ки тарзи навишти яхела дошта, аз ҷиҳати тарзи талаффуз ва зада аз ҳамдигар фарқ мекунад. Дар *омографҳо* ҷои задаи калимаҳо мавқеи гуногун дорад, яъне калимаҳои низ дар забон ҳастанд, ки навишташон як буда, талаффузашон гуногун аст, зеро зада ҷояшро иваз мекунад. Масалан: *сӯзон ва сӯзон (коғазҳои нодаркориро сӯзон - феъли фармоиш ва офтоби сӯзон - сифат)* ин гуна калимаҳоро *омограф* меноманд.

Масалан:

Лаълҷубаи Мирзоҳасан чунин гуфтааст:
Дида рӯи нурбораш *диду* пас,
 Бо дилам карда сифоташ мӯ ба мӯ.
 Хостам тифли нигоҳамро диҳам,
 Дар лаби дарёи чашмам шустушӯ.
 Ё ба мисли ин шеъри дигар:
 Дар хеш туро ҷой диҳад *дидаи* кӯчак,
 Ҳам *дидаи* пиронаю ҳам *дидаи* кӯдак.
 Эй *дида* ҷӣ асрор, ки дар *дида* ту дорӣ.
 Эҷозу атоест аз он олами борӣ [4,134].

Дар шеъри боло калимаи *дида* *омограф* шуда омадааст.

Дар забоншиносӣ *омофон*, *омоформ* ва *омограф* - ҳоро баъзе муҳаққиқон ҳамчун калимаҳои омонимӣ ба қайд гирифтаанд. Зумраи дигари муҳаққиқон бар ин ақидаанд, ки онҳо бо баъзе хусусиятҳои онҳо аз омонимҳо тафовут доранд. Аз ин рӯ нашояд онҳоро бо омонимҳои аслии омехта кард.

Як ҳодисаи дигар низ бо масъалаи омонимия алоқа дорад, ки он фарқи навишт ва талаффузи калима мебошад. Масалан, калимаҳои *тӯб*, ва *тӯп*-ро гирем. Ҳар ду калима *тӯп* талаффуз карда мешаванд. Ин гуна калимаҳоро *омофон* меноманд. Дар шеъри шоир Лаълҷубаи Мирзоҳасан низ *омофон* чунин калимаҳо ба назар мерасад:

Агар ба байтҳои зерин низ диққат равона созем, хеле хуб мушоҳида мекунем, ки ҳодисаи *омофонӣ* дида мешавад:

Биё, ай дӯст вақти хандаи гулгунҷаи роз аст,
 Биё, *дарвозаи* *Дарвози* зебо домани боз аст.
 Туро оғӯш мегирад Бадахшон дар канори худ,
 Ки ҷойи меҳру асрор асту эҷозеву ҳам *ноз* аст.

Яъне дар шеъри боло калимаҳои ҳамчунин *дарвоза* ва *Дарвоз* низ *омофон* мебошанд.

Омоформҳо калимаҳои мебошанд, шакли яхела навишту талаффуз дар натиҷаи қабули шаклҳои морфологӣ мегиранд:

Омоформҳоро омонимҳои нопурра низ мегӯянд.

Омонимҳо аз рӯи сохташон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Омонимҳои, ки бе қабули ҳеҷ гуна шакли морфологӣ ба ҳам монанд мешаванд, омонимҳои пурра ном доранд: *пул – I. нақдина; II. купрук.*

Гуфтам:- *Шикасти* шишаи оинаро чаро
 Маъвои хеш карда дар айёми дилфурӯз?
 Гуфто:- *Шикасти* рӯз маро дар *шикаст* монд,
 Ҳам дар *шикасти* умраму ҳам дар *шикасти* рӯз[5,133].

Дар шеъри боло калимаи *шикаст* омоними пурра мебошад. *Шикасти* яқум *шикасташуда*, дуҷуми панҷум - *мушкилии зиндагӣ* ва сеҷуми маънои *зору ҳайрон* ва чорум *умри кӯтоҳ* - ро дар назар доштааст. *Шикасти* дуҷум ба маънои маҷозӣ омада, ҳодисаи омонимиро ташкил додааст.

2. Омонимҳое, ки дар натиҷаи қабули ягон шакли морфологӣ ба ҳам айният пайдо мекунанд, омонимҳои нопурра ном доранд: *даво* – I. *қутии ранг*; II. *давои ту*.

Дар нигоҳи нимаи ман сурати *мах пора* буд,
Лек он як *пора мах* дар дидаам *махпора* буд.
Донаи шабнам зи покӣ ёфт он қадре тавон,
Осмон дар чашми шабнам донаи истора буд [4,132].

Шоир дар шеъри зикршуда калимаи *мах пора*, *пора маҳва маҳпораро* истифода бурдааст, ки агар онҳоро омониҳои нопурра гӯем, хато намекунем, чунки дар мавриди аввал ин калима чудо навишта шудааст, дар мавриди дуввум *пора* пеш аз *мах* омадааст ва он ҳам чудо навишта шудааст. Дар мавриди сеюм бошад, ин калима якҷо навишта шудааст. Агар маънои аввалааш маҳтоб бошад, пас маънои дуюми он киноя аз маҳбуба аст. Шоир дар шеъраш калимаи нафасро бо чунин маъниҳои маҷозӣ овардааст. *Ҳамнафасон* гуфта шоир дӯстонро дар назар доштааст. *Нафаси* дуюм *лаҳзаи умр* мебошад. Маънои *ҳамнафасӣ*, яъне *якҷоя*, *боҳам буданро* ифода мекунад. Дар мисраи сеюм *нафас кӯтоҳии умри* одамиро дар назар дошта, мисраи чаҳорум боз *лаҳзаеро* аз зиндагии одам ифода мекунад, ки ин истифодабарӣ рӯбоиро боз ҳам дилчаспу мутаасир гӯшрас менамояд:

Эй *ҳамнафасон*, ҳар *нафаси* умр хуш аст,
Бо *ҳамнафасӣ* гар гузарад, боз хуш аст.
Ин зиндагии мо ҳамагӣ як *нафас* аст,
Гар хуш гузарад, як *нафаси* умр хуш аст [4,132].

Чуноне ки дида истодаем, шоири бузург Лаълҷубаи Мирзоҳасан ашъори пурмазмун ва аз ҷиҳати дурахши вожаҳо хеле пурғановату ҷозибанок дорад хеле пурғановату ҷозибанок аст. Ҳамин тариқ бояд гуфт, ки шоир қорбурди васеъ дошта, мавриди омӯзиш қарор додани онҳо аз аҳамият ҳолӣ нест.

АДАБИЁТ

1. Забони адабии ҳозираи тоҷик (китоби дарсӣ барои факултаҳои филологияи мактабҳои олии). Қ.1 - Душанбе, 1982, 300 с.
2. Лаълҷубаи Мирзоҳасан Накҳати субҳ-Душанбе: Адиб, 2011, 134с.
3. Лаълҷубаи Мирзоҳасан Суруди дарё-Душанбе: Адиб, 2007, 190с.
4. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик ҷилди 1 - Душанбе, -2007.- 242 с.
5. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик, -Сталинобод, 1956, 294, с.
6. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмуҳаммадов Ю. Лексикаи забони адабии тоҷик -Душанбе, 1997, 100 с.
7. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ.-Душанбе 1995, 174 с.
8. Фозилов Д. Хусусияти лексикии «Сафарнома» - и Носири Хусрав, Душанбе, 2016, с.138.
9. Камолитдинов Б. Муродифоти синтаксисӣ ва ҳусни баён-Душанбе: Маориф,- 1986.-133 с.
10. Кабириев Ш. Вожаҳои омиёнаи варорудӣ дар шеъри Мавлоно/ Садои Шарқ,- 2018, №9-с.141-147.
11. Қосимова М. Н. Чор унсур. Маъниофаринӣ, калимасозӣ (дар асоси маводи «Маснавий маънавӣ»), Душанбе: Деваштич, 2007-266 с.
12. Қосимова М.Н. Вожаи Бад: маъно, калимасозӣ, вазифаҳои грамматикӣ, Душанбе: Сино, 2001, 92 с.
13. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик ҷилди 1-Душанбе, 2011.- Душанбе, 2012, 566 с.
14. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик ҷилди 1- Душанбе,-2007, 242 с.
15. Мачидов Ҳ. Сермаъногии луғавӣ/ Маърифат, 1997, №9-12- с.6-8.

16. Муҳаммадиев М. Баъзе хусусиятҳои лексикӣ «Шоҳнома»/ Душанбе. Маориф ва фарҳанг, 2005.-138 с.
17. Саломӣён Муҳаммадвуд Вижагиҳои луғавӣ ва маъноии забони ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV, -Душанбе, 2020,158 с.

ОМОНИМҲО ДАР АШЪОРИ ЛАЪЛҶУБАИ МИРЗОҲАСАН

Муаллиф дар мақолаи мазкур аз ашъори Шоири халқии Тоҷикистон Лаълҷубаи Мирзоҳасан омонимҳоро гирд оварда, мавриди таҳлил қарор додааст. Маълум гардидааст, ки шоир ин намуди калимаҳоро дар ашъораи зиёд истифода намуда, дар ниғаҳдориҳои фонди луғавии забони тоҷикӣ саҳми беандоза гузоштааст.

Инчунин аз ашъори шоир байтҳои зиёдро барои мисол овардааст.

Калимаҳои калидӣ: забон, вожа, омоним, омограф, омофон, ашъор, шоир, байт, моҳ, даво, баланд, дида, чин, лексика, нафас.

Маълумот дар бораи муаллиф: Броимшоева М.К. –доцент кафедраи забони тоҷикӣ Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, тел: (+992) 933027292, [E-mail- mbroimshoeva@bk.ru](mailto:mbroimshoeva@bk.ru)

Сарадбекова Муниса Асайновна, магистранти курси 2-юми ихтисоси филологияи тоҷик, шӯъбаи забонҳои помирии Институти гуманитарӣ ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, тел: (+992) 934490498, E-mail: munisasaradbekova06@gmail.com

ОМОНИМЫ В ПОЭЗИИ ЛАЪЛДЖУБЫ МИРЗОХАСАНА

Автор в указанной статье собрал омонимы из творчества народного поэта Таджикистана Лаълджубы Мирзохасана и анализировал их. Результаты исследования свидетельствуют о том, что поэт использовал омонимы в своих произведениях, что обусловило их значимую роль в обогащении лексико-семантического потенциала поэзии поэта.

Также из поэзии автора приведены многочисленные бейты в качестве примеров.

Ключевые слова: язык, термин, омоним, омограф, омофон, поэзия, поэт, бейт, месяц, лекарство, высокий, глаз, складка, лексика, дыхание.

Сведения об авторе: Броимшоева М.К.-доцент кафедры таджикского языка Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева, тел: (+992) 933027292, [E-mail- mbroimshoeva@bk.ru](mailto:mbroimshoeva@bk.ru)

Сарадбекова Муниса Асайновна, магистрант 2 курса специальности филологии таджикского языка отдел помирских языков Институти гуманитарных наук им Б. Искандарова НАНТ, тел: (+992) 93-449 04 98, E-mail: munisasaradbekova06@gmail.com

HOMONYMS IN THE POETRY OF LALGUBAI MIRZOHASAN

The author in this article gathered homonyms from the work of the people's poet of Tajik Laljubai Mirzohasan and analyzed them. The results of the study indicate that the poet used homonyms in his works, which led to their meaningful role in the circulation of the lexical-semantic potential of the Tajik language.

Moreover, there are given lots of verses as an example.

Key words: language, term, homonym, homograph, homophone, poetry, poet, verse, month, crud, eyes, fold, lexica, breath.

Information about author: Broimshoeva M.K.-associate professor Tajik Language head Department of the Tajik language of the Khorog State University named after M. Nazarshoeva, phone: (+992) 933027292, [E-mail- mbroimshoeva@bk.ru](mailto:mbroimshoeva@bk.ru)

Saradbekova Munisa Asainova masters student of the 2 nd year in the specialty of tajik language philology, Department of the Pomir language, Institute of Humanites, named after by B. Iskandarov, phone: (+992) 93-449 04 98, E-mail: munisasaradbekova06@gmail.com

УДК: 316.774:35.072.6(575.1)

**НАҚШИ ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММАИ МИНТАҚАВӢ ДАР РУШДИ
ҲАМКОРИИ МУАССИР БО МАҚОМОТИ МАҲАЛЛӢ**

Гулов С.Н., Алишери А.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Рӯзноманигории минтақавӣ ҳамчун ҷузъи муҳими низоми иттилоотии ҷомеа, дар ташаккули афкори умум, ошкорсозии масъалаҳои иҷтимоӣ ва таҳкими шаффофияти идоракунии маҳаллӣ нақши муассир мебозад. Бо вучуди пешрафтҳои ахири технологияҳои иттилоотӣ, рӯзноманигории маҳаллӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, ба душвории ҳамкорӣ бо мақомоти маҳаллӣ рӯ ба рӯ аст. Дар ин мақола мо хусусиятҳо, мушкилот ва имконоти ин ҳамкориро баррасӣ менамоем.

Дар аввали солҳои 90-ум, дар Тоҷикистон як низоми нав - журналистикаи минтақавӣ таъсис дода шуд. Тафовути он аз замони Шӯравӣ мавҷудияти шумораи зиёди зернизомҳо ва робитаҳои мебошад, ки дар натиҷаи равандҳои ҷиддии сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд меоянд. Имрӯз метавон гуфт, ки журналистикаи минтақавӣ як навъ инъикоси дигаргунсозии ҷомеа аз маркази сиёсӣ дур аст. Тадқиқи мавзӯи мазкур аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳар як минтақа хусусиятҳои хоси равандҳои сиёсиро дорад, аз ҷумла иштироки рӯзноманигорони маҳаллӣ дар қонунигардонии қудрат.

Рӯзноманигории минтақавӣ фаъолияти касбии расонаҳост, ки асосан ба иттилоърасонии воқеаҳо, ҳодисаҳо ва масъалаҳои маҳаллӣ машғул буда, ба ниёзҳои аҳолии маҳаллӣ посух меғӯяд. Ин навъи рӯзноманигорӣ метавонад барои таҳкими иштирокчиҳои фаъоли ҷомеаи шаҳрвандӣ хизмат намояд, чунки он ба мардум имкони дастрасӣ ба маълумоти муҳими маҳаллиро фароҳам меорад.

Дар робита ба мавзӯи матбуоти даврии минтақавӣ ва таърихи ташаккул ва рушди онҳо таълифотҳои мавҷуданд, аммо аксаран ҷанбаи таърихӣ доранд [7;6;1;5;8;4]

Қувват ва неруи равандҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, импульсҳо аз ҷониби ҳукумати марказӣ ба мисли мавҷҳои тақсимкунанда аз сангчае, ки ба об партофта мешаванд, монанданд: неруи онҳо вобаста ба масофа ба марказ - дар ҷое дар биёбони музофотӣ коҳиш меёбад, тамоман аз байн мераванд. Барои он ки мавҷҳо бефосила ҳаракат кунанд, ҳама вақт «санг партофта» лозим аст. Масалан, аз марказ, аммо, натиҷаҳо бесамаранд. Журналистикаи минтақавӣ низ метавонад «санг партояд». Дар он хусусиятҳои асри XXI пайдо шуданд, ки имкон медиҳад доварӣ кунанд: он як низоми худмухтор аст, аммо дар он унсурҳои мавҷуданд, ки ба унсурҳои марказӣ шабоҳат доранд [1].

Мувофиқи маълумотҳои матбуотӣ ва васоити ахбори омма, аз нисф зиёди расонаҳоро минтақавӣ ва шаҳрию ноҳиявӣ ташкил медиҳад. Агар мо дар бораи номҳои онҳо сӯҳбат кунем, пас Душанбе ва Хуҷанд дар ҷода пешсафанд.

Рӯзномаҳо зиёдтар ҳамчун манбаи сиёсии қудрат ҳисобида мешаванд. Танҳо дар вилояти Суғд шумораи зиёди васоити ахбори омма аз ҷониби мақомоти маҳаллӣ маблағгузорӣ карда мешаванд ва ба таври ройгон паҳн карда мешаванд.

Мисли ҳама гуна низом, рӯзноманигории минтақавӣ, хусусан журналисте, ки дар қонунигардонии мақомоти маҳаллӣ ва марказӣ иштирок мекунад, дар зери таъсири муҳити беруна инкишоф меёбад. Омилҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ, пеш аз ҳама рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақа барои рушди журналистика муҳимтаринанд. Ин мафҳумро бояд ҳамчун қобилияти пардохтпазирии аҳоли ва қобилияти он барои ҷудо кардани маблағ барои қонеъ кардани ниёзҳои фарҳангии худ (харидории васоити ахбори ҷопӣ, компютерҳо ва таъмин намудани онҳо бо хидматҳои интернет) фаҳмида шавад. Мақомоти маҳаллӣ на танҳо объекти фаъолияти рӯзноманигорӣ, балки манбаи муҳими иттилоъ ва шарикҳои эҳтимолии расонаҳо дар ҳалли мушкилоти ҷомеа ба ҳисоб мераванд.

Бо вучуди ин, муносибати байни рӯзноманигорон ва мақомот аксаран бо шубҳа ва маҳдудиятҳо мушкил мешавад. Сабабҳо метавонанд инҳо бошанд:

- дастнорасии иттилоъ;
- набудани малакаҳои коммуникатсионӣ дар сатҳи маҳаллӣ;
- таъсири сиёсати маҳдудкунандаи марказӣ.

Дар минтақа бояд элитаи баркамоле мавҷуд бошад, ки заминаи иҷтимоию сиёсии тичоратро фароҳам оварад. Вай ба рушди журналистика манфиатдор аст, зеро барои амният ва рушди худ ба бетарафии аҳоли дар хусусигардонӣ, тақсими бучаи минтақа, қитъаҳои замин ба манфиати тичорати хусусӣ, вайронкунии қонунгузории меҳнат ва ғайра ниёз дорад.

Рушди васоити ахбори оммаи маҳаллӣ ба инфрасохтори иқтисодӣ - мавҷудияти муассисаҳои таълимӣ, ки корхонаҳо ва ташкилотҳоро бо кадрҳои соҳибхисос таъмин мекунад, таъсир мерасонад. Дар ниҳоят, дар минтақаҳо бояд заминаи сиёсӣ барои тичорат эҷод карда шавад. Дар ин кор нақши зиёиён бориз аст, аз ҷумла рӯзноманигорон, ки ба рафтори интиҳобкунандагон таъсир мерасонанд ва аксар вақт натиҷаи маъракаҳои интиҳоботи муайян мекунад.

PR ва тичорати таблиғоти, ки дар он ҷомеаи журналистон ширкат меварзад, ба рушди муносибатҳои иқтисодӣ дар маҳал саҳм мегузорад. Рӯзноманигорон дар маъракаҳои интиҳоботӣ фаъоланд ва рафтори интиҳобии аҳолиро тағйир медиҳанд. Журналистоне, ки дар маъракаҳои PR ва интиҳобот ширкат меварзанд, на танҳо иштирокчиёни раванди сиёсӣ мебошанд, онҳо дар тағйири фазои сиёсии минтақаҳо саҳм мегузоранд, зеро ба туфайли кӯшишҳои онҳо раҳбарони нави сиёсӣ пайдо мешаванд ва элита тағйир меёбад. Тағйирот дар фазои сиёсӣ ба хусусиятҳои фарҳанги сиёсии рӯзноманигорони минтақавӣ низ таъсир мерасонанд. Аён аст, ки онҳо асосан унсурҳои маҳаллиро инъикос мекунад.

Хусусиятҳои мусоиди ҷуғрофӣ, масалан, мавҷудияти сохтори рушдэфтаи роҳҳои саҳт пӯшида низ ба ташаккули низоми васоити ахбори омма мусоидат мекунад, зеро ин омил арзиши таҳвилро якбора коҳиш медиҳад ва нархи обунаро низ. Ҳамаи ин ба зиёд шудани гардиш, дастрасии нашрияҳо барои доираи васеи хонандагон таъсири мусбӣ мерасонад. Ва баръакс, мавҷудияти ҳама гуна монеаҳо - дарёҳо ва кӯҳҳо ба интиқоли ВАО ба ҷойҳои дурдаст дар минтақаҳо монеа эҷод мекунад, нархи обуна якбора боло рафта, ба кам шудани гардиши онҳо оварда мерасонад.

Имрӯз низоми журналртстикаи минтақавӣ таҳаввулро идома медиҳад. Инро омилҳои зерин тасдиқ мекунад:

- 1) дар охири асри XX ҷараёнҳои қонунигардонии ҳукумати нави Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби ҷараёни равандҳои сиёсӣ дар минтақаҳо, ҳамчунин таъсири расонаҳои ҷопӣ ва электронии маҳаллӣ суръат гирифт;
- 2) дар маҷмуъ, дар минтақаҳо гардиши рузномаҳо ва маҷаллаҳои минтақавӣ афзоиш ёфт, ширкатҳои телевизионӣ ва радиои маҳаллӣ пайдо шуданд;
- 3) афзоиши ҳаҷми таблиғоте, ки ба минтақаҳо фиристода шудааст, афзоиш ёфтааст;
- 4) таҳаввулоти журналистикаи минтақавӣ бо сабаби рад кардани сохторҳо ва пайвастаҳои қаблан таъсисшуда, унсурҳои низом ба амал меояд. Ин равандҳо бо ҳолатҳои бӯҳронӣ ва бӯҳронҳо дар ҳуди низом ҳамроҳ мешаванд.

Бӯҳронҳои аз ҳама маъмултарин:

-ихтилофҳои дохилӣ: масалан, бӯҳрони равишҳои эҷодӣ дар журналистика, тағйирот дар менечмент ва маркетинг, ки боиси аз даст додани қисми зиёди шунавандагон гардиданд. Ҳамчун намуна, тағйири роҳбарият ва ҳайати кормандон дар идораи рӯзномаҳо метавонад хизмат кунад: кадрҳои қаблӣ иваз шаванд, асосан мутахассисони ҷавон бо маълумоти дигар, ки дар журналистикаи шӯравӣ таҷриба надоранд; -таъсири муҳити беруна: масалан, тағйирот дар қонунгузории андоз, сиёсати таблиғотӣ, номукаммалии низоми маориф: масалан, бӯҳронро низоми таълими журналистикаи минтақавӣ эҷод кардааст, ки наметавонад таълими пурраи худро таъмин кунад. Ҳамкориҳои

рӯзноманигори маҳаллӣ бо мақомоти давлатӣ бояд дар чорчӯби ҳуқуқӣ ва меъёрҳои ахлоқии журналистика сурат гирад. Дар шароити кунунӣ, шаклҳои зерин маъмуланд:

- **Ҳамкорӣ тавассути нишастҳои матбуотӣ:** имкони пурсида гирифтани маълумоти расмӣ.
- **Иттилооти яктарафа:** паҳши хабари расмӣ мақомот бе таҳлил.
- **Таҳқиқи мушкилот ва интиқод:** маводи таҳлилий бо шеваи тадқиқотӣ ва интиқодӣ.
- **Лоббисозии маҳаллӣ:** иштирок дар ташаккули афкори мусбат нисбат ба фаъолияти мақомот.

Дар низоми журналистикаи минтақавӣ нобаробарию, ки бо таъсири муҳити беруна ба вучуд омадааст, пайдо кардан мумкин аст. Воситаҳои ахбори омма ҷудо ҳастанд ва аз бӯҳронҳо канорагирӣ карда наметавонанд, равандҳоро аз берун эҳсос карда наметавонанд, ба марҳилаи мувозинат мегузаранд ва минбаъд ба рушд ва худтанзимкунӣ қодир нестанд. Ҷудо будан, ғайриимкон будани ҷомеаи журналистӣ ба иттилооти нав, ки дар доираи нақшаи пешакии муайяншуда амалкунанда ба имконнопазирии рушди босифат табдил меёбад.

Мавҷудияти пайвастшавӣ - мусбат (таъмини ҳассосияти низом ба тағйирёбии муҳити беруна) ва манфӣ (бо нигоҳ доштани унсурҳои мавҷуда) - ба мо имконият медиҳанд, ки дар бораи рушди таҳаввулоти низом сӯҳбат кунем. Ҳар кадоми онҳо ба оқибатҳои харобиовар оварда мерасонад - таносуби робитаҳои мусбӣ ва манфӣ субот ва тағйирёбанда ва дар маҷмӯъ таҳаввулотро дар низом таъмин мекунанд. Таҳаввул дар низоми журналистикаи минтақавӣ ҷараён дорад. Одатан, ин як раванди суръатдор аст: низом аз ҳолати оромӣ ва ноустуворӣ мегузарад. Ҳамзамон, он ба сатҳи болотари рушд ё ба сатҳи поёнтар меравад, ки аз мавҷудият ва сифати унсурҳои он вобаста аст. Ҳамин тавр, татбиқи технологияҳои компютерӣ, ҷопи рангӣ дар саноати полиграфӣ дар солҳои 90-ум усулҳои эҷодӣ дар идораи таҳририяи расонаҳои ҷопиро дигар кард. Муосиркунонии кунунӣ дар васоити ахбори электронӣ, гузариш ба технологияҳои рақамӣ ҳамчунин дар ҷомеаи журналистии ин соҳа тағйирот ворид хоҳад кард.

Ҷазои сиёсии минтақавӣ алгоритми иттилоотиро барои ВАО ва журналистикаи маҳаллӣ эҷод мекунад ва ба андозаи муайян таҳаввули низоми журналистикаи минтақаро низ роҳнамоӣ мекунад. Дар шароити сиёсӣ амсилаҳои муносибатҳои «қудрат - аҳолӣ», «қудрат - журналистика», «ҳукумат - элитаи маҳаллӣ», «ҳукумати маҳаллӣ - марказ» ва ғайра ташаккул ёфтаанд, ки ба равандҳои қонунигардонӣ таъсир мерасонанд. Дар доираи ҷазои сиёсии минтақавӣ, фарҳанги сиёсии аҳолӣ таъсис дода мешавад, ки «ранг»-и минтақаро - сурх, гулобӣ, сабз ва ғайра - барои дастгирии ислоҳоти Тоҷикистон ва ҳукумати марказиро муайян мекунад.

Як қатор муҳаққиқон ақида доранд, ки ҳар як минтақа тӯли солҳои ислоҳот низоми сиёсии худро ташаккул додааст.

Таҳқиқотчиёни дигар низомҳои сиёсии минтақавиро аз рӯи сатҳи демократия дар вилояту ҷумҳури муайян мекунанд: делегатӣ, танҳо демократия, демократияи авторитарӣ, нимаавторитаризм ва тоталитаризм. Агар мо усули пешниҳодшударо риоя кунем, дар бораи намудҳои гуногуни низомҳои ВАО ва рушди журналистика дар ҳар як минтақаи Тоҷикистон сӯҳбат кардан мумкин аст.

Мо метавонем дар бораи иттилоот ва иртибототу муошират ҳамчун як чизи асосӣ сӯҳбат кунем ва дар муносибатҳои минтақавӣ байни ҳукумат ва журналистика равшани меандозем. Аломатҳои қудрати иртиботӣ мавҷуданд, ки:

-иттилоотро барои танзими рафтори рӯзноманигорон гузоштааст. Ин кор дар рафти нишастҳои матбуотӣ, паҳн кардани пресс-релизҳо; -ташаккули технологияҳои иртиботӣ, ки ба тавсеаи имконоти элитаи минтақавӣ барои ҳукмронии онҳо мусоидат мекунанд - тавассути ташкили сомонаҳои интернетии сохторҳои қудратӣ, баргузор кардани озмунҳо барои инъикоси беҳтарини фаъолияти мақомоти давлатӣ; -интиқоли иттилоот аз каналҳои ғайрирасмӣ ба каналҳои расмӣ - ин барои тақвияти нуфузи сохторҳои

ҳокимият сурат мегирад, зеро маълумот маҳфӣ нест;

-мусоидат ба дастрасии рӯзноманигорон ба маълумоти сохторҳои қудратӣ дар марҳилаҳои муайяни рушди муносибатҳои сиёсии минтақавӣ, масалан, ҳангоми муҳокимаи барномаҳои рушди минтақа, дигаргунсозии ташкилии низоми энергетикӣ.

Чалб кардани рӯзноманигорон, ки бо ҳизбҳо ва созмонҳои сиёсӣ алоқаманд нестанд, дар раванди қонунигардонии минтақавӣ ба ҳузури ҳизбҳои рушдкарда ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар онҳо таъсир мерасонад. Маҳз онҳо мафҳуми муайяни сиёсиро барои ҷараёни интишори иттилоот эҷод мекунанд.

Бояд иқрор шуд, ки шумораи ВАО-и ҳизбӣ ва дараҷаи паҳншавии онҳо дар минтақа аз фаъолияти сиёсии ҳизбҳо ва ҳаракатҳои ҷамъиятӣ вобастагӣ надорад. Сабаб оддӣ аст: ташкилотҳои маҳаллӣ захираҳои молиявӣ маҳдуд доранд. Яъне, мо бояд дар бораи мавҷудияти бартарияти журналистика ва ВАО, ки фазои иттилоотии сиёсиро муайян мекунанд, ҳамчунин дар бораи фарҳанги сиёсии аҳоли, ки ба дарки иттилооти қонунӣ саҳм мегузоранд, сӯҳбат кунем.

Қонунияти журналистика ва васоити ахбори омма ба сохтор ва хусусиятҳои рушди иқтисодии минтақаҳо вобаста аст. Бо мавҷудияти гурӯҳҳои саноатӣ ва молиявӣ дар онҳо, паҳншавии ҷараёнҳои молиявӣ ва ҳашмигии тичоратии онҳо, дар бораи инҳо муҳокима кардан мумкин аст:

-дараҷаи сиёсисозии ВАО;

-қасбият ва ризоияти сиёсии журналистон;

- сатҳи ҳамкорӣҳои журналистон бо қудрати иқтисодӣ;

-дараҷаи пешгузаронӣ аз ҷониби журналистика аз манфиатҳо;

- таваҷҷӯҳи журналистон ба таъмини сиёсати иҷтимоӣ.

Низоми рӯзноманигории минтақавӣ, ки дар тӯли муддати зиёд ташаккул ёфтааст.

Журналистикаи минтақавӣ дар минтақа мавқеи пешрафтара ошғол менамояд. Барои татбиқи чунин стратегия захираҳо, пеш аз ҳама молиявӣ, лозиманд. Агар мо тасаввур кунем, ки ин интиҳоб амалӣ шуда истодааст, пас ҷомеаи журналистӣ бо элитаи маҳаллӣ муттаҳид хоҳад шуд.

Рӯзноманигории минтақавӣ аз ҷониби марказӣ «хориҷ карда» мешавад. Дар ин ҳолат, аҳолии минтақа ба шунавандагони васоити ахбори оммаи марказӣ тақдир меёбанд, баъзе нашрияҳои иттилооти маҳаллиро дар нашрияҳо, телевизион ва радио омода мекунанд, ки ҳоло дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ карда мешаванд. мекунад.

Рӯзноманигории минтақавӣ метавонад нақши муҳимро дар таҳкими ҳукумати шаффоф ва ҷомеаи фаъол бозад, агар шароити ҳамкорӣ он бо мақомоти маҳаллӣ бо усулҳои ҳуқуқӣ, қасбӣ ва ахлоқӣ танзим гардад. Таъмини дастрасии озод ба иттилоъ ва эҷоди муҳити боварибахш байни ҷонибҳо калиди рушди устувори ҷомеа мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бабаханов, М.Из истории периодической печати Туркестана / М.Бабаханов.- Душанбе, 1987.-180 с.
2. Дьякова, Е.Г. Установление повестки дня: теория и технологии / Е. Г.Дьякова, А.Д.Трахтенберг.-2-е изд., перераб. и доп.-Екатеринбург: Дискурс-Пи, 2005.-128 с.
3. Набиева, Р. Культура таджикского народа во второй половине XIX в. / Р. Набиева // История таджикской ССР.-Душанбе,1983.-143 с.
4. Назаршоев, М.Н.Сохтмони мадания дар Бадахшони Советӣ / М.Н.Назаршоев.- Душанбе,1985.-152 с.
5. Расулов, К. История культуры таджикского народа в первой четверти XX века: дисс...док. истор. наук.-Душанбе, 2010.
6. Расулов Д.Таърихи матбуоти форсӣ-тоҷикӣ //Қ.Расулов,- Душанбе,2012.-70 с.
7. Шукуров, М.Р.Культурная жизнь Таджикистана в годы Великой

- Отечественной Войны (1941-1945) / М. Р.Шукуров.-Душанбе: Ирфон, 1985.- 21с.
8. Dearing J. Agents-setting, Where has it been, where is it going?/ J.Dearing, E. Rogers // Communication Yearbook 11 / J.A. Anderson.-Beverly Hills :Sage 1988.- P. 555-594.
 9. Mc.Quial D. Agents-setting, Theory/D. Mc.Quial, S.Windahl//The persuasion handbook: Developments in theory and practice / ed.D.Pfay.- Thousand Oaks: Sage Publications, 2002.-P. 63-80. Media Agents-setting in the Presidential Election/M.Mc.Combs (et. all.).-New York: Verso, 1981.-277 p.
 10. Фролова Т.И. Муниципальная пресса|Т.И.Фролова.- Москвы. М., 2002.
 11. Цвик, В Л. Реклама как вид журналистики. Учебное пособие / В.Л.Цвинк.- М., 2001.-86с.
 12. Шкондин, М.В. СМИ как коммуникативная система / М.В. Шкондин // Вестн.Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика, 2002.-№1-2.-С.6-12
 13. Шостак, М.И. Репортер: профессионализм и этика / М.И. Шостак.- М., 2001.- 224 с.
 14. Абдуллаев, М.А. Проблемы эволюции национальной идентичности в таджикской публицистике: конец XIX - первая половина XX веков: автореф. . дисс. д-ра филолог. Наук / М.А. Абдуллаев.-Душанбе, 2011.- 46 с.
 15. Азимов А., Марзи сухан / А.Азимов.-Душанбе: Дониш, 2008.-48с.
 16. Гуревич, С. Газета: вчера, сегодня, завтра / С. Гуревич.-М.:Аспект-пресс, 2004.- 288с.
 17. Кириллова,Н.Б. Медиасреда российской модернизации / Н.Б. Кириллова. - М.:Академический Проект, 2005.-400 с.
 18. Муродов, М. Некоторые проблемы местной печати и необходимость их исследования / М. Муродов // Вестник ТНУ, серия филология.-Душанбе: Сино,2015.-X94 / 7.- с.252-257
 19. Усмонов, И. Таърихи журналистикаи тоҷик / И.Усмонов, Д.Давронов,- Душанбе.-2008. -280 с.
 20. Маъмурзода, Н.М. Взгляд на историю одной провинциальной газеты // Вестник Таджикского национального университета. Серия филология. Душанбе, 2015. - № 4 / 4 (171). - С.-272-276.

НАҚШИ ВОСИТАҲОИ АҲБОРИ ОММАИ МИНТАҚАВӢ ДАР РУШДИ ҲАМКОРИИ МУАССИР БО МАҚОМОТИ МАҲАЛЛӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили масоили мубрами ҳамкориҳои рӯзноманигории минтақавӣ бо мақомоти маҳаллии ҳокимият бахшида шуда, равандҳо ва таҳаввулотҳои ин муносибатҳоро дар шароити сиёсату иқтимоии Тоҷикистон ба риштаи баррасӣ мекашад. Муаллиф тавачҷуҳи махсусро ба нақши рӯзноманигорони маҳаллӣ ҳамчун воситаи иртиботӣ байни ҷомеа ва мақомоти иҷроияи раёони мекунад. Дар мақола равандҳои таърихӣ ташаккули ВАО-и минтақавӣ, таъсири муҳити сиёсату иқтисодӣ ба фаъолияти рӯзноманигорон ва мушкилоте чун маҳдудияти дастрасӣ ба иттилоот, набудани инфрасохтори зарурӣ ва вобастагии молиявии расонаҳо аз мақомоти маҳаллӣ баррасӣ мешаванд.

Мақола бо истифода аз методологияи таҳлили муосир нишон медиҳад, ки рӯзноманигории минтақавӣ на танҳо манбаи иттилоот, балки иштирокчи фаъоли равандҳои иқтимоӣ ва сиёсӣ мебошад. Муаллиф пешниҳод менамояд, ки тавассути шаклҳои гуногуни ҳамкорӣ — аз нишастҳои матбуотӣ то таҳқиқоти журналистии иттиқодӣ — робитаи муассир ва устувор байни ВАО ва мақомоти маҳаллӣ ба вуҷуд оварда шавад. Махсусан, ба зарурати рушди фарҳанги сиёсӣ рӯзноманигорон ва ташаккули муҳити иттилоотии мустақил таъкид мешавад, ки ба таҳкими демократия ва ҳукумати шаффоф дар сатҳи маҳаллӣ мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: *рӯзноманигории минтақавӣ, мақомоти маҳаллӣ, ҳамкориҳои иттилоотӣ, ВАО, фазои сиёсӣ, дастрасӣ ба иттилоот, фарҳанги сиёсӣ, ҷомеаи шаҳравандӣ, Тоҷикистон.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Гулов Сангин Нурович, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи телевизион ва радиоишунавонии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон; Алишер Абдулмаҷид, доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, мудири кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulgajid@mail.ru

РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНЫХ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В РАЗВИТИИ ЭФФЕКТИВНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА С МЕСТНЫМИ ОРГАНАМИ ВЛАСТИ

Данная статья посвящена анализу особенностей взаимодействия региональной журналистики с органами местной власти в условиях современной политической и социальной ситуации в Таджикистане. Автор акцентирует внимание на роли местных журналистов как посредников между населением и административными структурами. Рассматриваются исторические этапы становления региональных СМИ, влияние политических и экономических условий на их развитие, а также проблемы, связанные с ограничением доступа к информации, нехваткой инфраструктуры и финансовой зависимостью от местных властей.

На основе современных методов анализа автор показывает, что региональная журналистика выступает не только источником информации, но и активным участником процессов социальной и политической трансформации. Предлагаются различные формы сотрудничества СМИ и власти — от пресс-конференций до аналитических и критических публикаций. Особое внимание уделяется необходимости формирования политической культуры у журналистов и создания независимой информационной среды, способствующей прозрачному и демократическому управлению на местах.

Ключевые слова: Региональная журналистика, местные органы власти, информационное взаимодействие, политическая коммуникация, доступ к информации, гражданское общество, СМИ Таджикистана, прозрачность, демократизация.

Сведения об авторе: Гулов Сангин Нурович, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой телевидения и радиовещания Таджикский национальный университет. Телефон: 987-36-86-00., E-mail: gulsang@mail.ru

Алишер Абдулмаҷид, доктор философии (PhD) по специальности журналистика, заведующий кафедрой журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки., Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisherabdulgajid@mail.ru

THE ROLE OF REGIONAL MASS MEDIA IN DEVELOPING EFFECTIVE COOPERATION WITH LOCAL AUTHORITIES

This article explores the dynamics of cooperation between regional journalism and local government institutions in the context of Tajikistan's socio-political landscape. It focuses on the role of local journalists as communicative mediators between society and administrative bodies. The study examines the historical development of regional media, the impact of political and economic factors on journalistic practices, and systemic challenges such as restricted access to official information, lack of infrastructure, and financial dependency on local authorities.

Through a modern analytical approach, the article argues that regional journalism plays a dual role—not only as a source of information but also as an active agent in the processes of political legitimacy and civic engagement. The author suggests various forms of cooperation, including press conferences, investigative journalism, and local lobbying, as potential mechanisms to enhance transparency and public trust. The article emphasizes the importance of cultivating a political culture among journalists and developing an independent media environment that supports democratic governance at the local level.

Keywords: Regional journalism, local authorities, media cooperation, political communication, information access, public sphere, Tajikistan, press freedom, civic engagement.

Author Information: Sangin Nurovich Gulov, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Television and Radio Broadcasting, Tajik National University Phone: +992 987-36-86-00 E-mail: gulsang@mail.ru

Alisher Abdulgajid, Doctor of Philosophy (PhD) in Journalism, Head of the Journalism Department at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Phone: 918-33-44-42. E-mail: alisher.abdulgajid@mail.ru

УДК: 316.356.2

**БОЗТОБИ НАЗАРИ НАСЛИ КАЛОНСОЛ ОИД БА МУНОСИБАТҲОИ
ОИЛАВӢ (ДАР МИСОЛИ МАҶАЛЛАИ “МЕҲРОВАР”, СОЛҲОИ 2021-2022)**

Ғуломова С.М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Муносибати калонсолон ба кӯдакон, хурдсолони оила ба онҳо дар осори бадеиву илмӣ ва китобҳои таълимӣ ҳамчун масъалаи муҳим арзёбӣ шудааст. Воқеан, оила ва пойдор будани он, тарбия ва таълими фарзандон, муҳити солими муносибатҳои оилавӣ ҳадафи асосии ҷомеа ба ҳисоб меравад. Воситаҳои ахбори омма низ ба ин мавзӯи мубрам тавачҷуҳ намуда, тавассути иттилооти журналистӣ дар баррасӣ ва ҳалли мушкилоти он саҳм мегузорад.

“Журналистика воқеан, дар ҳаёти иҷтимоии ҷомеа нақши барҷастае дорад, таъкид кардааст профессор И. Усмонов, - вай эҳтиёҷи ҷомеаро, аз шахси алоҳида сар карда, то гурӯҳҳои калони он ба таври фаврӣ ва ҳамаҷониба ба ахбори хислати иҷтимоиву сиёсӣ дошта таъмин мекунад, тавассути иттилооташ ба мафкураи одамон таъсир мерасонад, ақидаи онҳоро бедор мекунад, мафкураашонро савқ мебахшад, онҳоро ба ҳаракат меорад» [8, с.5].

Муҳити оила ва муносибати аъзои он бо якдигар барои ҳар як ҷомеа муҳим буда, танзими ҳуқуқи ин масъала дар ҳамаи санадҳои меърию ҳуқуқи байналмилалӣ ва миллӣ муайян гардидааст. Дар моддаи 16-уми “Эълومияи ҷаҳонии ҳуқуқи башар” “Оила рӯкни асосӣ ва табиӣ ҷомеа аст ва ҳақ дорад аз ҷимояи ҷомеа ва давлат бархӯрдор бошад” муқаррар шудааст” [4, с.9]. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи падарӣ, модарӣ ва фарзандӣ муҳофизат карда мешавад. «Оила, - қайд карда шудааст дар ин ҳуҷҷати давлатӣ, - дар паноҳи давлат аст» [1].

Дар масъалаи муносибати аъзои оила моддаи 34-уми он чунин муқаррарот дорад: “Падару модар барои таълиму тарбияи фарзандон ва фарзандони болиғу қобили меҳнат барои нигоҳубин ва таъминоти иҷтимоии падару модар масъул мебошанд” [1].

Дар қонуни танзимкунандаи муносибатҳои оилавӣ, яъне Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ муқаррар шудааст, ки: “Қонуни оила ба зарурати таҳкими оила, ба бунёди муносибатҳои оилавӣ дар заминаи муҳаббату эҳтироми якдигар, кумаки мутақобила ва масъулияти ҳамаи аъзои оила дар назди оила, раво набудани даҳолати беасоси ҳар шахс ба корҳои оила, татбиқи бемонеаи ҳуқуқ ва иҷрои уҳдадорихои худ аз ҷониби аъзои оила ва имконияти ҷимояи судии онҳо асос меёбад” [3].

Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлол дар масъалаи ташаккули оила, пеш аз ҳама муносибати волидону фарзандон, тадбирҳои судманд андешид. Эълон гардидани “Соли бузургдошти оила” соли 2015 “ва тасдиқи Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” фаъолиятро дар ин самт қувват бахшид.

Муҳаққиқон М. Бадалзода ва М. Сафарзод дар бораи оила ва аҳамияти иҷтимоии он чун яке аз ниҳодҳои асосӣ ва куҳантарини ҷомеа ибрази андеша намуда, пайдоишашро ба 10-12 ҳазорсола нисбат медиҳанд. Ин ниҳоди ҷамъият аз муносибатҳои иҷтимоӣ, моддӣ, ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ иборат буда, дар ташаккули шахс ва рушди ҷомеаву давлат нақши бузург дорад.

“Яке аз маъмултарин вазифаи оила тавлиди насл ва таҷдиди ахлоқӣ аст. - навиштаанд муаллифон. - Мутобиқ гардонидани рафтори руҳиву равонӣ ва ҷисмонии насл мутобиқ ба меъёрҳои ахлоқиву ҳуқуқӣ ва анъанаҳои пазируфташудаи умумиҷамъиятӣ моҳияти тарбияи наслро ташкил медиҳад. Тарбияи насл аз ҷониби оила аз хурдӣ то ба синни комилҳуқуқӣ ва ё мустақили расидани насл (фарзанд) давом мекунад” [9].

Дар ин росто, олимони зикр кардаанд, ки тарбияи дурусти насл, будани меҳру муҳаббат, самимияту садоқат, эҳтиром, шафқату вафодорӣ миёни аъзои оила ба

пешрафти чомае таъсири назаррас дорад.

Дар чомаеи инсонӣ нақши оила ҳамеша муҳим боқӣ мемонад ва диққати хосса додан ба ин масъала чувствуйи роҳҳои мушкilotи онро ба миён меорад.

Ба гуфтаи донишманди Чин Конфутсий “Эҳтироми падару модар ва калонсолон асоси инсондӯстист” ва аз давраҳои қадим ин арзиши умумибашарӣ идома дорад.

Муҳаққиқони илми педагогика Абдураҳимов Қ.С., Мирзоев А. низ муносибати аъзои оиларо аз рӯи анъанаҳои қадимии тоҷикӣ ва динӣ таҳлил намуда, созгор будани таълимоти исломро дар муносибатҳои оилавӣ муҳим шуморидаанд :

“Дар ин мавзӯ пайғамбари ислом Муҳаммад (с) чунин таъкид кардааст: “Фарзандони худро эҳтиром ва ба онҳо ба одобу рафтори нек бархӯрд намоед, ба фарзандони худ дар анҷоми неки ва ҳашир ёри расонед” [5].

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба маърифати оиладорӣ, баланд бардоштани масъулияти падару модар дар масъалаҳои таълиму тарбияи фарзанд, омода кардани фарзандон ба ҳаёти мустақилона ва пойдорӣ оила таваччуҳи доимӣ дошта, таъкид кардааст, ки: “Устувории пояи давлат аз насли наврасаш вобаста аст. Давлате, ки ба насли наврасаш аҳамият намендиҳад, оянда надорад”.

Азбаски дар радифи масъалаҳои дигар моддаи 9-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак” вазифаи “ба роҳ мондани корҳои ташвиқотию тарғиботӣ ва фаҳмондадиҳӣ” [2]-ро таъкид мекунад, аз ин функсияҳои воситаҳои ахбори омма дар баррасии ин мавзӯ муайян мешавад.

Маҷаллаи “Меҳровар” нашрияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва иҷтимоиву фарҳангии Раёсати кор бо занон ва оилаи Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон буда, шумораи аввалини он таҳти унвони “Бонувони Хатлон” 1-уми март соли 2017 ва минбаъд бо номи “Меҳровар” аз ҷоп мебарояд. Ба андешаи муҳаррири журнал Шарофат Отаева “маҷалла чун панҷараи васл, пайке аз рӯзгори бонувони хатлонӣ буда, самарайи неки замони Истиқлолияти давлатӣ мебошад”. Таъсиси нашрияҳои бонувон дар Тоҷикистон собиқаи зиёд дорад, чунки инъикоси ҳаёту ғайолияти бонувон дар доираи сиёсати давлатии баробарҳукукии занону мардон, тавозуни гендерӣ ва баланд гардидани мақоми зан дар чомае ногузир мебошад. “Меҳровар” дар бозтоби масъалаҳои марбут ба занон ғайол буда, ба масоили оила ва муносибатҳои оилавӣ низ диққат медиҳад. Зеро аз рӯи таъиноти худ баррасии ин масъала меҳварӣ ба ҳисоб рафта, ташаккули оилаҳои солим, тарбияи фарзандон, омода кардани духтарон ба корҳои рӯзгор, қадбонугӣ ва хунармандӣ, одобу ахлоқи тоҷикона, тарғиби оилаҳои беҳтарин, анъанаҳои миллии сиёсати идории маҷалларо ташкил медиҳад.

Профессор М. Муродӣ ҳадаф ва таъиноти матбуоти музофотиро дар марҳалаи муосир таҳлил намуда, таъкид менамоянд, ки “дар ин замони ҷаҳонишавӣ, ки таҳочуми авомили беруна ба фазои иттилоотии кишвар тадриҷан зиёд шуда истодааст, тақия қардан ба матбуоти дохилӣ, минҷумла нашрияҳои маҳаллӣ аз андешаҳои созандаи иҷтимоиву миллии пур қардани мундариҷаи нашрияҳо ва моил намудани мардум ба он зарур аст” [7, с.28].

Таҳлили контентии маводи маҷалла доир ба муносибати аъзои оила байни яқдигар, аз ҷумла калонсолон ба наврасону ҷавонон нишон дод, ки вобаста ба муаллифи мавод, матраҳ шудани мавзӯ, мавқеи шахс ва муносибати ӯ ба масъалаи мазкур тафовут дида мешавад. Аксари мавод аз номи занони собиқадор, таҷрибаи ҳаёти дошта таҳия шудааст, ки ин табиист. Ба ҷавонон маслиҳат додани калонсолон, пешгирии пошхӯрии оилаҳо дар асоси муносибатҳои аъзои оила, нигоҳ доштани пойдорӣ муносибатҳои хуб анъанаи ибратомӯзи наслҳо мебошад. Ин гуна маводро ба гурӯҳи яқум мансуб донистем. Муаллифони ин мавод муҳбирони маҷалла буда, зимни суҳбату муаррифӣ муносибати ин бонувонро ба насли ҷавон муайян қардаанд.

Очерки Сайдхусейнова М. “Фармонбару порсо бошад” дар шумораи №4 (30)—уми соли 2021 “Меҳровар”, ки аз ҳаёту ғайолияти меҳнатии қаҳрамонмодар Сафармоҳ Искандарова қисса мекунад, муроҷиати ин зани 84-сола ба ҷавондӯхтарон хусусияти

тарбиявии мавдро меафзояд. Журналист андешаҳои қахрамонашро дар бораи муносибатҳои оилавӣ чунин овардааст :”Ба фарзандону наберагон доим таъкид менамояд, ки ҳамеша ҳамсарашонро ҳурмату эҳтиром намоянд. Муносибати хубу самимона ва рӯзгори бе ҷангу ҷанҷол дошта бошанд. Келинҳоро низ мефаҳмонад, ки ба ҳар чизи майда чуйдаи зиндагӣ рашқу ҳасад набаранд. Фармонбару порсо бошанд, чуноне мегӯянд:

Зани хубу фармонбару порсо,
Кунад марди дарвешро подшо” [14] .

Маводи Шарофат Дониёр бо ходими намоёни давлатӣ Адолат Раҳмонова “ Бар ваъда вафо қард” дар шумораи №12 (49)-уми соли 2022-юми маҷалла дар мавзӯи сулҳу ваҳдат буда, дар жанри мусоҳиба эҷод шудааст. Яке аз саволҳои журналист бо мавзӯи мавриди таҳқиқи мо иртибот дорад,ки чунин аст:” Ба насли ҷавони замони соҳибистиқлолии кишвар чӣ гуфтаниҳое доред? Таманнои Шумо ба қанону бонувони тоҷик?”

Ҷавоби А.Раҳмонова оҳанги тавсиявӣ дорад ва андешаву муносибати бонувони насли калонсолро ифода менамояд: “Мо, бояд модарони азиз, дар назди оила ва ҷомеа масъулияти бузургро ба дӯш дошта бошем. Масъулият, ки тарбияи насли ояндасози давлату миллатро созгор бошад. Тарбияи хонаводагиро дуруст ба роҳ монем. Дар назди фарзандони худ суханҳои носазоро нисбати ҳешу таборони якдигарро нагӯем. Фарзандони азизи мо, ҷавонон чи қадар калонсолонро ҳурмат намоянд, падару модарро, бобою бибихоҷмонро эҳтиром намоянд, баракат меёбанд ” [11].

Дар посухи мусоҳиб масъалаи тарбияи ватанпарастии ҷавонон ва ҳисси ифтихору боварӣ ба насли истиқлоли Тоҷикистон низ таъкид шудааст :”Ҷавонони ғаюру далер, дар сармоҳи зимистон, дар гармоҳи тобистон сарҳадро муҳофизат мекунанд, мо модарон, бибихо сарамонро осуда дар болин монда, хоб мекунем”[11].

Муҳаррири маҷалла Ш.Дониёр дар яке аз сармақолаҳои маҷалла оид ба оилаи анъанавии тоҷикон ибрази андеша намуда, диққати хонандаро ба ин масъала ҷалб намудааст. Ӯ менависад :”Яъне оилаи намунавӣ ин намуди ташкили оила ҳаст, ки дар зерӣ як боми хона на кам аз се насл истиқомат намуда, сардори оила калонсолтарин мард мебошад. Вобаста ба ин хусусиятҳои оилаи анъанавӣ ва вобастагии иқтисодии зан аз шавҳар, мард таъминкунандаи зан хоҷагидор буда, эътирофу обрӯи мард дар хонавода ва масъалаҳои роҳбарии ӯ дар оила маъмул мебошад” [10] . Муаллиф “Барои солиму беолоиш рушд ёфтани насли ояндасози миллати тоҷик таҳия ва ҷопи китоби “Маърифати оиладорӣ” дар мактабҳои таҳсилоти умумӣ ҳамчун курсҳои махсуси таълимии маърифатӣ ва одоби оиладорӣ омӯзонида” шудани онро муҳим ҳисобидааст.Ба андешаи ӯ дар ташаққули муносибатҳои ҷавонон ва калонсолон дар оила андӯштани таҷрибаи дигарон, маърифати рафтор зурут мебошад.

Муаллифони матлабҳои гурӯҳи дуюм мутахассисони соҳаи тиб, педагогика ва раваншиносӣ буда, аз диди назариявӣ ва амалӣ ба ин мавзӯ равшанӣ андохтаанд.

Мақолаи Хосият Солеҳова ва Фирӯза Шарипова-омӯзгорони коллеҷи тиббии шаҳри Бохтар “ Хишти аввал гар ниҳад меъмори қач” ,ки дар “Меҳровар” таҳти №5 (43),2022 ба таърифи расидааст, таҳлили мутахассисони соҳаи тандурустӣ буда, масъалаи муносибати наслҳо низ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифон навиштаанд:

“Ҷама гуна рафтору муносибати калонсолон, хусусан рафтору кирдори падару модар бо қадом тарзе сурат гирад, ба зехну тафаккури фарзандон нақши худро мегузорад.

Зеро ояндаро имрӯз бояд сохт, аз пешиниён сабақ бояд омӯхт ва ба оянда насли солиму бонангу ор ва ҷасуру далер ба ёдгор гузошт. Солҳои охир пошхӯрии оилаҳои ҷавон хеле зиёд ба назар мерасанд. Яке аз омилҳои вайроншавии оилаҳои ҷавон надоштани саводи кофӣ, дуруст омода намудани ҷавонон ба зиндагии мустақилона, маҷбуран оиладор намудани ҷавонон, мушқилоли иҷтимоӣ, тангдастӣ ва дигар масъалаҳоро дар бар мегирад. Никоҳи ҳешу таборӣ, ки дар бисёр ҳолатҳо боиси

таваллуди кӯдаки носолим ва маъюб мегардад, мушкilotи печ дар печро фарогир аст. Барои тавлиди насли солим ҷавонро зарур аст, ки тарзи ҳаёти солимро интихоб намоянд. Аз одатҳои бад даст кашада, ба солимии худ аҳамияти ҷиддӣ диҳанд, илму дониш ва маърифати баланди оиладориро омӯзанд” [15].

Зери рубрикаи “Маслиҳат ба навхондорон” маҷалла дар “Чанд нуқтаи муҳим” дар радиои масъалаҳои дигари таълиму тарбияи фарзандон ба муносибати ҷавон дар ташкили дурусти оила ва муоширату якдигарфаҳмӣ нигаронида шуда, вазифаҳои мушаххас пешниҳод шудаанд:

“Оила бунёд намудан, ин:

-ҳангоми интихоби ҳамсар мушоҳидакор будан;

-пеш аз бунёди оила андешақорона рафтор намудан;

-соҳибқасб ва дониши кофӣ доштан;

-одоби муоширати хуб доштан;

-босабру пуртоқат будан;

-фарҳанги оиладориро доништан;

-муҳаббати тарафайнро мустаҳкам устувор нигоҳ доштан;

-эҳтироми зану шавҳарро дуруст ба роҳ мондан;

-барои тарбияи фарзандон ташкил намудани муҳити солим баҳри хуб ба воя расидани онҳо;

-якдигарро бахшида тавоништан;

-роҳ надодан ба хушунат ва зӯрварӣ дар оила, он гоҳ оилаатон устувору беҳтарин хоҳад буд” [17].

Мураббия Шаҳноза Юсупова мавдро бо номи “Ифодагари руҳи миллӣ” дар шумораи №4 (30) соли 2021 пешниҳод кардааст, ки дар бораи муносибати калонсолон ба кӯдакон мебошад. Муаллиф ба фарҳанги оиладории тоҷикон ҷунин баҳо медиҳад: “Дар тӯли ҳазорсолаҳо аҷодони бохираду дурандешӣ мо урфу одати миллии худро нигоҳ дошта, ҳифз намуданд, ки он бо ҳазорон монетаҳо дучор гардида бошад ҳам, имрӯз дар шакли хаттӣ ва ҳам дар шакли шифоҳӣ ба мо ба мерос мондааст, ки аз ҷумлаи арзишҳои миллии мо ба шумор мераванд.

Аз хурдсолӣ моро ба тариқи одитарин муқоисақуниҳо тарбия мекунад: “Ин аз ту беҳтар аст, вай аз ту боодобтар аст, дигаре озодтар аз ту” гуфта, маҷбур месозанд, ки рафтору кирдору гуфтору одоби худро дигар намоем. Дар натиҷа ба қадри имкон ё маҷбуран рафтори хешро мутобиқ ба дигарон месозем.” [18]. Муаллиф хулоса кардааст, ки дар ниҳоди инсон будани тақлидқорӣ ва зоҳирпарастӣ ба нофаҳмиҳои байни хурду калон сабаб шуда, бо роҳи фишороварӣ созмон додани муносибатҳои мутақобилаи оилавӣ самари хуб намедиҳад.

А. Муборакшоҳ дар лавҳаи хеш “Роҳнамои насли наврас” дар бораи фаъолияти мураббия Баҳринисо Бердиева иттилоъ медиҳад. Вай аз таҷрибаи худ ҷӣ тарз муносибат доштани калонсолонро пешниҳод намудааст: “Барои он ки ба дунёи кӯдак ворид шавем, мегӯяд ӯ, пеш аз ҳама талаботи кӯдакро омӯхта, ниёзи дили ӯро доништанамон зарур аст. Ҳангоме, ки бо кӯдак сару кор мегирем, дар хотир бояд дошта бошем, ки насли ояндасози миллатро ба воя мерасонем. Аз синни хурдсолӣ кӯдак ба ҳама гуна муоширату муносибати калонсолон бодикқат мебошад. Зеҳни кӯдак хеле ҳассос ва қабулқунанда буда, ҳам ҷиҳати хуб ва ҳам бадиро тез қабул мекунад” [13].

Дар лавҳа ба ғайр аз тасвири қаҳрамон будани масъулияти бештари калонсолон дар муносибат бо наслҳои наврас таъкид гардидааст.

Тавассути инъикоси рӯзгори оилаҳои намунавӣ ва таҷрибаи омӯзгории қаҳрамонони матлаб маҷалла масъалаи муносибатҳои наслҳоро нишон дода, қазовати онро ба хонандагон ҳавола кардааст. Ин воқеият ва муассирии матлабро афзудааст. Маводи “Қиссаи омӯзгор” ба ин мисол шуда метавонад, ки асоси онро муносибати устод ба шогирд ташкил медиҳад. Қаҳрамони очерки портретӣ омӯзгори варзида Латофат Сабурова ҷунин мегӯяд: “Шогирдҳоямро, ки фарзандони миллати мананд, дӯст медорам.

Байнашон тафриқа намегузорам. Ба онҳо волотар аз падару модар муносибат менамоям. Кушиш мекунам, ки солиму бардам, бовиқору сарбаланд, соҳибмаълумоту ботамкин ба воя расанд. Онҳо ворисони ҳақиқии ин кишвар, ояндаи моанд. Шогирдонро ҳамеша талқин менамоям, ки дар кори омӯзиш ғофил набошанд, вақтро беҳуда ва сарсарӣ нагузаронанд”.

Бар замми ин, хотираҳои муаллима аз муҳити оилавиашон ҷолиб баромадааст :” Синфи ду будам. Баъди дарс модарам маро вазифадор карда буданд, ки аз бобою бибиям хабар гирам, ба корҳои бибиям ёрдам расонам, ба бобоям ягон афсона хонда диҳам.

Ман, ки фарзанди хурдии оила будам, ҳар як рафтори акаю апаҳоям ба ман бетаъсир наместонд. Мактабхонӣ, иштирок дар корҳои ҷамъиятӣ низ таъсири калонсоли оила буд” [12].

Коршиноси масоили гендерӣ Анвар Ҳафизов дар мақолаи таҳлилии ҳеш масъалаи некиву накукории инсонҳоро пайгирӣ намуда, онро асоси муносибатҳои хуб медонад. Ӯ тавсия медиҳад, ки “...некиро қаблан ба волидайнӯ пайвандонатон бештар мекардеду ҳолати зиндагонии ҷигарбандонатонро дилкашу гуворо менамудед. Чунки ҳақиқии волидайнӯ ҳамсару фарзанд ва фарзандони падару хешу ақрабо бештар аст. Ҳамзамон ҳақиқии ҳамсоғонро набояд фаромӯш кард. Мувофиқ ба тавону қудрат ва хоҳишу рағбат метавонед дар талоши кумаку дастгирии муҳтоҷону ниёзмандон бошед. Ва шояд нафаре аз қорафтада бо умеди дастгирӣ ба шумо мурочиат менамояд” [16].

Педагог ва ҷомеашиноси варзида Воҳид Ғаффорӣ дар китоби худ “Оила тақияҳои давлат аст” дар бораи мавқеи оила дар зиндагии одамон андешаҳои ҷолибро иброз доштааст. Вай аз ҷумла, навиштааст:”Ҳаёти инсон чунин сохта шудааст, ки одамон бо ҷӣ касбе машғул набошанд ва аъзои ҷӣ сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ ба ҳисоб нараванд, сараввал узви оилаанд ва зимни адои вазифа ва масъулият дар зиндагии оилавӣ, аз қабилӣ таваллуд ва тарбияи фарзанд, таъмини некуаҳволии аъзои оила, риояи суннатҳои милливу маҳаллӣ ва амсоли инҳо ҳамзамон вазифаю масъулиятҳоеро дар назди ҷамъият ва давлати миллий ба иҷро мерасонанд. Аз ин лиҳоз, оила нахустин ниҳодест, ки татбиқи тамоми барномаҳои муҳиме, ки ба ташаккули инсон нигаронида шудаанд, дар муҳити он оғоз мегарданд” [6].

Маҷаллаи “Меҳровар” барои таҳлилу баррасии мавзӯи муносибати наслҳо, аз ҷумла калонсолон ба насли ҷавон диққати ҷиддӣ додааст. Маҷаллаҳои дар солҳои 2021-2022 нашршуда аз номи журналистони худӣ маҷалла дар бораи бонувони собиқадор, ходимони давлатӣ иншо гардида, дар баррасии мавзӯи мутахассисони соҳаи маориф, тандурустӣ низ фаъолона ширкат кардаанд. Мавод дар жанри очерку мақола ва лавҳа эҷод гардида, хусусияти тавсиявӣ доранд. Маҷалла чун маҷбуоти даврии Хатлон аз маводи маҳаллӣ истифода бурда, дар тарғиби муносибатҳои неки наслҳои калонсолу ҷавон саҳм гузоштааст.

Олими соҳаи журналистика А.Қутбиддинов маҳз ҳамин вазифаи маҷбуоти маҳаллиро ба назар гирифта, чунин таъкид кардааст, ки “тавассути он лаҳзаҳои муҳимтарину аҳамиятноктарини ҳаёти маҳал паҳн карда мешавад. Бо ин ҷиҳат ин намуди маҷбуотро таҳриқдиҳандаи афкори оммаи маҳал дар дараҷаи ҳоси худ номидан мумкин аст”[7,с.40].

Муаммои бархӯрди муносибатҳои калонсолону хурдсолони оила ҳамеша вучуд дорад, чунки бо пешравии ҷомеа сатҳи зиндагии одамон дигар мешавад, имкониятҳои замонавӣ пайдо шуда, афкори мардум ҳам тағйир меёбад, дар таъсири фарҳангҳои дигар ниғаҳдорӣ арзишҳои қадимаи миллий душвор мегардад.. Ин таҳаввулот дар воситаҳои ахбори омма тавассути мавод инъикос мегардад, ки воқеияти зиндагии ҷомеаро мефаҳмонад. Барои хонанда пешниҳод кардани баёни андешаи дигарон, воқуниши ӯ ба мавод ҳадафи асосии ВАО боқӣ мемонад. Дар ин масир маҷаллаи “Меҳровар” бо маҷаллаҳои шавқовар, ақсу ороиши рангоранг вазифаи худро иҷро карда, аҳли эҷод саъй кардаанд, ки ба ташаккули муносибатҳои наслҳо таъсир дошта бошанд.

АДАБИЁТ

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон- Душанбе: “Нашри ганҷ”, 2016. 64 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”.- Душанбе, 2024 17 с.
3. Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 1998 60 с.
4. Меъёрҳои ҳуқуқи фаъолияти журналистӣ.- Душанбе, 2018 76 с.
5. Абдурахимов Қ.С., Мирзоев А. Мир Сайид Алии Ҷамадонӣ дар боби тарбияи хонаводагӣ.-Душанбе: Ирфон, 2015.-266с
6. Ғаффорӣ В. Оила тақиягоҳи давлат аст .- Душанбе: Эҷод, 2007.
7. Матбуоти маҳаллии Тоҷикистон: дирӯз ва имрӯз. Ҷилди 1. Душанбе: Аржанг, 2020.-352с.
8. Усмонов И. Журналистика .Ҷилди 4.-Душанбе.- 2011,475с.
9. Бадалзода М., М.Сафарзод. Оила ва аҳамияти иҷтимоии он // Қонун ва ҷомеа.- 25.05.2023. №20 (731)
10. Дониёр Ш. Оила ҳамчун мақоми иҷтимоӣ // Меҳровар. - №5 (43), 2022
11. Дониёр Ш. Бар ваъда вафо қард // Меҳровар, - №12 (49), 2022
12. Дониёр Ш. Қиссаи омӯзгор // Меҳровар, - №12 (49), 2022
13. Муборакшоҳ А. Роҳнамои насли наврас // Меҳровар, - №12 (49), 2022
14. Сайдхусейнова М. Фармонбару порсо бошед// Меҳровар. - №4 (30), 2021
15. Солеҳова Х., Шарипова Ф. Хишти аввал гар ниҳад меъмор қач // Меҳровар, - №5 (43), 2022
16. Ҳафизов А. Неқӣ бимонад ҷовидон // Меҳровар, - №12 (49), 2022 17.Чанд нуктаи муҳим. // Меҳровар, - №5 (43),2022
17. Юсупова Ш. Ифодагари руҳи миллӣ // Меҳровар. - №4 (30), 2021

БОЗТОБИ НАЗАРИ НАСЛИ КАЛОНСОЛ ОИД БА МУНОСИБАТҶОИ ОИЛАВӢ (ДАР МИСОЛИ МАҶАЛЛАИ “МЕХРОВАР”, СОЛҶОИ 2021-2022)

Дар мақола муаллиф инъикоси муносибати наслҳои калонсолро ба муносибатҳои оилавӣ дар мисоли маводи маҷаллаи “Меҳровар” баррасӣ намудааст. Зимни таҳқиқ маводи бозгӯкунандаи муносибатҳои оилавиро ба ду гурӯҳ ҷудо намуда, муайян кардааст, ки журналистони маҷалла дар бораи андешаи бонувони собиқадор, қадбонӯҳои оилаҳои намунавӣ, ходимони давлатӣ навиштаанд ва дар баррасии мавзӯи мутахассисони соҳаҳои маориф, тиб ва равшанӣносӣ низ фаъоланд. Маҷаллаи бонувони Хатлон, ки аз рӯи таъинот ва имконият барои инъикоси мавзӯи муносибатҳои оилавӣ мувофиқ аст, бештар матлабҳои хусусияти тавсиявӣ ва раҳнамой дошта, барои дарку ташиаккули иртиботи муносибати наслҳо таъсир мерасонад.

Калидвожаҳо : маҷалла, “Меҳровар”, оила, муносибат, наслҳо, калонсол, ҷавон, инъикос, хусусият, ташиаккул.

Маълумот дар бораи муаллиф : Ҷуломова Саёҳат Маҳмадхоневна, омӯзгори кафедраи рӯзноманигории факултети филологияи тоҷики ДДБ ба номи Носири Хусрав, тел: 985900048

ОТРАЖЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ СТАРШЕГО ПОКОЛЕНИЯ НА СЕМЕЙНЫЕ ОТНОШЕНИЯ (НА ПРИМЕРЕ ЖУРНАЛА «МЕХРОВАР», 2021–2022 ГОДЫ)

В статье рассматривается освещение отношений старшего поколения к семейным взаимоотношениям на примере материалов журнала “Меҳровар”. Автор анализирует материалы, разделяет их на две группы и определяет, что журналисты пишут о мнениях женщин с богатым опытом жизни, представителей примерных семей, государственных деятелей, а работники образования, медицины и психологи тоже активно освещают данную тему. Журнал женщин Хатлона по своей специфике и возможностям соответствует освещению семейных отношений и материалы имеют рекомендательное и напутствующее свойства, способствуют осознанию и формированию коммуникации и взаимоотношений поколений.

Ключевые слова: журнал, “Меҳровар”, семья, отношения, поколения, старшие,

молодые, освещение, свойства, формирование.

Сведения об авторе :Гуломова Саёхат Махмадхоновна , преподаватель кафедры журналистики факультета таджикской филологии БГУ им. Носира Хусрава , тел: 985900048

REFLECTION OF THE OLDER GENERATION’S VIEWS ON FAMILY RELATIONSHIPS (A CASE STUDY OF THE MAGAZINE “MEHRVAR”, 2021–2022)

The article examines the coverage of the attitudes of the older generation toward family relationships based on materials published in the magazine Mehrvar. Analyzing the content, the author divides the materials into two groups and determines that journalists write about the opinions of women with rich life experience, exemplary families, and state figures. Specialists in education, medicine, and psychology also actively contribute to this topic.

The women’s magazine of the Khatlon region, due to its specificity and potential, effectively addresses family relationships. Its materials possess advisory and guiding qualities, helping to raise awareness and foster communication and mutual understanding between generations.

Keywords: *magazine, Mehrvar, family, relationships, generations, older, younger, coverage, characteristics, formation.*

About the author: Gulomova Sayokhat Makhmadhonovna — Lecturer at the Department of Journalism, Faculty of Tajik Philology, Nosir Khusrav State University, Tel.: +992 985900048

УДК: 398.9:81’42(512.134+111)

**ТАСНИФИ МАҚОЛҲО ВА ЗАРБУЛМАСАЛҲО
(ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА АНГЛИСӢ)**

Гуломрасулова А.Н.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Зарбулмасалу мақолҳо инъикоскунандаи тарзи зиндагӣ, мавқеи ҷуғрофӣ, таърих, урфу одатҳо ва психологияи як ҷомеаи мушаххас, гурӯҳи этникии дорои як фарҳанги муттаҳид мебошанд. Гарчанде ки мақолу зарбулмасалҳо воҳидҳои на чандон калони забонианд, вале дар семантикаи онҳо донишҳои суннати гуруҳҳои этникии мухталиф сабт гардидаанд. Танҳо зимни таҳлилу тадқиқи семантикаи чунин воҳидҳои забонӣ метавонем диду бинишҳои ин ё он халқиятҳоро муайян созем ва арзишҳои маънавии онҳоро кашф намоем. Масъалаи таснифи мақолу зарбулмасалҳо аз ҷиҳати семантикӣ як қатор душвориҳоро доро буда, барои амалӣ сохтани чунин тадқиқоти илмӣ забоншинос бояд ҳади ақал бо ҳурфу одот ва биниши соҳибони забон шиносӣ пайдо намояд. Танҳо дар ин сурат барои таснифи воқеъбинонаи ин воҳидҳои забонӣ чи аз ҷиҳати семантикӣ ва чи аз ҷиҳати дигар хусусиятҳои онҳо имконият пайдо мегардад.

Бояд тазаққур дод, ки ҳар гуна таснифоти мақол ва зарбулмасалҳо шартӣ аст, зеро ҳар тадқиқгар метавонад семантикю хусусияти муайяни онҳоро пайдо намояд ва аз диди назари хеш таснифотро амалӣ созад. Аз ин рӯ, дар илми забоншиносӣ дар масъалаи тадқиқоти мақолу зарбулмасалҳо типҳои мухталифи таснифоти ин воҳидҳои забонӣ мушоҳида мегардад. Баррасии маводи илмӣ нишон медиҳад, ки аз тарафи забоншиносон таснифоти мақолу зарбулмасалҳо дар асоси хусусиёти мухталифи онҳо ба роҳ монда шудааст.

Масъалаи ҷобачокунии мақолу зарбулмасалҳо низ ба муаллифи луғоту қорҳои илмӣ вобатст буда, тартибу нимози зарбулмасалу мақолҳои баъзе аз маҷмуаҳои қуҳна агар дар асоси тартиби алифбой амалӣ шуда бошад, дар баъзе дигарашон аз рӯи калимаи калидӣ ва ҳам тартиби алифбой ин воҳидҳо дучор мегарданд. Масалан, дар китоби Фолклори Помири Нисор Шакармадмадов зарбулмасали *Wūrj qati pirent-at xowand qati nūd* - *Бо гург мехӯрад ва бо соҳиб гиря мекунад* [5, 19] аз рӯи се намуди таснифоти зерин вориди гуруҳҳо шудааст: 1. дар қатори зарбулмасалҳои таснифшуда аз рӯи калимаҳои калидӣ; 2. дар қатори зарбулмасалҳои таснифшуда аз рӯи низоми алифбой, яъне дар қатори воҳидҳои бо ҳарфи *w* оғозшуда ва 3. дар қатори воҳидҳои аз рӯи таснифоти мавзӯӣ

табақабанди шуда. Дар мавриди ҳамин зарбулмасали забони шуғнонӣ онро метавонем дар таснифоти мавзуии “дурӯягӣ” мушоҳида намоем. Ба сабаби дорои хусусиёти мухталифи забонӣ будани воҳидҳои забонии таҳти таҳлиламон, таснифоти онҳо мушкилоти муайянеро барои муаллифони луғоту корҳои илмӣ эҷод менамояд.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳуди зарбулмасалҳо, мақолҳо, чистону воҳидҳои фразеологӣ дар забоншиносии муосир паремия шуморида шуда, таснифоти илмӣ зарбулмасалу мақол масъалаи бунёдии яке аз соҳаҳои филология ба ном паремиология мебошад. Паремиология як шоҳаи илми филология буда, ба омӯзиши паремияҳо, яъне мақолҳо, ҳикматҳо, тамсилҳо ва дигар гуфтаҳои кӯтоҳ ва маънодори халқӣ машғул аст. Ин илм ба таҳлили маъно, пайдоиш ва истифодаи паремияҳо дар забон ва адабиёт равона шудааст. Паремиология инчунин ба муайян кардани намудҳои гуногуни паремияҳо ва таснифоти онҳо ба гуруҳҳои муайян машғул аст. Ҳуди калимаи паремия бошад дар бар гирандаи ибораҳои устувор, ки як чумлаи пурраро ташкил медиҳанду хусусияти таълимиву ахлоқӣ доранд, мебошад.

Паремиологияро ба таври мухтасартар чунин таъриф кардан мумкин аст: илмест, ки парамеяро (юнонӣ *παροιμία* — масал) меомузад. “Зарбулмасалҳо афоризмҳои пайдоиши халқӣ буда, бо шакли кӯтоҳ, такроршавандагии маъно ва чун қоида, мазмуни тарбиявӣ доранд”. Ба парамея, ҷе воҳидҳои паремиологӣ дохил мешавад: зарбулмасал, мақол, аломатҳои мардумӣ, муаммо ва ғ. Паремиология фанни мустақили илмӣ буда, танҳо дар охири асри 20 ба муносибати пайдо шудани асарҳои олим-паремиологӣ рус Г.Л.Пермякова дар соҳаи паремиологияи сохторӣ, ки дар он муаллиф ба таври боварибахш дар системаи забон мавҷуд будани сатҳи мухтори паремиологиро асоснок кардааст.

Ба ақидаи ӯ, дар системаи мураккаби иерархияи забон сатҳи паремиологӣ, ки аз зарбулмасалу мақол, фол, хурофот, велеризм, муаммо ва дигар навъҳои мақолҳои халқӣ иборат аст, дар сатҳи боло мебошад, бештар дар бораи таъини ҳолатҳои маъмулии ҳаёт, барои таҳия ва ба осонӣ дар хотир нигоҳ доштани намудҳои гуногуни қоидаҳои ҳаррӯза ва мантиқӣ, барои пешгӯии оянда ва як қатор дигар ҳадафҳои прагматикӣ забон хизмат карда истодааст. [1, 87]

Баррасии маводи назариявӣ нишон медиҳад, ки усулҳои таснифи мақолҳо ва зарбулмасалҳо мухталиф вучуд доранд ва интихоби ин ё он усули табақабандии ин воҳидҳои забонӣ аз тарфи тадқиқотчи аз маводи ҷамовардашуда, хусусиёти забонии мавод ва самти таҳлили он вобастагии зич дорад. Маълумоти назариявӣ дар хусуси таснифи мақолу зарбулмасалҳоро метавон дар корҳои пайдо намуд, ки ҳар кадоми онҳо хусусиёти илмӣ худро доранд.

Дар айни замон якчанд намуди таснифи мақолҳои зарбулмасал вучуд дорад, ки муҳимтарини онҳо ба таври зер

1. Тасниф аз руи алифбо. Мувофиқи номгузории намуди таснифот маълум аст, ки зарбулмасалҳо ва мақолҳо вобаста низоми ҳарфҳои алифбо ҳарфҳои аввали калимаи аввалро дар назар дорад. Ин яке аз маълумтарин таснифоти мақолу зарбулмасалҳо дар забоншиносӣ ба шумор меравад. Тарафи мусбии ин навъ таснифот дар он зоҳир мегардад, ки муҳаққиқ метавонад хангоми сустҷуи ин ё он мақол ё зарбулмасал зуд аз рӯи алифбо онро дарёфт намояд. Аммо агар ниёз ба дастрас намудани варианти чунин воҳидҳои забонӣ шавад, пайдо кардани ин вариантҳо аз рӯи чунин таснифот мушкил хоҳад буд, зеро онҳо метавонанд бо ҳарфи дигари алифбой шуруъ шуда, дар қисмати дигар ҷойгузин гарданд. Масъалан, агар дар хусуси таҳлили зарбулмасалҳо ва мақолҳо дар мавзуи таҳлили семантикӣ паремияҳо оид ба меҳнат амалӣ гардад, он гоҳ пайдо намудани маводи забонӣ дар асоси чунин таснифот мушкил хоҳад.

Мисоли хубе барои қулай будани ин навъ таснифот барои амалӣ намудани тадқиқот луғати зарбулмасал ва мақоли забони англисӣ ва руси “Русско-английский словарь пословиц и поговорок”¹⁹ (Фарҳанги руссӣ-англисии зарбулмасал ва мақолҳо)

¹⁹ Александр Маргулис и Ася Холодная, McFarland and Company, Inc., Publishers Jefferson, North Carolina and London

шудан метавонад. Чанд намунаро ба таври мисол дар поён меоварем:

Масалан:

Словам человека не убьешь

Слово не обухъ – в лоб не бьёт [6,10]

Ин ду зарбулмасали дар боло зикр гардида дар китоби мазкур дар алфавити додашуда бо харфи “С” ҷойгир шудаанд.

2. Тасниф аз рӯи калимаҳои истинодӣ: Таснифи номбурда ду намудро дар ҳам луғавӣ ва ҳам энциклопедиро дар назар дорад ва табақабандии зарбулмасалҳо ва мақолҳо дар онҳо дар асоси калимаҳои калидӣ амалӣ мешавад. Калимаи калидӣ дар чунин таснифот диққатҷалбкунанда буда, аз рӯи онҳо маънои зарбулмасал маълум мешавад. Пас, дар китоби электронии English Proverbs , Proverbs and Meaning (Powered by: Sangeetha Rs) зарбулмасалҳои «A bad penny always turns up»[7,1], «A bad excuse is better than none» [7,1] аз рӯи калимаи калидии - бад (шугнони) яъне bad (англиси) дар як каттор ҷо ба ҷо шудаанд. Ин усул барои дарёфти зарбулмасали зарури, аз рӯи калимаи калиди дарёфттан кулай аст. Аммо дар баъзе вақтҳо калимаи калиди дар зарбулмасал вучуд дошта, лекин маънои баръакс дорад. Масалан: Зарбулмасали «A bad excuse is better than none» [7,1] маънои мусбат дошта, нишон медиҳад, ки пурсидани бахшиш беҳ аз напурсидан. Яъне мардумонро таъкид мекунад, ки барои хатоғӣ қардан бояд ҳузр пурсида шавад. Зарбулмасали «A bad penny always turns up» [7,1] маънои манфи дошта, таъкид мекенад, ки ҳар қарда ҷазо дорад.

3. Таснифот дар асоси маҳал ё замони ғирдоварӣ: Чунин навъ таснифот бар асоси маҳал ё замони ҷамъоварии зарбулмасалҳо ва мақолҳо амалӣ мегардад. Чунин таснифот дар китоби «Намунаҳои флклори дарвоз»²⁰ ҷой шудаст. Ин маҷмуа 20 зарбулмасал ва мақолро ки дар солҳои 1932, 1949 – 1953 дар Ваҳиёи Боло, Ванҷ ва дар райони Қалъаи Хумб навишта шудааст. Ин зарбулмасалҳо аз тарафи аҳолии Дарвоз эҷод қарда шудаанд. Хамин зарбулмасалҳоро аз рӯи хусусияти забонии, номҳои географӣ, ва аломатҳои этнографияи мардуми дарвоз муян қардан мумкин аст. Масалан зарбулмасали “Ванҷи мо, ганҷи мо” [9,88] аз тарафи мардуми Ванҷ эҷод шуда, аз рӯи калимаи Ванҷ маълум мешавад, ки ба мардуми ванҷ таъалуқ дорад. Дар зарбулмасали дигар “**Тобистон пушия(пушидаги), зимитон туша**” [3,88] калимаҳои **пушия** ва **тушия** диалекти мардуми дарвозро нишон дода, онро аз дигар забонҳо фарқ мекунад.

Инчунин дигар китоби машҳури Фолклори Помир ҷилди 1 ки муаллифашон Н. Шакармамадов зарбулмасалҳои забони шугнонӣ бо маънои тоҷикӣ ва русӣ аз рӯи ҷойи пайдоиш ва таърихи сабабҳо ҷо ба ҷо шудаанд. Ва дар китоби мазкур аз рӯи аломатҳои Б - бартангӣ, Р-Рушонӣ, Ш- шугнонӣ қайд шудаанд

Масалан:

Ш 001 Guxna tar piro kilexcak ol [5,9]

Р 013Wukxtur xu kaghay navunchat yigi shant[5, 21]

Б 207 Arjo di zag umder ghob lap[5,48]

Ин намуди таснифот аз рӯи вақт, макон, диалекти забон, ва номҳои географӣ ба мардум осон гардонидани маънои пурраи зарбулмасал ё мақол ёри мерасонад.

Тарафи манфии чунин таснифот дар он аст, агар диалекти забон нофаҳмо бошад, маъно ва макони дарёфтани зарбулмасал душвор мегардад.

4. Таснифи генетикӣ: Таснифи генетикӣ навъ табақабандии зарбулмасалҳоро мақолҳоеро дар назар дорад, ки он дар асоси пайдоиши воҳиди забонӣ, аз ҷумла, ба қадом забон ё халқ мутаалиқ будани он, амалӣ мегардад. Мисол: Зарбулмасали “Ar jo di zag umder ghob lap”[5,48] зарбулмасал рушони буда, эквиваленташ дар забони шугнони чунин аст. “Xu pi kal jir vevdo” [5,13]. Тарафи мусбати чунин таснифот он аст, ки як

²⁰ Нашриёти давлатии Тоҷикистон 1955

зарбулмасалро дар диалектҳои гуногун фаҳмидан кулай аст. Аммо, душвори дар он аст, ки диалекто ҳамон забонро надоништа ба душвори дучор шудан дур нест.

5. Таснифи мавзӯӣ: Чунин таснифоти мақолу зарбулмасалҳо аз рӯи мазмуну семантикаи онҳо амалӣ гашта, онҳо дар бар мегирад. Зарбулмасалҳои

“Зиндаро ватан, мурдаро кафан”

“Гов дар диёри мардум гусола метова”

“Хока ба хокистар ов кун, хуру дар ватан бош”

“Хар гул дар туттаи худ буй дорад” [4,337]

Оид ба инсондусти ва ватанхои буда, дар китоби фолклори Кулоб, Душанбе (Дониш 2006). Таснифи мавзӯӣ ба шумо имкон медиҳад, ки аз бисёр унсурҳои факултативӣ (сф берунӣ)-и ибора абстракт карда, ба чизи муҳимтарини он диққат диҳед.

Душвории чунин таснифот дар он аст, ки шахс меиавонад ба калимаи калидии чунин зарбулмасал диққат дода, маънои асли ӯ мачозии онро гум кунад. Инчунин дигар барои дарёфтани ягон намуди зарбулмасал аз руи мавзӯ дар китобҳо душвор мебошад.

6. Таснифи эквивалентноки: Ин чунин класификатсияе, мебошад, ки яъне як зарбулмасалро дар гирди зарбулмасалҳои ҳаммаъно ё ки эквивалент пайдо кардан мумкин аст. Дар китоби Русско – английский словарь, Пословиц и Поговорок, чунин намуди таснифотро шарҳ дода мекунанд, ки дар чунин намуди таҳлил ба калимаҳои калидии зарбулмасалҳо диққат надода, аз руи ҳаммаъно буданашон дар забонҳои гуногун интихоб мекунем. Масалан:

“Не вижу, так и неверю”

“Seeing is believing”

“Одному ехать и дорого долга”

“Good company upon the road is shortest cut” [6,13]

Чунин намуди таснифот имконият медиҳад, ки як зарбулмасалро якбора дар якҷанд забонҳо пайдо хоҳад кард. Лекин душвории чунин намуди таснифот дар он аст, ки агар забони истифода шударо нагз намедонад, ба маънои зарбулмасалҳо сарфаҳм намешавад.

Таснифи иктибоси: Ин чунин таснифоте мебошад, ки яъне зарбулмасал аз забони дигар оварда шуда, каме ӯ пурра тағйир дода шуда дар забон истифода мешавад. Зарбулмасали англисии

“Diamond cuts diamond” [6,23] ба забони тоҷики иктибос шуда чунин намудро гирифт

“Алмосро бо алмос мебуранд” [6,8]

Дар китоби мазкур садҳо зарбулмасалҳо аз дигар забон иктибос шуда, ба забони тоҷики навишта шудаанд. Осонии чунин таснифот дар он аст, ки зарбулмасалҳо пешаки нишон медиҳанд, ки ба кадом далаат таалук доранд. Лекин душвори дар он аст, ки варяни забони аслиашон дар китоб сабт шашудааст, ва хонанда навишти аслияшро намедонад, ки чи гуна аст.

АДАБИЁТ

1. Пермяков Г.Л., Основы структурной паремиологии. – М.: Наука, 1988. – 235 с.
2. Рахимов Д., Гулчини зарбулмасалу мақоли халқҳои чаҳон // Душанбе – 2012 - 137 с.
3. Розенфельд А.З. Намунаҳои фолклори Дарвоз//Нашриёти Давлатии Тоҷикистон – 1955 171 с.
4. Фатхуллоев С, Муродоа Ф. Фолклори Кулоб.. Душанбе, 2006 – 582 с.
5. Шакармамадов Н. Фолклори Помир Чилди I зарбулмасал ва мақолҳои сокинони шугнон ва рушон// наشريёти дониш, Душанбе 1992 – 89 с.

АДАБИЁТ БА ЗАБОНИ АНГЛИСӢ:

6. Alexander Margulis and Asya Kholodnay. Russian English Dictionary of Proverbs and Sayings//Mc Forland & Company, Inc...Publishers Jefferson, North Carolina and London// 1974 – 487 p.
7. Sangeetha Rs. English Proverbs, Prpverbs and Meaning // <https://play.google.com/store/apps/dev?id=8286710146041099725&hl=en&pli=1>
date of access: 23.04.2025

**КЛАССИФИКАТСИЯИ МУҚОИСАВИИ МАҚОЛҲО ВА
ЗАРБУЛМАСАЛҲО
(ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ ВА АНГЛИСӢ)**

Классификасияи зарбулмасал ва мақол ин тарзи дурусти ҷо ба ҷо кардани онҳо аз руи алифбо, калимаҳои истинодӣ, генетикӣ, маҳал ё замони гирдовари ва таснифи мавзӯӣ мебошад. Ин намудҳои таснифоти зарбулмасал ва мақол ба мо имконияти тез пайдо ва дарк кардани маъно ва тарзи истифодаи онҳо мебошад. Ҳамин таснифоти дар боло зикргардидаи зарбулмасал ва мақол инчунин дигар дар худ тарафҳои мусбат ва манфи хам доранд. Тарафи мусбати ҳар як намуди таснифот ин ба осони пайдо ва дарк кардани маънои онҳо мебошад. Тарафи манфияшон чунин аст, ки як зарбулмасал метавонад ба якчанд таснифот дохил шуда хонандаро ба душвори оварда мерасонад.

Калимаҳои калидӣ: классификасия, тасниф, зарбулмасал, мақол, алифбо, калимаҳои калидӣ, генетика, тасниф аз руи вақт ва макон

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғуломрасулова А.Н. – докторант (PhD)-и факултети забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии ба номи М. Назаршоев, Хоруг, кучаи Э.Давронов 7, х.6, тел. 934024555, ghulomrasulovaasliya@gmail.com

**СРАВНИТЕЛЬНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОК (НА
МАТЕРИАЛЕ ШУГНАНСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ)**

Классификация пословиц и поговорок – это правильный способ их размещения по алфавиту, опорным словам, генетике, месту или времени сбора и тематической классификации. Эти типы классификации пословиц и поговорок дают нам быструю возможность найти и понять их значение и способы их использования. Вышеупомянутая классификация пословиц и поговорок, как и другие, имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Положительная сторона каждого вида классификации состоит в том, что их смысл легко найти и понять. Их отрицательная сторона в том, что пословица может быть включена в несколько классификаций, что приводит к затруднениям у читателя.

Ключевые слова: классификация, пословица, поговорка, алфавит, ключевые слова, генетика, классификация по времени и месту.

Информация об авторе: Ғуломрасулова А.Н. - докторант (PhD) факультета иностранных языков Государственного университета им. Назаршоев, г. Хоруг, улица Э. Давронова 7, корпус 6, тел. 934024555, ghulomrasulovaasliya@gmail.com

**A COMPARATIVE CLASSIFICATION OF PROVERBS AND SAYINGS (BASED ON
THE MATERIAL OF THE SHUGHNI AND ENGLISH LANGUAGES)**

Classification of proverbs and sayings is the correct way to arrange them by alphabet, keywords, genetics, place or time of collection and thematic classification. These types of classification of proverbs and sayings give us a quick opportunity to find and understand their meaning and ways of using them. The above-mentioned classification of proverbs and sayings, like others, has both positive and negative sides. The positive side of each type of classification is that their meaning is easy to find and understand. Their negative side is that the proverb can be included in several classifications, which leads to difficulties for the reader.

Keywords: classification, comparanese, proverb, saying, alphabet, keywords, genetics, time and place.

About the author: Golomrasulova A.N. - doctoral student (PhD) of the faculty of foreign languages of the Nazarshoev State University, Khorog, E. Davronov street 7, building 6, tel. 934024555, ghulomrasulovaasliya@gmail.com

ГУСТАРИШИ ЖАНРИ ЛАТИФА ДАР ФАЗОИ РАҚАМӢ ВА МОҲИЯТИ ОН

Қурбонхонова Н.М.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ

Латифа жанри хурди насри гуфториест, ки дорои сюжети сода, зиддияти башиддату ҷаззоб, муҳтавои ҳазлу истеҳзо ва анҷомаш лутфу ханда аст. Ин жанри шифоҳӣ баробари дигар навъҳои насри гуфторӣ таърихи бостонӣ дошта, пайдоиши он ба даврае рост меояд, ки нахустинсонҳо ба завқ бурдану лутф намудан оғоз кардааст. Унсурҳои бостонии латифаро манбаҳои адабиёти атиқа тасдиқ намуда, бо гузашти замон ба як жанри алоҳидаи фолклорӣ дохил гардидани онро нишон додаанд. Бо вучуди он ки суханварони замони бостон махсусан ба ин жанри гуфторӣ рӯ оварда набошанд ҳам, вале дар гуфтору эҷодашон унсурҳои ин жанри бостон вучуд дорад. Аз ҷумла дар муколамаҳои Платон (Москва 1986), Эзоп (www.bestbooks.ru), А.И. Соболевский (Москва 2001) нишонаҳои латифа бараъло дида мешавад. Муҳаққиқи рус В. А.Луначарский дар ин ҷода ишора бар он намудааст: «қавму аҷдод ба воситаи ханда, ки бештар шакли мусобиқаро дошт, ҳамдигарро сарзаниш ва тамасхур мекарданд» [2, 12]. Ҳамин гуна андешаҳо дар навиштаҷоти донишманди Юнон Арасту ба назар мерасад. Фолклоршинос С. Қосимӣ бо таъя ба андешаҳои муҳаққиқ С.Маҳдиев нигоштааст, ки то асри XIII дар нисбати латифа истилоҳоти «ҳикоят» ва «мутоиба» кор фармуда мешуд ва минбаъд дар эҷодиёти Саъдӣ, Ҳофиз, Убайди Зоконӣ ба мафҳуми имрӯза корбарӣ гардид [2, 13]. Чун ин жанр аз замони бостон вучуд дошт, дар раванди ташаккулу таҳаввулоти тарзи зисту зиндагонӣ ва ба қавму қабила ҷудо гардидани сохти давлатдорӣ он низ ба худ вижагӣ ва мазмунҳои мухталифро зам карда омада буд. Густариши жанрҳои фолклорӣ, аз ҷумла жанри латифа ҳам вобаста ба натиҷаҳои тараққиёт ва инкишофи тарзи зисту зиндагонии мардум мутобиқи талаботи замон ба роҳ монда шуд. Вижагии зуд интиқолёбии иттилоот, эҳсосот ва шарҳҳои иҷтимоии латифа ба масъалаҳои мубрам, ҳаводиси рӯзгор, арзишҳои фарҳангӣ, ки дар шакли кӯтоҳ тавассути интиқод ва ҳазл ба вучуд меояд, вобастагӣ дошта, онро ба як жанри устувор табдил додааст. Маҳз ҳамин гуна вижагии латифа буд, ки таи қарнҳои зиёд он бо роҳу усулҳои мухталиф интиқол меёфт.

Қадимтарин шакли густариши латифа ин анъанаи шифоҳии бостонӣ мебошад, ки тариқи гуфтор аз як фард ё гурӯҳ ба гурӯҳи дигар, аз як минтақаи кишвар ба минтақаи кишвари дигар интиқолёфтани он ба ҳисоб меравад. Баъдтар васоити ахбори омма боиси густариши ин жанри гуфторӣ гардида буд, ки дар ҳифзу паҳншавии он решаи мустақамтар дошт. Дар ин раванд матбуоти даврӣ низ дар паҳн намудани жанри латифа нақши калидино ба даст оварда, тавассути рӯзномаву маҷаллаҳои гуногун мунтазам матнаш дарҷ гардид. Аз охири солҳои 50 - уми асри XX сар карда, дар маҷаллаи ҳаҷвии “Хорпуштак”, ки аз аввал бо номҳои “Мулло Мушфиқӣ”, “Мушфиқӣ”, “Қалтак”, “Ҳоҷа Насриддин” ва баъдтар дар саҳифаи охири рӯзномаи “Адабиёт ва санъат” мунтазам латифаҳои гуногунмазмун дарҷ мегардиданд. Бояд қайд кард, ки дар ин давра латифаҳо бештар дар бораи Афандӣ, Мушфиқӣ, Ҳоҷа Насриддин хеле маъмул буданд. Дар баробари ин телевизион ва радио низ дар интиқол додани жанри латифа нақши муҳим доштанд, ки дар зербинои мазҳакаҳо, матни латифаҳо асос гардида, як қисми мундариҷаашонро ташкил меод. Усули дигар интиқоли жанри латифа таҳия ва интишори китобҳо буда, нахустин маротиба дар соли 1938 аз тарафи А. Деҳотӣ китобе бо унвони “Латифаҳои тоҷикӣ” рӯи ҷоп омада, дар солҳои минбаъда бо таҳрири тасҳеҳи нав нашр гардид. Соли 1968 Р. Амонов китоби “Латифаҳои халқи тоҷик”-ро таҳия намуд, ки дар он матнҳои гуногуни латифаҳо пешкаши хонандагон гардиданд. Ҳамин тавр нашр ва таҳияи китобҳо идома ёфта, муҳаққиқ Р. Амонов бо фолклоршинос Д. Обидов “Латифаҳо” ном китоби калонҳаҷмро таҳия намуданд.

Дар баробари ин жанри латифа зери таҳқиқи муҳаққиқон қарор гирифта, нахустин

маротиба соли 1955 А.З. Розенфелд роҷеъ ба жанри латифа андешаи илмиро баён намуд [2, 22]. Баъдтар С. Маҳдиев тадқиқоти пурарзишро доир ба жанри латифа гузаронида, пас аз он С. Қосимӣ ба таҳқиқи латифа машғул гардида, чанд монография ва мақолаҳои илмиро таҳия намуд.

Баробари тараққиёти технологияи ҳозиразамон фазои рақамӣ асоси густариши жанри латифа гардидааст. Дар фазои рақамӣ интиқоли латифа як падидаи ҷолиб ва гуногунҷабҳа мебошад, ки вазифаҳои мухталифи иҷтимоӣ ва фарҳангиро иҷро менамояд. Бояд қайд кард, ки дар ҷунин шароит ин жанр мавқеашро аз даст навода, балки боз ҳам маъмултар гашта истодааст. Ҷуноне ки дар фавқ зикр гардид, дар гузашта латифа тавассути нақли шифохӣ, матбуоти даврӣ, радио, китобҳо паҳн мегардид, ки пайдо намудани он баъзан ҳатто душвориро низ ба вучуд меовард ва тамоми ҷомеа наметавонист ба он дастрасӣ пайдо намояд. Дар фазои рақамӣ бошад, латифа метавонад, дар як сония тамоми сайёро фаро гирад ва, ҷун як махсусияташ завқбурдан аз он аст, ба осонӣ боиси фароғати на танҳо баҳрабарандагони шабакаҳои иҷтимоӣ, балки аҳли ҷомеа мегарданд ва то андозае мушкilotи рӯзгорро парешон менамоянд.

Баъдан, латифа масъалаҳои гуногуни иҷтимоиро дар бар мегирад ва дар айни мушкilotи иҷтимоӣ тавассути фазои рақамӣ бо суръати тез паҳн гардида, дар баробари ба вучуд овардани завқ он боиси баланд бардоштани руҳия ва кӯмаки ҷомеа дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ мегардад. Инҷунин жанри латифа инъикоскунандаи заминаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва миллии ҳар як халқ ба ҳисоб меравад ва фазои рақамӣ имконият медиҳад, ки халқияти гуногун на танҳо урфу одатҳои миллии худ, балки урфу одатҳои дигаронро дарк кунанду дар фазои маҷозӣ бо ҳам муошират ва робита кунанд.

Дар ҷунин ҳолат латифаҳо тавассути шабакаҳои иҷтимоии Facebook, Twitter, Instagram ва TikTok паҳн гардида, хусусияти хоси худро низ пайдо намудаанд. Ҳар як шабака гурӯҳҳои махсус ё шахсони алоҳида доранд, ки дар онҳо бевосита латифа гузошта мешавад ва шахсони махсус онҳоро аз нав кор карда, дар маъруфияти онҳо кумак мерасонанд. Дар шабакаҳои иҷтимоӣ бо номҳои “Мозикат - Мишик”, “Ядет ғулаш шандам”, “Помере базм (Анекдотен)”, «Помери базм (анекдотен)», “24 соат фақат ханда”, Ҳиквор (“жинда”, “аникдод”, “тылбазм”) ба забони ваҳонӣ пурра ба забони ваҳонӣ танҳо соҳибони забон матавонанд аз он истифода намоянд. “????Сар зур приколён”, “MADKARIM”, Помер базмат шухиён», (Базму шӯҳиҳои Помир), «Помери базм (анекдотен)», “Анекдоты” бо забони русӣ, «Дунёи ханда» инҷунин Холиқназар Ҷумаев (бештар аз эҷоди худаш ва бо таъя ба мундонӣ) дар сомонаи моҳвораӣ вучуд доранд. Дар ҳар як гурӯҳ вобаста ба воқеаҳои замон латифаҳои дилчаспи замонавӣ ва анъанавӣ мавҷуданд. Аз латифаҳои сомонаи моҳвораӣ бармеояд, ки мазмуну муҳтавои онҳо имрӯз ба тағйирот дучор гардидааст. Аввалан он бештар хусусияти бисёрзабониро касб намудааст. Баъдан, латифаҳо дар мавзӯи рӯзмарра гуфта мешаванд. Баъзан вобаста ба Афандӣ, ки аз асрҳои миёна машҳур буд, дар контексти нав мувофиқи талаботи замони муосир ва анвои ашӣи ҳозира дар онҳо васф мешавад, ки ин вижагӣ мазмуни латифаро боз ҳам хандаовартар менамояд, вучуд доранд. Ҷунончи: Зани Афандӣ мегад, ки мардакҷон, ман имшаб дар хоб дидам, ки ту ба ман чиллаи тиллои харидӣ.

Афандӣ мегӯяд:

-Ту агар бо ман ҷангу ҷанҷол нақунӣ, ин карат дар хобат гарданбанди тиллоӣ мехарам.

Агар дар гузашта, латифаҳо ҷун дар тамоми фолклори мардуми Осиёи Миёна бо номи Мушфиқӣ, Хоҷа Насриддин, Афандӣ машҳур буданд, имрӯз латифаҳо бештар ба номи одамони шӯхтабъи ҳозира эҷод мешаванд. Дар Бадахшон имрӯз бо номи Мадкарим латифаҳо хеле маъмуланд ва дар фазои рақамӣ ҳам ҷойгоҳашонро ба даст овардаанд. Мадкарим яке аз чеҳараҳои намоёни латифаҳои фолклори муосири Бадахшон ба ҳисоб меравад. Имрӯз дар саросари Бадахшон чи аз номи вай чи худ вай латифаҳои зиёде падида омада истодаанд ва дар фолклори муосири Бадахшон ӯ баробари қаҳрамонони латифаҳои тамоми мардуми Осиёи Миёна Мушфиқӣ, Хоҷа Насриддин, Афандӣ машҳур

гаштааст [3,147].

Воситаи дигари муассири интиқоли латифа дар фазои рақамӣ “мем” (мим) аст, ки дар замони муосир бисёр маъмул мебошад. Истилоҳи мемро аввалин маротиба муҳаққиқи олмонӣ Рихард Земон дар соли 1904 дар илми зоология ба маънои “қобилияти сохтани нусхаҳо” ба вучуд овард. Пас аз ҳафтад сол ин истилоҳ ҳамчун як воҳиди иттилоотӣ мисли ген ҷаҳл гардид, ки муҳаққиқи соҳаи биологияи бритониёӣ Ричард Докинз дар китобаш “Эгоистичный ген” доир ба он чунин андешаро баён намуд, “мем унсури устувори фарҳанги инсонӣ буда, тибқи шабакаи иттилооти забонӣ интиқол меёбанд. Мемҳо дар хотираи инсон ҷойгиранд ва тавассути таллафуз ё навиштаҷот аз насл ба насл интиқол меёбанд [1,174]. Баробари пайдо шудани шабакаҳои интернетӣ мем мафҳуми дигарро ба монанди тасвир, видео, ролик, ки зуд паҳн мешаванд, гирифт. Аз нуқтаи назари илми фолклоршиносӣ мемро эҷодиёти халқ гуфтан ҷоиз аст, дар баробари вижагии шифоҳӣ доштан, вижагии хатӣ ҳам дорад. Дар асри XXI мем дар шакли расмҳои хандаовар ва бо навиштаҷоти гуногун дар шабакаҳои иҷтимоӣ пайдо шуда, ҳатто баъзан инъикоскунандаи латифаҳо ҳам мақомро пайдо намуд. Бояд қайд кард, ки мем дар ҳар кишвар вобаста ба талаботу хусусияти жанрии он вучуд дорад. Мисол меми русӣ “Петя бош”, меми интернетии амрикоӣ “Be like Bill ”(Мисли Билл бошед), дар қаринаи арабӣ Билол, дар қаринаи малайзиягӣ Рашид, дар қаринаи испанӣ Хосе [6] дар меми тоҷикӣ Мушфиқӣ ва дар баъзе латифаҳои мардуми Бадахшон Мадкарим гузошта мешаванд. Масалан гурӯҳҳои “Мозикат-Мишиқ”, “Ядет ғулаth шандам”, “Помере базм (Анекдотен)” бештар тавассути мемҳо, «Помери базм (анекдотен)», “24 соат фақат ханда” пурра тавассути видеоклипҳо ва худӣ расми Мушфиқӣ бо хараши тасвир шудааст, “????Сар зур приколён”, “MADKARIM” бештар тавассути видео, Помер базмат шуҳиён», (Базму шӯҳиҳои Помир), «Помери базм (анекдотен)», “Анекдоты” бо забони русӣ бештар тавассути видеоролик, расмҳо мем ва гифҳо фаъолият менамояд. Гузоштани матни латифаҳо тавассути мем моҳияти худро низ дорад, зеро он имкон медиҳад, ки ашӯи пешина ва фаромӯшшуда, аз сари нав эҳё гарданд ва дар контексти нав тавассути технология ба контексти фарҳанги муосир дохил гарданд. Ҳамчунин насли наврасу ҷавонро ба истифода ва тарзи сохтани технология водор созад.

Воситаи дигари интиқоли жанри латифа дар фазои рақамӣ гифҳо (Graphic Interchange Format) яъне сабти кортҳои хандаовар ҳастанд, ки баробари пайдо шудани он дар фазои рақамӣ диққати ҳазорон нафарро ба худ ҷалб менамоянд. Маҳз ҳамин махсусияти гиф аст, ки вай метавонад, дар як сония матни латифаро ба чандин ҳазор нафар интиқол диҳад. Дар баробари ин континентҳои визуалӣ низ дар айни замон воситаи интиқоли латифа мебошанд. Онҳо натавонанд мем ва гиф, балки тасвирҳо ва видеоро низ дар бар гирифта, имконият медиҳанд, ки матни латифаҳо бо эҳсосот, баъзан хандаовар ва ҷолиб нишон диҳанд.

Дар маҷмуъ густариши жанри латифа дар фазои рақамӣ як падидаи ҷолиб ва гуногунҷабҳа мебошад, ки вазифаҳои гуногунро иҷро мекунад. Масалан, дар замони Covid-19 одамоне ноумедӣ фаро гирифт, вале паҳн гардидани матни латифаҳо тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ то андозае эҳсосоти шодиро бедор намуд ва як воситаи фароғат низ гардида буд. Баъдан, латифаҳо ба муҳити иҷтимоӣ, этникӣ ва фарҳангӣ низ алоқаманд буда, густаришашон имкон медиҳад, ки анъана ва арзишҳои онҳо дар миқёси байналмилалӣ муаррифӣ ва ҳатто устувор гарданд. Ҳамчунин фазои рақамӣ тавассути матни латифаҳо воситаи хуби ҷалби таваҷҷуҳи муштариён дар соҳаи тижорат ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Докинз, Р. Эгоистичный ген / Докинз Р.- «Corpus (ACT)», 1989.- 239с.
2. Қосимӣ, С. Бадеияти латифаҳои халқии тоҷик / С. Қосимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2020.- 190с.
3. Қурбонхонова, Н. Жанрҳои асосии фолклори Бадахшон / Н. Қурбонхонова.- Душанбе: Ирам, 2023.- 192с.

4. Платон. Диалоги (перевод Т. Ю. Борадай, А.А. Пичхадзе).- Москва: Мысль, 1986.- 607стр.
5. Соболевский, А. И. Аристофан и его время / А. И. Соболевский.- Москва: Лабиринт, 2001.- 406 стр.
6. <https://blog.eldorado.ru/publications/chto-takoe-memy-i-otkuda-oni-berutsya-diplomirovannyy-memolog-o-pervoy-v-mire-dissertatsii-po-memam-37376>, Санаи мурочиат: 13.03.2025

ГУСТАРИШИ ЖАНРИ ЛАТИФА ДАР ФАЗОИ РАҚАМӢ ВА МОҲИЯТИ ОН

Дар мақола таҳаввули жанри латифа дар заминаи расонаҳои рақамӣ таҳқиқ карда шудааст. Фазои рақамӣ ҳамчун технология ва платформаҳои муосир, ба монанди шабакаҳои иҷтимоӣ ба тағир додани шакл ва мундариҷаи латифаҳо ва паҳн кардани онҳо мусоидат кардааст. Таҳлил гардидааст, ки чӣ гуна фарҳанги рақамӣ на танҳо ба васеъ кардани мавзӯи латифаҳо, балки ба тағир додани сохтори онҳо мусоидат мекунад. Аз шаклҳои кӯтоҳи матни латифаҳо вариантҳои мултимедиявӣ, ба монанди мемҳо ва дигар намуди видеоҳо ба вуҷуд омадаанд. Инчунин ҷанбаҳои ҳамкориҳои корбарон, ба монанди раванди эҷоди дастаҷамъӣ ва тағир додани латифаҳо, ки ба ташиаккули анъанаҳо ва меъёрҳои нави композитсияи латифа мусоидат мекунад, баррасӣ карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: латифа, жанр, мем, фазои рақамӣ, интиқол, матбуоти даврӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонхонова Нуриҷаҳон - номзади илмҳои филология, мудири шуъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшони Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Нишонӣ: ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи Охонҷонов, 35. тел: (992) 93-460-90-93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

ПЕРЕДАЧА ЖАНРА АНЕКДОТА В ЦИФРОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ И ЕГО СУЩНОСТЬ

В данной статье исследуется эволюция жанра анекдота в контексте цифровых медиа. Рассматривается, как современные технологии и платформы, такие как социальные сети способствовали изменению формата и содержания анекдотов, а также их распространению.

Автор анализирует, как цифровая культура способствует не только расширению тематики анекдотов, но и изменению их структуры: от кратких текстовых форм до мультимедиа-вариантов, таких как мемы и видеоролики. Также рассматриваются аспекты взаимодействия пользователей, такие как процесс коллективного создания и модификации анекдотов, что вносит вклад в формирование новых традиций и норм анекдотической композиции.

Ключевые слова: анекдот, жанр, мем, цифровое пространство, передача, периодическая пресса.

Сведения об авторе: Курбонхонова Нуриҷаҳон - кандидат филологических наук, заведующий отделом фольклора и литературе Бадахшана Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана. Адрес; ГБАО, г. Хоруг, ул. Охондҷонова 35. тел: (992)93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

THE TRANSMISSION OF THE ANECDOTE GENRE IN THE DIGITAL SPACE AND ITS ESSENCE

This article examines the evolution of the joke genre in the context of digital media. It examines how modern technologies and platforms such as social media have contributed to changing the format and content of jokes, as well as their dissemination. The author analyzes how digital culture contributes not only to the expansion of the subject of jokes, but also to the change of their structure: from short text forms to multimedia variants such as memes and videos. Aspects of user interaction are also considered, such as the process of collective creation and modification of jokes, which contributes to the formation of new traditions and norms of anecdotal composition.

Keywords: anecdote, genre, meme, digital space, transmission, periodical press.

About the author: Qurbonkhonova Nurijahon - candidate of philological sciences, Director of the department of folklore and Badakhshan literature of the Institute of Humanities of the National Academy of Sciences of Tajikistan; Address: GBAO, Khorog, st. Ohonjonov, 35. Phone: +992 93- 460- 90 -93, e-mail: ms.nurijakhon@mail.ru.

УДК: 81'33

**ТЕМАТИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ
МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ШУГНАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКАХ**

Мусоева А.И.

Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева

Термин «метеорология» восходит к древнегреческому слову «*metéoros*», которое означает «нечто, относящееся к небу» или «парящее в воздухе». Буквально метеорология представляет собой науку о метеорах, включая гидрометеоры (дождь, снег, град), воздушные метеоры (ветер, пыльные бури), огненные метеоры (молнии) и другие атмосферные явления. Примечательно, что в английской метеорологической терминологии понятие «метеор» охватывает более широкий спектр явлений [5, с1–3]. В более широком смысле метеорология определяется как наука о погоде, причём в современном научном и популярном дискурсе это определение считается наиболее лаконичным и общепринятым. По утверждениям Поляковой Н.В. «Метеорологическая лексика отражает представления народа об окружающей его среде, объективирует обыденные и сакральные представления о мире, репрезентирует хозяйственную деятельность этноса» [4, 94].

Метеорологическая лексика как объект исследования представляет собой значимую часть лексикологии, поскольку в каждой культуре она обладает уникальными языковыми и семантическими особенностями, формирование которых зависит от климатических и географических условий проживания носителей языка. Первично, метеорология находится на стыке таких дисциплин, как физика, химия, биология, астрономия, география и математика. Вторично, в зависимости от методов исследования и взаимосвязи с различными областями человеческой деятельности, она охватывает широкий спектр прикладных наук, включая аэрологию, аэрономию, агрометеорологию, динамическую метеорологию, гидрометеорологию, макрометеорологию, микрометеорологию, мечометеорологию, синоптическую метеорологию и другие направления. В-третьих, развитие метеорологии тесно связано с освоением воздушного и морского пространства, что объясняет включение морской и авиационной терминологии в состав метеорологической лексики [2, 1-3].

Одной из характерных особенностей метеорологической лексики шугнанского и английского языков является её структурная и этимологическая неоднородность. В структурном аспекте метеорологическая лексика обоих языков представлена простыми, составными и сложными единицами. Этимологический анализ показал, что в обеих языковых системах преобладают исконные лексические единицы, что свидетельствует о глубокой укоренённости этой лексики в языковом сознании носителей.

Результаты исследования:

Анализ языкового материала показал, что количественное преимущество метеорологических единиц наблюдается в английском языке по сравнению с шугнанским. Это, вероятно, связано с литературным статусом английского языка, а также с его открытостью к заимствованиям и образованию новых единиц, обусловленной неизоляционным характером языка. В рамках данного исследования тематико-семантическая классификация была проведена на основе лексем, для обозначения разновидностей осадков и ветров. В совокупности было выявлено 65 лексем для шугнанского и 59 единиц для английского языков. Тематико-семантическая классификация на основе выявленных лексических единиц продемонстрировала разнообразие и вариативность метеорологических единиц в обоих исследуемых языках.

Собранный языковой материал был классифицирован по следующим категориям: лексика, обозначающая осадки и неблагоприятные погодные явления; лексика, описывающая атмосферные явления и погодные условия; термины, относящиеся к ветру

и его разновидностям; а также слова, обозначающие результаты осадков. Классификация основана на сопоставительном анализе метеорологической лексики двух разноструктурных языков.

Анализ собранного материала, выполненный на основе полевых исследований и изучения словарных статей, выявил различия в классификации лексем по группам в шугнанском и английском языках как по количеству лексических единиц, так и по их семантическим и стилистическим характеристикам. Обнаружено, что метеорологическая лексика обоих языков включает слой безэквивалентной лексики, требующий отдельного исследования. Наличие безэквивалентных единиц, обозначающих осадки, отражает существенные различия в географических и климатических условиях распространения шугнанского и английского языков, что, в свою очередь, обуславливает разнообразие и вариативность лексики в данной сфере.

Результаты анализа собранного материала в полевых условиях и словаре Д. Карамшоева для шугнанского языка [6], материала, изъятых из различных корпусов по английскому языку, в частности наиболее достоверного словаря английского языка Meriam-Webster [7], в состав которого входит 3000000 статей с семантическим их описанием и полной лексических и грамматических их особенностей, приводится ниже по четырем упомянутым группам.

1. Слова, связанные с осадками и непогодой:

Раздел слов, связанных с осадками и непогодой представлен 14 лексемами для шугнанского и 12 лексемами для английского языка, которые используются для разновидностей осадков в виде жидкости, выпадающей на поверхность земли. Для демонстрации эквивалентов слов для обозначения осадков и его разновидности приводим некоторые примеры:

Шугнанский	Английский	Перевод
<i>Ḍiyān</i>	<i>precipitation</i>	осадки
<i>Arasot</i>	<i>downpour</i>	проливной дождь
<i>Borūn</i>	<i>rain</i>	дождь
<i>borūn-adāx</i>	<i>shower</i>	ливень
<i>maḥak</i>	<i>hail</i>	град
<i>žiniĵ</i>	<i>snow</i>	снег
<i>žiniĵ-adax</i>	<i>snow</i>	сильный снегопад
<i>mūr-mūr-ak</i>	-	легкий снежок

Обнаруженные единицы для обоих языков показывают, что для шугнанского языка выявлена одна безэквивалентная единица *mūr-mūr-ak* для обозначения «легкого снега», представляющая собой редупликацию с деминутивом во второй части. На наш взгляд, данная лексема носит звукоподражательный и ситуативный характер, зафиксированный нами в полевых условиях при описании процесса медленного снегопада. Следует отметить, что в словаре Карамшоева Д. данная единица нами не обнаружена, а также была не узнаваема рядом наших информантов. Отсутствие данной лексемы для английского языка, на наш взгляд, является лексической лакуной, т.е. пробелом в лексической системе, связанным с тем, что данное явление либо не актуально, либо не выделяется как самостоятельная категория в англоязычном мышлении.

Эквивалентность и безэквивалентность лексем в данном разделе характеризуются наличием или отсутствием соответствующих слов в одном из двух исследуемых языков. Для шугнанского лексема *dinyo* является синонимом «дождь», тогда как форма *dinyo-dax* используется для разновидности дождя - «ливень», являющейся заимствованием из тдж. *dinyo* «мир», «свет», с суф. *-dax* для образования слов со значением продолжительности и повторности действия, в данном случае дождя.

2. Слова, обозначающие атмосферные явления, погодные условия

Данный раздел представлен 29 лексемами для шугнанского и 25 лексемами для английского языка. Данный раздел характеризуется наличием синонимии и антонимии как для шугнанского, так и для английского языков. В качестве примера ниже приводятся некоторые из этих лексем:

Шугнанский	Английский	Перевод
<i>garm-aḥ/garmi-jaun</i>	<i>warm</i>	жаркая погода
<i>šito-jaḥ/xicêw</i>	<i>freezing</i>	мороз
<i>manyór/tafáḥ</i>	<i>fog</i>	туман
<i>salqīn/serūn-ak</i>	<i>chilly</i>	прохладный

Следует отметить, что в шугнанском языке зафиксировано уникальное прилагательное в составе словосочетания *kaš-kašxīr* («горячее солнце»), которое представляет собой редупликацию и используется для обозначения сильно палящего солнца. Явление редупликации мы не обнаружили для английского языка, однако здесь данное значение передаётся через отглагольные прилагательные с *-ing* формой, такие как *blazing*, *scorching*, *burning* или *sweltering*, которые требуют отдельного анализа. Также важно подчеркнуть, что редупликативное слово *kaš-kaš* в шугнанском языке функционирует как прилагательное, выражающее характеристику существительного. К примеру, *kaš-kaščoy* «сильно горячий чай», *kaš-kašzimād* «сильно горячая земля», *kaš-kašawqot* «сильно горячая еда», *kaš-kašandūr* «сильно горячий очаг».

3. Слова, обозначающие ветер и его разновидности:

В рамках данной группы метеорологической лексики зафиксировано 12 лексических единиц для шугнанского языка и 14 единиц для английского языка. Лексемы, обозначающие ветер, его разновидности и особенности развития, формируют самостоятельную категорию в метеорологической терминологии обоих исследуемых языков. Примеры лексем для каждой из языковых систем приведены ниже:

Шугнанский	Английский	Перевод
<i>xūz</i>	<i>wind</i>	ветер
<i>xūzak</i>	<i>breeze</i>	ветерок
<i>xūz-buḥ/xūzadax</i>	<i>gale</i>	сильный ветер
<i>Bilīsák</i>	<i>hurricane</i>	уроган
<i>Bilīsákbod</i>	<i>tornado</i>	торнадо
<i>yeyir-bod</i>	<i>tornado</i>	торнадо
<i>typhoon</i>	<i>тайфун</i>	

Для данной группы слов также характерно языковые явления антонимия и безэквивалентность единиц, а также наблюдается явление синонимии. Среди вышеприведенных единиц английское слово *typhoon* «тайфун» не имеет своего аналога в шугнанском языке, что обусловлено тем, что его зона распространения высокогорные районы Средней Азии, которые не подвергаются влиянию таких природных явлений как тайфун. Лексика языка обычно отражает те явления, которые имеют значение для жизни его носителей. Поскольку тайфуны не являются частью повседневной или культурной реальности шугнанских носителей языка, слово для их обозначения в языке не сформировалось.

4. Слова, обозначающие сезонные природные явления, происходящие в последствии осадок

В данной группе слов нами выявлены 10 слов для шугнанского и 8 слов для английского языка. Ниже приводятся слова, имеющие аналог в обоих языках:

Шугнанский	Английский	Перевод
<i>čālγār</i>	<i>puddle</i>	лужа

<i>xuxk</i>	<i>dry</i>	сухой
<i>be-ǰaci</i>	<i>drought</i>	засуха
<i>obxezi</i>	<i>flood</i>	наводнение
<i>rǰxt</i>	<i>avalanche</i>	лавина
<i>ǰarxā</i>	<i>rockfall</i>	камнепад

Анализ лексической системы метеорологической терминологии исследуемых языков выявляет существенную роль синонимических и антонимических отношений. Синонимия в этой сфере обусловлена, прежде всего, многообразием метеорологических явлений, которые могут быть описаны различными языковыми средствами. Особенно часто синонимы встречаются в лексике, обозначающей осадки и состояния погоды. Вариативность в употреблении синонимов обусловлена не только семантическими нюансами, но и стилистическими, а также историческими факторами. Так, частотность употребления той или иной синонимической пары может свидетельствовать об архаизации одной из лексем. Анализ лексического состава шугнанского языка в сфере метеорологии выявил наличие развитой синонимии. Синонимические ряды характерны для таких лексических единиц, как «холод», «дождь», «прохлада». При этом синонимы могут существенно отличаться по своей морфологической структуре. Так, в паре *arasot*, *awo-buc-ak*, *borūn* («дождь») лексема *awo-buc-ak* представляет собой производное слово, образованное путем соединения корня со значением «небо» и двумя уменьшительно-ласкательными суффиксами (-*buc*, -*ak*). Подобные процессы словообразования, приводящие к возникновению синонимических отношений, наблюдаются и в английском, где синонимы *rain-fall*, *hail*, *rain* «дождь»; *hard-en*, *cold*, *freeze* «холодно» отличаются друг от друга по своей морфологической структуре.

Метеорологическая лексика демонстрирует высокую степень развития антонимических отношений. Это объясняется тем, что природные явления, связанные с погодой, часто характеризуются противоположными свойствами. Антонимические пары типа «жара – холод», «сухость – влажность» являются логичным отражением этих противоположностей в языке. Ниже приведены конкретные примеры антонимических пар, используемых для описания различных состояний погоды: шугн. *yāxvīstow*, англ. *freeze* «морозить», шугн. *ob sidow*, англ. *splits* «растопливаться»; шугн. *šito* «холод», англ. *cold*, шугн. *gārm* «жара», англ. *worm*; и т.п.

Проведенное тематико-сопоставительное исследование метеорологической лексики шугнанского и английского языков демонстрирует, что одной из наиболее ярких особенностей данной лексической сферы является наличие безэквивалентной лексики. Данное явление объясняется различиями в природных условиях и, соответственно, в спектре метеорологических явлений, характерных для регионов распространения этих языков. Вследствие этого, в каждом из языков сформировалась уникальная система терминов, отражающая специфику местного климата и ландшафта.

Языковая относительность проявляется в том, что метеорологическая лексика шугнанского и английского языков отражает различные культурные и природные реалии. Шугнанский язык, как язык, тесно связанный с горной средой, обладает богатым набором терминов для обозначения метеорологических явлений, характерных для высокогорья. В то же время, английский язык, развиваясь в условиях иной географической среды, сформировал систему понятий, отражающую особенности климата англоязычных стран. Такие лексические единицы, как *yaūzā* – «растаявший днем на солнце и подмерзший за ночь снег», *ǰēw-ǰēw-ak* - яркий, ослепительный (о солнце, пробивающееся сквозь тучи), *parx*- тонкий слой снега, *sēǰak*- подмерзший снег, *ǰabod*-ночной ветер, *ǰab-bod-ā* -вечерний ветер не имеют своего аналога в английском языке. А слова *typhoon* – тайфун, *unseasonable*- не по сезону и т.п. не имеют аналога в шугнанском языке.

Выводы

На основе анализируемого материала было выявлено, что метеорологическая

лексика шугнанского и английского языков обладает разнообразными лексико-семантическими характеристиками, которые обусловлены структурными, культурными и природными различиями. Несмотря на разницу в языковых системах, в обоих языках встречаются такие явления, как синонимия и антонимия.

Анализ показывает, что обнаружение значительного числа безэквивалентных лексем объясняется различиями в географических и климатических зонах распространения шугнанского и английского языков. Это подчёркивает влияние природной среды на формирование метеорологической лексики. Безэквивалентная лексика в каждом из языков отражает специфические культурные и природные реалии. Например, шугнанский язык, будучи языком горного региона, содержит слова для описания феноменов, отсутствующих в английском языке, и наоборот.

Тематико-семантическая классификация выявила структурированность метеорологической лексики в обоих языках, что позволяет лучше понимать её лексическое наполнение, а также выявить сходства и различия в концептуализации погодных явлений.

Сравнительный анализ метеорологической лексики в шугнанском и английском языках показывает, что языки адаптированы к своим культурно-географическим условиям. Шугнанский язык отражает глубокую связь с природой и традиционной деятельностью, тогда как английский демонстрирует универсальный характер, учитывающий современные научные достижения и глобализацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айнбиндер М.И. Англо-русский метеорологический словарь. М.: Гос. изд-во физико-математической литературы, 1959. - 244 с.
2. Лазарева, Мария Александровна. Сопоставительный анализ метеорологической лексики английского и русского языков тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 10.02.20
3. Лю Яньчун. Метеорологическая лексика и фразеология в русском и китайском языках: лингвокультурологический аспект : Автореферат дис. ... кандидата филологических наук : / ЛюЯньчунь; - Уфа, 2012. - 26 с.
4. Полякова Н.В. Метеорологическая лексика селькупского и русского языков в сопоставительном аспекте // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 2016. 10 (175).
5. Эсенмадова А.Д. Лексико-семантические особенности метеорологической лексики туркменского языка // Психология, социология и педагогика. 2023. № 1 [Электронный ресурс]. URL: <https://psychology.snauka.ru/2023/01/8749> (дата обращения: 12.09.2024).
6. <https://pamiri.online/dict>, (дата обращения: 15.01.2025).
7. <http://marriam-webster.com> (дата обращения: 31.05.2025).

ТЕМАТИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ШУГНАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье на основе анализа богатого языкового материала шугнанского и английского языков проведена тематическая классификация метеорологической лексики исследуемых языков. Выявленные единицы данных двух разноструктурных языков характеризуются разными лексико-семантическими особенностями. Анализ показывает, что метеорологической лексике обоих языков характерно наличие синонимии, антонимии и безэквивалентной лексики. Автор констатирует тот факт, что наличие безэквивалентной лексики обусловлен различием географических и климатических зон распространения изучаемых языков.

Ключевые слова: тематико-семантическая классификация, метеорологическая лексика, шугнанский язык, географические условия, зональное распространение языка.

Сведения об авторе. Мусоева Аниса Икболиевна – докторант по специальности английского языка Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева. Адрес:

Республика Таджикистан, 736000, ГБАО, г.Хорог, ул. Н.Курбонасейн 12. Телефон (+992930440608). E-mail: musoeva1505@gmail.ru

THEMATIC-SEMANTIC CLASSIFICATION OF METEOROLOGICAL VOCABULARY IN THE SHUGHNI AND ENGLISH LANGUAGES

This article presents a thematic classification of meteorological vocabulary in Shughni and English, based on an analysis of rich linguistic material from both languages. The identified lexical items of these two structurally distinct languages exhibit different lexical-semantic characteristics. The analysis reveals that the meteorological vocabulary of both languages is characterized by the presence of synonymy, antonymy, and non-equivalent vocabulary. The author notes that the existence of non-equivalent vocabulary is due to the differing geographical and climatic zones in which these languages are spoken.

Keywords: thematic-semantic classification, meteorological vocabulary, Shughni language, geographical conditions, zonal distribution of the language.

Information about of author. Musoeva Anisa Iqbolshoevna - doctoral student of the specialty of English, Khorog State University named after M. Nazarshoev. Address: Republic of Tajikistan, 736000, GBAO, Khorog city, 12. N. Qurbonaseyn street. Phone number: (+992930440608) E-mail: musoeva1505@gmail.ru

ТАСНИФИ МАВЗӢЙ-МАӢНОӢИ ЛУГАТӢОИ СОӢАИ МЕТЕОРОЛОГИЯ ДАР ЗАБОНӢОИ ШУГӢНОӢИ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола дар асоси таҳлили маводи бойи забони шугнонӣ ва англисӣ таснифи мавзӯӣ ва семантикии лексикаи метеорологӣ дар ин ду забони аз ҷиҳати сохтор гузаронида шудааст. Таҳлилҳои муқоисавӣ нишон медиҳанд, ки воҳидҳои ин ду забони дорои хусусиятҳои мухталифи лексикӣ ва семантикӣ мебошанд. Муайян гардид, ки лексикаи метеорологӣ дар ҳар ду забон дорои хусусиятҳои лугавӣ яклухт, аз қабали синонимия, антонимия ва лексикаи бе эквивалент мебошад. Муаллиф таъкид бар он мекунад, ки мавҷудияти лексикаи бе эквивалент аслан ба минтақаҳои гуногуни географӣ ва иқлимӣ, ки дар онҳо ин забонҳо паҳн шудаанд, вобаста аст.

Калимаҳои калидӣ: таснифи мавзӯӣ-маъноӣ, лексикаи метеорологӣ, забони шугнонӣ, шароити географӣ, паҳншавии минтақавии забон.

Маълумот оид ба муаллиф. Мусоева Аниса Иқболшоевна – докторант аз рӯи ихтисоси забони англисии Донишгоҳи далатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. Суроға Ҷумҳурии Тоҷикистон, 736000, ВМКБ, шаҳри Хоруғ, кучаи Н.Курбонасейнов 12. Телефон (+992930440608). E-mail: musoeva1505@gmail.ru

УДК 821. 222. 8(Ш)

ФЕЪЛҲОИ ДЕСТРУКТИВӢ – ИНӢИКОСКУНАНДАИ РАЗМУ НАБАРД ДАР “ШОҲНОМА” - И ФИРДАВСӢ

Назаршоева Ч.Р.

Институту илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови

Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

“Шоҳнома”-и ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ на танҳо асари боҳашаматест, ки инъикоскунандаи таъриху фарҳанги бойи мардуми эронитабор аст, балки таҳлили амиқе аз табиати инсонӣ мебошад, ки дар он ду қувваи бузург (некию бадӣ), ба ибораи дигар нерӯҳои созандаю харобкунанда ҳамеша дар баробари ҳамдигар нақш мебозанд. «Шоҳнома» достони набард миёни некӣ ва бадӣ буда, қаҳрамонону ҷанговарони ин корзор ҳамеша дастбагиребонанд. Мисоли чунин набардҳо Кушта шудани Сиёмак бар дасти дев, Ҷанги Кова ва Заҳҳок, кинаҳои Манучеҳр бар Салму Тур, марги Сиёвуш аз фитнаи Судоба ва ғайра номбар кардан мумкин ҳаст, ки ҳамаи инҳо мавзӯҳои разму набардро фаро мегиранд. Ва тасаввуроти вучуддошта, ки ҳудои некӣ Аҳурамаздо ҳукмрони ҷаҳон асту руҳи бади Аҳриман ҳамеша ба ӯ муқобилат мекунад, аз оғози дoston ҳувайдо мегардад ва муборизаи ин ду қувва дар оғоз ба куштори Сиёмак - писари

подшоҳ Каюмарс оварда мерасонад. Баъдан, бисёр ҳодисаҳои фоҷиабори дигар низ рух медиҳанд, ки аз дасисаҳои Аҳриман сар задаанд. Ин қаҳрамонони манфии асар аксар вақт паҳлӯҳои торики табиати инсонро таҷассум карда, ифодакунандаву рамзи сифатҳои пасту разили қувваҳои баданд.

Чунин сюжети асосии ин шоҳкорӣ, албатта, замина барои ба таври фаровон истифода гардидани навъи феълҳои деструктивӣ (тахриб)-ро фароҳам оварда, мавқеашонро дар чунин контекст баланд мебардорад. Аз ин рӯ, дар мақолаи мазкур навъи феълҳои деструктивии яке аз дostonҳои ин асари безавол “Кушта шудани Сиёмак бар дасти дев” аз ҷиҳати мавқеи истифодабарӣ ва маъноӣ таҳти таҳлили баррасӣ қарор гирифтаанд.

Қайд бояд кунем, ки истилоҳи деструксия аз рӯи нуқтаи назари фалсафӣ – ахлоқӣ ва зебоипарастӣ маъноӣ манфии падидаҳои харобиовари воқеиятро ифода мекунад. Дар фарҳангҳо ва дигар қорҳои анҷомёфтаи марбут ба ин падида истилоҳи деструксия ба маъноӣ вайронкунӣ, нобудкунии сохти муқаррарии чизе омадааст [4, 5, 5, 135-145]. Мувофиқи тадқиқотҳои илмии муҳаққиқоне, ки ба пажӯҳиши ин мавзӯ саруқордоранд, деструксия дар воқеияти атрофамон ҳамчун яке аз намудҳои амал шинохта мешавад, ки инъикоси худро дар забон пайдо мекунад [1, 94]. Ҳар гуна амал дар забон тавассути феъл инъикос меёбад ва дар ин бобати ин масъала муҳаққиқон бар онанд, ки инҳо (феълҳои деструктивӣ – Ч.Н.) феълҳои гузаранда мебошанд, ки маъноӣ амали ҷисмониро ба объект равона мекунад. Вобаста ба ин объект тағйир меёбад, тамомияти сохтори он қисман ё пурра вайрон мешавад, ки дар натиҷа он наметавонад вазифаҳои қаблии ҳоси худро иҷро намояд. Феълҳои таъсири амали маҳруб ба объект одатан вазъиятеро ифода мекунад, ки дар он даҳлати субъекти ҷондор ба объекти ҷондор ё бечон дучор мешавад [3, 80].

Дар дostonи “Кушта шудани Сиёмак бар дасти дев” ин гурӯҳи феълҳо унсuri муҳимме мебошанд, ки барои инъикос кардани мавзӯҳои мураккаби ҷанг, бадӣ ва табиати инсонӣ ба қор бурда шуда, онҳо на танҳо барои тавсифи амалҳо, ҳамчунин барои таҳлили амиқи масъалаҳои ахлоқӣ, ки дар ҷаҳони имрӯза низ аҳамиятдоранд, хизмат мекунад. Ба ибораи дигар дар ин дoston, ки мавзӯи ҷангу набард, разму хиёнат, бадҳоҳӣ ва бадбиниро фаро мегирад, ин феълҳо воситаи муҳим барои эҷод кардан ва баёну изҳори эҳсосоти шиддатноку тезу тунд мебошанд. Сюжети дорoi набард миёни некиву бадӣ, албатта, тасвиркунандаи амалҳои харобиовар, низоъҳо, ҷангҳо ва ранҷу азобҳои инсонӣ аст ва аз ин рӯ, дар бисёр ҳолатҳо феълҳои деструктивӣ бо мавзӯҳои хиёнат, талафот, интиқомгирӣ, нестиву фано ва ғ. алоқамандӣ дошта, инъикоскунандаи ҷанбаи фоҷиабори бисёр воқеаҳои дoston мебошанд.

Аз ҳуди унвони ин қисмати дoston пайгирӣ кардан мумкин аст, ки дар он ҳодисаи марғу куштор дар натиҷаи ҳарбу зарб, бадбинӣ, кинагирӣ ба миён меояд ва бешубҳа, феълҳои зиёде барои инъикоси ин гуна вазъиятҳои дар дoston дарҷгардида ба қор бурда шудаанд.

Падидаи марғ, ё аз ҳаёт маҳрум шудан як ҳолати деструктивӣ мебошад, ки дар он сохтор ва функцияҳои ҳаётӣ комилан вайрон мешаванд ва ин ҳолат чи ба вазъи физикӣ ва чи ба вазъи равонӣ иҷтимоӣ таъсир мерасонад. Чуноне ки дар байти:

Пазира шуда девро ҷангҷӯй,

Сипахро чу рӯй андаромад ба рӯй [8,47]

феъли *рӯ ба рӯ андаромадан* маъноӣ бо қувваи аҳриманӣ, яъне лашкари дев рӯ ба рӯ омадани Сиёмак бо сипоҳашро дорад, ки амали деструктивии дар заминаи муноқиша ё бархӯрди ин ду сипоҳро ифода мекунад. Ин мулоқот, ё рӯ ба рӯ шудан дар контексти ин дoston бархӯрди мустақим, муқовимати байни ду тараф ва тағйироти манфии вазъиятро ифода мекунад. Агар ба мафҳуми пурраи байт тавачҷуҳ намоем, дар он низоъ ва муқовимати ду қувваи муқобил бараъло намоем аст, ки дар сурати ворид шудан ба муноқиша хонанда ду тарафи тағйиротро интизор аст. Яъне ин тағйирот метавонад ҳам амали харобиовар ва ҳам созандаро ба вучуд оварад, вале дар ҳар сурат ҷангу муноқиша

ба он оварда мерасонад, ки, чунин бархӯрдо аксар вақт ба талафот, ранҷу азоб ё нобудшавӣ оварда мерасонанд. Аз ин рӯ феъли *рӯй андаромад ба рӯй*-ро дар ин контекст ҳамчун рамзи бархӯрди харобиовар тафсир мекунем.

Дар байти дигари ин достон:

Сиёмак биёмад бараҳнатано,

Баровехт бо пури Оҳармано! [8,47]

таваччуҳ ба феъли *баровехт* мекунем, ки дар фарҳанг маънои дувуми он «ба ҳам дарафтодан, часпу ҷидол кардан, афтударафт кардан» [6, 143] буда, дар байти мазкур низ ҳамин маъноро ифода мекунад. Феъли *баровехтан* дар байти оварда ҳамчун амали харобиовар (деструктивӣ), ки бо низоъ ва хусумат алоқаманд аст, тафсир карда мешавад ва дар ин байт на танҳо бархӯрди ҷисмонӣ, балки таъсири пуршиддати эҳсосотӣ ва равонии ҳар ду тарафи муқобилро дар назар дорад. Ин фикрамонро бо он асоснок мекунем, ки дарафтодани ду қувваи муқобил ба ҳамдигар минбаъд низ боиси бадтар шудани муносибатҳои онҳо шуда, ба вучуд овардани оқибатҳои манфиро таъкид мекунад. Ҳамчунин оқибати ин набарду афтударафт бешубҳа, ба нобудшавии ҷисмонии ҷанговарони достон оварда мерасонад. Ва ин мазмуни харобовар дар байтҳои баъдинаи достон:

Бизад ҷанг ворона деви сиёҳ,

Дуто андаровард болои шоҳ.

Фиканд он тани шоҳбачча ба хок,

Ба ҷангол кардаш ҷигаргоҳ ҷок.

Сиёмак ба дасти ҷунон зиштдеҳ

Табаҳ гашту монд анҷуман беҳидеҳ [2, 47].

тавассути феълҳои *андаровард*, *фиканд* ва *табаҳ гашт* инъикос гардидааст.

Дар байти аввал феълҳои *бизад ҷанг* ва *андаровард* ба ҳамдигар саҳт иртибот дошта, калимаи ворона ҳар дуяшон хусусияти деструктивиро доро ҳастанд. Ин амали деструктивӣ дар он зоҳир мегардад, ки маҳз тавассути найзаҳое, ки деви сиёҳ майдони ҳарбро сарозер кард, дутои онҳо ба тани шоҳбачча расиданд ва тамомияти вучуд ва ҳаёти қаҳрамони достонро нобуд кард.

Байти дувум низ бар ин маъно асос ёфта, феъли *фикандан* амали деструктивиро касб кардааст, ки маънои ғалтондан, аз по андохтан, ба замин задан [6, 93]-ро ифода мекунад, мазмуни ҷисми тирхӯрдаи шоҳбаччаро ба замин афтиданро дар достон баён мекунад. Аз ин байт ҳам муайян мегардад, ки феъли *фикандан ба замин* хусусияти харобиовари муҳорибаро таъкид мекунад, яъне ин набард боиси аз даст додани қувват, ҷисм ва ҳаёти шоҳбачча мегардад.

Феъли таркибии *кардаш ҷигаргоҳ ҷок* низ ҷанбаи деструктивӣ дорад ва амали боз ҳам ваҳшатангезтару даҳшатоварро нишон медиҳад, ки тавассути ҷанголҳояш деви сиёҳ сини Сиёмакро ҷок мекунад. Ҳар дуи феъли дар байт омада маънои таҳриби зӯроварӣ, таҳқир ва нобудшавии ниҳонии ҷисмонӣ ва руҳии қаҳрамони асарро ифода мекунанд. Ҳамзамон, дар байти охири абёти мазкур феъли *табаҳ гаштан* низ маънои нобуд шудан [7, 287]-ро ифода карда, нуктаи кулминатсионии пурра нобуд шудани як ҳолати физикиро инъикос мекунад, ки дар маҳрум гаштани шоҳбачча аз ҳаётро далолат мекунад. Ҷанбаи деструктивӣ доштани ҳамаи феълҳои таҳлилгардидаро маҳз ҳамин феъли охири тақвият мебахшад.

Дар байтҳои минбаъда така бар феълҳои *зору гирён шудан* ва бар оташ *бирён шудан* байтҳо мазмуни деструктивии азоби руҳиву эҳсосотӣ ва дарду аламро касб кардаанд, ки талафоти шоҳбачча фазои ғаму андухро дар байни сипоҳиён ва баҳусус барои падараш ба вучуд овардааст, яъне марғи писар боиси аз байн рафтани осудагиву оромии руҳӣ мегардад, ки боз ҳам вазнинии эҳсосӣ ва оқибатҳои харобиовари ин талафотро таъкид мекунанд. Феълҳои мазкур ба байт мазмуни деструктивии на танҳо ҷисмонӣ, балки таҳриби эҳсосотино, ки бо аз даст додани шахси наздик алоқаманд аст,

зам мекунад. Илова бар ин, феълӣ таркибии *бирён шудан* дар байти мазкур маъноӣ маҷозиро ифода мекунад, ки дар лаҳзаӣ дар оташи ғаму андуҳ аз талаф додани шоҳбачча бирён шудани наздиконаш айён мегардад.

Ҳамин тариқ, феълҳои дар достони мазкур ва дар дигар достонҳои «Шоҳнома», ки мазмуни ҷангу набардро касб мекунад, корбаст шудаанд, бештар амалҳои харобиовари нобудшавию талафот, ғаму андуҳ, вайрон шудани муносибатҳо, кинагирӣ ва ғайраро инъикос карда, ҷанбаҳои мухталифи таҳриби ҳам ҷисмонӣ, ҳам ахлоқӣ ва ҳам ҳиссию таъкид мекунад. Аз таҳлили байтҳо бармеояд, ки амали деструктивӣ метавонад ҳам ба объектҳои моддӣ ва ҳам ба мафҳумҳои ғайримоддӣ дахл дошта бошад, ки барои таҳқиқи таҳлил онро ба як мавзӯи бисёрҷанба ва мураккаб мубаддал месозад.

Хулоса, феълҳои деструктивӣ (таҳриб) як ҳавзаӣ ҷолиб ва ояндадори таҳқиқоти забоншиносӣ мебошад ва имкон медиҳад, ки ҷанбаҳои гуногуни амалкарди забонро муайян кунем ва дар баробари ин феълҳои мазкур ба дарки амиқтари тасвири забонии ҷаҳон кӯмак мекунад. Таҳқиқи ин навъи феълҳо аз ҷиҳати инъикос гардидани иртиботи забон бо хусусиятҳои дарки соҳибони забон аз амалҳои таҳрибкунанда ва нақши ин феълҳо дар ташаккули критерияҳои деструктивӣ дар забон муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Мидоян М.А. Семантические особенности деструктивных глаголов в русском и армянском языках// Инновационная наука, № 7-8, 2018. - с. 94.
2. Назаршоева Ч. Феълҳои деструктивӣ: маъноӣ семантикӣ ва табақабандӣ (дар асоси феълҳои забони шуғнонӣ). – С.-47
3. Нахарчаева Г.Л. Лексическая сочетаемость деструктивных глаголов хантыйского языка (на материале шурышкарского диалекта// Вестник угроведения. - № 3 (14). -2013. - С. 79-82.
4. Скребцова Т.Г. Семантика глаголов физического действия в русском языке: дисс... канд. филол. наук / Татьяна Георгиевна Скребцова. - С. - Пб., 1996. - 223 с.
5. Фаткуллина Ф.Г. Концепт деструкция и способы его представления в русском языке / Ф.Г. Фаткуллина // Вестник РУДН, серия Русский и иностранные языки и методика их преподавания. - 2010. – 3. - С. 57-65
6. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд), ҷ. 1. – Машҳад-Душанбе: Ксероксленд, 2008. – 950 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд), ҷ. 2. – Машҳад-Душанбе: Ксероксленд, 2008. – 945 с.
8. Фирдавсӣ А. Шоҳнома. ҷ.1. – Душанбе: Адиб, 2007. - 480 с.

ФЕЪЛҶОИ ДЕСТРУКТИВӢ – ИНЪИКОСКУНАНДАИ РАЗМУ НАБАРД ДАР “ШОҶНОМА” - И ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур феълҳо, ки дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ хусусияти деструктивиро касб кардаанд, дар достони “Қушта шудани Сиёмак бар дасти дев” баррасӣ карда мешаванд. Дар мисоли феълҳои дар байтҳои достон дарҷ гардида, ки мавзӯҳои ҷангу набард ва зӯрвариро инъикос мекунад, нишон дода мешавад, ки тавассути тасвирҳои равишани харобкорӣ ва ранҷ феълҳои мазкур фоҷиаи тақдирӣ инсонро дар шароити низоъ тасвиру таъкид мекунад. Таҳлилҳоямон ба маъноӣ лексикӣ ва шиддати эҳсосоти феълҳои хусусияти деструктивӣ дошта така карда, ҳамчунин ба нақши онҳо дар ташаккули дарки умумии разму набард дар асар тamarкуз менамояд.

Ҳамчунин нишон дода мешавад, ки бар асари корбурди ҷунин феълҳо забони “Шоҳнома” ҳамчун воситаи пурқувват барои интиқоли (расондани) хотираи таърихӣ ва арзишҳои фарҳангии марбут ба ҷангу набардҳои таърихӣ хизмат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: *феълҳои деструктивӣ, разму набард, қуштан, ғаму андуҳ, талафот, контекст, маъноӣ лексикӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назаршоева Ч.Р. – Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ, номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи забонҳои помирӣ, мудири шуъбаи забонҳои помирӣ. Нишонӣ: 736000, ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи У. Холдоров 4. Тел.: (+992) 93 526 1982; E-mail: chilla1982@mail.ru

ДЕСТРУКТИВНЫЕ ГЛАГОЛЫ ОТРАЖАЮЩИЕ БИТВУ И СРАЖЕНИЕ В «ШАХНАМЕ» ФИРДАВСИ

В данной статье анализируются глаголы, которые приобрели деструктивный характер в "Шахнаме" Фирдоуси, в частности, в рассказе "Кушта шудани Сиёмак бар дасти дев". На примере глаголов в стихах рассказа, которые отражают темы войны, сражений и насилия показано, что посредством ярких образов разрушения и страданий эти глаголы изображают и подчеркивают трагедию судьбы человека в условиях конфликта. Наш анализ основывается на лексическом значении и эмоциональной нагрузке деструктивных глаголов, а также акцентирует внимание на их значении в формировании общего восприятия движения и борьбы в тексте. Кроме того, показано, что использование таких глаголов делает язык "Шахнаме" мощным инструментом для передачи исторической памяти и культурных ценностей, связанных с историческими войнами и сражениями.

Ключевые слова: деструктивные глаголы, сражение и борьба, убийство, горе, потеря, контекст, лексическое значение.

Сведения об авторе: Назаршоева Ч.Р. – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела памирских языков, заведующий отделом памирских языков. Адрес: 736000, ГБАО, г. Хоруг, улица У.Холдорова 4. Тел.: (+992) 93 526 1982; E-mail: chilla1982@mail.ru

DESTRUCTIVE VERBS - REFLECTING THE BATTLE IN FIRDAVSI'S SHAHNAMEH

This article analyzes the verbs that have acquired a destructive character in Firdowsi's Shahnameh, in particular, in the story "Kushta shudani Siemak bar dusty dev". Using the example of verbs in the verses of the story, which reflect the themes of war, battles and violence, it is shown that through vivid images of destruction and suffering, these verbs depict and emphasize the tragedy of human fate in conflict. Our analysis is based on the lexical meaning and emotional load of destructive verbs, and also focuses on their importance in shaping the overall perception of movement and struggle in the text. In addition, it is shown that the use of such verbs makes the Shahnameh language a powerful tool for transmitting historical memory and cultural values related to historical wars and battles.

Keywords: destructive verbs, battle and struggle, murder, grief, loss, context, lexical meaning.

About author: Nazarchoeva Ch.R. – Institute of Humanitarian Sciences named of B.Iskandarov of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Pamir Languages Address: U. Kholdorov Street, 4. Khorog, GBAO, 736000. Phone: (+992) 93 526 1982; E-mail: chilla1982@mail.ru

УДК: 821.512.1-1.09

МАВЗУИ ИШҚ ДАР ШЕЪРИ ШАВКАТИ БУХОРОЙ Наимзода Қ.Қ.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Адабиёти форсу тоҷик дар масири таърихи беш аз ҳазорсолаи мавҷудияти ҳеш ба ҳар роҳу васила такмил ёфта, баробари хидматгузорӣ дар рушди ахлоку маънавиёти ҷомеа, эҳсоси зебоишиносӣ ва ташаккули маърифати бадеии мардум, ҳифзи суннатҳои фарҳангӣ, бештар аз ҳама, дар бою ғани гардидани забони тоҷикӣ саҳми чашмгире гузоштааст.

Дар асоси шаҳодати сарчашмаҳои адабӣ ва маълумоти тазкиранигорон, Шавкати Бухорой ҳамчун шоири тавоно ва намояндаи маъруфи сабки тоза ё сабки ҳиндӣ ҳанӯз дар айёми зиндагиаш шуҳрати зиёд пайдо карда, ашъораш дар ҳамон давра интишор ва мавриди тавачҷуҳу эътирофи суханварону суханшиносони нуктасанҷ ва дӯстдорони назм қарор мегирад.

Устод Айнӣ ҳам дар бораи ин сабки тоза суҳан ронда дар Осиёи Миена ва Эрон паҳн шудани онро тавассути шоирон Фасеҳӣ, Урфии Шерозӣ, Назирӣ, Нозим, Соиб, Калим, Носиралӣ ва дигарон медонад ва таъкид мекунад, ки «Намояндагони ин сабк Соиб, Шавкати Бухорӣ, Носиралии Сарҳиндӣ, Нозими Ҳиротӣ буданд, ки ашъори онон мавриди пайравӣ ва тақлид қарор гирифта буд» [1, с. 108].

Шавкат дар замоне мезист, ки шоирони сабки ҳиндӣ махсусан, Соиби Табрезӣ пайравони зиёд пайдо карда буд. Ғуломалихони Озод дар таъкираи худ нақл мекунад, ки Шавкат завқи шоирӣ дошт ва дар ҷавонӣ ашъоре дар пайравии Соиб месурӯд: «...Ва дар он айём каломи Мирзо Соиб дар он диёр (Мовароуннаҳр) тоза ривоч ёфт. Шавкат, ки табъаш мавзун афтада буд, ба истимои он ашъор ҳаззе бармедошт ва худ ҳам гоҳе нақди суҳан аз киссаи табъ берун меовард ва «Нозук» таҳаллуси худ сохта буд» [3, с. 281].

Адабиётшинос Нуралӣ Нурзод дар мақолаи «Мақтаби пайравони Бедил ва мароҳили таҳаввули сабки ҳиндӣ дар адабиёти форсии фарорӯдон» Шавкатро аз нахустин шоироне меҳисобад, ки вижагиҳои сабки ҳиндиро дар ашъораш корбурд намудааст. Ӯ таъкид меорад, ки «Шавкати Бухорӣ аз нахустин суҳанварони муътабари Фарорӯдон аст, ки ҳанӯз ба авҷи худ нарасида, вижагиҳои сабки ҳиндиро дар ашъораш таҷаллий бахшид» [4, с. 364].

Ашъори ба мавзуи ҷовидонии ишқу муҳаббат сурудаи шоир фарогири ду ҷанбаи эҳсоси ошиқонаи ӯст: яке тараннуми ишқи дунявӣ ва дигаре шукргузориву ситоиши муҳаббати Зоти азали, ки асосан афкори ирфонии адибро таҷассум кардаанд.

Ҳамин тавр дар ғазал диққати шоирро асосан мавзӯҳои ҳаётӣ, ҳасби ҳол ва масъалаҳои ахлоқиву ирфонӣ ҷалб кардаанд. Вале ин чунин маънӣ надорад, ки умуман дар ғазалиёти ин шоир мавзуи ишқ мавқеи худро тамоман аз даст дода бошад. Дар девони ӯ ғазалҳои ишқӣ, яъне саросар ё бештар ба ин мавзӯ бахшидашуда низ кам нестанд, ки дар ниҳояти равоӣ ва табиият гуфта шуда, аз табъи саршори муаллиф шаҳодат медиҳанд.

Дар тамоми ғазалҳои ишқиву ғайриишқии Шавкат осоре аз диққати фикр, ҳаёлбофӣ, мазмунсозӣ, ҳаллоқияти маонии тоза ва аз ин равшана партав бахшидани ҳунари шоирӣ ӯ дар қолиби таркибот ва ибораҳои ҷадид, ки хоси ашъори шоирони равияи душвори услубии назми он давр буданд, ба назар мерасад. Шоир хосса эҳсосоти ошиқонаи худро ба тарзи самимӣ ва табиӣ ифода намуда, латофат ва таровати суҳанро таъмин кардааст. Ғазалҳои ишқии Шавкат рӯҳи тарабангез ва ҳаётдӯстона дошта, ба хонанда шодию фараҳ мебахшанд. Шоир дар байти ғазале тааллуқи худро ба айшу тараби зиндагӣ чунин ифода намудааст:

Ҳаваси лоларуҳон аст ба дил Шавкатро,

Мумро фикри ҳамоғӯшӣ шарарҳо шудан аст [5, с. 107].

Дар қанори ин гуфта маълум мегардад, ки Шавкат дар ғазалсарой танҳо шоири чиратабӯ тавоно бар суҳан набуда, балки чеҳраи мавҷуде ишқварзида ва ошно ба рамузи ишқ аст, ки аз мазоёни он бархурдор шуда ва аз ранҷову маҳрумиятҳои ҳамроҳ бо он бенасиб намондааст, ин таассурот аз ғазалиёти ӯ мутасаллий аст ва ин маънӣ дар абёти бисёре аз вай намудор аст.

Воқеан, ишқ мавзуи ҷовидонаи адабиёт буд, ҳаст ва мемонад, зеро ба гуфти адабиётшиноси шинохта Аълоҳон Афсаҳзод: «Мавзуи ишқ, ки меҳвари асосии ғазал буд, барои тамоми табақаҳои ҷомеа мафҳум, эҳсосшаванда ва гуворо буда, пайванди лаҳзаҳои хушу хуррами зиндагӣ, тараннуми эҳсоси муқтадир, баёни сӯзу алами ошиқ, дар ҳаҷру фиरोқ ва номади муҳаббатро ифода мекунад. Васфи зебоиҳои табиат, аз қабилӣ дамидани субҳ, вазидани насим, сабзаи лаби ҷӯ, тавсифи абри найсону борони баҳор ва ниҳоят тарзи монолог ва ё муқоламаи ошиқона будани аксарияти қуллии ғазалҳо, эҳсоси ботинӣ ва ғавомизи рӯҳонии касро барангезонида, онро ба завқи ҳар фарде созгор мегардонад...» [2, с. 282].

Дар бештари мавридҳо Шавкати Бухорӣ низ чунин андешаҳоро бо мавзӯҳои

ишқӣ ҳамроҳ баён месозад ва ба ин васила ба ошиқон панд медиҳад, яъне ашъори ошиқонаи Шавкат ба воқеияти муҳит бастагӣ дорад. Шоир дар ин гуна шеърхояш ҳангоми баёни аҳволу руҳияи мухталифи қаҳрамони лириқӣ ҳатман дар чанд байт аз авзои замони бемурувват, носозгории муҳит низ шикоят мекунад. Ин маънӣ дар ин ғазали ишқии зерин чунин баён шудааст:

Кард хусни гулрухон комил дили девонаро,
Партави шамъ оташи манзил бувад парвонаро.
Нест соҳибхонаи мо ғофил аз меҳмони худ,
Аз нигоҳи мизбон бошад ҳаво ин хонаро...
Нарм кун дилро, фиреби неъматӣ алвон маҳӯр,
Орд кун дар осиеё нони пухт ин доноро [5, с 216].

Дар ғазали боло асосан мавзуи ишқ дар як байт баён шуда, «ишқ»-ро ҳолатҳое аз зиндагӣ дар миён гирифтааст ва абёти дигар (ба чуз матлаъ) баёнгари масоили иҷтимоист, ки дар назари хонанда олами маънавии шоирро муаррифӣ месозанд. Шоир таъкид месозад, ки зебӣ омили фараҳи дил ва нури шамъ боиси нурбахшии қошонаи парвона аст. Сахтиҳои айём садди роҳи наҷоти шоир аз ин муҳит гаштааст ва ӯ маҷбур аст дар ин роҳ аз худ гузарад. Яъне ноҳамвориҳои ҳаёт боиси хушёршавиҳои инсонҳои оқил мегардад ва ин ба он монанд аст, ки донани гандум баъди аз осие гузаштан ба мақсад мерасад. Шавкат низ рӯйдодҳои замонаро бо дидаи ботин мебинад ва дидаи зоҳирро воситае меҳисобад, ки тавассути он ба олами воқеӣ сару қор гирад. Ҳақу ботил, хубу бад, рӯсту дурӯғ, зиёновару беziён, раво ё нораво будани онро бояд дидаи ботин қазоват бикунанд:

Ба нури дил фурӯғи моҳу хуршед андаке бошад,
Барои чашми ботин чашми зоҳир айнаке бошад.
Бувад соҳибдилонро баҳра аз огоҳии ғафлат,
Ба болидан баданро хубу бедорӣ яке бошад [5, с 304].

Шавкат дар ғазали зерин баён медорад, ки гоҳе аз содагӣ миёни дӯсту душман тафоуте нагузошта ба хотири имтиёзе ба онҳо рӯ овардам, вале хато кардам, аз ин рӯ нигоҳи пурғаразро пешрави мардум набояд кард, зеро дар хонаи оина чӣ қадар одамон агар қадам зананд ҳам, он садое надорад. Ба ҳамин монанд дар ин ғазал намунаҳои сершуморе паёпай оварда мешавад, ки андешаи муҳокимашавандаро, яъне фикри асосии шоирро тақвият мебахшанд:

Надорам имтиёз аз содагӣ аз дӯст душманро,
Чароғи қорвон кардам тасаввур чашми роҳзанро
Қасе оғаҳ зи рафтори сабуқрӯхон намегардад,
Садои по набошад хонаи оина рафтавро [5, с 114].

Метавон гуфт, ки чунин андешаҳои шоир ба воситаи ақидаҳои пандуахлоқии адиб мавриди арзёбӣ қарор гирифтаанд:

Баҳти бад хоҳад зи душман хуни мо,
Теғи мо бас толеи вожгуни мо.
Офтоби хоксорӣ гаштаем,
Нақши по кавқаб, замин гардуни мо [5, с 91].

Шавкати Бухороӣ дар порчаи ғазали зерини хеш панд медиҳад, ки сирри дилро набояд ба ҳар кас баён кард ва ба хотири тамаъ гиреҳи лабҳо набояд кушод, байни ториқии шабу равшанӣ пайдо намудани аҳтарон ба мисли аз тирабахтӣ равшан гардидани чароғи аҳли дил аст. Аз ин рӯ, дар чунин муҳит хомӯш будан авлотар аст:

Ба ҳар кас во макун, банд аз забони арзи матлабҳо,
Ба дандони тамаъ зинҳор макшо уқдаи лабҳо.
Сияҳбахтӣ чароғи аҳли дилро мекунад равшан,
Зи мушки судои шаб тоза гардад доғи кавқабҳо.

Кунад файзи хамӯшӣ соҳиби девон суханварро,
Ба ҳам ояд ду мисраъ, чун ба ҳам меоварад лабҳо [5, с 150].

Тавре қаблан зикр гардид шоир дар ашъораш дар заминаи мавзӯҳои чанбаҳои иҷтимоидошта, аз қабилӣ ноадолатӣҳои рӯзгор, шебу фарозҳои олам, печидаҳои дунёи моддӣ, мавзӯҳои ишқӣ ва ошӯбҳои қалбии инсон, шӯру валвалаҳои ботинӣ, эҳсосоти нозуки одамӣ ва ғайраро баён кардааст. Новобаста аз ин, ашъори Шавкат пур аз тасвиrotи муъҷаз ва шигифтангезу эҳсоси дилпазири ошиқона мебошанд ва чи хеле ки зикр гардид, ҳам ишқӣ инсонӣю заминӣ ва ҳам ишқӣ илоҳӣю осмониро фаро гирифтаанд. Чунончи:

Шер рам мекунад аз шӯриши девонаи ишқ,
Дидаи дев бувад шамъи парихонаи ишқ.
Беҳудиҳо чу балад гашт, раҳат кӯтоҳ аст,
То сари дор бувад лағзиши мастонаи ишқ.
Куфру ислом дар ин роҳ ду нақши қадам аст,
Каъба сангест зи девори санамхонаи ишқ...
Паи гумкарда раҳи хонаи хешӣ, Шавкат,
Беҳабар бурд маро то ба дари хонаи ишқ [5, с 103].

Чои дигар Шавкат таъкид медорад, ишқ гавҳари муқаррам аст ва қадру қиммати онро бояд донем:

Гиромӣ гавҳари ишқ аст, қадру қиматаш машкан,
Дили ошиқ, ки пайдо кам шавад, бисёр гум гардад [5, с 31].

Шаробу ишқ чузъе марбут ба ҳаманд, агар шароб набошад ишқ нест ва агар ишқ набошад шеър кучост? Ба қавле шаробу ишқ яке қатраи чапи чашми Худо ва дигаре қатраи чашми ростӣ юст, яке дар дили табиат афтода ва дигаре дар дили инсон.

Дур аз лаби ту май ранги шикастаҳолист,
Бе хандаат ба соғар чои шароб холист [5, с 274].

Аз нигоҳи Шавкат, ҳамин ишқу муҳаббат аст, ки инсонро саропо дигар карда, комил месозад ва мисли оҳанрубо моро ба сӯи хеш мекашад:

Муҳаббат мекашад моро ба сӯи хеш, пиндорӣ,
Ки кӯҳи Бесутун оҳанрубо шуд тешаи моро [5, с 43].

Ишқ аз назари шоир кори саҳл нест ва набояд аҳли ҳавас ба он омезанд, зеро ишқ синаи софу қалби пуроташ ва чашми аз неъматҳои дунёи серро меҳаҳад. Дунёталабон ва булҳавасон ҳаргиз сазовори ишқ нестанд:

Саҳл мегиранд кори ишқро аҳли ҳавас,
Дар назар наздик бошад роҳи дур аз роҳи дур [5, с 61].

Азму суботи ошиқ дар роҳи муҳаббат нокостанист ва оташи ишқ пайваста синаашро фурӯзон медорад, ӯ ба ҳар пешомад омода аст. Аз ин рӯ, чое дар ғазалаш таъкид медорад:

Кори осон набувад ишқ, аз он доман каш,
Шарараш дона бувад, даст аз ин хирман каш [5, с 149].

Дар байти дигари ғазали худ шоир ибронд медорад, ки на ҳар ошиқ тоқати чашидани шароби ишқро дорад, зеро ишқ инсонро дар ҳолати ғайри муқаррарӣ қарор медиҳад. Дар мисраи дуҷуми байти зерин шоир дигаргуншавии аҳволи ошиқро дар мулоқот бо маъшук хеле зебо бо таъбири “сӯхтани ранг” баён намудааст:

Шароби оташини ишқро тоқат кӣ меорад?
Ба рӯҳ аз гармии кайфияти ӯ ранг месӯзад [5, с 322].

Ошиқе, ки Шавкат дар ашъори худ тасвир мекунад, шахсест, ки аз сӯхтан худро нав месозад, яъне барои шинохтани некию бадӣ ва дарёфти асолати худ ишқро марҳалаи шинохти худ қарор додааст:

Кори ошиқ сӯхтан бошад ба ҳар чое, ки ҳаст,
Шамъ аз кофури дил сардӣ намедонад, ки чист [5, с 147].

Муҳаққиқи осори Чоми А.Афсаҳзод дар бораи мақоми ишқ дар шеъри классикӣ

мегӯяд: “Ғазали классикӣ қолиби шеъри ишқӣ буда, асосан тавсифи хусни расои маъшуқа, дарду дармони муҳаббат ва эҳсосу эҳтиросоти дигари маҳбубро мунъакис месозад” [2, с.283]. Воқеан, ғазал дар эҷодиёти Шавкат таҷассумкунандаи ишқу ирфон буда, шоир дар ин гуна ғазалҳои худ аз шӯру исёни ишқ сухан оғоз мекунад ва ҳассостарин авотифи дили ошиқро, ки саршори шарбати висол аст, қаламдод мекунад ва саранҷом таззоди ақлу ишқро мавриди баҳс қарор дода, эътироф менамояд, ки манзили ишқ аз дараҷаи идроки ақлу хирад болотар аст, бинобар ин наметавонад, ки ақл ба ишқ баробар шавад:

Зури касе ба зури муҳаббат намерасад,
Молидааст ишқ сари осмон ба хок [5, с 118].

Тасвирҳои санъаткоронаи Шавкат дар васфи хусну ҷамоли маъшуқа, ҳамчун гувоҳи қамоли маҳорати шоирии ӯ аз заминаи воқеӣ ва ишқӣ заминии инсонӣ дур нестанд. Маъниофаринӣ ва хиёлбандӣ дар ҳар ғазали шоир эҳсос мегардад, ки аз вежагиҳои хоси лирика ишқии ӯст:

Хушо шабе, ки бигирӣ зи лолаи боғе,
Ба каф чароғ суроғи фатилаи доғе.
Касе, ки зулф ба рӯи ту дид мегӯяд,
Фитодааст ба рухсори гул пари зоғе.
Ҳазор ранг гули фикр аз ӯ тавон дидан,
Бувад ба дидаи мо хор рахнаи боғе [5, с 81].

Таъбиру ибораҳое, ки Шавкат зимни баёни афкори хеш ба қор мебарад, дар танҳои оммафаҳму оддианд, вале онҳо дар матн баъзан моҳиятан мураккабу мушқилфаҳмтар мешаванд. Масалан дар ин байти Шавкат дар назари аввал қалима ва ё ибори душворфаҳме нест, яъне дарки маъноӣ ҳамаи қалимаҳо аз нигоҳи маънии луғавӣ ҳеҷ мушкилие надоранд:

Карда наззораи рӯи ту зи бас ҳайронам,
Оби оина ба доман чакад аз миҷгонам [5, с 248].

Аммо мазмуни байт то андозае барои баён душворӣ пеш меорад, зеро қалимаҳо дар матн ба худ ҷилваҳои гуногуни маъноӣ гирифтаанд. Танҳо дар сурати андеша метавон дарёфт, ки ин ҷо мақсад ҳичрон аст ва наззораи рӯ қардан ифодаи ҳайрон буданро баён медорад, ки киноя аз ба ёд овардани чехраи маҳбуба аст. Ибори оби оина қақидан ба домон аз миҷгон нола аз фироқу ҳичрони ӯст, илова бар ин, оби оина баёнғари сӯзиши дил, бамиҷгон омадани ашқ бошад, нишони ҳузну ғусса ва нола буда, ба домон афтодани он маъноӣ бенатича, бесамар аҷом ёфтани қори ошиқро дорад.

Лирикаи ишқии Шавкат бо афкори иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва ҳолияи ӯ пайванди мустақаме доранд ва ҷунин андешаҳо зимни маъноҳои ишқӣ баён ёфтаанд, ки ин хусусият танҳо хоси ашъори Шавкат набуда, аз суннатҳои адабиёти классикии форсу тоҷик аст ва дар эҷоди бештари шоирони пайраи сабки ҳиндӣ мушоҳида қарда мешавад. Оҳангҳои иҷтимоӣ ва шиквой, ки дар қолаби ғазали пурра ё абёти ҷудогонаи шоир зӯҳур намудаанд, ифодағари андешаҳои мусбати шоиранд ва ағар ғазалиёт ҷавҳари осори ӯро ташкил кунанд, пас меҳвари ин осорро андешаю афкори иҷтимоӣ, ҳоли ва ахлоқии шоир фаро гирифтаанд, яъне дар осори Шавкат дар баробари ғазалҳое, ки сӯзу гудози ишқро ифода мекунанд, инҷунин ғазалҳое низ ба мушоҳида мерасанд, ки дар онҳо мавзоти ахлоқӣ, иҷтимоӣ, хушғузaronии вақт ва фикрҳои озодандешонаи шоир таҷассум ёфта, тамоми унсурҳои лузуми ғазал ба монанди хусни матлаъ, таҳаллусу мақтаъ, таъбирҳои бадеъ, ироаи таркибҳои тоза, қорбурди ҳунармандонаи саноеи адабӣ, суварӣ ҳаёл, тафаккуру таҳайюл ва образҳои шоирона риоя шудааст.

Ба ин маънӣ Шавкат аз шоиронест, ки баёни афқору ақоиди иҷтимоӣ, ҳоли ва шиквоиро дар қолаби шеърии ғазал ташаккул дода, ин суннати адабро тавсеаи бештаре бахшидааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ С. Мирзо Абдулқодири Бедил. - Сталинобод, Нашрдавтоҷик, 1957, с. 108.
2. Аълоҳон Афсаҳзод. Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ-адиб ва мутафаккири номӣ. - Душанбе: Адиб, 2014.- 461с.
3. Ғуломалихони Озод. Хизонаи омира, Чопи Конпур (Ҳиндустон).- 1900. с. 281.
4. Нуров Н. Поэтикаи ғазалиёти Мирзо Абдулқодири Бедил. –Хучанд: Ношир, 2020. - 448с.
5. Шавкати Бухорой.Девони Ашъор. Матни илмию интиқодӣ бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Ҷобулқо Додалишоев. – Душанбе, 1987. – 458 сах.

МАВЗУИ ИШҚ ДАР ШЕЪРИ ШАВКАТИ БУХОРОЙ

Дар мақола сухан дар бораи тасвири мавзуи ишқ дар ғазалиёти яке аз намояндагони адабиёти асрҳои XVII форс - тоҷик Шавкати Бухорой меравад. Муаллифи мақола кӯшиши намудааст, ки маҳорату истеъдоди суханофарии шоирро дар тасвири мавзуи абадии ишқ нишон диҳад.

Калидвожа: адабиёт, сарчаиша, шеър, ғазал, ишқ, Шавкат, байт, адабиётшинос, сабки ҳиндӣ, таърих.

Маълумот дар бораи муаллиф: Наимзода Қудратулло Қаҳҳор, номзади илмҳои филологӣ, доцент кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 93-158-25-84.

ТЕМА ЛЮБВИ В ПОЭЗИИ ШАВКАТА БУХАРИ

В статье речь идет об изображении темы любви в газели одного из представителей персидско - таджикской литературы XVII века Шавката Бухари. Автор статьи стремился показать красноречивое мастерство и талант поэта в изображении вечной темы любви.

Ключевые слова: литература, источник, поэзия, газель, любовь, честь, стих, литературовед, индийский стиль, история.

Сведения об авторе: Наимзода Қудратулло Қаҳҳор, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 93-158-25-84.

THE THEME OF LOVE IN THE POETRY OF SHAVKAT BUKHARI

The article deals with the depiction of the theme of love in a ghazal by one of the representatives of Persian-Tajik literature of the XVII th century, Shavkat Bukhari. The author of the article sought to show the poet's eloquent skill and talent in depicting the eternal theme of love.

Keywords: literature, source, poetry, ghazal, love, honor, verse, literary critic, Indian style, history.

Information about the author: Naimzoda Qudratullo Qahhor, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Phone: (+992) 93-158-25-84.

УДК: 811.111'367+811.512.163'367

СТРУКТУРНО - СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДЛОГОВ И ПОСЛЕЛОГОВ В АНГЛИЙСКОМ И ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКАХ.

Насиллобеков Ш.К.

Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева

Структурно - семантическая классификация лексем по частям речи имеет существенное значение для лексической системы языка, так как распределение слов по частям речи характерно также и для предложно - послеложной категории. Оно опирается на структурно- семантические особенности предложных и послеложных единиц, которые представляют эти единицы как существительные, прилагательные, глаголы и т. д.. то есть как слово относящиеся к различным структурно семантическим типам. [11, 2-

б].

Классификация всех видов лексических и грамматических соответствий между языками, отражающая три основных случая: полное соответствие, частичное соответствие и отсутствие соответствия. Вот почему в последнее время лингвистика обратилась к объяснению глубинных закономерностей языкового механизма, в связи с чем на первый план выступил ряд новых проблем, связанных как с общим методологическим, так и с методическим подходом к языковой системе предлогов и послелогов в разно системных языках.

Предлоги и послелого, вместе называемые приставками это:

1. Класс слов, используемых для выражения пространственных или временных отношений или обозначения различных семантических ролей.
2. Предлог или послелог обычно сочетаются с существительным или местоимением или, в более общем смысле, именной группой, причем это называется его дополнением, а иногда и объектом. Предлог стоит перед дополнением; послелог стоит после дополнения.

В английском языке больше используются предлоги, реже послелого - такие слова, как *in*, *under* и *of*, предшествуют своим объектам, например, *in England*, *under (he able, of Jane* - хотя есть несколько исключений, включая «*ago*» и «*notwithstanding*». как в «*three days ago*» и «*financial limitations notwithstanding*». [Bruckfield, 2012, 56-67;]. В некоторых языках, в том числе восточноиранских бесписьменных шугнано-рушанских языков есть предлоги и послелого, которые дают полное значение падежных конструкции. Характерной чертой ряда восточноиранских языков является слияние некоторых предлогов и послелогов с местоименными наречиями: *tar-ud* - "здесь, сюда"; *tar-am* "там, туда"; *tar-am-aj*. *tar-am- ěc* - "в ту сторону (совсем далеко)". В диалектах шугнано-рушанской группы структура местоименные наречия, образованы от основ указательных *azud*, *azam*, *azam-aj*, *azam- ěc*; *ared*, *aram*, *aram-aj*, *azam- ěc*; *padud*, *padam*, *padam-aj*, *padam- ěc*; *tarud*, *taram*, *taram-aj*, *taram- ěc* и вопросительных местоимений при помощи предлогов и послелогов, имеющих три ряда удаления; ближний, средний, дальний, правые, левые, причины, *arka*, *pika*, *tarka*. [9, 60-65]. Словосочетание, образованное предлогом или послелогом вместе с его дополнением называется предложным словосочетанием (или послеложным словосочетанием и т. д.) - такие словосочетания обычно играют в предложении деепричастную роль.

Менее распространённым типом предлогов и послелогов является обрамление, состоящее из двух частей, расположенных по обе стороны дополнения. Другие термины, иногда используемые для определенных типов наложения, включают амбипозиция, инпозиция и интерпозиция. Некоторые англоязычные лингвисты используют слово предлог вместо послелога независимо от применяемого порядка слов.

В некоторых языках, включая шугнанский. после дополнения обычно идут слова приставки. Чтобы указать на это. их называют послелогоми (с использованием приставки пост-, от латинского *post*, означающего «позади, после»). В некоторых случаях функция выполняется двумя путями, идущими до и после дополнения; это называется циркумпозицией (от латинского *circum* «вокруг»). В некоторых языках есть падежи, которые используются исключительно после предлогов (предложный падеж), или как в шугнанском специальные формы послелого для употребления после предлогов например (Шугн. //*Ya kitob stolti*//). Функции предлогов совпадают с функциями падежных обозначений (например, значение английского предлога *of* выражается во многих языках родительным падежным окончанием), но присоединения относят к синтаксическим элементам, а падежные обозначения — к морфологическим. Предлоги в обоих языках обычно не склоняются («инвариантны»); у них нет парадигм формы (например, времени, падежа, рода и т. д.) так же. как у глаголов, прилагательных и существительных. Однако есть исключения, например, предлоги, которые слились с местоименным дополнением.

образуя изменяемые предлоги.

Для большинства языков с предложной системой характерны следующие свойства:

1. Предлоги являются одними из наиболее часто встречающихся слов в языках, в которых они есть. Например, один из рейтингов частотности английских словоформ начинается следующим образом (предлоги выделены жирным шрифтом): *the, of, and, to, a, in, that, it, is, was, I, for, on, you, ...*

2. Наиболее распространенными предлогами являются одиночные мономорфемные слова. Например, согласно приведенному выше рейтингу, наиболее распространенными английскими предлогами являются *on, in, to, by, for, with, at, of, from, as*, все из которых являются односложными словами и не могут быть разбиты на более мелкие смысловые единицы.

3. Предлоги образуют закрытый класс лексических единиц и не могут быть продуктивно выведены из слов других языков.

Хотя термин «предлог» в английском языке иногда используется для обозначения любого предлога и послелога, в более строгом значении он относится только к тому, который предшествует его дополнению. Примеры этого можно найти во многих индоевропейских и других языках, в том числе шугнанском языке, например:

Шугнанский: *tar/ar/pi dars* («на уроке»)

Английский: *at home* («дома»)

Таджикский: *дар хона* («в доме»)

Русский: у меня («во владении мной» [у меня есть])

В некоторых грамматических конструкциях дополнение предлога может отсутствовать или перемещаться со своего места, следующего за предлогом. Это можно назвать образованием предлогов, например: «Whom did you go *with*?» и «There's only one thing worse than being talked *about*.». Есть также некоторые (в основном разговорные) выражения, в которых дополнение предлога может быть опущено, например: «Гт going to the park. Do you want to come with [*me*]?» Слова, выделенные жирным шрифтом в этих примерах, обычно по-прежнему считаются предлогами, потому что, когда они образуют фразу с дополнением (в более обычных конструкциях) они должны появиться первыми. Послелог следует за своим дополнением, образуя послелогическую фразу.

Например: Шугнанский: *tuqati* (буквально «со мной»)

Наличие в шугнанском языке преимущественно предлогов или послелогов рассматривается как аспект его типологической классификации и имеет тенденцию коррелировать с другими свойствами, связанными с направленностью головы или направление вверх, вниз или в сторону, например: Шугн. *Uz tar chidaj tim.* / Я иду домой, (если дом находится в стороне) *Uz ar chidaj tim.* / Я иду домой, (если дом находится в низ по дороге) *Uz pi chidaj tim.* Я иду домой, (если дом находится вверх по дороге). Поскольку предлог считается началом фразы, предложные фразы являются начальными (или ветвящимися вправо), а-послеложные фразы - конечными (или ветвящимися влево). В языках в которых есть послелог, существует тенденция иметь и другие особенности окончания заголовка, например глаголы, следующие за объектами; а языки, в которых есть предлоги, имеют и другие начальные характеристики, такие как глаголы, которые предшествуют своим объектам.

Связывание предлогов — это синтаксическая конструкция, в которой предлог встречается непосредственно перед его дополнением. Например, в английском предложении «What, did you sit on?» предлог *on* используется в качестве дополнения, а то, что не переносится в начало предложения, означает, что это вопросительное предложение. Такие предложения гораздо более распространены и естественны, чем аналогичное предложение без заикливания: «On what did you sit?» Связывание предлогов обычно встречается в английском языке, в шугнанском языке данное вопросительное предложение переводиться двумя способами, путём использования

послелого *ti*.

Например: шугн. «Tut chizti nuschi? \ Chiztiyat tu nuschi?», то есть акцент делается на вопросительное слово в первом переводе и интонацию во втором. Большинство учебников грамматики английского языка учат, что предлоги не могут заканчивать предложение, хотя не существует правила, запрещающего такое использование. Подобные правила возникли во время классицизма, когда они применялись к английскому языку, подражая классическим языкам, таким как латынь. Отто Йеспersen [Основы английской грамматики] опубликован в 1933 году.]

Что касается различие между простыми и сложными предлогами и послелогоми в обоих языках не является четким. Простые предлоги состоят из одного слова, англ. (*on, in, for, towards, etc.*). Шугн. (*pi, tar, ti, ar, etc.*). Сложные предлоги состоят из группы слов, которые действуют как одно целое. Примеры сложных предлогов в английском языке включают, *in spite of, with respect to, except for, by dint of, and next to*. В шугнском языке в основном, в большинстве случаев используется связка предлогов и послелогов. Многие простые предлоги образуются из сложных форм (e.g., *with + in* —•» *within, by + side* —» *beside*) посредством слияния. К простым предлогам в шугнском языке относятся все собственные первичные предлоги: *az/as, tar, ar, pi, pis, daroyi, baroyi, be, ba, dar, to*. В качестве сложносоставных предлогов шугнского языка больше всего употребляются заимствованные из таджикской формы, типа *az ruyi, ba sari, bad az, bada, ru ba ru, baroyi, bidune// gaur az*. К сложносоставным предлогам относятся сочетания собственно предлогов с послелогоми и с другими частями речи, выступающими в изафете. Шугн. *bidune// gaur az* -(кроме); *bidune [ba gaurə) tu mund yicayga nist // Wab-en ou ruz tar piro az safar gaxt cuxjat*.

Различие между сложными предлогами и свободными сочетаниями слов не является простым вопросом: сложные предлоги (по-английски, "prepositional idioms") могут быть более или менее окаменелыми. В английском языке это относится к ряду конструкций формы «предлог + (артикл) + существительное + предлог», например, *such as, in front of, for the sake of*. Следующие характеристики являются хорошим показателем того, что данная комбинация достаточно сложна, чтобы ее можно было считать сложным предлогом в английском языке:

С В нем есть слово, которое нельзя использовать ни в каком другом контексте: *by dint of. in lieu of*.

С Первый предлог заменить нельзя: *with a view to* не **for/without a view' to*.

С Невозможно вставить артикль, или использовать другой артикль: *on account of* не **on an/the account of; for the sake of* не **for a sake of*.

С Диапазон возможных прилагательных очень ограничен: *in great favor of*, не **in helpful favor of*.

С Число существительного изменить нельзя: *by virtue of* не **by virtues of*.

С Нельзя использовать притяжательный определитель: *in spite of him*, не **in his spite*. [Bruckfield, 2012, 124- 132;].

Предлоги могут использоваться для выражения широкого спектра смысловых отношений между их дополнением и остальным контекстом. Выраженные отношения могут быть пространственными (обозначающие местоположение или направление), временными (обозначающими положение во времени) или отношениями выражающими сравнение, содержание, агента, инструмента, средства, способа, причины, цели, ссылки и т. д. Наиболее распространенные предлоги многозначны (имеют разные значения). Во многих случаях первичное пространственное значение расширяется до непространственных применений посредством метафорических или других процессов. Из-за разнообразия значений одного и того же наложения часто имеет множество возможных эквивалентов в другом языке, в зависимости от конкретного контекста, в котором оно используется. Семантические функции вызывают значительные трудности в изучении иностранного языка. Использование также может различаться в зависимости от

диалекта одного и того же языка (например, в американском английском используется - *on the weekend*, а в британском английском — *at the weekend*), (18, 124.) В некоторых контекстах (как в случае с некоторыми фразовыми глаголами) выбор присоединения может определяться другим элементом конструкции или закрепляться конструкцией в целом. Здесь наложение может иметь мало собственного семантического содержания, и может не быть четкой причины, поэтому используется конкретное наложение, а не другое. Примеры таких выражений: **Английский: dispense with. listen to. insist on. proud of. good at**, Шугнанский: *tu savol-ard Javob* (буквально «ответ на мой вопрос»), найти ответ.

Пространственные значения приложений могут быть как направленными, так и статическими. Направленное значение обычно предполагает движение в определенном направлении, направление, в котором что-то ведет или указывает, или протяженность чего-либо. Статическое значение указывает только на местоположение. Некоторые предлоги могут иметь оба значения. В английском и многих других языках предложные фразы со статическим значением обычно используются в качестве предикативных выражений после связки («*Bob is at the store*»); это может случиться и с некоторыми предлогами направления («*Bob is from Australia*»), но это встречается реже. Предложные фразы направления сочетаются в основном с глаголами, обозначающими движение (<*Jay is going into her bedroom*>, but not <*Jay is lying down into her bedroom*>).

Что касается шугнанского языка то сочетание предлогов с послелогоми в пространственном и временном отношении играют большую роль в выражении морфологических и синтаксических отношений членов имён предложения. Некоторые предлоги в шугнанском языке употребляются в комбинации с послелогоми: например, предлог *az/as* в комбинации с послелогом *and* -(*ir*), *ard*, *tir*, *xez/aj* (пр. *az* + поел, *and*, (*ir*), *ard*, *tir*, *xez/aj*): предлог *ar* с комбинацию послелогом *xez*. (*np.ar* + *noc.xez*); предлог *pi* в комбинации с послелогом *xez*, *aj*, *and* (пред, *pi* + пос. *xez*); (пред, *tar* + посл, *xez* + *aj*). (9.83). Послелого, как и предлоги, по широко распространенному мнению исследователей, восходят в своем прошлом к отдельным значимым лексическим единицам, к словам, равным образом, не подлежит сомнению, что ряд послелогов, также, как и значительная часть предлогов, переходит в служебные морфологические показатели. Они в этом случае сначала теряют значимость полноценного слова и становятся служебными частицами, а затем утрачивают свою самостоятельность синтетического показателя и прикрепляются к соответствующим полноценным словам, получая содержание грамматического формата.

Многие английские фразовые глаголы содержат частицы, которые употребляются в наречии, хотя в основном они имеют форму предлога (такие слова можно назвать предложными наречиями).[18.58]. Примеры: «*on - carry on- get on, over - take over, fall over* ». Некоторые слова могут использоваться как в качестве приставок, так и в качестве подчинительных союзов:

(предлог) **before/after/since** *the end of the summer* (союз) **before/after/since** *the summer ended* (предлог) *It looks like another rainy day* (союз) *It looks like it's going to rain again today*

Такие союзы (или даже другие подчинительные союзы) можно было бы анализировать как предлоги, которые принимают в качестве дополнения целое предложение.

Некоторые грамматические обозначения падежей выполняют функцию, аналогичную приставкам; Падежный аффикс в одном языке может быть эквивалентен по значению предлогу или послелогу в другом. Например, в английском языке агент пассивной конструкции обозначается предлогом *by*. В английском языке, предлог *of* часто взаимозаменяем с притяжательным суффиксом. Сочетание предлогов с послелогоми в пространственном и временном отношении играют большую роль в выражении морфологических и синтаксических отношений членов имён предложения.

Предлоги в шугнанском языке употребляются в комбинации с послелогоми: например, предлог *az* + послелог *and, (ir), ard, tir, xez/aj*: предлог *ar* + послелог *hez*; предлог *pi* + послелог *hez, ajand*.

В структурном отношении все предлоги в разносистемных языках могут быть разделены на первичные (простые), вторичные (отыменные) и составные. Первичные предлоги восходят к определенным древним классам значимых слов. Подавляющее большинство предлогов по своим формам идентичны для всех языков и диалектов. Системность предлогов в пространстве и времени основывается прежде всего на явлениях, которые охватывают весь словарный состав и могут считаться общими критериями его грамматических классификаций. Структурно семантическая классификация лексем по частям речи имеет существенное значение для лексической системы языка, так как распределение слов по частям речи характерно также и для предложно - послеложной категории. Предлоги сопоставляемых языков всегда проявляют два вида значения, которым соответствует их грамматическое и лексическое значения. С одной стороны, предлоги выражают отношения как таковые, между предметами и явлениями (грамматические значения) с другой стороны - конкретный вид этих отношений: локальность, цель и другие. Это и есть лексическое значение предлогов. При выражении локальных местных отношений не всегда возможно передавать значение шугнанского предлога его английским эквивалентом или наоборот. Дело в том, что одно и то же взаиморасположение предлогов в пространстве может по-разному осмысливаться, один язык может предпочесть один способ осмысления, а другой язык - иной.

ЛИТЕРАТУРА

1. Allen W.S. Living English structure. London. 1960. 175 p.
2. Andrew. Bruckfield. Prepositions. Mastering English prepositions. 2012
3. Бахтибеков Т.К. Грамматика шугнанского языка. Душанбе: Ирфон, 1979. 146 с.
4. Harrison H. Basic facts of English grammar. New York. 1963. 63p.
5. Зарубин И. И. Бартангские и рушанские тексты и словарь. Л. 1937.346 с.
6. Карамшоев Д. Баджувский диалект. А.Н. Тадж. ССР. Душанбе 1963. 374 с.
7. Курбанов Х. Рошорвский язык. Душанбе: Дониш 1976. 290 с.
8. Pittman G. A. Activating the use of prepositions. London, 1966. 406p.
9. Мамадасламов М.С. Сопоставительный анализ синтаксических структур, выражающих пространство и время. Част 2. Душанбе 2018.
10. Мамадасламов М.С. Система предлогов в шугнано - рушанской группе памирских языков. Душанбе. 2012. С. 17-41.
11. Мельчук И.А. Курс общей морфологии. Том 1. Москва 1997. стр. 416
12. Мирзоабдинова С. Пешояндҳои шеваи Хуф. // Помиршиноси (масъалаҳои филология). Душанбе, 1975. С. 12-19.
13. Qusrk R. A. Grammar of contemporary English Language. 1972. 922 p.
14. Файзов М. Язык рушанцев Советского Памира. Душанбе, 1966. 290 с.
15. Эдельман Д. И. Шугнано - рушанская языковая группа // Основы иранского языкознания. М., 1987. стр. 236-347
16. Bennett, David C. (1975) Spatial and Temporal Uses of English Prepositions: An Essay in Stratificational
17. Haspelmath, Martin. (2003) "Adpositions". **International Encyclopedia of Linguistics**. 2nd ed. New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-513977-1.
18. Huddleston, Rodney, and Geoffrey K. Pullum. (2002) **The Cambridge Grammar of the English Language**. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 0-521-43146-8.
19. Koopman. Hilda. (2000) "Prepositions, postpositions, circumpositions. and particles". In **The Syntax of Specifiers and Heads**. pp. 204-260. London:

Routledge.

20. Libert, Alan R. (2006) **Ambipositions**. LINCOS studies in language typology (No. 13). LINCOS. ISBN 3-89586-747-0.
21. D. F. Reindl **On Prepositions** (Studia Slavica Oldenburgensia 8). pp. 85 100. Oldenburg:Carl-von-Ossietzky-Universitat Oldenburg.

ХУСУСИЯТҶОИ СОҶТОРӢ - СЕМАНТИКӢИ ПЕШОЯНДӶО ВА ПАСОЯНДӶО ДАР ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ШУҶНОӢИ

Мақолаи мазкур аз руи таҳлили муқоисавии пешояндӶо ва пасояндӶо дар забонҶои системаҳои гуногун таълиф шудааст, ки дар адабиёти мавҷуда ба таъри кофӣ инъикос ёфтааст. ПешояндӶо ва пасояндӶо на ҳамчун ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ, балки баръакс, аз рӯи аҳамияти соҳторӣ ва семантикии худ, ба сифати чузъи асосӣ истифода шуда, ба ташаккули вожа ва тарҳи калимаи дигар, ки аз онҳо вобаста аст, баромад мекунад.

Вожаҳои калидӣ: *пешоянд, пасоянд, муваққат, маконӣ, таҳлил, фазо ва замон, муқоиса, тавсиф, амбипозитсия, инпозитсия, интерпозитсия, шугноӢи, англисӣ, муносибат, монандӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Насиллобеков Шараф Қамчибекович. Унвонҷӯи кафедраи филологияи англис, Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев. Ҷумҳурии Тоҷикистон. ш. Хоруғ. хиёбони Шириншо Шотемур. 736000 Тел.: (+992) 91,7325676. nslsharaf@gmail.com*

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДЛОГОВ И ПОСЛЕДЛОГОВ В АНГЛИЙСКОМ И ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья строится в плане сопоставительного анализа предлогов и послелогов в разносистемных языках, которые получили достаточно полное отражение в существующей в настоящее время литературе. Они выступали в качестве не только служебного слова, а наоборот, основного по своей структурно – семантической значимости, т.е. такого имени, которое оформляется как ведущее и от которого зависит оформление другого слова, относящегося к нему как зависящее от него.

Ключевые слова: *предлог, послелог, темпоральность, локальность, анализ, пространство и время, амбипозиция, инпозиция, интерпозиция, английский, шугнанский. сопоставление, сравнение, отношение, сходство.*

Сведения об авторе: *Насиллобеков Шараф Камчибекович. Хорогской государственной университет имени М.Назаршоева. Республика Таджикистан, город Хорог, проспект Шириншо Шотемура. 736000 Тел.: (+992) 91 7325676. nslsharaf@gmail.com*

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF PREPOSITIONS AND POSTPOSITIONS IN ENGLISH AND SHUGNI LANGUAGES

This article is based on a comparative analysis of prepositions and postpositions in multi-system languages, which have been sufficiently reflected in the currently existing literature. These kind of words act not just as a function words, but on the contrary, the main one because of their structural and semantic significance, that are designed as a leading one and on which depend the formation of another word related to them as dependent on them.

Keywords: *preposition, postposition, temporality, locality, analysis, space and time, ambiposition, inposition, interposition, comparison, contrast. Shugni, English, relation, similarity.*

Nasillobekov Sharaf Kamchibekovich. Research applicant of the Department of English Phylology of Khorog State University by name of M. Nazarshoev. Republic of Tajikistan. Khorog. Shirinsho Shotemur str. 736000 Tel.: (+992) 91 7325676, nslsharaf@gmail.com

УДК: 821.512.1-1.09

КОРБУРД ВА ВАЗИФАҲОИ УСЛУБИИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР
АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Офаридаев Н., Файрузшоева Г.

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Ономастикаи бадеӣ бахше аз ономастика мебошад, ки истифодаи номҳои хос (номҳои шахсӣ, ҷуғрофӣ, мифологӣ ва ғайра)-ро дар матнҳои шеърӣ меомӯзад. Он таҳқиқ мекунад, ки чӣ гуна шоирон номҳоро барои эҷоди таъсири бадеӣ, шакл додани образҳо, ифодаи рамзӣ ва интиқоли эҳсосот истифода мебаранд. Номҳои бадеӣ-номҳои воқеӣ ва тахайюлии объектҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошанд ва дар асари бадеӣ ва адабӣ бо ғаразҳои махсуси услубӣ ба кор бурда мешаванд. Номи хос дар осори бадеӣ вазифаҳои матнофаринӣ (сужаофаринӣ), маконмуайянсозӣ, тавсифӣ, иҷтимоӣ, талмехӣ ва ҷозибанокиро раванро адо намуда, воситаҳои ифодаҳои образнок ва пуробуранг дар матнҳои бадеӣ маҳсуб меёбанд. Дар марҳилаи кунунӣ рушди соҳаи мазкур дар байни донишмандон оид ба низомии истилоҳоти ономастикаи бадеӣ баҳсҳо идома доранд. Аз он ҷумла, баҳс сари истилоҳҳои «номи матн бадеӣ», «оними адабӣ», «поэтоним» идома дошта. Дар асару мақолаҳо баробар ба кор бурда мешавад. Иддае аз муаллифон ба истилоҳи «поэтоним» бартарӣ медиҳанд. Таҳти истилоҳи «поэтоним» «ном дар асари бадеӣ», ки вазифаи номбаркунӣ, тавсифӣ, идеологӣ, услубиро адо намуда, нисбат ба номҳои воқеӣ таҳаввули полисемантикиро аз сар гузаронидаанд. Поэтоним ба сифати унсури муҳими матн бадеӣ ва падидаи сухани бадеӣ, аз номи маъмулии ба таҳаввулот дучоргардида ба вучуд омадааст. Поэтоним тимсоли ғайриреалии образҳои хайёلى дар шури муаллиф ва хонанда мебошад, ки объектҳои воқеӣ ва ҳаёлиро ифода мекунанд. [1,86]

Дар осори бадеӣ исмҳои хос тибқи низомии номсозии забон бо ҳадафҳои гуногун офарида шуда, барои ифодаи мақсаду мароми муаллиф истифода бурда мешаванд. Баъзан муаллифон бо мақсади ҷалби диққати хонанда номҳои тахайюлиро месозанд, ки аз рӯи сохтор ба номҳои муқаррарӣ шабоҳат дошта, таркиби лексии ғайриоддӣ доранд. Бинобар ин номҳои осори бадеӣ аз ҷиҳати муносибат ба воқеият ба чанд даста ҷудо мекунанд: дастаи аввал номҳои воқеиро дар бар мегирад. Ин типӣ номҳо мансуби ҳар гуна воҳидҳои таъсисотӣ буда, қобилияти иттилоотрасонии на он қадар калонро дар матн дошта, барои оммаи васеи истифодабарандагон ба осонӣ маълум мегарданд. Инчунин номҳои воқеиро мамлакатҳо, шахрҳо, деҳаҳо, кӯҳҳо, дарёҳо, қаҳрамонҳо, подшоҳон ва ғайраро дар бар мегирад.

Дастаи дуюм номҳои тахайюлиро дар бар мегирад. Исмҳои хоси тахайюлиро муаллифон дар асарҳои фантастикӣ барои тасвири воқеа ва фаволияти қаҳрамонон меофаранд, то диққати хонандаро ҷалб намоянд. Бо ҳадафҳои услубӣ номҳои истифода мешаванд, ки тахайюлӣ ва нимвоқеӣ буда, барои ифодаи таъсисоти ғайривоқеӣ аз рӯи қолаби маъноӣ ва сохтори ин ё он забон офарида шудаанд. [2,172]

Номҳо (исмҳои хос) дар асари бадеӣ вазифаҳои зеринро метавонанд иҷро намоянд:

- **Шиносой** (Идентификация) – номи шахс, макон ё воқеаи мушаххасро муайян мекунад. Дар шеърҳо номҳо барои он истифода мешаванд, ки қаҳрамон ё шахсияти таърихӣ равшан муайян карда шавад. Масалан, дар ашъори классикӣ номи Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҳофиз ва дигарон барои нишон додани шахсиятҳои мушаххас истифода мешаванд. Дар ашъори Мирзо Турсунзода номҳои шахсиятҳо ва маконҳо барои таъриф ва муайян кардани воқеаҳо зиёд истифода мешаванд. Мисол аз достони «Ҳасани аробакаш»: «Ҳасан, эй Ҳасани аробакаш,- Муборак бошад туро ин киштзор!». Дар ин байт номи «Ҳасан» шахсияти асосии шеърро муайян мекунад ва ўро ба хонанда муаррифӣ менамояд. Ё дар байти «Ман аз Шарқи озод омадам,- Зи кишвари меробод

омадаам.» , «Шарқи озод» ва «кишвари меробод» ҳамчун ишора ба Тоҷикистон ва дигар кишварҳои Шарқ истифода мешаванд.

- **Рамзият (Символизм)** – ном метавонад нишона ё аломати як андеша, эҳсос ё концепсияи фалсафӣ бошад. Бисёр вақт номҳо ба шахсиятҳои таърихӣ, динӣ ё мифологӣ ишора мекунад ва онҳо маънои рамзӣ мегиранд. Мисол, дар байти “Ба Душанбе омадӣ, меҳмон шав,- Баҳри дидори азизон, шодмон шав!”, топонимикаи “Душанбе” танҳо номи пойтахти Тоҷикистон нест, балки рамзи меҳмоннавозӣ ва дӯстӣ мебошад.

- **Ифоданокӣ ва эҳсосотӣ (Экспрессивность)**– ном метавонад эҳсосот ва ҳолати рӯҳии шоирро қавитар баён кунад. Бо истифода аз номҳои таърихӣ ва мифологӣ, шоир эҳсоси ғамгинӣ ва хушбахтиро таъкид мекунад. Мисол, дар байти «Ба роҳи Бухоро чӣ гулҳо шукуфтаст,- Ки бо ёди ту ман зи гулҳо бигирям.», топонимикаи «Бухоро» на танҳо номи шаҳр, балки рамзи таърихи бой ва эҳсоси ғам барои гузаштаи дурахшон аст.

- **Ритмикӣ ва оҳангӣ (Ритмика и мелодика)** – баъзе номҳо барои нигоҳ доштани ритм ва оҳанг дар шеър интихоб карда мешаванд. Номҳое, ки бо сабки вази шеър ҳамоҳанг ҳастанд, шеърро хушоҳанг мегардонанд. Масалан, номҳои дорони садоҳои ҳамсадо ва ҳамнавоз дар ғазал ва рубоӣ зиёд истифода мешаванд. Мисол: дар байти «Ҳиндустон, эй диёри нури хуршед,- Зи ишки ту дилам пурнури умед.», топонимикаи «Ҳиндустон» бо вази шеър ҳамоҳанг буда, оҳангнокии онро афзудааст.

- **Алюзия (талмеҳот)** – ном метавонад ба шахсиятҳои мифологӣ, таърихӣ, адабӣ ё динӣ ишора кунад. Мирзо Турсунзода дар шеърҳояш бисёр вақт ба шахсиятҳои таърихӣ ва адабӣ ишора мекунад. Масалан, дар байти «Аз шаҳри Бухоро хест, - Шоири нобиғаву воло-Рӯдакӣ!», «Рӯдакӣ» ҳамчун ишора ба шоири бузурги форс- тоҷик истифода шудааст.

Маълум аст, ки дар матни бадеӣ топоним на танҳо василаи муайян кардани макони рӯйдодҳост, балки он як шеваи бадеӣ ва ҷузъи муҳими эҷоди муҳити бадеии нависанда мебошад. Таҳқиқи **топонимҳои адабӣ** дар забоншиносии тоҷик аҳамияти махсус дорад, на танҳо барои он ки ин мавзӯ то ҳол дар ягон таҳқиқоти махсус баррасӣ нашудааст, балки инчунин барои он ки чанбаҳои лингвистикӣ ва фарҳангии иттилоотии онҳо, имкониятҳои морфологӣ онҳо дар осори бадеӣ, таърихӣ, худшиносӣ ва дигар навъҳои наср ва назро ошкор мекунад.

Номвожаҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо) аз лиҳози пайдоиши худ бо чандин воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ робитаи қавӣ дошта, шоҳиди забонии пайдоиш, инкишоф, аз байн рафтани ва ё тағйир ёфтани иваз шудани миллатҳо ва тамаддуни онҳо дар ин ё он минтақа мебошанд. Аз ин ҷост, ки омӯзиши таҳқиқ ва баррасии номҳои мавзӯ ва маҳалҳо ва таърихи пайдоиши онҳо кори басо хайр ва мондагоре маҳсуб шуда, дар тӯли садсолаҳо тавачҷӯҳои доираҳои илмӣ, баҳусус забоншиносонро ба худ ҷалб намудааст ва ҳоло мазмун, мундариҷа, сохтор ва таърихи таҳаввули номҳои ҷуғрофиро як бахши илми забоншиносӣ бо номи топонимика меомӯзад.

Дар адабиёти топонимӣ номҳо вобаста ба истилооти ҷуғрофӣ ба гуруҳҳои зерин ҷудо мекунад:

- 1.Оронимҳо – рельеф ва намудҳои он: кӯҳ, теппа, қулла, баландӣ, дашт, водӣ, пушта ва ҳоказо.

- 2.Гидронимҳо: қулҳо, чашмаҳо, обҳо, шаршараҳо, дарёҳо, обанборҳо, каналҳо, уқёнусҳо ва ғайраҳо.

- 3.Номи растаниҳо: чангал, боғ, алафзор, чарогоҳ, замини кишт ва ғайраҳо.

- 4.Ойконимҳо: давлат, китъа, шаҳр, ноҳия, деҳа, истгоҳҳо ва ғайраҳо.

- 5.Номи кӯчаҳо, майдонҳо, тангкӯчаҳо, гузаргоҳҳо, купрукҳо ва ғайраҳо.

- 6.Топонимҳои маъмурӣ: ноҳия, вилоят, ҷумҳурӣ, давлат ва ғайраҳо.

Таҳқиқи омӯзиши ҳамаҷонибаи топоним ва микротопонимҳо имкон медиҳад, ки пажӯҳандагон дар забон шаклҳои нави воҳидҳои луғавиро пайдо намоянд. Ин воҳидҳои

луғавӣ дар ҳаллу фасли мушкилоти мавзӯҳои бахши этнолингвистикаю этносотсиолингвистикаи забон, дарки амиқу мукаммали расму оин, урфу одот, қиссаву ривоёти мардумӣ ва ба истилоҳ "таърихи зинда" – и халқ кӯмаки ҳамаҷониба намоянд.

Топонимика ҳамчун илм дорои шаклҳои назариявӣ ва амалӣ мебошад, ки ин дар баробари гузориши масъалаҳои маърифату тарбиявӣ боз як идда мушкилоту қонунмандҳои имлои истилоҳот, дақиқ кардани вазифаи онҳо ва омӯзишу таҳқиқи таърихи номгузорию мавзӯҳои чуғрофии маҳалро баррасӣ менамояд. Топоним ва микротопонимҳо қисми таркибии фонди луғавии забони мардуми ин ё он минтақа буда, ифодагари хусусиятҳои махсуси мавзӯҳои чуғрофии он маҳал мебошанд. Баробари истилоҳи топонимия дар забоншиносии муосир истилоҳи микро (макро) топонимия низ роиҷ аст. Микротопонимҳо асосан ба исмҳои хос мансуб буда, онҳо ҳамчун номи мавзӯҳои нисбатан хурди табиӣ дорои хусусияти аз дигар топонимҳо фарқкунанда мебошанд.

Ҳамин хусусияти хоси микротопонимҳои маҳал аст, ки онҳо бо гузашти вақт нисбат ба топонимҳо бештар ба тағйирёбӣ ва шаклдигаркунӣ мувҷеҳ шудаю дар мадди аввал вазифаи мушаххаси ишоратӣ - атрибутивиро қабул менамоянд. Ба ақидаи муҳаққиқи номшинос В.С.Суперанская "...микротопонимҳо номҳои фардии мавзӯҳои хурди табиӣ, саноатӣ - кишоварзӣ, сунъиро таҷассум мекунанд. Одатан, онҳо бевосита номҳои ибтидоии маҳал буда, намуд ва ё хусусияти мушаххас ва барҷастаи мавзеи номгузоришударо ифода мекунанд. Чунин номвожаҳои чуғрофии маҳал аз ҷиҳати лексикӣ возеҳу равшан мебошанд. Аз ин рӯ, чунин хулосабардорӣ кардан мумкин аст, ки қисмати бештари тағйирпазири топонимҳо ифодагари давраҳои гуногуни пайдоиш, рушду нумӯ ва равандҳои инкишофи ҷомеа ба шумор мераванд. Онҳоро аксар вақт доираи маҳдуди сокинони маҳал медонанду халос"[6,38] яъне онҳо шомили хусусиятҳои хос ва мушаххаси бозтобгари мавқеи ҷойгиршавии маҳали чуғрофӣ ва ё нишонаҳои барҷаста ва назарраси мавзеъ мебошанд, ки танҳо ба мардумони бумии он минтақа маълуму дастрас маҳсуб мешаванд.

Мирзо Турсунзода қисми зиёди умри пурбаракати худро дар сафарҳои гуногун сипарӣ намуда, бо фарҳанг, таърих ва зиндагии халқҳои зиёди ҷаҳон аз наздик ошно гардидааст. Ин таҷрибаҳои гаронбаҳо дар ашъори ӯ инъикоси равшан ёфта, шоир бо маҳорати хос номи кишварҳо ва маконҳои гуногунро ба қалами шеъраш ворид сохтааст. Ӯ бо тасвири кишварҳои мухталиф на танҳо таасуроти сафарҳои худро нишон додааст, балки пайвандҳои дӯстии байни миллатҳоро низ тарғиб кардааст.

Таҳқиқи номвожаҳои чуғрофӣ (топонимҳо) ва вазифаи услубии номҳои хос то ҳол мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Мирзо Турсунзода, ки ҳамчун шоири бузурги тоҷик маъруф аст, дар ашъораш истифодаи номвожаҳои чуғрофӣ (топонимҳо) зиёд ба кор рафта, тавассути онҳо маънии амиқ, ҳадафҳои ғоявӣ ва рамзҳои фарҳангии зиёдро ифода кардааст. Дар шеъри Мирзо Турсунзода, топонимҳо як воситаи муҳим барои ифодаи таъсири эҳсосӣ ва муҳити эҷодӣ мебошанд. Топонимҳо ба номҳои чуғрофӣ, ки бо маконҳои гуногун рабт доранд, тибқи мундариҷаи мазмуни осор ба кор бурда шудаанд. Ин номҳо метавонанд танҳо ба мавқеи чуғрофии хос, ба монанди кӯҳҳо, дарёҳо, шаҳрҳо ё минтақаҳои муайян ишора кунанд. Ӯ дар шеъри худ номвожаҳои чуғрофии зиёде, ки ба манотиқи гуногун рабт доранд, ба кор мебарад. Ба кӯҳҳо, дарёҳо, шаҳрҳо ва манотиқи миллий ҳамчун рамзҳо барои ифодаи ҳисси миллий ва таърихӣ як халқи муайян ишора мекунад. Мирзо Турсунзода инчунин номвожаҳои чуғрофии байналмилалӣ ва минтақавиро дар ашъораш бо мақсади тавсеаи маънӣ ва андешаҳои умумӣ истифода мекунад. Барои мисол, номҳои шаҳрҳо ва кишварҳои дигар барои ифодаи эҳсоси умумии инсонӣ ва баробарӣ миёни халқҳо ва муҳити хоси минтақавӣ истифода шудаанд.

Ҳамин тариқ, номвожаҳои чуғрофиро дар ашъори Мирзо Турсунзодаро метавон ба чанд гурӯҳҳо тақсим намуд:

1. **Номвожаҳои чуғрофӣ маҳаллӣ (хоса барои Тоҷикистон):** Кӯҳҳо, дарёҳо, шаҳрҳо ва деҳаҳои минтақаҳои Тоҷикистон ва Осиёи Миёна, ки шоир дар асарҳояш барои таъриф ва тавсифи манзараҳо ва ё барои зикри марзи миллии истифода мебарад.

2. **Номвожаҳои чуғрофӣ таърихӣ:** Номвожаҳои таърихӣ метавонанд ба давраҳои муайяни таърихии халқҳои минтақа ишора кунанд.

3. **Номвожаҳои чуғрофӣ умумӣ:** Инҳо ҷойҳои хоси оламро дар бар мегиранд, ки шоир барои маънидор кардани ҳаёти инсон ва равандҳои табиӣи ҷаҳонӣ истифода мекунад.

Мирзо Турсунзода ҳамчун шоири ҷаҳонгард ва сулҳдӯст дар ашъори худ номҳои бисёр мамлакатҳоро истифода кардааст, ки дар мақола то ҳадди имкон ҳар яки онҳоро дар алоҳидагӣ аз ҷиҳати забоншиносӣ ва таърихӣ мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Номҳои кишварҳо дар ашъори Турсунзода метавонанд ду манбаи пайдоиш дошта бошанд:

Пайдоиши чуғрофӣ: Ин номҳо, ба таври аниқ, нишон медиҳанд, ки шоир бо фарҳангҳо ва мардуми кишварҳои зиёд шинос аст. Масалан, номҳои "Эрон", "Русия", "Ҳиндустон" дар ашъори ӯ метавонанд барои баёни муҳити фарҳангӣ ё сиёсии ҳар кишвар истифода шуда, ҳадафи ғоявии асарашро тақвият медиҳад.

Пайдоиши адабӣ: Турсунзода дар ашъораш, аз ҷумла дар шеъри "дӯстӣ" ва "ҳамоҳангии миллатҳо", номҳои кишварҳоро ҳамчун воситаи рамзӣ истифода мебарад. Ба ҳамин тартиб, онҳо метавонанд рамзи хувияти миллии, ё падидаҳои ахлоқӣ ва фарҳангӣ, ки барои шоир аҳамияти махсус доранд, бошанд.

Дар маҷмӯъ, Мирзо Турсунзода номҳои кишварҳоро на танҳо ҳамчун номҳои чуғрофӣ, балки ҳамчун аломатҳои таърихӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ баён мекунад. Таҳлил кардани онҳо дар маҷмӯъ метавонад барои ифода намудани ҳадафҳои ғоявӣ ва маърифатии шеъри шоир кӯмак расонанд.

Мамлакатҳо.

Покистон:

Ҷар гаҳе ки ёди Покистон кунад,

Ёд аз ношод фарзандон кунад. [3 ,7]

Калимаи "Покистон" дар асл таркибе аз ду ҷузъ мебошад: "**Пок**" (ڪاپ) — ки дар забони урду ва форсӣ маънии "пок", "мунаввар", "беолоиш" ва "тахт ё хона" дорад. "**истон**" (ناتس) — ки як пасванди номсоз аст ва дар забонҳои туркӣ ва форсӣ маънии "макон" ё "манзил"-ро медиҳад. Аз ин рӯ, "Покистон" маънои "макони пок", "манзили пок" ё "макони муқаддас" ва "хонаи беолоиш"-ро медиҳад. Маълум аст, ки ин калима рамзи тамаддуни тоза ва мустақилии рӯҳонию миллии миллатҳост, ки хоста шудан ба эҳёи ҳештаншиносии нав аст. Калимаи "Покистон" дар соли 1933 аз тарафи сиёсатмадори маъруф Муҳаммад Али Ҷинноҳ (1876-1948) ва дигар озодиҳо барои таърифи як ватан барои мусулмонони минтақаи Осиёи Ҷанубӣ, ҳамчун "Давлати Покистон" ташкил шуд, ба арсаи истифода дохил гардид. Муҳаммад Алӣ Ҷинноҳ роҳбари Лигаи мусулмонони Ҳиндустон буд ва нақши муҳимро дар ҷудо шудани Покистон ва Ҳиндустон ва ташаккули ин кишвар ҳамчун давлати мустақил дар соли 1947 бозид. [10 ,85]

Дар байти боло шоир калимаҳои «ёд кардан» ва «ношод» -ро истифода кардааст, ки мақсади истифода бурдани номвожаи «Покистон»-ро равшану возеъ баён мекунад. Яъне, шоир дар ин байт ишора бар он мекунад, ки бар хилофи Ватанаш Тоҷикистон дар Покистон зиндагии фарзандон ва насли наврас дар вазъияти муташаниҷ қарор дорад ва онҳо дар зиндагиашон хушбахт нестанд. Ҷар гоҳе, ки шоир сафари кишвари «Покистон»-ро ба хотир меорад, беихтиёр симои фарзандони азиятдидаи ин кишвар дар назараш ҷилвагар мегардад.

Ангола:

Ин писар аз кишвари Ангола буд,

Дар дилаш ғамҳои чандинсола буд. [3,10]

"Ангола" – номи як кишвар дар Африко, ки дар соҳили Атлантика қарор дорад. Номи "Ангола" эҳтимолан аз калимаи "Ngola" пайдо шудааст, ки дар забони Киконго (ки дар минтақаи марказии Ангола истифода мешавад) маънои "шоҳ" ё "подшоҳ"-ро дорад. Ин калима ба номи "Ngola" нисбат дода мешавад, ки ин шахсият султон ё шоҳ дар минтақаи Кингола (шахсиятҳои муҳим дар таърихи минтақа) буд. Ханӯз дар замони пеш аз дохил шудан ба истеъмори кишварҳои бегона, минтақаи Ангола маҳалли зиндагии қавмҳо ва сулолаву хонаводаҳои гуногун буд. Яке аз муҳимтарин сарзаминҳои таърихии минтақа, Конго дар асри XVI мустамликаи Португалия гардид ва эҳтимолан онҳо ин номро барои таъриф кардани мавқеи ҷуғрофии минтақа истифода бурданд. [9,43]

Дар байти боло калимаи «Ангола» на танҳо як номи ҷуғрофӣ, балки ҳамчун рамзи тасвирӣ ва рамзӣ ҷанг ва ғамҳо, ишора ба мушкилоти кишварҳоро мардум дар давраи ҷанг ва хушунат мебошад. Ибораи «**Ғамҳои чандинсола**» дар пайванд бо калимаи «**Ангола**», ишора ба таҷрибаҳои муҳими душвории мардуми Ангола дар давоми солҳои тулонӣ аст. Ин калимаҳо нишон медиҳанд, ки мардум дар кишвари Ангола дар ҷангҳои хушунатбор ва сиёсӣ қарор доштаанд, ки бар дили онҳо изтироб ва ғамҳои зиёде гузаштааст. Шоир бо зикри «Ангола» мекӯшид, ки вазъи мардуми ин кишварро бо воқеият ва дурустии амиқ тавсиф кунад.

Тоҷикистон:

Омадам, дар Тоҷикистони азиз,

То бубинам руи ёрони азиз. [3,14]

Номи "Тоҷикистон" аз ду қисм шакл гирифтааст: "Тоҷик" – ба маънои намоёндаи этносу фарҳангии тоҷикон, ки мардуми аслии Тоҷикистон мебошанд. Калимаи "тоҷик" эҳтимолан аз вожаи "тозик" (дар забонҳои эронӣ) гирифта шудааст, ки маънои "арҷманд", "озод" ё "шаҳрванди бофарҳанги шоҳона" ва "тоҷдор"-ро дошта метавонад. [7,135] "-истон" – пасванд буда, барои номгузории давлатҳо, ки дар форсӣ ва дигар забонҳои эронӣ маънои "макон" ё "марз"-и давлатро медиҳад. Пасванди "Истон" ҳамчунин дар забонҳои эронӣ қадимӣ ба маънои "шаҳр ва ё кишвар" мебошад. Ба ин маънӣ, "Тоҷикистон" маънои "кишвари тоҷикон" ё "макон ва давлат барои тоҷикон"-ро дорад.

Номи "Тоҷикистон" дар таърихи сиёсии минтақа таърихи ҷудоғона дорад. Пеш аз таъсиси кишварҳои мустақил дар Осиёи Марказӣ пас аз Инқилоби Октябр ва сукути Иттиҳоди Шӯравӣ, ин қаламрав қисме аз империяи Шӯравӣ буд ва бо номи "Республикаи Советии Сотсиалистии Тоҷикистон" шинохта мешуд. Вале Тоҷикистон чун исми макон ва номи воҳиди маъмурии давлатӣ дар солҳои бистуми асри XX пайдо шуд. Дар асрҳои миёна ва баъдтар, вожаҳои "тоҷик" ва "Тоҷикистон" дар сарчашмаҳои таърихии арабӣ ва форсӣ зикр шудаанд.

Дар асл, номи "Тоҷикистон" ҳамчун як далели номгузории минтақаи тоҷикон дар сиёсат ва ҷуғрофиё нақши муҳим дошт. Бо истиқлолияти кишвар, номи "Тоҷикистон" расман ҳамчун номи давлати мустақил пазируфта шуд.

Мирзо Турсунзода номвожаи "Тоҷикистон"-ро дар байт ва дар саросари ашъораш на танҳо чун як ҷуғрофиёи оддӣ, балки як рамзи муҳаббат, ҳувият ва эҳтироми шоир ба Ватани худ ба қалам дода шудааст. Байтеро аз достони «Ҷони Ширин» мисол меорем, ки дар он шоир бо таъкид ба Ватани худ – "Тоҷикистон" эҳсоси муҳаббат, дилбастагӣ ва ифтихорро ифода мекунад.

Қобили зикр аст, ки Мирзо Турсунзода номвожаи "Тоҷикистон"-ро дар саросари ашъораш 161 маротиба ба қор бурдааст. Истифодаи номвожаи "Тоҷикистон" нишон медиҳад, ки шоир бо меҳру ихлос ба зодгоҳи худ баргаштааст. Ин макон маҳз Тоҷикистон аст, ки ҳамчун Ватан ва маркази ҷамъомади дӯстони ӯ зикр мешавад. Бо овардани номи "Тоҷикистон", шоир на танҳо маконро ном мебарад, балки онро бо эҳсосоти гарми худ тавбаам месозад. "Тоҷикистон" ҳамчун рамзи яқдилӣ, дӯстӣ ва решаҳои таърихӣ истифода шудааст.

Дар байти дигар, ки аз достони “Роҳи нури офтоб” гирифта шудааст, шоир меҳоҳад таъкид кунад, ки сухан дар бораи кишвари мушаххас, яъне “Тоҷикистон” меравад.

**Олиме, ки Тоҷикистон дидааст,
Кишвари тоҷикро санчидааст. [4,338]**

Бо зикри “Тоҷикистон”, шоир эҳтиром ва арҷгузорӣ ба ин сарзаминро нишон медиҳад. Дар байт омадааст, ки олиме, ки Тоҷикистонро дидааст ва кишвари тоҷикро санчидааст, яъне бо фарҳанг, таърих ва ҳаёти мардуми он ошно шудааст. Ҳамин тариқ, истифодаи **"Тоҷикистон"** на танҳо барои муайян кардани макон, балки барои ифодаи муҳаббат ва эҳтиром ба ин сарзамин низ ифода ёфтааст.

Ўзбекистон:

**Шаркиён рӯи туро чун дидаанд,
Гул зи боғи Ўзбекистон чидаанд. [4,124]**

Номи **"Ўзбекистон"** аз ду қисм шакл гирифтааст: **"Ўзбек"** ва **"-истон"**. Калимаи **"Ўзбек"** дар ибтидо ҳамчун номи як қабила ё этнос зикр мешавад. Ин ном ба ҳокими маъруфи туркманҳо, Шайбониён дар Осиёи Марказӣ рабт дорад. Бештар, он ба қавм ё миллате ишора мекунад, ки дар як давраи муайяни таърихӣ вучуд доштанд. Манбаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки калимаи **"Ўзбек"** ба номи Амир Усмон (Ўзбек) нисбат дода мешавад, ки яке аз аввалин амирони туркманҳо буд. Дар баъзе манбаҳо, калимаи **"Ўзбек"** инчунин ба маънои **"озод"** ё **"мухтор"** (яъне соҳибистиқлол) низ маъруф аст. [8,1]

Пасванди **"-истон"** – ба маънои "макон" ё "кишвар" дар забонҳои форсӣ ва дигар забонҳои эронӣ оварда шудааст. Аз ин рӯ, **"Ўзбекистон"** маънои "кишвари Ўзбекон" ё "макон ва марзи Ўзбекон"-ро дорад.

Номи **"Ўзбекистон"** ба пайдоиши давлати ўзбекон алоқаманд аст. Дар асрҳои XIV ва XV, замони ҳукмронии империяи Темуриён, тоҷикон ва туркманҳо якҷо дар минтақаи Осиёи Марказӣ зиндагӣ мекарданд. Пас аз садаи XV, халқҳо ва қабилаҳои гуногуни Осиёи Марказӣ, ки ўзбеконро низ дар бар мегирифтанд, чараёни густариши ислом ва ташаккули давлатдорӣ худро дар ин минтақа эҳсос карданд. Дар асри XVI, сулолаи Шайбониён (ўзбекҳо) бо таъсиси ду давлати бузург дар Осиёи Марказӣ – **хонигарии Бухоро ва Самарқанд** – қудрати худро густариш доданд. Калимаи **"ўзбек"** ҳамчун номи этнос маҳз дар ҳамин давра аҳамияти бештар пайдо кард.

Дар замони Шӯравӣ, минтақаи имрӯзаи Ўзбекистон ҳамчун **Ҷумҳурии Советии Сотсиалистии Ўзбекистон (РСС Ўзбекистон)** шомили Иттиҳоди Шӯравӣ буд. Баъд аз ба даст овардани истиқлол дар соли 1991, номи **"Ўзбекистон"** ҳамчун номи расмӣ кишвар шинохти байналмилалӣ пайдо кард.

Мирзо Турсунзода номвожаи “Ўзбекистон”- ро дар силсилашеърҳои “Ман аз Шарқи озод” дар шеъри “Марҳабо” 5 бор истифода намудааст.

Дар байти боло, номвожаи ҷуғрофӣ **"Ўзбекистон"** бо ҳадафи таъкиди зебоӣ ва нафосати маъшук истифода шудааст. Ин ҷо чанд маънои муҳимро метавон дар назар гирифт: 1) **Таъкиди зебоӣ ва таровати табиат** – Бо зикри **"боғи Ўзбекистон"**, шоир ба кишвари маъруф бо боғу гулҳои зебо ва табиати гуворояш ишора мекунад. Ин метавонад рамзи таровату латофати маъшук бошад. 2) **Тавсифи маъшук** – Ин ҷо чехраи зебои маъшукро бо гулҳои хушбӯ ва нозук баробар кардаанд, ки гӯё аз боғи Ўзбекистон чида шудаанд. Ин ба таври маҷозӣ зебоӣ ва ҷаззобияти ўро нишон медиҳад. 3) **Арзиши адабӣ ва рамзӣ** – Ўзбекистон ҳамчун як маркази фарҳанг ва тамаддун дар шеъри форсӣ-тоҷикӣ маъруф аст. Зикри ин номвожа метавонад рамзи шукӯҳ ва таърихи пурғановати адабиёт ва санъати ин минтақа бошад.

Дар байти дигар:

**Ҳар кучо ки рафт гуфтугӯи ту,
Ўзбекистон буд дар пахлуи ту. . [4,124]**

Дар ин байт номвожаи ҷуғрофӣ **"Ўзбекистон"** бо ҳадафи ифодаи ҳамраҳиву

хамдилӣ, робитаи наздик ва шояд ҳам таъсири фарҳангӣ ё сиёсӣ истифода шудааст. Ин метавонад ишора ба он бошад, ки дар ҳар ҷое, ки шахси мавриди назар сухан мегӯяд ё хузур дорад, Ўзбекистон ҳамчун як қувваи ҳамрах, шарик ё худуди наздик дар канораи хузур дорад.

Россия:

**Шоҳи Россия сарнагун шудааст,
Тахти ӯ, бахти ӯ забун шудааст. [4,381]**

Номи "**Россия**" — номи расмӣ кишвари бузургест, ки таърих, фарҳанг ва таъсири сиёсӣ ва иқтисодӣ он дар даврони таърих хеле амиқ аст. Номи "**Россия**" бо номи этникӣ ва ҷуғрофӣ мардуми рус, инчунин бо таърихи сиёсӣ ва давлатсозӣ иртибот дорад. Таҳлили этимологии калимаи "**Россия**" бо истилоҳи қадимии "**Рус**" ва раванди рушди таърихӣ он вобаста аст. Вожаи "**Рус**" аз асрҳои миёна пайдо шудааст. Манбаҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки калимаи "**Рус**" ба қавмҳои гуногун дар минтақаи шарқии Аврупо ва водии Днепр рабт дорад, ки бо шоҳигарӣ ва сиёсати худ шинохта мешавад. Дар оғоз, дар асрҳои IX ва X, дар доираи таърихи қадими Скандинавия, номи "**Рус**" ба гурӯҳҳои норвегии викингҳо — "**варягҳо**" ва "**русиягон**" — дахл дошт, ки на танҳо қавмҳои бумии минтақа, балки халқҳои дигари ҳамсояро низ дар бар мегирифт. Пасванди "**-ия**" дар забони русӣ ва дигар забонҳои эронӣ ва аврупоӣ як нишона барои ҳокимият ё давлат, ё кишвар аст. Ба ҳамин тартиб, он ба маънои "**кишвари Рус**" ё "**хоки Рус**" мебошад. Аз ин рӯ, "**Россия**" маънои "**кишвари Рус**" ё "**макон ва марзи зисти русҳо**" дорад. Дар асрҳои миёна номи "**Рус**" бештар ба пойтахт ва минтақаҳои асосии шаҳри Киев, баъдтар Санкт-Петербург ва дар ниҳоят Москва марбут буд. Ҳангоми таъсиси Империяи Русия дар асри 18, вожаи "**Россия**" ҳамчун ном барои давлат истифода мешуд. [8,1] .

Дар байт номвожаи ҷуғрофӣ "**Россия**" бо ҳадафи таъкид ба ҳодисаи муҳим ва таърихӣ сарнагун шудани шоҳи ин кишвар истифода шудааст. Ин метавонад ба инкилоб ё тағйироти бузурги сиёсӣ ишора кунад. Дар байт Россия ҳамчун як давлати бузург ва кудратманд зикр шудааст, ки сарнагун шудани шоҳаш як рӯйдоди муҳими таърихӣ мебошад. Шоҳи Россия ҳамчун рамзи ҳукумат ва сулолаи шоҳонаро нишон медиҳад, ки бо сарнагунии ӯ, тахту бахташ низ ба поён расидааст. Ба далели вазн ва қофия, истифодаи номвожаи "**Россия**" маънои шеър оҳангро пурзӯртар мекунад. Дар достони "Чароғи абадӣ" номвожаи ҷуғрофӣ "**Россия**" истифода шудааст, ки дар он табдили овози "у" ба "о" ба назар мерасад:

**Ба ҷӯш омад аз ин ҷо зиндагонӣ,
Ба ин ҷо аз Россия меҳрубонӣ. [5,45]**

Дар ин байт номвожаи ҷуғрофӣ "**Россия**" бо ҳадафи таъкид ба нақши ин кишвар дар ободонӣ ва чароғонкунии Тоҷикистон истифода шудааст. Россия ҳамчун манбаи меҳрубонӣ ва эҳтимолан кӯмак ё дастгирӣ зикр шудааст. Ибораи "**Ба ҷӯш омадани зиндагонӣ**" маънои эҳёи иҷтимоӣ, сиёсӣ ё фарҳангиро дорад, ки бо таъсири Россия сурат гирифтааст. Зикри Россия бо калимаи "**меҳрубонӣ**" эҳтимолан барои таъкид ба муносибати дӯстона ё мусбати ин кишвар бо Тоҷикистон дар байт истифода шудааст, ки бо ғояи сиёсӣ давраи ишора карда мешавад. Дар байти зерин аз достони "**Ҷони Ширин**" низ тақрибан ҳамин маънӣ зикр гардидааст:

**Халқ бурдаст роҳи оҳанро
То ба шаҳри Душанбе навобод,
Кишварамро ҳамеша пайваستا
Ба Россия-кишвари бахту начот. [3,43]**

Дар ин байт номвожаи ҷуғрофӣ "**Россия**" бо ҳадафи таъкид ба нақши муҳими ин кишвар дар пешрафти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Тоҷикистон истифода шудааст. Россия ҳамчун кишваре зикр шудааст, ки бо Тоҷикистон пайвасти доимӣ дорад. Ин метавонад ишора ба муносибатҳои таърихӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии байни ин ду давлат бошад. Дар байт оварда шудааст, ки роҳи оҳан то Душанбе расидааст, ки метавонад ба нақши Россия

дар сохтмон ва рушди инфрасохтори Тоҷикистон ишора кунад. **Тасвир кардани Россия ҳамчун "кишвари бахту начот"** метавонад ба нақши Россия дар таъмини шароити беҳтари иқтисодӣ барои тоҷикон ва кӯмакҳои ин кишвар дар давраҳои таърихӣ мушаххас ишора кунад. Истифодаи номвожаи чуғрофии "Россия" дар охири байт бо ибораҳои мусбати "бахт" ва "начот" маъноӣ ғоявию таърихро тақвият додааст.

Дар маҷмӯъ, номвожаи **"Россия"** дар ҳар ду байт барои нишон додани аҳамияти ин кишвар дар таърихи Тоҷикистон ва робитаҳои ҳамкориҳои байни ин ду ҷумҳурии Шӯравӣ истифода шудааст.

Украина:

Хувайдо шуд ҷамоли Украина,

Шукӯҳи безаволи Украина. [4,138]

Номи Номвожаи "Украина" решаи славянӣ дошта, аз калимаҳои "у" (наздик, назди) ва "край" (сарзамин, марз) ташаккул ёфтааст. Дар таърихи забоншиносӣ, ин калима маъноӣ "замини марзӣ" ё "қаламрави худӣ"-ро дошт. Номи "Украина" аввал ҳамчун ишора ба минтақаи марзӣ истифода мешуд ва баъдан, бо гузашти замон ва ташаккули ҳудудҳои давлатӣ, сулолаҳои ва маҳаллӣ, ба як воҳиди шинохташудаи сиёсӣ табдил ёфт. [8,1]

Дар асрҳои XVI ва XVII, номи "Украина" ҳамчун як истилоҳи таърихӣ барои ихотаҳои марзии Русия ва Қрим истифода мешуд. Ҳамзамон, ин сарзаминро маконе меҳисобиданд, ки аввалин андешаи давлатсозии славянӣ дар он шакл гирифта, тасаввуроти шахсӣ дар бораи рушди ҷумҳуриҳои Аврупо ташаккул меёфт. Бо ба даст овардани истиқлолият дар соли 1991 ва шукуфоии сиёсии Украина, ин ном расман ҳамчун номи давлатӣ пазируфта шуда, шинохти амиқ ва маъруфияти ҷаҳониро касб кард.

Дар байти фавкулзикр аз силсилашеърҳои **"Ман аз Шарқи озод"** номи чуғрофии **"Украина"** на танҳо ба як макони чуғрофӣ ишора мекунад, балки рамзи зебӣ, шукуфӣ ва бузургии ин сарзаминро низ таҷассум менамояд:

Мисраи **"Хувайдо шуд ҷамоли Украина"** нишон медиҳад, ки зебоии Украина ошкор ва равшан гардид, ки метавонад ҳам маъноӣ табиати зебо ва ҳам фарҳангу тамаддуни бойи онро дар бар гирад. Дар мисраи **"Шукӯҳи безаволи Украина"** Украина ҳамчун сарзамине бо шукӯҳи ҷовидона ва бузургӣ тасвир шудааст, ки таъриху фарҳанги пуршараф ва таъсири онро баён мекунад. Ин ҷо истифодаи он бо калимаҳои "ҷамол" (зебӣ) ва "шукӯҳ" (бузургӣ, ҳайбат) омешиш ёфтааст, ки таъсири маънавию эҳсосии онро афзун месозад. Такрори калимаи "Украина" дар охири ҳар мисраъ оҳангнокии ва таъкидро таъмин мекунад. Тавсифи "безавол" (яъне ҷовидона) дар мисраи дуҷумла ҳисси ифтихор ва эҳтиром ба ин сарзаминро инъикос менамояд. Аз ҷиҳати фонетикӣ, "Украина" дорои садоҳои нарм ва ҳамоҳанг мебошад, ки бо калимаҳои шеваи форсӣ мувофиқат дорад. Дар байти дигар аз силсилашеърҳои **"Ман аз Шарқи озод"** номвожаи чуғрофии "Украина" на танҳо ба як макони муайян ишора мекунад, балки ҳамчун рамзи покизагӣ, зебӣ ва оромӣ низ истифода шудааст:

Сафои сарзамини Украина,

Ҳавои дилнишини Украина. [4,139]

Дар мисраи **"Сафои сарзамини Украина"** Украина ҳамчун як замини пок ва зебо тасвир шудааст, ки метавонад ба табиати афсонавии он, фазои мусоид ва ҳатто покии маънавии мардуми он ишора намояд. Дар мисраи **"Ҳавои дилнишини Украина"** калимаи "ҳаво" метавонад ҳам маъноӣ воқеӣ (фазои мусоиди иқлимӣ) ва ҳам маъноӣ маҷозӣ (муҳити гуворо, озодӣ ва оромии рӯҳонӣ) дошта бошад. Бо такрори номи "Украина" дар ҳар ду мисраъ, эҳсоси ифтихор ва эҳтиром ба ин сарзамин тақвият меёбад.

Дар байт, "Украина" ҳамчун исми хос (номи хос) истифода шудааст, ки ба як воҳиди чуғрофӣ ишора мекунад. Аз нигоҳи нахвӣ (синтаксисӣ), ин калима дар охири ҳар ду мисраъ омада, бо мақсади таъкиди маънавий ва бадеӣ истифода шудааст. Такрори он дар ҳар ду мисраъ ҳисси оҳангнокии ва тавсифи пурқувватро ба вучуд меорад. Дар

мисраъи "Сафои сарзамини Украина", калимаи "Украина" ҳамчун рамзи покизагӣ ва зебоии табиат омадааст. Дар мисраъи "Ҳавои дилнишини Украина", он ба фазои ором ва муҳити гуворо ишора мекунад. Хулоса, Бо истифодаи номвожаи "Украина", шоир ҳисси меҳру муҳаббат, ифтихор ва васфи ин сарзаминро ифода кардааст.

Чин:

Яке наққоши Чинро мот карда,

Ба мардум санъаташ исбот карда. [4 ,38]

Калимаи "Чин" аз номҳои қадимии ҷуғрофӣ буда, ба ин кишвар дар забонҳои гуногун ишора мекунад. Эҳтимол маравад, ки он аз номи сулолаи "Чин" (Qin), ки дар асри III пеш аз милод ҳукмронӣ мекард, сарчашма гирифтааст. Дар забонҳои форсӣ ва тоҷикӣ, ин калима ба маънои "сарзамини дорои таърихи ғанӣ ва санъати пешрафта" истифода мешавад. Номвожаи "**Чин**" ба кишваре дар Осиё ишора мекунад, ки бо номи расмии "Ҷумҳурии Мардумии Чин" шинохта мешавад. Чин яке аз давлатҳои пурқудрати ҷаҳон аст ва дар соҳаҳои иқтисод, сиёсӣ ва фарҳангӣ дар байни кишварҳои ҷаҳон ҷои махсусро ишғол мекунад. Калимаи "Чин" дар таърих низ ба маъноҳои гуногун истифода мешавад. Масалан, дар замони Сосонӣ ва Исломи, калимаи "Чин" ҳамчунин ба манзили ҷаҳони Шарқ ва ё ба як гурӯҳи этникӣ ва ё фарҳангии муайян ишора мекард, ки дар байни халқҳои дигар маълум буд. Аз ин рӯ, "Чин" на танҳо ба ҷуғрофиё, балки ба як фарҳанг ва маънавиятҳои марбут ба он ҳам ишора дошт. [8,1]

Дар таърихи забон ва фарҳангҳои гуногун, калимаи "**Чин**" дар шаклҳои мухталиф ва бо маъноҳои гуногуни таърихӣ истифода шудааст. Сарчашмаи номи "**Чин**" бештар ба манбаъҳои таърихӣ ва ҷуғрофӣ таъяс мекунад. Ба назар мерасад, ки ин калима ба номи як минтақаи қадимӣ мансуб буда, ки ханӯз дар асрҳои миёна дар осори адабӣ ва гуфтугӯӣ истифода мешуд. Шарҳи дуруст ва маънои калимаи "**Чин**" на танҳо дар забон ва матнҳои таърихӣ муҳим аст, балки дар маърифати фарҳангии он низ нақши хоса дорад.

Дар байти боло номвожаи ҷуғрофии "**Чин**" бо ҳадафи хосе истифода шудааст, ки метавонад чанд маънои рамзӣ ва бадеӣ дошта бошад.

Дар таърих ва фарҳанг, Чин бо санъати нозук, наққошӣ, хаттотӣ ва косибӣ маъруф аст. Дар ин байт, "наққоши Чин" метавонад рамзи як ҳунарманди моҳир ва соҳибистеъдод бошад, ки дар ҳунари тасвирӣ ва наққошӣ ба дараҷаи камол расидааст. Ибораи "наққоши Чинро мот карда" маънои шикаст додани устоди бузург-ро медиҳад. Ин метавонад ишора ба ҳунарманде бошад, ки бо истеъдоди худ ҳатто наққоши маъруфи чиниро низ дар ҳайрат мегузорад. "Ба мардум санъаташ исбот карда" – яъне шахсе бо истеъдоди худ санъати волеяшро нишон дода, исбот мекунад, ки маҳорати ӯ ҳатто аз устодони бузурги санъати Чин ҳам болотар аст. Ин метавонад ишора ба афзалияти навоарӣ ва маҳорат дар ҳунар бошад, ки шахс бо кори худ обрӯ ва эътироф ба даст меорад. Хулоса, номвожаи "Чин" дар ин байт на танҳо як мавзӯи ҷуғрофӣ аст, балки рамзи санъати комил ва ҳунармандии олий мебошад. Бо истифодаи ин ном, шоир меҳодад нишон диҳад, ки ҳатто устодони маъруф дар санъат метавонанд шикаст бихӯранд, агар истеъдоди ҳақиқӣ пайдо шавад.

Дар байти боло, "Чин" ҳамчун исми хос (номи хос) истифода шудааст, ки ба як макони ҷуғрофӣ ишора мекунад. Ибораи "наққоши Чин", яъне наққоше, ки аз Чин аст ё ба ҳунари чиниён марбут аст. Аз ҷиҳати услубӣ, Чин рамзи маҳорат, зебоӣ ва ҳунармандии олий мебошад, ки ба маънои маҷозии байт таъсири бештар мебахшад. Истифодаи "наққоши Чин" ба маънои рамзии устоди бузурги санъат мебошад, ки таъкид ба дараҷаи баланди ҳунар дорад. "Мот кардани наққоши Чин" ба маъноии маҷозӣ ба ғолибият бар устоди ҳунар ишора кунад, ки маънои амиқтар ва ҳикматноки байтро нишон медиҳад. Бо истифодаи "Чин", шоир тасвиреро месозад, ки дар он санъати машҳури Чин ҳамчун як меъёри баланд қарор мегирад ва шахси дигаре бо маҳорат ва эҷодиёти худ онро мағлуб месозад.

Дар байти дигар аз достони "Садои Осиё" номвожаи "Чин" бо ҳадафи таъкид ба

вазъи сиёсӣ ва фарҳангии як давраи муайян истифода шудааст:

**Рафт давре, ки садои Чин намеомад ба гӯш,
Хуни дил мехӯрд хиндӣ, буд Ҳиндустон хамӯш.** [5,14]

Мисраъи "Садои Чин намеомад ба гӯш" метавонад ба хомӯш шудани таъсири Чин дар умури ҷаҳонӣ, сиёсӣ ё фарҳангӣ ишора кунад. Чин дар тӯли таърих қудрати бузурги сиёсиву иқтисодӣ дошт, аммо дар баъзе давраҳо нуфузи он коҳиш ёфтааст. Дар замоне, ки садои Чин хомӯш буд, маънои онро дорад, ки ё ин кишвар дар зерӣ нуфузи истеъморгарон қарор дошт, ё нақши он дар саҳнаи байналмилалӣ заиф буд. Дар мисраи дуюм, "Хуни дил мехӯрд хиндӣ, буд Ҳиндустон хамӯш" ишора ба он дорад, ки Ҳиндустон низ дар як давраи вазнини таърихӣ қарор дошт (дар зерӣ истеъмори Британия). Муқоисаи Чин ва Ҳиндустон нишон медиҳад, ки ҳарду кишвар дар он давра мавқеи заиф ва хомӯш доштанд. "Чин" дар байт ҳамчун исми хос истифода шудааст, ки ба кишвари мушаххас ишора мекунад. Дар ибораи "садои Чин" "Чин" ҳамчун фоил ё манбаи садо маънидод мешавад, ки нишонаи ҳузур ё таъсири ин кишварро дар назар дорад. Дар мисраъи "Садои Чин намеомад ба гӯш" зерӣ нуфузи давлатҳои дигар қарор доштани ин кишвар таъкид мешавад. Хомӯш шудани "садои Чин" метавонад ба заиф будани он дар арсаи байналмилалӣ ишора кунад.

Миср:

**Рӯди Нил ояд ба хоки Миср аз роҳи дароз,
Реги сахро рӯ ниҳад бар Нил бо аҷзу ниёз.** [5,17]

Аз лиҳози ҷуғрофӣ, "Миср" кишваре дар қораи Африқо, ки аз соҳилҳои баҳри Миёназамин то биёбонҳои васеи Саҳрои Кабир тӯл кашида, дарёи Нил онро обёрӣ мекунад. Миср дар давраҳои қадим ҳамчун яке аз марказҳои муҳими фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодии ҷаҳон шинохта мешуд. Дар маънои васеътар, "Миср" рамзи яке аз қадимтарин тамаддунҳои ҷаҳон аст. Он бо фарҳанги бостонии худ, динҳои асримиёнагӣ, муҳити географӣ ва дастовардҳои беназираш, аз ҷумла аҳромҳо (пирамидҳо), хатти иероглифӣ ва дигар кашфиёти нодир машҳур аст.

Калимаи "Миср" дар тӯли таърих дар маъноҳои гуногун истифода шудааст ва дар фарҳангҳои мухталиф ҷойгоҳи муҳим доштааст. Ин кишвар бо тамаддуни бостонии худ дар таърихи башарият нақши бузург бозидааст. Баъзе аз фарҳангҳои, ки ба Миср ишора кардаанд, чунинанд:

1. Фарҳанги Мисри Қадим

- Худи мисриҳо Мисрро "Кемет" (Kmt) меномиданд, ки маънои "замини сиёҳ" дошт ва ба ҳосилхезии заминҳои гирди Нил ишора мекард.
- Дар осори бостонии мисрӣ, ба мисли санадҳои иероглифӣ, "Китоби мурдагон", ва дигар осор, нақши худоён, подшоҳон (фиръавнҳо) ва сохтори давлатдорӣ сабт шудааст.

2. Фарҳанги юнонӣ ва румӣ

- Юнониҳо Мисрро "Аегюптос" (Αἴγυπτος) меномиданд, ки баъдтар ба шакли "Египт" дар забонҳои европоӣ гузашт.
- Геродот, муаррихи юнонӣ, Мисрро "ҳадяи Нил" номида, онро яке аз тамаддунҳои қадимтарин ва таъсиргузор дар ҷаҳон мешуморад.
- Румиён низ Мисрро як кишвари стратегӣ ва сарчашмаи гандум медонистанд, ки он ба як қисми Империяи Рим табдил ёфт.

3. Фарҳанги исломӣ ва арабӣ

- Баъд аз фатҳи арабҳо (соли 641 мелодӣ), Миср ба як маркази муҳими фарҳангӣ ва илмӣ табдил ёфт.
- Дар осори таърихнигорони исломӣ, ба монанди **Ибни Халдун** ва **Ал-Макризӣ**, таърихи Миср ва нақши он дар ҷаҳони ислом зикр шудааст.
- Дар Қуръон низ Миср бо номи "**Миср**" ёд мешавад ва дар достонҳои ҳазрати Юсуф (а) ва Мусо (а) нақши муҳим дорад.

4. Фарҳанги бобилӣ ва ассурий

- Дар осор ва санадҳои бостони **Бобил** ва **Ассирия**, Миср ҳамчун як давлати пурқудрат ва рақиби бузург зикр шудааст.

- Бисёре аз подшоҳони бобилий ва ассурӣ бо фиръавнҳои Миср ҳамкорӣ ё чангҳо анҷом медоданд.

5. Фарҳанги масеҳӣ ва библиявӣ

- Дар **Китоби Муқаддас** (Таврот ва Инҷил), Миср як макони муҳими таърихӣ ба шумор меравад, ки дар он достони ҳазрати Мусо (а) ва фиръавн оварда шудааст.

- Масеҳиён низ Мисрро ҳамчун ҷои паноҳ бурдани ҳазрати Исо (а) дар кӯдакиаш зикр мекунанд.

6. Фарҳанги ғарбии муосир

- Дар илми муосири ғарбӣ Миср яке аз **тамаддунҳои аҷоиб ва нодир** доништа мешавад, ки бо пирамидҳо, фиръавнҳо ва дастовардҳои илмии худ машҳур аст.

- Олими машҳур **Жан-Франсуа Шамполион** хатти иероглифӣ мисрро рамзкушоӣ кард, ки таърихи бостони ин кишварро боз ҳам равшантар намуд. [8,1]

Дар байти боло аз достони “Садои Осӣ” номвожаи ҷуғрофӣ “Миср” барои таъкид кардани мавқеи таърихӣ ва ҷуғрофӣ ин кишвар истифода шудааст:

Дар мисраи аввал «Рӯди Нил», ки аз масофаи дур ба хоки Миср мерасад, зикр шудааст. Ин таъкид бар он аст, ки Нил сарчашмаи ҳаёт ва ободии Миср аст, зеро бе он ин кишвар биёбони хушк боқӣ мемонад. Бо ворид шудани Нил ба хоки Миср, он заминро ҳосилхез ва зиндагибахш мекунад. Ин ишораест ба он, ки Миср бо шарофати Нил ҳамчун як маркази бузурги тамаддун арзи ҳастӣ кардааст. Дар мисраи дуюм “реги саҳро”, ки рамзи хушқиву заъф аст, бо аҷзу ниёз (яъне бо хоксорӣ) рӯ ба сӯи Нил меорад. Ин метавонад як ишораи ирфонӣ бошад, ки захираи ҳикмат ва баракат аз манбаи ҳаёт (Нил) гирифта мешавад, чунон ки инсонҳо бо ниёзу тавозӯи рӯ ба сӯи сарчашмаи раҳмат ва файз меоранд. Хулоса, дар ин байт, “Миср” на танҳо як макони ҷуғрофӣ, балки рамзи тамаддун, файз ва ҳаётбахшии табиат аст. Ин истиора метавонад ҳам таърихӣ ва ҳам ирфонӣ бошад, ки бузургии Нил ва вобастагии Миср ба он ҳамчунин ҳамкориҳои табиат ва инсонро инъикос мекунад.

Дар байт санъати ташбеҳ низ истифода шудааст. “Рӯди Нил” ҳамчун як мавҷуди зинда тасвир шудааст, ки “аз роҳи дароз меояд”. “Реги саҳро” , ки “бо аҷзу ниёз” рӯ ба Нил меорад маънои маҷозӣ дошта, аҳамияти ин дарё дар шароити биёбонии минтақа таъкид мешавад. Дар фарҷом гуфта метавонем, ки ин байт ҳам ҳамосӣ, ҳам ирфонӣ, ва ҳам табиатшиносӣ аст. Аз ҷиҳати забонӣ, он дорои тасвирҳои образнок, ташхис, ташбеҳ ва оҳанги хуб мебошад.

Мирзо Турсунзода қисми зиёди умри пурбаракати худро дар сафарҳои гуногун сипарӣ намуда, бо фарҳанг, таърих ва зиндагии халқҳои зиёд аз наздик ошно гардидааст. Ин таҷрибаҳои гаронбаҳо дар ашъори ӯ инъикоси амиқ ёфта, шоир бо маҳорати нотакрор номи кишварҳо ва маконҳои гуногунро бо зебоии хос ба таровати шеъраш меомезад. Тасвири кишварҳои мухталиф на танҳо таассуроти сафарашро бозгӯ мекунад, балки равобити дӯстона ва ҳамбастагии миёни миллатҳоро низ тарғиб менамояд.

Номҳои ҷуғрофӣ муҳити фарҳангӣ ва таърихӣ шеъри ӯро ғанӣ гардонда, ба хонанда имконият медиҳанд, ки фазои бадеии осорашро амиқтар дарк намоянд. Онҳо на танҳо ҷойҳои муайяни ҷуғрофиро ифода мекунанд, балки ҳамчун василаи баёни андешаҳои ватандӯстона, ҳисси ягонагии миллатҳо ва таҷассумгари рӯйдодҳои муҳими таърихӣ нақши муҳим мебозанд. Бо ин роҳ, Мирзо Турсунзода тавассути истифодаи номвожаҳои ҷуғрофӣ на танҳо фазои шеърро васеътар менамояд, балки бо хонанда робитаи амиқи маънавӣ барқарор месозад.

Дар баробари ин номвожаҳои ҷуғрофӣ дар ашъори шоир вазифаи услубиро адо карда, дар боз намудани ҳадафҳои ғоявӣ ашъори ӯ кӯмак мерасонанд.

АДАБИЁТ

1. Калинин, В.М. Поэтика онима. / В.М. Калинин. - Донецк: Юго-Восток, 1999. - 404с
2. Крюкова, И.В. Основные номинационные процессы в периферийной зоне ономастического пространства. М. 1997. - С168.-172
3. М.Турсунзода. Достони «Чони Ширин» - Душанбе 2023, С96
4. М.Турсунзода. - Баро ситораи ман (осори мунтахаб). Душанбе “Адиб” 2020 С234
5. М.Турсунзода - Садои Осие Ҳасани аробакаш-нашриёти давлатии Тоҷикистон, Сталинобод-1961. С.-128
6. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. - М: Наука, 1973. - 368с
7. Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ. - Душанбе, 2019. - С.-210
8. Википедия. Свободная энциклопедия. ru.wikipedia.org/wiki/, дата обращения 13.02.2025
9. Encyclopedia Britanika. Ngola/African ruler-Britanika.
10. Choundhary Rahmat Ali. Pakistan: The Fatherland of the Pak Nation. Book Traders, 1978. P392

КОРБУРД ВА ВАЗИФАҲОИ УСЛУБИИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи корбурд ва вазифаҳои услубии номвожаҳои ҷуғрофӣ (топонимҳо) дар ашъори Мирзо Турсунзода бахшида шудааст. Таҳлили номвожаҳои ҷуғрофӣ нишон медиҳад, ки шоир онҳоро ҳамчун воситаи муҳими тасвирӣ, рамзӣ ва маънофарӣ истифода бурдааст. Дар ашъори ӯ топонимҳо на танҳо номи маконҳоро муайян мекунанд, балки барои таҳкими ҳисси миллӣ, таърихи мардум ва робитаи фарҳангии идеологӣ миёни халқҳо хидмат менамоянд. Ин номвожаҳо метавонанд дорои хусусияти рамзӣ, эҳсосӣ, ритмӣ ва талмехӣ бошанд.

Дар мақола ҳамчунин гурӯҳбандии топонимҳои маҳаллӣ, таърихӣ ва байналмилалӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бо таҳлили номҳои кишварҳо, аз ҷумла Покистон, Ангола, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Руссия, Миср ва ғайраҳо маъно ва аҳамияти онҳо дар шеърӣ шоир нишон дода мешавад. Ба таври махсус дар мақола ба нақши ин номвожаҳо дар ифодаи муҳаббати шоир ба Ватан, тасвири вазъи сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакатҳо ва истифодаи рамзи онҳо дар ашъори шоир инъикос ёфтааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки Мирзо Турсунзода бо истифодаи номҳои ҷуғрофӣ на танҳо ҷойҳоро муаррифӣ месозад, балки ба воситаи номҳо эҳсосот ва андешаҳои амиқи худро низ баён месозад.

Калидвожаҳо: Ономастика, топонимҳо, поэтоним, ономастикаи бадеӣ, вазифаҳои услубӣ, адабиёти тоҷик, Покистон, Ангола, Тоҷикистон, Ўзбекистон, Руссия, Миср, таърихи номҳо, маънои номҳо, рамз дар шеър, Мирзо Турсунзода. Маълумот дар бораи муаллиф: Офаридаев Назрӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забони тоҷикӣ. Тел: -992 939314032. nazri53@mail.ru

Файрузшоева Гулангез Саломатшоевна - унвонҷуи Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев, мутахассис оид ба масъалаҳои иҷтимоии барномаи “Баланд бардоштани омодагӣ ва устуворӣ ба офатҳои табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” Муассисаи давлатии “Маркази татбиқи лоиҳа дастрасӣ ба маблағгузориҳои сабз ва маблағҳои рушди деҳоти назди Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон”. Тел: +992 501113372. fgulangez@gmail.com

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ФУНКЦИИ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ИМЕН В ПОЭЗИИ МИРЗЫ ТУРСУНЗОДА

Данная статья посвящена исследованию использования и стилистических функций географических названий (топонимов) в поэзии Мирзо Турсун-заде. Анализ топонимов показывает, что поэт использовал их как важное образительное, символическое и смыслообразующее средство. В его поэтических произведениях топонимы не только

обозначают названия мест, но и служат укреплению национального чувства, исторической памяти народа и культурно-идеологической связи между народами. Эти топонимические названия могут обладать символическим, эмоциональным, ритмическим и аллюзивным характером.

В статье также рассматривается классификация местных, исторических и международных топонимов в поэзии Мирзо Турсунзаде. Анализ названий стран, включая Пакистан, Анголу, Таджикистан, Узбекистан, Россию, Египт и другие, раскрывает их значение и роль в стихах поэта. Особое внимание уделяется роли этих топонимов в выражении любви поэта к Родине, в изображении социально-политической ситуации стран и их символическому использованию в его поэзии.

Анализ показывает, что Мирзо Турсунзаде, используя географические названия, не просто описывает места, но и передает через них свои глубокие чувства и размышления.

Ключевые слова: Ономастика, топонимы, поэтоним, художественная ономастика, стилистические функции, таджикская литература, Пакистан, Ангола, Таджикистан, Узбекистан, Россия, история названий, значение названий, символ в поэзии, Мирзо Турсунзаде.

Сведения об авторах: Офаридов Назри — доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка. Тел.: +992 939314032. Эл. почта: nazri53@mail.ru

Файрузшоева Гулангез Саломатшоевна — соискатель Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева, специалист по социальным вопросам программы «Повышение готовности и устойчивости к стихийным бедствиям в Республике Таджикистан» Государственного учреждения «Центр реализации проекта "Доступ к зеленому финансированию" Финансовых средств развития села при Министерстве финансов Республики Таджикистан». Тел.: +992 501113372 Эл. почта: fgulangez@gmail.com

THE USE AND STYLISTIC FUNCTIONS OF GEOGRAPHICAL NAMES IN THE POETRY OF MIRZO TURSUNZODA

This article is dedicated to the study of the use and stylistic functions of geographical names (toponyms) in the poetry of Mirzo Tursunzoda. The analysis of toponyms shows that the poet used them as an important means of imagery, symbolism, and meaning creation. In his poetry, toponyms not only indicate place names but also serve to strengthen national identity, historical memory, and cultural-ideological connections between peoples. These names may have symbolic, emotional, rhythmic, and allusive characteristics.

The article also examines the classification of local, historical, and international toponyms in the poetry of Mirzo Tursunzoda. By analyzing the names of countries such as Pakistan, Angola, Tajikistan, Uzbekistan, Russia, and others, their meaning and significance in the poet's works are revealed. Special attention is given to the role of these toponyms in expressing the poet's love for his homeland, depicting the socio-political situation of nations, and their symbolic use in his poetry.

This analysis demonstrates that Mirzo Tursunzoda, by using geographical names, not only describes places but also conveys his deep emotions and thoughts through them.

Keywords: *Onomastics, toponyms, poetonyms, artistic onomastics, stylistic functions, Tajik literature, Pakistan, Angola, Tajikistan, Uzbekistan, Russia, history of names, meaning of names, symbolism in poetry, Mirzo Tursunzoda.*

Information about the authors: Ofaridaev Nazri – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of the Tajik Language. Phone: +992 939314032 Email: nazri53@mail.ru

Fayruzshoeva Gulangez Salomatshoevna – PhD candidate at Khorog State University named after M. Nazarshoev, Social Affairs Specialist of the program "Enhancing Preparedness and Resilience to Natural Disasters in the Republic of Tajikistan" at the State Institution "Project Implementation Center for Green Finance Access of the Rural Development Fund under the Ministry of Finance of the Republic of Tajikistan". Phone: +992 501113372 Email: fgulangez@gmail.com

ТАЪЛИМИ ХУСУСИЯТ ВА ВАЗИФАҲОИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒӢ

Раҳмонзода Н.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи акад.Б.Ғафуров

Дар ҳар кадом забон баробари вучуди калимаҳои мансуб ба ҳиссаҳои мухталифи нутқ, ибораҳои озод боз чунин ифодаҳои низ мавҷуданд, ки онҳо аз замони қадим то имрӯз дар шакли рехтаву устувор дар нутқи шифоӣ ва хаттӣ гардиш карда, барои ифодаи мафҳумҳои гуногун хидмат мекунанд. Воҳидҳои фразеологӣ аз унсурҳои муҳими забон ба шумор рафта, ҳамчун масолеҳи дар тӯли қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъниҳои мушаххасу маълум истифода бурда мешаванд. Чунин ифодаҳо бо ҳаёт, зисту зиндагонӣ, муҳиту ҳодисаҳои воқеӣ ва руҳияи ҳалқе, ки онҳоро офаридааст, сахт алоқаманд мебошанд. Инсон аз рӯи зарурат ба таъбироти тайёри забон низ муроҷиат намуда, онҳоро дар мавқеи муносиб истеъмол мекунанд, то ки фикру ҳисси худро то ҳадди имкон равшан ва таъсирбахш ифода намояд. Ҳар як воҳиди фразеологӣ пеш аз ҳама зухуроти аломати забон аст. Он ҳамчун аломат ду паҳлу: қолаби зоҳирӣ ва мазмун дорад. Раванди ташаккули аломатҳои забон, аз ҷумла, воҳидҳои фразеологӣ он ба фаъолияти маърифатҳосилкунии одамон бевосита алоқаманд аст. Усулҳои асосии ғайи гардонидани захираи фразеологӣ хонандагон, пеш аз ҳама, бедор кардани диққат ва шавқу ҳаваси доимии онҳо ба омӯзиши ин дурдонаҳои ҳалқ мебошад. Муаллим ҳарчанд кори фразеологиро дар мактаб вусъат диҳад, шогирдонро танҳо бо қисми хеле ками сарвати фразеологӣ забони тоҷикӣ шинос карда метавонаду бас. Ташаккули завқ, бедор кардани шавқу ҳавас, тафаккури фаъоли хонандагон ва иҷрои қорҳои мустақилона барои азхуд намудани воҳидҳои нави фразеологӣ лозим аст. Ҳама маводи пешниҳодкардаи муаллим бояд барои бедор кардани шавқу рағбат ба фразеология тарҳрезӣ шавад. Таваҷҷуҳи доимӣ ва майли зиёд ба омӯзиши таъбирҳои аҳамияти хоса дорад, такмили захираи фаъоли фразеологӣ як раванди тӯлонӣ аст, ки набояд танҳо бо таҳсил дар мактаб маҳдуд шавад ва тарбияи таваҷҷуҳи доимӣ ва шавқи эҷодӣ бояд дар раванди тамоми кори таълимии омӯзгор анҷом дода шавад. Дар тамоми давраи таҳсил хонандагон бояд миқдори зиёди воҳиди устувору рехтаи забонро аз худ кунанд. Риояи принсипи дастрасии ифодаҳои устувор барои хонандагони синфҳои муайян ва синну соли мушаххас хеле муҳим аст. Диққати доимӣ ва шавқу ҳаваси зиёд ба фразеологизм бояд ифшои тобишҳои нави маъноӣ вожаҳо дар забони тоҷикӣ бошад.

Дар кадом дарсҳо хонандагон бо воҳидҳои фразеологӣ шинос карда мешаванд? Сухбати мухтасар оид ба маъноҳои маҷозӣ ва қолабҳои рехтаи ифодаҳои тайёри забон аз зинаҳои поёни таҳсилот оғоз меёбад: “Дар барномаи синфҳои ибтидоӣ дар бораи таълими воҳидҳои фразеологӣ сухан намеравад, вале дар қисматҳои «Нутқи алоқанок»-и синфҳои сеюму чорум чунин нуктаҳоро мушоҳида кардан мумкин аст, ки маънии ба ибораҳои фразеологӣ эътибор доданро махсус таъкид менамояд: «Шарҳ дода тавонистани мазмуни маҷозии матн. Шарҳи маъноҳои гуногуни калимаҳо» [7,14].

Дар китобҳои дарсии синфҳои ибтидоӣ намунаҳо аз асарҳои адибони классики муосир фаровон гирд оварда шудаанд, ки намунаи хуби забонӣ дар таълими бачагони синни хурди мактабӣ мебошад. Дар онҳо воситаҳои образноки забон, таркиб ва ибораҳои фразеологӣ истифода шудаанд, ки хоҳу ноҳақ аз муаллим тавзеҳи онҳо талаб карда мешавад. Аз ин рӯ, маъноӣ маҷозии калима ва ибораҳои фразеологӣ ҳанӯз аз синфҳои ибтидоӣ мавриди муҳокима ва таълим қарор меёбад. Хонандагон доир ба он воҳиди забон фаҳмиши умумӣ пайдо карда, бо гурӯҳҳои мавзуии онҳо шинос мешаванд. Равишшиносон ду сабаби таълими маъноӣ асли ва маҷозии калимаро дар синфи V қайд кардаанд: “Якум, маъноӣ маҷозии калима бо мақсади баобурангии сухан, таъсирбахш ифода кардани фикр қор фармуда мешавад. Бинобар ин, шоиру нависандагон ин санъати суханрониро дар асарҳояшон ба маврид ва бисёр қор мефармоянд. Дуюм, агарчанде

калимаҳо ба маънои маҷозӣ оянд ҳам, онҳо аз маънои аслии худ он қадар ҳам дур намешаванд ва ба маънои аслии худ шабоҳате доранд” [3,75].

Хусусияту вазифаҳои барҷастаи воҳидҳои фразеологӣ аз синфи VII ҳангоми таълими «Калима (лексика) ва таъбирҳо (фразеологизмҳо)» дар ҳаҷми 4 соат омӯзонидани мешавад ва мавзӯҳо чунин ҷудо гардидааст: Таъбирҳо (фразеологизмҳо) чун фасли лексикология. Фразеологизмҳо ва фарқи онҳо аз калимаю ибораҳои озод. Фразеологизмҳо ва махсусияти онҳо. Хусусияти муродифӣ, зидмаъноӣ ва ҳамгунагии фразеологизмҳо. Фразеологизмҳо ва асарҳои бадеӣ. Фразеологизмҳо ва таъриху фарҳанги миллӣ. Аҳаммияти фразеологизмҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ. Луғати фразеологизмҳо [5, 108]. Доир ба манбаъҳои пайдоиш ва аҳаммияти истифодаи онҳо дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ маълумот дода мешавад ва шиносонидани хонандагон бо ҷанбаҳои асосии лексикаи (луғат) забони тоҷикӣ на танҳо аҳаммияти маърифатӣ, балки хусусияти баланди тарбиявӣ амалиро ҳам доро буда, тасаввуроти онҳоро марбут ба таркиби луғавии лексикаи забони тоҷикӣ зиёд менамояд. Ҷамчунин, дар алоқамандӣ бо грамматика, орфография ва услубҳои нутқ таълим додани лексика ва баръакси ин ҳолатро (дар заминаи лексика омӯзонидани грамматика ва услубҳои нутқ) таъмин намуда, шавқу рағбати онҳо нисбат ба омӯзиши фанни забони тоҷикӣ боз ҳам афзун менамояд.

Хусусиятҳои зерини воҳидҳои фразеологӣ дар асоси мисолҳо шарҳ дода мешавад: 1) образнокӣ ва рангорангӣ (нишон додан муҳим аст, ки ин хусусият бо касби маънои маҷозӣ, ё худ муқоиса ба вучуд меояд; 2) ифодаи маънои мухтасар ва муъҷаз; 3) дорои мазмуни ибратбахш будани онҳо. Муаллим сипас вазифа ва хусусиятҳои онҳоро аз матн ва машқҳое, ки дар китоби дарсӣ омадаанд, тавзеҳ медиҳад. Бояд он усул ва тарзи тавзеҳро ба қор бурд, ки он дастраси хонандагон бошад, онҳо дар муҳокимарониҳо ғайбона иштирок карда тавонанд, ба таври амалӣ бо маънои аслии ин гуна унсурҳои забон ошно шуда тавонанд ва бисёр муҳим аст, ки хонандагон онҳоро дар нутқи зиндаи худ, дар муоширати ҳаррӯза истифода карда тавонанд.

Суханварон аз фразеологизмҳо фаровон истифода бурда, забони асарҳояшонро рангин, ифоданок ва ҳаяҷонбахш мегардонанд. Танҳо пас аз ошкор намудани вазифаҳои зарбулмасалу мақолҳо аз матнҳои бадеӣ бояд дар бораи фарҳанги халқӣ, таъсири фразеологияи гуфтугӯии халқӣ ба осори бадеӣ сухан ронем. Нақши муаллим дар парвариши шавқу завқӣ шогирдон хеле қалон аст, маънои воҳидҳои фразеологиро дуруст шарҳ дода, сифатҳои бадеии баён гуфторро таъкид месозад. Воҳидҳои рехтаро муқоиса ва дар матни мушаххас вазифаҳои онҳоро дуруст ошкор намояд, то ки хонанда дар нутқ бомуваффақият истифода бурда тавонад. Қор оид ба зарбулмасалу мақол ҷузъи таркибии қори лексика ва фразеология бошад. Дар матнҳои бадеӣ бисёр таркибу ибораҳои рехта мавҷуданд, вале аксар вақт ба онҳо диққат намендиҳанд ва ё ба таври бояду шояд таҳлили тавзеҳ намегарданд.

Дар синфи XI барои таълими хусусиятҳои сохтори маъноӣ ва услубии воҳидҳои фразеологӣ 2 соат пешбинӣ гашта, диққат додан ба масъалаҳои зерин таъкид шудааст: “Муносибати маъноии воҳидҳои фразеологӣ бо калимаю таркибҳо. Муродифот ва вариантҳои воҳидҳои фразеологӣ ва хусусиятҳои услубии онҳо дар услубҳои бадеӣ, рӯзноманигорӣ ва муошират. Сермаъноӣ ва мутазоди воҳидҳои фразеологӣ. Тафовути тобишҳои маъноӣ ва хусусиятҳои услубии муродифҳои воҳидҳои фразеологӣ; Қўтоҳшавии воҳидҳои фразеологӣ (универбатсия). Беғалат қор фармудани воҳидҳои фразеологӣ дар услубҳои гуногуни баён”. Ҳадафу мақсади омӯзиши масъалаҳои мазкур чунин шарҳ дода шудааст: “Дар матн воҳиди фразеологиро ҷудо кунад; маъноҳои онҳоро шарҳ диҳад; дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ воҳидҳои фразеологиро истифода барад, онҳоро бо ҳамдигар ва бо калимаҳои муродифашон иваз кунад; тобишҳои маъноӣ ва обуранги услубии фразеологизмҳоро шарҳ диҳад; қорбасти бамавриди воҳидҳои фразеологӣ, калимаҳои сермаъно, муродиф ва зидмаъноро ба назар гирифта матнҳои тасвириро таҳрир ва таҳия карда тавонад” (5, 138).

Воҳидҳои фразеологӣ бо ифодаи маъно, мавқеи истемол ва вазифаҳои синтаксисӣ ба калимаҳо наздик бошанд ҳам, бо сохти таркибии худ аз онҳо фарқ карда, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои озодро ба хотир меоранд. Сабаби ин духӯрагии фразеологизмҳо ба табиати махсуси забони тоҷикӣ ва таърихи пайдоиши онҳо вобаста аст, ки дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои одии синтаксисӣ ба вучуд меоянд. Дар раванди тараққиёти тадриҷӣ ба дараҷае рехтаву устувор мегарданд, ки бисёре аз онҳоро аз калимаҳои одӣ фарқ намудан душвор мешавад. Бо вучуди ин воҳидҳои фразеологӣ забонро бо калимаҳо ва ибораву ифодаҳои дигари синтаксисӣ омехта кардан мумкин нест. Онҳо ҳамчун воҳидҳои мустақили забон ба як қатор хусусиятҳои муҳими маъноӣ ва структурӣ соҳибанд. Ба гуруҳи хусусиятҳои муҳиму фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ифодаи маъноӣ яклухти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда, устувории таркиби лексикӣ, аз байн рафтани алоқаҳои зиндаи синтаксисии ҷузъҳои таркибӣ ва ё то андозае хира шудани ин алоқаҳо ва тамоюли умумихалқии онҳо дохил шуда метавонанд. Ғайр аз ин як гурӯҳ воҳидҳои фразеологӣ забонамон бо хосиятҳои махсуси идиоматикашон фарқ карда меистанд. Ифодаи маъноӣ яклухти ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда аз хусусиятҳои муҳими воҳиди фразеологӣ аст. Воҳиди фразеологӣ бо маъноӣ яклухт ва тобишу оҳангҳои фардии худ хели махсуси маъноро ба вучуд меоварад. Ин хосияти муҳими воҳидҳои фразеологӣ дар таркибу ибораҳои навъи «аз миён рафтан» (гум шудан), «нуран ало нур» (хуб, бисёр хуб) «шаҳри худро додан» (мағлуб шудан), «ба ҷону дил» (самимона), «ғам хӯрдан» (хафа шудан, зиқ шудан) ба таври равшан мушоҳида кардан мумкин аст. Яклухтмаъноии воҳидҳои фразеологӣ чунин тасдиқ кардан мумкин аст, ки на ҳама вақт онҳо муродифи луғавии худро доранд: ибораҳои рехтаи «сандуқи сина», «ангушти шаҳодат», «доми бало», «дӯст доштан» ва амсоли инҳо дар шакли калимаҳои ҷудогона синоним надоранд ва бисёре аз онҳо дар забон ба гурӯҳи воситаҳои ягонаи ифодакунандаи мафҳумҳои ҳаёти дохил мешаванд. Хосияти фардии маъноӣ яклухти воҳидҳои фразеологӣ, махсусан дар намуди таҳтуллафзии онҳо хеле равшан зоҳир мегардад. Маъноӣ яклухти ин гуна воҳидҳои фразеологӣ аз ҷамъулҷамъи маъноҳои калимаҳои таркибиашон бармеояд. Ибораҳои «занбӯри асал», «ба гӯш расидан», «ба анҷом расондан», «соли нав», «арзиши асли» ва монанди инҳо, ки маъноӣ яклухти онҳо бо маҷмӯи маъноҳои калимаҳои таркибиашон баробар аст, аз ҳамин қабиланд.

Ба ин тариқ, ифодаи маъноӣ яклухту фардии воҳиди фразеологӣ, ки дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои гуногуни озод дар тӯли асрҳо сурат гирифтааст, аз хусусиятҳои муҳиму фарқкунандаи он ҳисоб меёбад. Воҳиди фразеологӣ маҳз тавассути ҳамин маъноӣ махсуси худ ба гурӯҳи воҳидҳои мустақили забон дохил мешавад ва аз воҳидҳои дигари он фарқ мекунад. Ба ин нисбат ҷиҳати маъноии воҳиди фразеологӣ бояд дар тамоми қабатҳои системаи фразеологӣ забон ҳамчун хосияти муҳими он ба назар гирифта шавад. Устувории таркиб, яъне дар аксарияти мавридҳо ивазнашавандагӣ ва доимӣ будани ҷузъҳои дохили воҳидҳои фразеологӣ аз аломатҳои дигари асосии онҳо ба шумор меравад.

Мувофиқи талаботи машқ хонандагон бояд ҷумлаҳои ду сутунро муқоиса карда, ибораҳои озодро бо ибораҳои фразеологӣ муқоиса намоянд. Масалан: 1. **Арақи чабини** ӯ беист ҷорӣ шуда, ба чашм ва нӯги биниаш мефарояд. // Ҳамаи ин муъҷизаи табиат не, балки маҳсули **арақи чабин** ва ҷидду ҷаҳди одамон аст. 2. Ҳамеша бо **дасти рост** салом мекунад. // Парвиз дар ҳамаи корҳо **дасти рост** падараш буд (1, 97).

Машқ дар синф бо ёрии муаллим иҷро карда мешавад. Тарзи таҳлили яке аз ҷумлаҳо – ...маҳсули **арақи чабин** ва ҷидду ҷаҳди одамон аст – ро дида мебароем, ки бояд дар он маъноӣ маҷозии ибори “арақи чабин” **бисёр кор кардан; меҳнати ҳалол кардан** шарҳ дода шавад. Дар рафти мусоҳиба муаллим ҷумлаи дуюмро дар тахта навишта, диққати хонандагонро маҳз ба таҳлили таъбири “дасти рост”, ки ба маъноӣ **ёрдамӣ, кӯмакрасон**, омадааст, ҷалб месозад.

Воҳиди фразеологӣ аз ду ва ё зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам зоҳиран аз

рӯйи қонунҳои синтаксисии забони тоҷикӣ (қонунҳои синтаксисии забони имрӯза ё гузашта Р.Н.) алоқаманд иборат аст. Ҷузъҳои дохилии воҳидҳои фразеологӣ дар аксар маврид бо калимаҳои ҳаммаъноҳои худ иваз шуда наметавонанд. Дар сурати ба таври сунъӣ иваз намудани ин ё он ҷузъи таркиби фразеологизм он ҳамчун масолеҳи тайёри забон аҳаммияти худро гум мекунад. Ибораи «гурги борондида» ба маънии шахси ўҳдабаро ва як андоза қаллоб дар истеъмол аст. Ба ин маънӣ онро дар шаклҳои «рӯбоҳи борондида» ё «гурги барфдида» тағйир дода наметавонем. Монанди ин вожаҳои таркиби воҳидҳои фразеологии «обу тоб», «нуқтаи назар», «ба гӯш расидан», «миси чизе баромад», «хонаи касе обод» ва монанди инҳо бо калимаҳои дигар иваз намешаванд. Чунин фразеологизмҳо дар ҳама мавридҳо бо ҳамин таркиби лексикӣ ба кор бурда мешаванд. Зимни иҷрои машқи рақами 146-ро диққати хонандагон бештар ба шарҳи таъбирҳои *нағз дидан, овезонии лабу лунҷ, сӯхтани димоғ, таъби касе кушода шудан, димоғи касе чоқ гардидан, курта-курта гӯшт гирифтани, ба нӯст нағунҷидан, гул-гул шукуфтани, тоқиро ба осмон партофтани, сар ба осмон расидан* ҷалб карда мешавад. Қайд мегардад, ки маънои аслии *нағз дидан* – хубӣ дидан, гузаштани чашм буда, онро ба маъноҳои маҷозии дӯст доштан, парастидан, муҳаббат доштан низ истеъмол мекунанд; ҳангоми ба маънои аслии омадан *нағз дидан* аз ду калимаи мустақил иборат буда, дар ҷумла нағз ба вазифаи ҳолшарҳкунанда ва дидан ба вазифаи хабари ҷумла меояд; ҳангоми ба маънои маҷозӣ омадан танҳо як мафҳумро ифода карда ба вазифаи хабари ҷумла меояд. Овезонии лабу лунҷ, бошад, дар симои шахс зоҳир гардидани аломати ғаму андӯҳ аст, бинобар он маҷозан бар ивази мафҳумҳои ғамгинӣ, хафагӣ дардмандӣ, ранчиш, андӯҳгинӣ истеъмол мешавад: димоғ сӯхтан (сӯхтани димоғ) ҳам яке аз синонимҳои овезонии лабу лунҷ ва бечои авзоъ мебошад. Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологие ҳастанд, ки якчанд маъно ба ҳам наздикро ифода мекунанд ва профессор Ҳ. Мачидов хусусиятҳои гуногуни ин гуна воҳидҳои фразеологиро ба назар гирифта, қайд мекунад, ки «... чунин воҳидҳои фразеологиро, ки ду ва ё зиёда аз он маъноҳои фразеологӣ бо ҳам алоқамандро ифода карда метавонанд, воҳидҳои фразеологӣ сермаъно ё полисемӣ меноманд... Сермаъношавии воҳидҳои фразеологӣ бо ду роҳ амалӣ мегардад: Бо роҳи инкишофи тадриҷии ғайримаҷозӣ ва бо роҳи маҷозонидани тамоми фразеологизм[4, 45].

Шарҳи муродифоти таъбирҳо ва бамавқеъ ва дуруст ба кор бурдани онҳо эътибори ҷиддиро тақозо дорад ва ба ин табиати забони тоҷикӣ, ки саршор аз муродифот аст, мусоидат менамояд. Ин корро ҳангоми иҷрои машқи рақами 144-уми китоби дарсӣ ҳам иҷро кардан мумкин аст ва мувофиқи талаботи ин машқ хонандагон ба ҷойи калимаҳои ишорашуда аз таъбирҳои дохили қавс мувофиқашро гузошта, бояд ҷумла тартиб диҳанд. Масалан, дар ҷумлаи аввал: “Ҷавоби саволро ки намедонист, шарм карда, чизе гуфта наметавонист” ибораи феълии “шарм кардан” бо ибораи фразеологӣ иваз карда мешавад (1,101). Таъбири “рӯйсиёҳ шудан” бо ифодаи “дасту по гум кардан” айнан ҳаммаъно нест, яъне на ба маънои шарм кардан, балки шармандагӣ меояд. Фарқи маъноии “шарм кардан” ва “шарманда шудан” бо мисолҳои мушаххас аз ҷониби омӯзгор фаҳмонида мешавад.

Ҳамин тариқ, бо омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ хонандагон хусусият ва тобишҳои маъноии фразеологизмҳо ва вазифаҳои онҳоро аз матн шарҳ дода, ба салоҳияти истифодаи бамавриди он дар нутқи хаттӣ ва шифоҳӣ соҳиб шаванд. Он ба кори эҷодии хонандагон такон диҳад, ба ташаккул ва инкишофи нутқи таъсирбахш мусоидат намояд. Маводи таълимӣ, иҷрои машқу супоришҳо ва намунаҳои баррасишаванда мутаносибан бо таҷрибаи ҳаётии хонандагон алоқамандӣ дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Аминов С. Забони тоҷикӣ. Барои синфи VII. - Душанбе: Маориф, 2018, С. 65
2. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика. қисми 1.-Душанбе: УДТ, 1981, 230 с.

3. Камолиддинов Б. Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11-ум. Душанбе, Маориф, 2018. 256 с.
4. Қурбонов М. Таълими “Калима ва таъбирҳо” дар синфи V. (дастури методӣ). – Душанбе, 1974, 125 с.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 244 с.
6. Молотков А. И. Фразеологизми русского языка и приципы их лексического описания. / Фразеологический словарь русского языка. -М., 1967, -С.7- 23
7. Стандарт ва барномаи таълими забони тоҷикӣ. Мурат. Аминов С., Мухторӣ Қ., Тошбоева З., Мирзоёров Ф. – Душанбе, 2018, 171 с. с.108
8. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1, 2. –Душанбе: НДТ, 1963; 1964. –932 с; - 804 с.
9. Шарифов Э., Махкамова Ш. Воҳидҳои фразеологӣ ва усулҳои таълими он дар синфҳои ибтидоӣ. Хучанд, 2006. Саҳ.81
10. Шуқуров М. Ҳар сухан ҷоесту ҳар нукта мақоме дорад.-Душанбе, 1968. -189 с.

ТАЪЛИМИ ХУСУСИЯТ ВА ВАЗИФАҶОИ ВОҲИДҶОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи роҳ ва усулҳои асосии бой гардонидани захираи луғавии хонандагон, пеш аз ҳама, бедор кардани диққат ва шавқу ҳаваси доими онҳо ба омӯзиши ин дурдонаҳои халқ баррасӣ шудааст. Муаллим ҳарчанд кори фразеологиро дар мактаб вусъат диҳад, шогирдонро танҳо бо қисми хеле ками сарвати фразеологӣ забони тоҷикӣ шинос карда метавонаду бас. Ташаккули завқ, бедор кардани шавқу ҳавас, тафаккури фаъоли хонандагон ва иҷрои корҳои мустақилона барои азхуд намудани воҳидҳои нави фразеологӣ лозим аст. Перомуни масъалаи мазкур ҳам олимони ватанӣ ва ҳам олимони хориҷӣ андешаронӣ намуда, дар асарҳои худ аҳаммияти дидактикии онро баён сохтаанд, ки дар мақола зикри онҳо рафта, таҳлил шудаанд.

Калидвожаҳо: забон, стандарт, барнома, фразеология, таъбирҳо, фаъолият, хусусият.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонзода Наргис –муаллими кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад.Б.Ғафуров”(Тоҷикистон, Хучанд)

ОБУЧЕНИЕ СВОЙСТВАМ И ФУНКЦИЯМ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В данной статье рассматриваются основные пути и методы обогащения словарного запаса учащихся, прежде всего, путем пробуждения у них внимания и постоянного интереса к изучению этих народных шедевров. Даже если учитель расширяет фразеологическую работу в школе, он может познакомить учащихся лишь с очень малой частью фразеологического богатства таджикского языка. Развитие интереса, возбуждение энтузиазма, активное мышление и самостоятельная работа необходимы учащимся для овладения новыми фразеологизмами. Как отечественные, так и зарубежные ученые размышляли над этой проблемой и выразили ее дидактическое значение в своих трудах, которые упоминаются и анализируются в статье.

Ключевые слова: язык, стандарт, программа, фразеология, определения, деятельность, характеристика.

Сведения об авторе: Раҳмонзода Наргис – преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ «ХГУ имени акад.Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

TEACHING THE PROPERTIES AND FUNCTIONS OF PHRASEOLOGICAL UNITS

The article discusses the main ways and methods of enriching the vocabulary of students, primarily by awakening their attention and constant interest in studying these folk masterpieces. Even if the teacher expands phraseological work at school, he can introduce students to only a very small part of the phraseological wealth of the Tajik language. Developing interest, arousing enthusiasm, active

thinking and independent work are necessary for students to master new phraseological units. Both domestic and foreign scientists have reflected on this problem and expressed its didactic significance in their works, which are mentioned and analyzed in the article.

Keywords: *language, standard, program, phraseology, definitions, activity. characteristic.*

Information about author: *Rakhmonzoda Nargis teacher of the Department of Methods of Teaching Tajik Language and Literature, SEI "KSU named after acad.B.Gafurov" (Tajikistan, Khujand)*

УДК: 811.133

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СЛОВАРЯХ АНГЛИЙСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ НА ПРИМЕРЕ СЛОВАРЕЙ «MERRIAM-WEBSTER» И «PETIT ROBERT»

Собирова А.И.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Фразеологизмы составляют важную часть языковой системы, поскольку они отражают культурные, исторические и социальные аспекты языка. Английский и французский языки богаты выражениями, выражающими специфические особенности мышления и жизненного опыта французов и англичан. Лексикографы уделяют особое внимание фразеологизмам, так как они сложны для перевода и требуют глубокого понимания контекста.

Согласно исследованиям А. В. Кунина, фразеология – это наука о фразеологических единицах (фразеологизмах), т.е. об устойчивых сочетаниях слов с осложненной семантикой, не образующихся по порождающим структурно-семантическим моделям переменных сочетаний. Фразеология – чрезвычайно сложное явление, изучение которого требует своего метода исследования, а также использования данных других наук - лексикологии, грамматики, стилистики, фонетики, истории языка, истории, философии, логики и страноведения [5, с. 4].

По утверждению А. Мамадназарова, в словарном составе каждого литературного языка имеются словосочетания, которые являются немотивированными, т.е. такими, в которых значение целого не выводимо из значения его составных частей. Такие словосочетания принято называть фразеологическими или идиоматическими выражениями, оборотами или просто идиомами [6, с. 242].

Фразеологические единицы заполняют лакуны в лексической системе языка, которая не может полностью обеспечить наименование познанных человеком (новых) сторон действительности, и во многих случаях являются единственными обозначениями предметов, свойств, процессов, состояний, ситуаций и т.д. Образование фразеологизмов ослабляет противоречие между потребностями мышления и ограниченными лексическими ресурсами языка. В тех же случаях, когда у фразеологизма имеется лексический синоним, они обычно различаются в стилистическом отношении. Фразеология - это сокровищница языка. Во фразеологизмах находит отражение история народа, своеобразие его культуры и быта. Фразеологизмы часто носят ярко национальный характер. Наряду с чисто национальными фразеологизмами в английской фразеологии имеется много интернациональных фразеологизмов. Английский фразеологический фонд - сложный конгломерат исконных и заимствованных фразеологизмов с явным преобладанием первых. В некоторых фразеологизмах сохраняются архаические элементы – представители предшествующих эпох [5, с. 4].

Фразеологизмы являются значимыми и информативными единицами языка, а не просто стилистическими украшениями или избыточными элементами. Хотя подобное представление встречалось в некоторых научных работах, сегодня оно считается устаревшим. Фразеологизмы относятся к языковым универсалиям, поскольку присутствуют во всех языках мира. Английский язык обладает особенно богатой

фразеологией, сформировавшейся на протяжении многих веков.

Возникновение фразеологической науки обычно связывается с именем швейцарского лингвиста французского происхождения Ш. Балли (1865-1947). Вместе с тем изучение французской фразеологии имеет давние традиции, уходящие в глубь веков. Занимаясь классификацией словосочетаний, Шарль Балли впервые кроме свободных и привычных сочетаний, выделяет фразеологические ряды и фразеологические единства. Ш. Балли рассматривал фразеологические обороты как устойчивые сочетания с различной степенью спаянности компонентов. Он различал внешние и внутренние признаки этих оборотов, причем под первыми понимал их структурные особенности, а под вторыми – семантические. Исследователь проводил четкое разграничение между формальными признаками фразеологизма и теми, «которые вытекают из соответствия между формой и мыслью, то есть из того, как мыслится данный оборот говорящим» [3, с. 98].

Значительный вклад в изучение фразеологии английского языка внес А. И. Смирницкий. В своих исследованиях он рассматривает различные аспекты фразеологии, уделяя внимание структурным типам фразеологических единиц, их функциональному разнообразию и различиям между частями фразеологического состава. Он также анализирует соотношение фразеологических единиц и слов, уточняя их общие черты и различия с точки зрения смысла, функции и структуры. В результате он приходит к теоретическому обобщению, предлагая классификацию фразеологических единиц на одновершинные, двувершинные и многосоставные. Кроме того, Смирницкий разграничивает понятия «фразеологическая единица» и «идиома». [8, с. 157].

В своих исследованиях Г. А. Хусейнова пишет что, «стоит отметить, что образ основы фразеологизма не остается в одном виде, с течением времени развитие фразеологической семантики, появление новых его значений постепенно тускнеет, переходит на второй уровень, иногда даже меняется, однако полнота всего фразеологизма сохраняется» [11, с. 52].

Фразеология, как ключевая часть лексической системы языка, отражает не только его структуру, но и культурные особенности. Важно понимать, как разные языки обращаются с фразеологизмами, а также как они представлены в авторитетных словарях. В данном сравнительном анализе рассматриваются подходы к описанию и представлению фразеологизмов во французском словаре *Petit Robert* и англоязычном словаре *Merriam-Webster*, с примерами и анализом различий и сходств в их лексикографическом описании.

Фразеологизмы в *Petit Robert* и *Merriam-Webster*

1. Структура и представление фразеологизмов

Оба словаря уделяют большое внимание представлению фразеологизмов, однако существуют различия в структуре статей и подходах к объяснению.

В *Petit Robert* фразеологизмы представлены либо как отдельные статьи, либо как часть более крупных статей, связанных с ключевым словом. Например, фразеологизм «*avoir le coup de foudre*» («влюбиться с первого взгляда») будет найден в статье, посвященной слову «*foudre*» (молния). Например: «*Avoir le coup de foudre*» – означает «влюбиться с первого взгляда»: *Il a eu le coup de foudre pour elle dès qu'il la vue.* (Он влюбился в неё с первого взгляда, как только увидел её.)

В словаре *Merriam-Webster* фразеологизмы также могут быть частью статьи, посвященной отдельному слову, но часто они вынесены как отдельные словарные статьи. Для каждого фразеологизма дается четкое определение и примеры, иногда также приводится этимология выражения. Этот словарь больше акцентирует внимание на современных контекстах использования.

Пример: «*Bite the bullet*» – «собраться с духом, чтобы справиться с чем-то неприятным или болезненным».

Пример: *He knew he would have to bite the bullet and accept the difficult decision.* (Он

знал, что ему придётся собраться с духом и принять трудное решение.)

2. Отбор фразеологизмов

В словаре *Petit Robert* представлено как общеупотребительные фразеологизмы, так и региональные выражения, что позволяет отразить языковое разнообразие Франции. При отборе большое внимание уделяется не только частоте использования выражений, но и их культурной значимости. Например, в словаре можно встретить региональные фразеологизмы, которые отражают местные традиции и обычаи. Пример: «Donner sa langue au chat» – дословно «отдать свой язык кошке», что означает «сдаться, не зная ответа»: *Après plusieurs essais, il a donné sa langue au chat.* (После нескольких попыток он сдался.)

Словарь *Merriam-Webster* фокусируется на общеупотребительных фразеологизмах, которые широко используются в современном английском языке. Устойчивые выражения, которые стали частью повседневной речи, играют центральную роль. Разговорные выражения также находят отражение в словаре, особенно те, которые активно используются в американском английском. Например: «Break the ice» – «разрядить обстановку, сделать первый шаг для начала общения»: *The speaker broke the ice with a joke before starting his presentation.* (Спикер начал с шутки, чтобы снять напряжение перед началом презентации.)

3. Этимология и культурные особенности

Французская фразеология в *Petit Robert* часто связана с культурными и историческими аспектами французского общества. В словаре часто приводятся этимологические заметки, которые позволяют проследить происхождение выражений. Например, фразеологизм «appeler un chat un chat» (буквально «называть кошку кошкой») имеет глубокие культурные корни, означая «говорить прямо, называть вещи своими именами». Например: «Appeler un chat un chat» – «называть вещи своими именами»: *Elle n'a pas peur d'appeler un chat un chat.* (Она не боится называть вещи своими именами.)

В словаре *Merriam-Webster* этимология выражений также имеет важное значение, однако основной акцент делается на практическое использование фразеологизмов в современной речи. Фразеологизмы, происходящие из исторических или литературных источников, могут сопровождаться кратким историческим объяснением. Например: «Spill the beans» – «выдать секрет», что, возможно, связано с древнегреческой практикой голосования с помощью бобов: *She accidentally spilled the beans about the surprise party.* (Она случайно выдала секрет о вечеринке-сюрпризе.)

На основе сравнительного анализа словарей можно прийти к следующим выводам:

1. Подход к отбору фразеологизмов

Petit Robert включает как общеупотребительные, так и региональные и диалектные фразеологизмы, что даёт более полное представление о языке во всех его проявлениях. *Merriam-Webster*, напротив, фокусируется на выражениях, которые широко используются в современном английском, делая акцент на их актуальности.

2. Объяснение и примеры

Оба словаря предоставляют примеры употребления фразеологизмов, однако *Petit Robert* часто предлагает более подробные культурные или исторические объяснения. *Merriam-Webster* больше внимания уделяет современному использованию выражений, часто акцентируя внимание на американском английском и его особенностях.

3. Этимологический аспект

В *Petit Robert* этимология фразеологизмов часто даётся с большим акцентом на культурные аспекты, что важно для понимания французской культурной идентичности. *Merriam-Webster* также включает этимологию, но чаще в кратком формате, фокусируясь на практическом использовании.

Пословицы и поговорки во всех языках построены по разным моделям предложений. Правда, ряд фразеологизмов выступает в виде отдельных предложений, но

фразеологические предложения, как и все другие фразеологизмы, по общему смыслу отличаются от пословиц и поговорок и других групп. Как отмечает Г. А. Хусейнова «Один из сложных вопросов, вызывающих споры в языкознании – это определение объема и пределы фразеологии. Слова и фразеологизмы вносятся в речь в готовом виде. В языкознании принято включать в фразеологизм также и пословицы, поговорки, крылатые выражения, афоризмы, терминологические сочетания и т.д. Вопрос о том, являются ли пословицы и поговорки составной частью фразеологии или самостоятельным разделом языка, до сих пор остается спорным» [11, с. 52].

Сведение пословиц, которые представляют собой устойчивые языковые единицы со структурой предложений, исключительно к области фольклора нельзя считать правильным. Их изучение должно охватывать как фольклористику, так и фразеологию, но с разных позиций. Во фразеологии пословицы рассматриваются как часть фразеологического фонда языка, обладающая уникальными семантическими, стилистическими и структурными характеристиками. Особую значимость для современной английской фразеологии имеет исследование пословиц как источника фразеологической деривации. В то же время фольклор рассматривает пословицы преимущественно как проявление народного творчества, отражающее народную мудрость, традиции и обычаи.

Изучение фразеологии различных языков, достигло такого размаха, который позволил этой области лингвистики не только приобрести статус самостоятельной лингвистической дисциплины, но и закономерно расширил круг изучаемых фразеологами различных школ проблем, требующих глубокого анализа. Несмотря на значительный объем работ, фразеологическая наука продолжает оставаться молодой областью лингвистики, что особенно касается фразеологии английского и французского языков [9, с. 135].

Таким образом, сравнение двух словарей показывает, что *Petit Robert* и *Merriam-Webster* используют разные подходы к описанию фразеологизмов, что отражает особенности французской и англоязычной лексикографии. *Petit Robert* более детализирован в культурных и исторических аспектах, тогда как *Merriam-Webster* делает акцент на современном использовании и актуальности фразеологизмов. Оба словаря предоставляют полезную информацию для носителей языка и изучающих его, но акценты и методы подачи материала различаются в зависимости от целевой аудитории и культурного контекста.

Словарь Уэбстера предоставляет подробное описание фразеологических единиц английского языка, что помогает пользователям понять не только значения, но и культурные корни многих выражений. Лингвистический анализ и использование примеров делают фразеологизмы более доступными и понятными как для носителей языка, так и для изучающих английский. Это делает *Merriam-Webster* важным ресурсом для понимания фразеологии современного английского языка. Эти источники отражают как печатные, так и онлайн-версии словарей, которые обновляются с учётом современных изменений в языке. Фразеологизмы формируют важный элемент словарного состава каждого языка, так как часто используются в повседневной речи и передают культурные особенности. В отличие от отдельных слов, фразеологизмы передают переносное или идиоматическое значение, которое не всегда выводится из значений составляющих их компонентов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: ЛГУ, 1963. – 208с.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. 416 стр.
3. Балли Ш. Французская стилистика. – М., 1961. 384 стр.

4. Гак Г. В. О структурно-семантических группах во французской фразеологии. – ИЯШ, – 1959, – № 5.
5. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. - М.: Международ, отношения, 1972. - 288 с.
6. Мамадназаров А. «Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и XXI вв. (2-е переработанное и дополненное)» Монография. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 416 с.
7. Моисеев М. В. «Лексикография английского языка». Учебно-методическое пособие. – Омск: Омский университет, 2006. -92 с.
8. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. - М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.
9. Соколова Г. Г. Фразеобразование во французском языке: Учеб. пособие для ин-тов и фак. иностран. яз. – М.: Высш. шк., 1987. – 144
10. Ступин, Л. П. Лексикография английского языка: Учеб.пособие для вузов. / Л. П. Ступин. М.:Высшая школа, 1085. -167 с.
11. Хусейнова Г. А. Отражение фразеологии и паремии в толковых словарях таджикского и английского языков / Г. А. Хусейнова, Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава 1/1 (119), Бохтар - 2024, стр. 51-56.
12. Le Petit Robert de la langue française (1967). Paris: Dictionnaires Le Robert. Ежегодные обновления.
13. Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, 11th Edition (2003). Merriam-Webster, Inc. Ежегодные обновления.
14. Dictionnaire de la langue française (Le Petit Robert), версии 2024. Paris: Dictionnaires Le Robert. (Онлайн-версия доступна на официальном сайте.)
15. Merriam-Webster Online Dictionary (последняя версия). Merriam-Webster, Inc. Доступно онлайн на www.merriam-webster.com.
16. Smith P. Phraseology of the English language.-М.: Уч.пед.гиз., 1959. – 208с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СЛОВАРЯХ АНГЛИЙСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ НА ПРИМЕРЕ СЛОВАРЕЙ «MERRIAM-WEBSTER» И «PETIT ROBERT»

Фразеология играет ключевую роль в понимании языка и его культурного контекста. Фразеологизмы – это устойчивые сочетания слов, которые часто имеют переносное значение и не могут быть поняты по отдельным значениям их составляющих. В данной статье рассматривается использование фразеологизмов в одном из самых авторитетных английских и французских словарей как Merriam-Webster и Petit Robert, который являются неотъемлемым инструментом для изучения английского и французского языков.

Отбор фразеологических единиц в словаре Merriam-Webster основывается на частоте их использования в современном английском языке и их актуальности для понимания носителей языка. Как и другие англоязычные словари, Merriam-Webster включает как общеизвестные идиомы, так и разговорные выражения, которые становятся частью обихода.

Petit Robert – это один из самых популярных однотомных словарей французского языка, известный своей подробностью и точностью. В словаре представлены как общеупотребительные слова, так и специализированные термины, а также фразеологизмы, которые занимают значительную часть статей. Каждый фразеологизм представлен с указанием его значения, использования и, при необходимости, исторического контекста или этимологии.

Сравнение двух словарей показывает, что Merriam-Webster и Petit Robert используют разные подходы к описанию фразеологизмов, что отражает особенности французской и англоязычной лексикографии. Petit Robert более детализирован в культурных и исторических аспектах, тогда как Merriam-Webster делает акцент на современном использовании и актуальности фразеологизмов. Оба словаря предоставляют полезную информацию для носителей языка и изучающих язык, но акцент и методы подачи различаются в зависимости от

целевой аудитории и культурного наследия.

Ключевые слова: *английский словарь, французский словарь, фразеология, лексикография, идиомы, однотомный словарь, разговорные выражения.*

Информация об авторе: *Собирова Адиба Илхомиддиновна – Таджикский государственный финансово-экономический университет, ассистент кафедры иностранных языков, Тел.: 000 30 83 19*

ИСТИФОДАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ДАР ЛУҒАТҲОИ АНГЛИСӢ ВА ФАРОНСАВӢ ДАР МИСОЛИ ЛУҒАТҲОИ MERRIAM-WEBSTER ВА PETIT ROBERT

Фразеология дар дарки забон ва мазмуни фарҳангии он нақши асосиро бозида, таркибҳои устувори калимаҳои мебошанд, ки аксар вақт маънои маҷозӣ доранд ва маъноҳои алоҳидаи ҷузъҳои онҳо фаҳмидан мумкин нест. Дар ин мақола истифодаи воҳидҳои фразеологӣ дар яке аз муътабартарин луғатҳои англисӣ ва фаронсавӣ, аз қабилҳои Merriam-Webster ва Petit Robert, ки василаи ҷудонашавандаи омӯзиши забонҳои англисӣ ва фаронсавӣ мебошанд, баррасӣ мешавад.

Интихоби воҳидҳои фразеологӣ дар луғати Merriam-Webster ба истифодаи зиёди онҳо дар забони англисии муосир ва мубрами онҳо барои фаҳмиши забони модарӣ асос ёфтааст. Мисли дигар луғатҳои англисӣ, Merriam-Webster дорои идиомаҳои маъруф ва ҳам ибораҳои гуфтугӯӣ мебошад, ки, ки қисми зиёди ҳаёти ҳаррӯза дар бар мегиранд.

Пети Роберт яке аз маъруфттарин луғатҳои яқчилдаи забони фаронсавӣ мебошад, ки бо тафсилот ва дақиқии худ машҳур аст. Дар луғат ҳам калимаҳои маъмул ва ҳам истилоҳоти махсус ва ҳам воҳидҳои фразеологӣ, ки қисми зиёди мақолаҳоро ишғол мекунанд, дар бар мегиранд. Ҳар як идиома бо маъно, истифода ва дар ҳолати зарурӣ контексти таърихӣ ё этимологияи он пешниҳод карда шудааст.

Муқоисаи ду луғат нишон медиҳад, ки Merriam-Webster ва Petit Robert дар тавсифи воҳидҳои фразеологӣ равишҳои гуногунро истифода мебаранд, ки хусусияти лексикографияи фаронсавӣ ва англисиро инъикос мекунанд. Пети Роберт дар ҷанбаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ муфассалтар аст, дар ҳоле ки Merriam-Webster истифодаи муосир ва аҳамияти идиомаҳоро таъкид мекунад. Ҳарду луғатҳо барои омӯзандагони забони модарӣ ва дигар забонмӯзон вобаста ба сатҳи мероси фарҳангӣ ва истифодаи мақсадноки онҳо маълумоти муфид медиҳанд.

Калидвожаҳо: *луғати англисӣ, луғати фаронсавӣ, фразеология, лексикография, идиомаҳо, луғати яқчилдӣ, ибораҳои гуфтугӯӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собирова Адиба Илхомиддиновна – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ, Тел.: 000 30 83 19*

THE USE OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND FRENCH DICTIONARIES USING THE EXAMPLE OF THE MERRIAM-WEBSTER AND PETIT ROBERT DICTIONARIES

Phraseology plays a key role in understanding language and its cultural context. Phraseologisms are stable combinations of words that often have a figurative meaning and cannot be understood by the individual meanings of their components. This article examines the use of phraseological units in one of the most authoritative English and French dictionaries, such as Merriam-Webster and Petit Robert, which are an integral tool for learning English and French.

The selection of phraseological units in Webster's dictionary is based on the frequency of their use in modern English and their relevance for the understanding of native speakers. Like other English-language dictionaries, Merriam-Webster includes both well-known idioms and colloquial expressions that become part of everyday life.

Petit Robert is one of the most popular single-volume dictionaries of the French language, renowned for its detail and accuracy. The dictionary contains both commonly used words and specialized terms, as well as phraseological units, which occupy a significant part of the articles. Each idiom is presented with its meaning, usage and, where appropriate, historical context or etymology.

A comparison of the two dictionaries shows that Merriam-Webster and Petit Robert use different approaches to the description of phraseological units, which reflects the features of French and English lexicography. Petit Robert is more detailed in cultural and historical aspects, while

Merriam-Webster emphasizes modern use and relevance of idioms. Both dictionaries provide useful information for native speakers and language learners, but the emphasis and delivery methods differ depending on the target audience and cultural background.

Key words: *English dictionary, French dictionary, phraseology, lexicography, idioms, one-volume dictionary, colloquial expressions.*

Information about the author: *Sobirova Adiba Ilkhomidinovna – Tajik State University of Finance and Economics, assistant of the department of foreign languages, Tel.: 000 30 83 19*

УДК: 811.512.1'374+811.512.1'282.2

МАВҶЕИ ВОЖАҲО ВА ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ ХУРД ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ ГӢЙИШИ ТОЧИКОНИ ҶОРОН)

Фарходова С.А.

Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳайвоноти хонагӣ ва истифодаи он дар ҳаёт ва рӯзгори тоҷикони кӯҳистон, хусусан, сокинони водии Ҷорони ноҳияи Ишқошим чун дигар минтақаҳои Тоҷикистон мавҷеи маҳсус дошта, нигоҳубини ҳайвоноти хонагӣ яке аз шугли асосии онҳо низ маҳсуб меёбад. Водии Ҷорон барои нигоҳубини ҳайвоноти хонагӣ, хосатан, чорвои хурд захираи кифояи обу ҳӯроки чорво ва иқлими мусоид дорад.

Аз ин лиҳоз, сокинони ноҳияи Ишқошим, аз чумла, мардуми водии Ҷорон мавҷеи табиӣ ва ҷуғрофии диёри хешро ба назар гирифта, парвариши ҳайвоноти хонагиро пешаи худ қарор додаанд.

Ҳанӯз аз давраҳои қадим одамон ба ромкунӣ ва парвариши ҳайвоноти гуногун дар муҳити хона машғул буданд ва ин боиси пайдо шудани калимаву ибораҳои нави марбут ба ҳайвоноти хонагӣ гардид, ки мо онро метавонем дар мисоли вожаҳои марбут ба ҳайвоноти хурди хонагӣ дар гӯйиши Ҷорон мушоҳида намоем.

Бо яд зикр намуд, ки дар баъзе асарҳои алоҳида ҷо-ҷо ишораҳо оид ба вожагони бахши мазкур мавҷуд бошад ҳам, вожаҳои марбут ба ҳайвоноти хурди хонагии лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ то ба имрӯз мавриди пажӯҳиши пурра қарор нагирифтааст. Барои ифодаи мафҳумҳои марбут ба ҳайвоноти хурд, маъмулан, калимаҳои **буз**, **гӯспанд**, **сағ** ва **пишак** қорбурд мешаванд. Вожагони ифодакунандаи ҳайвоноти хурди хонагӣ бахши муҳимми таркиби луғавии соҳаи чорводорӣ забони тоҷикӣ, инчунин, гӯйиши Ҷоронро ташкил медиҳад.

Бо назардошти он ки истилоҳҳои ифодакунандаи мафҳуми гӯспанд дар мақолаи алоҳида [12, 65-70] баррасӣ шуда буд, аз ин рӯ, дар маводи мавриди назар вожаву истилоҳоти ифодакунандаи мафҳуми буз, синну сол, чинсият, истилоҳҳои фарқкунандаи умумии он аз рӯй аломатҳои модарзодӣ ва ғайра дар гӯйиши Ҷорон мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Буз ҳайвони хурди хонагӣ буда, мардуми Ҷорон ба парвариши ин навъи ҳайвони хонагӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, аз гӯшт, пӯст, мӯй ва шири он дар рӯзгор истифода мекунанд.

Барои ифодаи ин навъи ҳайвони хонагӣ дар гӯйиши Ҷорон вожаи **бъз** «буз» истифода мешавад, ки барои дигар шеваҳои лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ низ умумистеъмол мебошад. *Бач-о бъзор-а ба чаро бърдан. (Кл.)*

Вожаи мазкур дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «Ҳайвони ҷуфтсуми алафхӯри хонагӣ аз чинси гӯспанд, ки дорои шох, риши дароз ва думи кӯтоҳ аст ва онро барои гӯшт, пашм ва шир парвариш мекунанд; **бузи кӯҳӣ** як зоти бузи шабеҳи оху, ки дар кӯҳҳои Тоҷикистон мавҷуд аст» [8, 242].

Дар лаҳҷаҳои дигари забони тоҷикӣ, бо баъзе тафовутҳои овозӣ, аз чумла, дар лаҳҷаҳои Самарқанду Бухоро, Панҷакент ва водии Фондарё, Истаравшану Хучанд, Ашт ва Конибодому Исфара дар шакли **буз**, дар лаҳҷаҳои Фалғар дар шакли **бӯз**, дар лаҳҷаҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ва Ваҳиёи Боло дар шакли **бъз** [1, 49; 7, 21], дар забони яғнобӣ бо

табдили ҳамсадои лабулабии «б» ба ҳамсадои лабудандонии «v» дар шакли *vuz* [5, 24] ва дар забонҳои бадахшонӣ дар шакли *tuū* (вахонӣ), *vaz* (шуғнонӣ, рӯшонӣ, язғуломӣ), *vez* (ишкошимӣ) [4, 72] корбурд мешавад. Вожаи мазкур дар забони яғнобӣ мафҳуми умумии хайвони хурдро низ ифода мекунад [5, 24].

Зикр кардан ба маврид аст, ки дар гӯйиши Ғорон мафҳуми **бузи кӯҳӣ** бо вожаҳои **нахчир**, **чондор**, **сайд** ифода карда мешавад. Вобаста ба синну сол бӯзи кӯҳии нарро аз рӯйи ҳалкаи шохҳояшон, нисбат ба бузи кӯҳии нари то 7-сола вожаи **ҷвона** ва аз ҳафтсола боло вожаи **ранг** корбурд мешавад. Вожаи **ранг** дар фарҳангномаҳои муътабар ба маънои хайвон наомадааст, танҳо ба маънои намуди тобиши рангҳо шарҳ дода шудааст. Аммо дар гӯйиши Ғорон ҳамчун ҳамгун (омоним) ҳам ба маънои бузи кӯҳӣ ва ҳам хусусияти ашӯҳо корбурд мешавад.

Вожаи **нахчир** низ дар гӯйиши Ғорон нисбат ба бӯзи кӯҳӣ корбурд шуда, нисбат ба вожаҳои **чондор** ва **сайд** серистеъмол мебошад. Тибқи маълумоти муҳаққиқ С.Хоркашев (ҳоло Раҳматуллозода С.) дар дигар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқӣ ибори мазкур бо вожаи **сайд** ифода меёбад [13, 150].

Бузи кӯҳии модинаи то сесола ба мисли бузи хонагӣ бо вожаи **чанъи** ва аз сесола боло бо вожаи умумиточикии буз дар шакли **бъз** ифода карда мешавад.

Инчунин, чиҳати номи умумии буз ибори **моли бӯзина** «бузҳо» кор фармуда мешавад. Мисол: *Авал моли бӯзинара wreш бькнет баъд мешинара* (Ст.).

Бояд зикр намуд, ки гурӯҳбандии номгузории фарқкунандаи умумии буз аз рӯйи хусусияти маъноӣ ба номгузории ғусфанд хеле монанд буда, якчанд гурӯҳи луғавиро ташкил медиҳад.

1. Истилоҳоти бузпарварӣ вобаста ба синну сол

Яке аз нуктаҳои муҳим дар раванди таҳқиқ, таҳлилу баррасии калимаҳои вобаста ба синну соли хайвонот маҳсуб меёбад.

Аломатҳои тавсифкунандаи синнусолии буз, ба номҳои умумии синнусолии ғусфандон қариб монанд мебошад. Онҳо нишондодҳои синну сол ва ҷинси табириро инъикос мекунанд.

Аз рӯйи синну сол барои бузғолаи то дусола вожаи **бъча** кор фармуда мешавад. Бояд зикр намуд, ки чиҳати ифодаи ҷинсияти табиӣ-биологӣ бузғола калимаи мустақил вучуд надошта, аломати биологӣ тавассути воситаҳои тавсифдиҳанда ифода карда мешавад. Масалан: **бъчайи нар** «бузғолаи нар», **бъчайи мода** «бузғолаи мода». *Бъчойи нара ба зак барет* (Дт.). Ҳамин тавр бузғолаи навздро **бъчайи навшудагӣ** ва бузро баъди зоидаи то 2 моҳ **бъзи зоидагӣ** меноманд. Нисбат ба бузғолаи то якмоҳа истилоҳи **тарък** кор фармуда мешавад.

Синни бузғолаи то яксола аз рӯйи ҳисоб монанди аломатҳои умумии барра ба таври пайдарпай ба гурӯҳҳои зерин чудо мешавад:

1. Ҳисоби син аз рӯйи рӯз, ки то якмоҳа шудани бузғола: **бъчаи динагӣ** «бузғолаи рӯзи гузашта зойидашуда», **бъчаи парерина/парерӯза** «бузғолаи ду рӯз пеш зойидашуда», **дахрӯза бьча** «бузғолае, ки аз рӯзи зойида шуданаш 10 рӯз гузаштааст» ва ғ.

2. Ҳисоби синни бузғола аз рӯйи моҳ барои гурӯҳи синну сол аз якмоҳа то чормоҳа: **бъчаи дьмоҳа** «бузғолаи думоҳа», **бъчаи семоҳа** «бузғолаи семоҳа».

3. Ҳисоби синни бузғола аз рӯйи фасли зойида шуданаш, аз чормоҳагӣ то яксола шудани бузғоларо дар бар мегирад: **бъчаи тирамоӣ** «бузғолаи тирамоҳӣ», **бъчаи тобистона** «бузғолае, ки тобистон зоида шудааст», **бъчаи бори** «бузғолаи баҳорӣ».

4. Ҳисоби синну сол аз рӯйи сол, аз як то 2-сола: **бъчайи поринагӣ** «бузғолае, ки соли гузашта зойидашуда», **бъчайи имсола** «бузғолае, ки ҳамин сол зойида шудааст».

Барои ифодаи гурӯҳи фарқкунандаҳои умумии синну соли бузи мода аз 2 то 3-сола вожаи **чанъи** «бузе, ки бори аввал мезояд» ва вожаи **бъз** нисбат ба бузи аз 3-сола

боло истифода мешавад. Мисол: *Чапъишък имсол бъча мекна* (Анд.).

Бояд зикр намуд, ки дар бисёр мавридҳо ҳайвоноти хонагиро аз рӯи зарурат мояҳои говҳои нар (барои боқувват ва ба чуфтронӣ тобовар будан) гӯсфанду бузро (барои фарбеҳ шуданашон) ва ба таври махсус бурида мепартоянд, ки онҳоро *ахтакарда/-гӣ* (**барзагови ахтакардагӣ, барраи ахтакардагӣ**) ном мебаранд.

Нисбат ба бузи нар вобаста ба ахта будан вожаҳои *нарбъча, нарбъз* ва нисбат ба ноахта будан вожаҳои *такка* ва *шъг* кор фармуда мешавад. Вожаи *нарбъча* нисбат ба бузи нари аз ду то сесола ва *нарбъз* нисбат ба бузи нари аз сесола боло истифода мешавад. Мисол: *Нарбъчара ба нубат назанет, ки ахтаиш кардан; Нарбъзи калон бъзора шох мезана* (Кл.).

Бузи калони ноахта, ки дар вақти чӯпонӣ (нубат) пешопеши рама рафта, рамаро аз паси худ мебарад, бо таркибҳои *таккаи пеши мол, таккаи сари мол* ва ғайра корбурд шуда, дар лаҳҷаҳои дигар, аз чумла, шеваи чанубӣ ва чануби шарқӣ дар шакли *шаҳбъз* ба маънои «такка, саргала, рамакаш» [13, 151; 3, 810] корбаст мешавад.

Вожаи *шъг* низ ҳамчун муродифи вожаи *такка* нисбат ба бузи нари ноахта корбурд шуда, дар шакли феъли таркибии *шъг рафтан* мафҳуми «чуфтшавӣ, алоқа намудан»-ро ифода мекунад.

2. Истилоҳоти фарқкунанда аз рӯи ранг

Теъдоди зиёди номҳои хоси буз номгӯи ифодакунандаи гуногунрангии ранги пашми ҳайвонотро ташкил медиҳанд. Бояд зикр намуд, ки ин гуна номгузорӣ, дар бисёр ҳолат аз номгузориҳои гӯсфанд фарқ намекунад.

Барои ифодаи ранги ягона ва умумӣ, одатан, номи рангҳои *съфе(д)* «сафед», *съйа* «сиёҳ», *зард* «зард», *бур* «бӯр» ва ғ., ки ба сифати номи хоси буз ва дигар ҳайвоноти хонагӣ корбурд мешаванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ба сифати номҳои фарқкунандаи умумӣ ба монанди номгӯи гӯсфанд вожа ва форманти *-ала, (-ранг)*, ки ранги асосиро нишон медиҳад, истифода мешавад. Мисол: *бъзи зардала* «бузе, ки ранги зарди паст дорад», *бурала* «бузе, ки ранги бӯр дорад», *съйаала* «бузе, ки ранги сиёҳу сафеди омехта» дорад. *Анвар бъзи зардалаша фърухт; Бъзи бурранг да бог мечара* (Анд.).

Бояд зикр намуд, ки нисбат ба ранги пӯст ва мӯи одамон низ калимаҳои нишондиҳанда бо воситаи унсурҳои калимавӣ ба роҳ монда мешавад, ки вазифаи морфемаи ифодакунандаро пасванди *-фом* ва муродифи он унсури калимавии *-ранг* иҷро мекунад. Унсури мазкур ҳангоми ноаён ва пасттар будани ранг корбурд шуда, бо рангҳои асосии ифодакунанда якҷо меояд: *сърхранг, зардранг, сабзранг, сиёҳфом, сурхфом* ва ғ. Унсури калимавии *-ранг* дар забони адабӣ хеле маъмул мебошад.

3. Калимаҳои ифодакунандаи гуногунии ранг ё баъзе аъзои бадани буз (ҳайвонот)

Ин гурӯҳи истилоҳҳо аз рӯи фарқияти номгузорӣ нисбат ба гӯсфандон кор фармуда намешавад. Чунки, аксар маврид, аломатҳои фарқкунандаҳои онҳо баробар намеояд. Масалан, гӯсфандон дар рӯяшон 2 хатти рости фарқкунанда надоранд, вале бузҳо дорои чунин аломат мебошанд. Дар баъзе ҳолат, аз рӯи аломатҳои яхела номи гуногунро ифода мекунанд. Мисол, нисбат ба гӯсфанде, ки дар гӯшаш хол дорад вожаи *холгӯи* ва нисбат ба буз вожаи *смохгӯи* истифода мешавад.

Номи фарқкунандаи буз аз рӯи хусусиятҳои асосии узвҳои алоҳида бо роҳи калимасозӣ гузошта шуда, вобаста ба ифода фарқ мекунад:

1. Номҳое, ки бо калимаҳои мураккаб баён мешаванд. Аз рӯи хусусияти морфологӣ, онҳо калимаҳои мураккаб буда, якҷо навишта мешаванд: *съйасар* «сиёҳсар», *зар(д)сар* «бузе, ки тори сараш зард аст», *смохгӯи* «бузе, ки холҳои хурд дар гӯшҳояш дорад» ва ғ.

2. Номҳое, ки бо воситаи унсурҳои пайваस्तкунанда ифода карда мешаванд: *сфепъишт, зардпъишт* «нақши сафед (зард) дар пушташ», *бурпъишт* «бузе, ки нақши

бӯр дар пушташ дорад».

Бояд зикр намуд, ки аксар маврид, ба сифати унсури асосӣ вожаи буз корбурд мешавад. Мисол: *Бъзи съфеқамари апаи Сафарбегим да нубати мо гум шъдаст* (Сб.).

Мутобиқи маъно номгӯи бузҳо аз рӯи аломатҳои узвҳои муайян фарқ карда шуда, онҳоро ба гурӯҳҳои зер ҷудо кардан мумкин аст:

1) **номгӯе, ки ранг ва намуди гӯшҳоро муайян мекунад:** *сыйагуш* «сиёҳгӯш», *смохгуш* «холҳои сафеди майда дар гӯшҳояш».

2) **номгӯе, ки ранги сарро муайян мекунад:** *сыйасар* «сиёҳсар», *зардсар* «сараш зард», *матовсар* «дар сараш нақши сафед ба мисли моҳтоб дорад».

3) **номгӯе, ки ранги пушт ва шикамо муайян мекунад:** *гълпъит* «бузе, ки нақш дар пушташ дорад», *қамар* «бузе, ки паҳлуҳои шикамаш сафед», *зардқамар* «бузе, ки нақш ё хатти зард дар шикамаш».

4) **номгӯе, ки ранги баъзе узвҳои дигарро муайян мекунад:** *алапча* «пойҳояш сиёҳу сафед», *сѣфено*, *сѣфенок* «сафедпо, сафедпояк» ва ғ.

Дар вожаи *сѣфенок* фонемаи **-к** мафҳуми навозишро ифода намуда, ҳамчун пасванди ифодакунандаи хурдию навозиши **-ук//ък** истифода шуда, ки муодили он дар забони тоҷикӣ пасванди **-ак (-як)** мебошад.

Агар бузҳо дар пушташон ягон намуди нақш дошта бошанд, онҳо аз рӯи он низ номгузорӣ мешаванд: *Товапъит* «бузе, ки дар пушташ нақши гирди тобамонанд дорад» Масалан: *Бъзи товапъит ай агел баромадаст* (Ст.).

Бояд зикр намуд, ки намуди ифодакунандаи рангҳо метавонанд маъноҳои зиёд дошта бошанд. Як вожа 3-4 намуди умумии ранг, нақш ё хатро ифода мекунад: *зардала* - 1) «бузе, ки аз паҳлу хатти зард дорад», 2) «зарди алотоб»; *бурқамар* -1) «бузи бур бо нақш аз паҳлу», 2) «аз ду паҳлу ранги бур дорад».

Аз мисолҳои овардашуда метавон хулоса кард, ки сифатҳо ду рангро нишон додаанд, яке ранги муайянкунандаи бадани ҳайвонот ва дигар тобиши дохилии аз ҳама назарраси ранг, ки фарқ кунад. Мисол, дар номи *зардқамар* унсури **қамар** нишон медиҳад, ки ҳайвони зард аз паҳлуи шикамаш нишони сафед дорад. *Бъзи қамари бура вреш кънетъ бъзмуйи сѣфеша алойида кънет* (Гч.).

4. Истилоҳҳои фарқкунандаи буз аз рӯи аломатҳои модарзодӣ

Номҳои тавсифкунандаи бузҳо аз рӯи аломатҳои модарзодӣ хусусиятҳои асосии ягон аъзои баданро ифода мекунанд. Аксари чунин истилоҳҳо барои бузу гӯсфандон умумӣ мебошанд. Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, номҳои дохил мешаванд, ки ягон аъзои баданаш нуқсон дорад. Мисол, нуқсони сум ва зерсум//шулчук: *качпо*, *члоқ*, *баромадагипо*, *бешлчък* ва ғ.

Ин гуна номҳо, чун қоида, дар шакли *бъзи члоқ* «бузе, ки шакли сумҳояш тағйирёфта мебошад», *бъчайи бешлчък* «бузғолае, ки шулчук надорад, пойҳояш нуқсони модарзодӣ дорад» ва ғ.

Номҳои дигар аз рӯи ифодаи хусусиятҳои модарзодӣ аз номи гӯсфандон фарқ карда, ба гурӯҳҳои зерин ҷудо мешаванд:

А) Номҳои хусусияти асосии шохҳоро ифода мекунанд

Бузҳо аз рӯи мавҷудияти шохҳояшон номгузорӣ карда мешаванд, ки дар қатори хусусиятҳои номи онҳо ин гуна хусусият нақши муҳим дорад. Агар гӯсфандон аз рӯи аломати шохҳо бо ибораи *меши шохин*, *шохинък*, *нъзми шохин*, *нарбараи шохин* ифода карда шаванд, вале аз бузҳо баръакс, надоштани шох аломати фарқкунандаи онҳо буда, бо истилоҳи *кал* ифода карда мешавад. Мисол: *бъзи кал* «бузе, ки шох надорад», *бъчайи калък* «бузғолае, ки шох надорад». Вожаи *кал* дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои «сари бемӯ» омадааст [8, 604]. Дар гӯиши Ғорон вожаи *кал* ба ҳарду маъно кор фармуда мешавад. Бузҳо аз рӯи намуди шох, асосан, бо воситаи калимаҳои мураккаб номгузорӣ шуда, сифат бо калимаи шох меояд: *чангшоҳ (-ък)* «бузе, ки шохҳои чангмонанд – хамида дорад», *чукишоҳ* «бузе, ки шохҳои рост дорад», *чапаршоҳ*

«бузе, ки шоххояш ба пахлуҳо тобхӯрда мебошанд», *ҷондоршох* «бузе, ки шохҳои дароз дорад» (шоххояш ба ҷондор «архар, гӯсфанди кӯҳӣ» монанд).

Дар иртибот ба вожаи *чапар* бояд зикр намуд, ки *чапар* ҳамчун ҳамгун дар гӯйиши Ғорон ба маънои абзоре, ки барои нарм кардани донагиҳо истифода мешавад, корбурд мешавад.

Б) Номҳое, ки хусусияти гӯшҳоро ифода мекунанд

Бояд зикр намуд, ки барои ифодаи аломат ва хусусияти гӯшҳо вожаҳои алоҳида истифода мешавад. Барои буз ва гӯсфанде, ки гӯшҳои кӯтоҳ дорад вожаи *қър* ва нисбат ба бузҳое, ки гӯшҳои калону кашол доранд, вожаи *лаппагӯш* корбурд мешавад.

Инчунин, бузҳоро аз рӯйи намуди берунии гӯшҳояшон номгузорӣ мекунанд: *чапгӯш* «бузе, ки гӯшхояш чапгашта мебошад» ё бо таъсири одам тағйир ёфтаанд (*доггӯш* «бузе, ки гӯшхояш холҳои сунӣ дорад», *смохгӯш* «бузе, ки гӯшхояш сӯроҳ карда шудааст»).

В) Номҳое, ки хусусияти асосӣ ва модарзодиро ифода мекунанд

Номҳое, ки чунин хусусиятро ифода мекунанд, аз ду ҷузъ иборат мебошанд, ки яке ранги бузмӯй ва дигаре хусусияти дигар узвҳои ҳайвонотро нишон медиҳад. Мисол: *сӯйаи қър* «сиёҳи кӯтоҳгӯш», *бури кал* «бӯри бешох», *сӯйасари кал* «сиёҳсари бешох», *гълпъшти қачпо* «бузе, ки дар пушташ нишон ва поҳи қач дорад».

Бояд қайд намуд, ки чунин нави номгузорӣ барои фарқ намудани ду ё зиёда ҳайвоне, ки хусусияти баданашон якхел буда, вале гӯянда меҳода ҳайвони муайянро нишон диҳад, корбурд мешавад. Мисол: *Бъчайи бъзи қачпо бъзи сӯйаи кала мемака* (Дт.).

5. Истилоҳҳои таъиноти хоҷагидорӣ

Қисми зиёди калимаҳои истилоҳҳои ифодакунандаи таъиноти хоҷагидорӣ барои гӯсфанду бузҳо якхел буда, вале бархе аз истилоҳҳо нисбати бузҳо истифода намешаванд, аз ҷумла, истилоҳи *қърбонӣ*.

Хусусияти таъиноти хоҷагӣ аз рӯйи ахтакарда ё ноахта будани бузҳои нар ва наслдиҳандагии бузҳои мода муайян карда мешавад. Нисбат ба бузҳои ахтакарда ё ноахта калимаҳои ахтакарда, ноахта, инчунин, номҳои синнусоли *нарбъча* «бузи нари ахтакардаи ду-сесола», *нарбъз* «бузи нари аз 3-сола боло» ва нисбат ба бузи нари ноахта истилоҳи *такка, шъг* истифода мешавад. Нисбат ба бузи наслдиҳандаи аз ду то сесола истилоҳи *чапъш* кор фармуда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки бузҳо аз рӯйи таъинот ба монанди гӯсфандон, гӯштӣ ва ширӣ мешаванд. Бузҳои нари ахтакардари, асосан, барои гӯшташон парвариш мекунанд ва бузҳои шириро бошад, барои ширашон. Шири буз хусусияти зудҳазмшавандагӣ дошта, аз ин рӯ, барои кӯдакони то яксола, асосан, шири буз медиҳанд.

Бузҳоро низ ба монанди гӯсфандон барои истифода муваққатӣ ба дигар кас барои гирифтани насл ё ширхор медиҳанд ва онро *бъзи нимсуд* меноманд. Агар чунин бузҳо дар хоҷагӣ якҷандто бошанд, онҳо ба номи соҳиби пештара ном мебаранд. Мисол: *Бъзи Салима* «бузе, ки ба Салима барои истифодаи муваққатӣ дода шуда буд». Агар 3 ё зиёдтар буз барои истифодаи муваққатӣ ба як одам дода шуда бошад, аз рӯйи аломатҳои фарқкунандаи модарзодӣ ном мебаранд. *Бъзи сӯйасари кала ба апаи Нисо барои ширхор додъм* (Вг.).

6. Зоти бузҳо

Дар водии Ғорон вобаста ба шароити ҷуғрофӣ, асосан, зоти *бузҳои ҷойдорӣ* парвариш карда мешавад. Дар давраи ҳозира, инчунин, зоти *бузҳои ангорӣ*, ки бузмӯйи маҳин (тибит) доранд, дар хоҷагиҳо парвариш карда мешавад. Қайд кардан ба маврид аст, ки бузи ангорино асосан барои тибит парвариш мекунанд, чунки аз он ҳар гуна либосворӣ тайёр мекунанд. Вожаи мазкур дар гӯйиши Ғорон дар шакли *тебът* ифода меёбад.

Вожаи *тибит* дар Фарҳанги «Бурҳони қотеъ» чунин маънидод шудааст: «тибит –

пашми нарме бошад, ки аз буни мӯйи буз ба шона бароваранд ва аз он шולי нафис бофанд» [2, 269]. Ҳаммаънои вожаи **тибит** вожаи **пат** мебошад, ки он дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ва дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» чунин баён шудааст: «пат – пашми нарме, ки аз таги мӯйи ҳайвонот, аз қабили буз ва гӯсфанд гирифта мешавад, тибит» [9, 45] «пат – 1. пашми нарме, ки аз таги мӯйи ҳайвонот, аз қабили буз ва гӯсфанд мебарояд, тибит. 2. Қабати нарми пашмонанд, ки бар рӯйи баъзе чизҳои бофта пайваста аст: пати бахмал, пати қолин. 3. аз пат бофташуда; гилеми пат» [11, 82].

Албатта, мӯйи бузҳои ҷойдорӣ аз бузҳои ангорӣ, вобаста ба сифати мӯйи онҳо, фарқ мекунад. Дар гӯйиши тоҷикони Ҷорон ибораи «мӯйи буз» бо вожаи «**бузмӯй**» ифода карда мешавад, ки он аз пашм фарқи зиёд дорад.

Дар фарҳанги «Бурҳони қотей» ба ҳамин маъно наздик вожаи **бузашм** оварда шудааст, чунин шарҳ дода шудааст: «бузашм – пашми нармо гӯянд, ки аз буни мӯйи буз бирӯяд ва онро ба шона бароранду битобанд ва аз он шол бофанд» [2, 75]. Дар Фарҳанги мазкур шакли дигари он бо тағйирёбии овози фонемаи «т» ба «д» вожаи «**тибид**» оварда шудааст, ки ба вожаи **тибит** ҳаммаъно шарҳ дода шудааст: «**тибид** – мӯйе бошад бағоят нарм, ки аз буни мӯйи буз ба шона бароранд ва аз он шол бофанд» [2, 269]. Вожаи мазкур дар забони имрӯзаи тоҷикӣ роиҷ нест, вале ҳаммаънои он вожаҳои **пат** ва **тибит** маъмул буда, дар лаҳҷаҳои водии Зарафшон «бузпашм» ё «бузму» мегӯянд. Мисол: «Чуволи бузпашм, шולי бузпашм, ресмони бузпашм ё дастбанду побанди бузмӯ», «пардуми бузму», ки ин ибораҳо дар шеваҳои Ҷӯсару Мазори Шарифи шаҳри Панҷакент то имрӯз истифода мебаранд (гӯянда: Р.Зулфониён, – зодаи деҳаи Ҷӯсар).

Аз шарҳи фарҳангҳои мазкур ва иқтибоси гӯяндагон метавон хулоса кард, ки дар ҳақиқат, тибит мӯйи нарм буда, онро аз буни мӯйи буз мегиранд ва аз он либосҳои гуногун тайёр мекунанд. Дар гӯйиши Ҷорон низ вожаи мазкур чунин мафҳумро ифода мекунад.

Аз ин рӯ, парвариши зоти бузҳои ангорӣ дар баробари бузҳои ҷойдорӣ дар рӯзгор аҳаммияти калон дорад.

Бояд зикр намуд, ки бо вожаи **буз** калимаҳои зиёде аз ҷиҳати сохт ва маъно гуногун ба монанди **бузак**, **бузбозӣ**, **бузворӣ**, **бузгола**, **буздил**, **бузича**, **бузқаш**, **бузпарварӣ**, **бузриш**, **бузгала**, **бузбонӣ**, **бузқашӣ** ва ғайра сохта шудааст, ки аз маъмул будани он дар забони адабии ҳозираи тоҷик ва шеваю лаҳҷаҳо дарак медиҳад.

Аз таҳлилу баррасии мавод дар баҳши мавзуи мазкур маълум мешавад, ки вожаҳои марбут ба чорвои хурди ҳонагӣ яке аз бахшҳои муҳими лексикаи чорводорӣ ба шумор рафта, аксарияти онҳо калимаҳои умумитоҷикианд, ки аз даврони дури таърихи забон сарчашма мегиранд.

Рӯйхати ихтисораҳо:

Анд. – Андароб

Вг. – Вогз

Гч. – Гармчашма

Дт. – Дашт

Кл. – Кӯҳилал

Сб. – Сниб

Ст. – Сист

Шб. – Шанбедеҳ

АДАБИЁТ (ВА НОМИ ГӢЯНДАГОН):

1. Бердиқулов Ҳ. Лексикаи чорводории водии Зарафшон: рис. ном. илм. филол. [Матн] / Ҳ. Бердиқулов. – Душанбе, 1992. – 132 с.
2. Бурҳон М. Бурҳони қотей /М. Бурҳон.Ҷ. 3. – Душанбе: Адиб, 1993. – 416 с.
3. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ /М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев – Душанбе: Пайванд, 2012. – 946 с.

4. Мирбобоев А. Лексика животноводства ваханского языка: дис. канд. филол. наук. [Текст] / А. Мирбобоев. – Душанбе, 1991. – 205 с.
5. Ниматов Г. Лексикаи чорводории забони яғнобӣ/Г. Ниматов – Душанбе, 1998. – 187с.
6. Рӯзиев М., Таҳқиқи луғавӣ-семантикӣ ва сохтори лексикаи марбут ба ҳайвоноти хонагӣ (дар мисоли маводи лаҳҷаи Варзоб (гуруҳи «варзобӣ»):рис. ном. илми филол./М. Рӯзиев. - Душанбе, 2022. - 171 с.
7. Саидов Р. Шеваҳои Ваҳиёи Боло: рис. д-ри илм. филол. [Матн] / Р. Саидов. – Душанбе, 1970. – 313 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. –Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1– Душанбе, 2010. – 996с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Душанбе, 2010. – 1095 с.
12. Фарҳодова, С. Истилоҳоти ифодакунандаи ғусфанд дар ғӯйиши тоҷикони Ғорон [Матн] / С. Фарҳодова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ (маҷаллаи илмӣ). –Душанбе, 2019. – №3 (80) – С. 65-70.
12. Хоркашев С. (Раҳматуллозода С.) Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳҷа/С. Хоркашев – Душанбе: Маориф, 2014. – 233 с.
13. Зулфониён Раҳим Рачабзода – ғӯянда, сокини ш. Душанбе, (зодаи деҳаи Ғӯсарӣ шаҳри Панҷакент, с.т.: 1964).

МАВҶЕИ ВОЖАҲО ВА ИСТИЛОҲОТИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТИ ХУРД ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ (дар асоси маводи ғӯйиши тоҷикони ғорон)

Дар мақола калимаву истилоҳоти соҳаи чорводорӣ дар забони тоҷикӣ) бо фарогирии вожаҳои марбут ба ҳайвоноти хурди хонагӣ (буз) дар (асоси маводи ғӯйиши тоҷикони Ғорон) мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Вожа ва истилоҳҳои ифодакунандаи мафҳуми буз дар муқоиса бо дигар шеваву лаҳҷаҳо ва забони адабӣ тоҷик мавриди таҳлил қарор дода шудаанд. Аз таҳлили вожаҳои марбут ба буз метавон хулоса кард, ки аксари онҳо калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, бархе аз онҳо дар дигар лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор надоранд, аммо дар осори классикӣ ба назар мерасанд.

Мақолаи мазкур ба хонанда барои шиносоии васеъ бо вожаҳои марбут ба соҳаи чорводорӣ дар забони тоҷикӣ (дар асоси ғӯйиши тоҷикони Ғорон) кумак хоҳад намуд.

Калидвожа: *забони тоҷикӣ, лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ, минтақаҳои Тоҷикистон, Бадахшон, водии Ғорон, ғӯйиши Ғорон, чорводорӣ, буз ва ғ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Фарҳодова Сарвону Алидодовна –ҳодими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, унвонҷӯии Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ, АМИТ, тел.: 1111-91-173 , e-mail: fsarvbonu.1973@mail.ru.*

ПОЛОЖЕНИЕ СЛОВА И ТЕРМИНОВ ОТНОСЯЩИЕСЯ К МЕЛЬКИМ ЖИВОТНЫМ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

(на основе материалов говора таджиков Горона)

В статье рассматриваются – лексике скотоводства в таджикском языке с включением слов относящихся к мельким домашним животным (козам) (на основе материалов говора таджиков Горона).

В статье анализируются слова и термины связанные с козами в сравнении с другими диалектами и литературным таджикским языком. При анализе слов, относящихся к козам, можно сделать вывод, что большинство из них являются исконно таджикскими словами, а некоторые из них не используются в других диалектах таджикского языка, но встречаются в классических произведениях.

Данная статья поможет читателю ознакомиться со словами и термины связанными с животноводством в таджикском языке (на основе говора таджиков Горона).

Ключевое слово: таджикский язык, говоры таджикского языка, регионы Таджикистан, Бадахшан, Горон, горонский говор, скотоводства, коза и др.

Информация об авторе: Фарходова Сарвону Алидодовна – научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, соискатель научно-исследовательского Института гуманитарных наук, НАНТ, тел.: 1111-91-173 e-mail: fsarvbonu.1973@mail.ru.

THE POSITION OF WORDS AND TERMS RELATED TO SMALL ANIMALS THE TAJIK LANGUAGE (BASED ON THE DIALECT MATERIAL OF THE GORON TAJIKS)

The article discusses the words and terms of field of animal husbandry in the Tajik language with the inclusion of words to small domestic animals (goats) in (the basis on the of dialect material of the Goron Tajiks).

Words and terms representing the concept of goat have been analyzed in comparison with other dialects and Tajik literary language. From the analysis of words related to goat, it can be concluded that many of them are original Tajik words, and some of them are not used in the southern dialects of Tajik language, but are appear in classical works.

This article will help the Tajik the reader to become familiar with the words and terms related to animal husbandry in the Tajik language (based on the dialect material of the Goron Tajiks).

Keyword: Tajik language, Tajik dialects, regions of Tajikistan, Badakhshan, Goron, Goronskogo govora, skotovodstva, koza etc.

Information about the author: Farhodova Sarvbonu Alidodovna-researcher at the Rudaki Institute of language and literature of NAST, applicant of the research Institute of human Sciences, NAST tel.: 1111-91-173 e-mail: fsarvbonu.1973 @ mail.ru.

УДК: 821.512.1-1+398(575.3)

АШЪОРИ МИРСАИД МИРШАКАР ВА ТАВҲАМИИ ОН БО ФОЛКЛОР

Худоёрбекзода Х.Қ.

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ

Ашъори Мирсаид Миршакар саршор аз ғанговати мероси маънавии мардумӣ аст. Эҷодиёти ин шоири куҳистон хонандаро бо ҳаёт ва рузгорони мардуми куҳистони асри гузашта - асри 20 ошно месозад. Бо истифодаи фаровон аз эҷодиёти шифоҳии мардум шоир зиндагии ду сохти чамъиятиро дар эҷодиёти худ инъикос намудааст. Инъикоси ин раванд дар ашъори шоир моро дар баробари бо фолклор шинос намудан, аз мавқеъҳои чуғрофӣ, неъматҳои табиат ҷойгиршавии дарёву манзараҳои минтақа, соддагии мардуми куҳистон, афкори онҳо, фазои иҷтимоиву сиёсӣ маълумот медиҳад. Бо ба қор бурдани жанрҳои фолклорӣ аз ҷониби Мирсаид Миршакар тасвири ин раванди сиёсӣ - иҷтимоии ҷомеа боз ҷолибтар гардидааст. Дар ин бора ҳуди Мирсаид Миршакар дар яке аз шеърҳои худ қайд менамояд:

Фолклори халқро ғун мекунам,
Аз барои пешрафти илму фан.
Менависам қиссаю афсонаҳо,
Аз забони ҳофизи ширинсухан. [1,282]

Ҳофизи ширинсухан ба маънии гуянда, он касе ки аз забони ӯ ҳикояву қиссаҳо, афсонаҳо шунида шудаанд, дар назар дошта шудааст. Шеърӣ дар боло мисол оварда шуда гувоҳ аз он аст, ки Мирсаид Миршакар инъикоси ҷанбаҳои фолклориро махсус ҷодаи эҷодиёти худ интихоб намудааст, зеро аз хурдӣ дар ин фазои ғанговати ғӯишҳои мардумӣ ба воя расида, онро раванди устувори моҳият ва муътавои ашъори худ интихоб намудааст. Аз овони қуддат зеро таъсири афсонаву ҳикояҳои пандомуз нисбати сарзамини аҷдодӣ ва мардуми он меҳру садоқат пайдо намудааст.

Доктори илмҳои филологӣ Додихудо Карамшоев дар ин бора менигорад: “Манбаи ягонаи маънавии Мирсаиди хурдсол дар зодгоҳаш Синдев ҳикояю афсонаҳои

модаркалони 120 солааш буданд” [2, 2].

Дар тақвияти ин гуфта доктори илмҳои филологӣ Абдулназар Абдулназаров низ чунин қайд намудааст: “ Майнаи сари кӯдакро аслан ба қоғози сафеде шабоҳат медиҳанд, ки он бо маълумотҳои нахуст ба ӯ расида пур карда мешавад. Азбаски қобилияти ҳифзи маълумот дар кӯдак аслан фавқуллода аст ва ҳар як хабар барои ӯ наву ҷоллиб мебошад, он дар хотири тифл абадан сабт меёбад. Таъсири ҳикояву афсонаҳои модаркалон ва таъриху саргузашти гуфтаи ӯ низ барои Мирсаид бесобиқа буд, зеро он зани ноҳонда, аммо фарзона низ барои ташаккули тафаккури Мирсаиди хурдсол тавассути ривояту таърихчаҳои шигифтангези худ кӯшиш ба ҳарч метод” [3,93].

Бояд гуфт, ки фолклори мардуми Бадахшонро, урфу одатҳо ва гуишҳои мардумии онро ба сони Миршакар ва ба чени Миршакар ягон шоири дигари асри гузашта ба қалам намодааст. Имруз ҳамаи он ҳодисаву нақл, ривоят ва тасвири рузгорон ба саҳифаи таърихи на чандон дурӣ гузаштагони мо табдил ёфтааст. Шоир махсус жанрҳои фолклориро дар шеърӯ дostonҳои худ истифода бурдааст, то ин ки ҳар як гуфтаи ӯ зебову гуворо бигардад. Чун ашъори Мирсаид Миршакарро таҳлил намоем, бараъло аён аст, шоир ба ҳадафи худ расидааст ва эҷодиёти ӯ саршор аз ин зебогиҳои гуфторҳои мардуми оддӣ мебошад. Ба ин маъно дар шеъри дигари худ, ки “Маънии ҳаёти иман” ном дорад, худи Миршакар қайд менамояд:

Шоирам,
Маънии ҳаёти ман
Гуфтани байти тозаю хуб аст.
Гар наояд зи дасти ман ин кор,
Зистан талху ғайри матлуб аст.[4,30].

Шеърӯ дostonҳои Мирсаид Миршакар бо забони соддаю оммафаҳм навишта шудаанд ва моҳиятан дорои муътавои басо воло буда, инъикоси хислати неки инсонӣ ва васфи меҳнати ҳалолу заҳматписандиро доранд. Асарҳои Мирсаид Миршакар аз ҳаёти халқ гирифта шуда, рузгорони тоҷикони куҳистонро таҷассумгар мебошанд. Дар исботи ин сухан баҳогузори драматург, мунаққиди адабӣ, сценариянависи Рус Николаев (1909-1990), ки дар солҳои 1939-1941 ба ҳайси коргардони “Тоҷиккино” қору фаъолият намудааст, басо бамаврид мебошад: “Поэзияи Миршакар дар байни халқи тоҷик аз он сабаб машҳур аст, ки асарҳои вай руҳи тоза дошта, ба халқ наздик аст, бо забони ба омма фаҳмо дар мавзӯи ба одамон мароқовар навишта шудааст. Миршакар яке аз шоиронест, ки хонандаи ҷӣ калонсол ва ҷӣ хурдсоли тоҷик асарҳои ӯро бо шавқу ҳавас ва меҳру муҳаббат баробар меҳонанд. Эҷодиёти ӯ инъикоси ҳаёти ҳаррузаи мост ва маҳз аз ҳамин сабаб шавқангез ва ҷолиби диққат аст” [5,87].

Ашъори ин шоири мумтоз дар қуллиёти се чилдааш ҷамъоварӣ карда шудааст. Ҷилди якуми Қуллиёти шоир аз чор қисмат иборат мебошад. Қисмати якум таҳти унвони “Тай намудем роҳи бисёре”, оварда шудааст, ки дар он силсилаи шеърҳои дар солҳои 1958-1968 эҷод намудаи шоир оварда шудаанд. Дар қисмати дуюм шеърҳо барои бачагон ҷой дода шудаанд. Қисмати сеюм аз силсилаи шеърҳо дар васфи Аҳмад иборат аст. Инҳо шеърҳои бачагонаи “Ҷавоби Аҳмад”, “Аз ҳама беҳтар аъло”, “Соати Аҳмад”, “Аз ҳама муҳимашро фаромуш кардааст”, “Гумони Аҳмад баръакс баромад”, “Дарахти помидор”, “Ҷуробҳои гулдор”, “Нав чисту навоар кист?”, “Таронаи санъаткори ҷавон” мебошанд. Қисмати чоруми ҷилди якумо силсилаи шеърҳои “Бачагони Ҳиндустон” ташкил менамояд. Ҳамаи ашъори дар ҷилди якум оварда шуда, бо истифодаи васеъ аз эҷодиёти шифоҳии мардум эҷод карда шудаанд [1,382].

Ҷилди дуюми Қуллиёти шоир аз ду қисм иборат буда, дар қисми якуми он дostonҳо ва дар қисми дуюм дostonҳо барои бачагон гирд оварда шудааст [4,336].

Ҷилди сеюми Қуллиёти шоир аз навиштаҳои мансур, ёддоштҳо ва мақолаҳои намоишномаҳои “Қишлоқи тиллоӣ”, “Тошбек ва Гулқурбон”, “Дур аз сарҳад”, “Байраки мактаб” иборат мебошад [6, 414].

Омузиш ва таҳлили Қуллиёти се чилдаи шоир Мирсаид Миршакар ҳар як

хонандаро ба гузаштаи на чандон дури зодагони Помир мебарад. Дар мисоли достони “Қишлоқи тиллоӣ”, “Ленин дар Помир”, “Дашти Лаванд”, “Одамон аз Боми чаҳон”, “Панчи ноором”, “Одам – офаридгор”, “Исёни хирад” ва дигар асарҳои шоир аз фолклори тоҷикони куҳистон бараъло истифода бурда шудааст. Дар достони “Панчи ноором” ҳамаи ҳодисаҳои нақлшуда дар сарҳади ин дарёи пуртуғён, дар маҳалҳои аҳолинишини наздиқаш рух додаанд ва рамзист, ки ҳар як қисмати достон бо суруди мардумии куҳистонӣ “Панчи ноором”, ки аз фолклори маҳал гирифта шудааст, оғоз меёбад:

Мевазад боди тозаву форам,
Барги гулҳо ба чунбишанд аз он:
Мешавад паҳн дар фазо ҳар дам,
Ин суруди қадими куҳистон:
“Рузу шаб руди Панчи ноором
Мезанад доду мезанад фарёд
Меравад худсарона, лекин ром
Ҳеч касро намешавад, Ҳайҳот!
Кухи хоро, нигар, ки уштурвор
Бар сари ганҷҳо намуда хоб.
Ҳеч гоҳе намешавад бедор
Ў зи фарёди Панчи заррин-об.” [7, 187].

Достони “Панчи ноором” аз шаш қисм – “Духтарони Дарвоз”, “Туйи колхоз”, “Тири англисӣ”, “Ханчари зангзада”, “Балладаи ситораҳои Кремл”, “Шарқи мазлум мешавад бедор” иборат аст. Дар достон бештар қиссаву нақлҳоро муаллиф аз забони ҳамсуҳбатони худ меоварад, яъне шоир худ шоҳиди воқеоти руҳдода мебошад.

Достони “Одам- офаридгор” соли 1961 навишта шудааст. Дар айёми авҷи созандагӣҳои Ватан ва муътавои он васфи қудрати офарандагии Одам ҳаст. Дар достон оғози сохтмони неругоҳи барқии овозадори “Норак” ба қалам дода шудааст. Дар достон аз аввал то охир муқолаҳои Одам ва Вахш (дарё) тасвир карда шудааст. Шоир бар он ишора мекунад, ки Одаму Вахш – ҳар ду офаридаи табиат ва ҷузъи табиат мебошанд, ки бо ҳастии худ бо ҳам пайванд астанд. Ҳар яке қудрати худро меситояд, вале дар асл ҳар ду фарзанди табиат ҳастанд; ҳар ду кодиранд табиатро нерӯ ва ҷон бибахшанд. Маҳз ҳамин фаҳмиш дар достон аз фолклори мардуми куҳистон гирифта шудааст. [7, 306].

Достони “Қишлоқи тиллоӣ” бошад пурра асари фолклорӣ буда, қиссаву ҳикоят, ки дар достон омадааст, аз забони пири куҳансолу суханвар ва хушҳоли Помирӣ нақл карда шудааст. Пири хирадманд аз падару бобоёни худ шунидаву онон аз дигар аҷдодони худ. Дар маҷмуъ қиссае, ки аз ҷониби шоир шунидаву ба қалам дароварда шудааст, ҳикоятест, ки наслҳо аз забонҳо ба забонҳо омадааст ва билохира аз ҷониби Мирсаид Миршакар ба қалами назм дароварда шудааст. Достон аз забони халқ оварда шуда, дар он ҷабҳаҳои ҳаёти мардум, ки асрҳо дар шакли орзуву ормонҳо ниҳон буданд - аз қабилӣ зиндагии сазовор инъикос ва таҷассум гардидаанд. Достон бо чунин мисраъҳо оғоз меёбад.

Нишастам душ бо марди куҳансол,
Аҷаб марди суханвар буду хушхол.
Буд аз Помир он пири хирадманд,
Ҳикоят кард бар ман шоду хурсанд.
Шунидам ман ҳикоятҳои ӯро,
Ба назм оварда бинвиштам дар ин ҷо:
-Шунидам аз падар ин достонро
Падар бишнида аз бобош онро
Вале бобо зи бобоҳои дигар
Шунидаст ин ҳикоятро бародар. [8, 5]

Адабиётшинос Рачаб Амонов низ дар ин бора қайд намудааст, ки “ «Қишлоқи

тиллой» дар асоси як ривояти халқӣ эҷод гардидааст ва афсонавор шавқовар аст. Мардуми меҳнаткаши тоҷик дар шароити ҷамъияти синфӣ ба воситаи афсона, ривоят ва ҳатто эпоси қаҳрамони ҳуд дар сарзамини ободу зебӯе зиндагӣ қарданро орзу кардааст, ки он ҷо зулму истисмор вучуд нашофта, ҳар фард озоду хушбахт умр ба сар мебарад» [9,121].

Мисоли дигарро аз достони “Ленин дар Помир” овардан мумкин аст. Оғози он чунин аст:

Не хурусе ҷеғ зад шаб бемаҳал,
Не ситора ба замин афтида буд,
Не ба боми хонае ҷуғзе нишаст,
Не касе дар хоб море дида буд.
Сол, аммо соли ноором буд,
Кори мардум бесару анҷом буд...[10,185].

Бемаҳал ҷеғ задани хурус; ногаҳон афтидани ситора аз осмон бар замин; нишастани ҷуғз, ки дар фаҳмиши мардум паррандаи боми вайронаҳост, бар боме; надидани касе дар хоб морро, ки дар фаҳмишҳои мардумӣ душман ва душманоиро ифода мекунад, ҳамагӣ аз фолклори мардуми куҳистон гирифта шудааст. Дар давоми дoston даҳҳо мақолу масалҳои мардумӣ оварда шуда, ҳаёти куҳистонӣро дар як марҳилаи гузариши таърихӣ як сохти ҷамъиятӣ ба сохти дигарро баёнгар мебошанд.

Дар ин бора адабиётшинос Соҳиб Табаров низ бамаврид қайд намудааст: “Мирсаид Миршакар ба адабиёти тоҷик на танҳо мавзӯ ва мотивҳои нави зиндагиро дохил намуд, балки ӯ тарзи тафаккури адабии сокинони Помирро дар назми тоҷик ҷойгир кунонд, ки махсусан ин хусусияти ашъори вайро дар қор фармудани мавзӯҳои эпикӣ ва ба таври васеъ истифода бурдани мотивҳои адабиёти даҳанакии халқ равшан мушоҳида қардан мумкин аст.”[11,4].

Манзумаи “Чашма ҳикоят мекунад” ва достони “Исёни хирад” низ аз зумраи асарҳои мебошанд, ки шоир онҳоро дар асоси нақлу ривоятҳои мардумӣ эҷод намудааст. Дар ин офаридаҳои Мирсаид Миршакар бо истифода аз нақлу ривоятҳои мардумӣ, симои шоир - Носири Хусрав ва маҳбубияти мардум нисбати ин шахсияти таърихӣ баён шудааст. Инчунин ба бузургии об, эҳтиром нисбат ба ин неъмат бузурги табиат ишора қарда шудааст, ки низ сарманшай он адабиёти шифоҳии мардумӣ мебошад. Доктори илмҳои филологӣ Варқа Охониезов дар ин бора чунин қайд намудааст: “Кулли муҳаққиқони ашъори шоир бар он ақидаанд, ки Мирсаид Миршакар аз тавонотарин эҷодкорони давр буд, ки аз фолклор моҳирона истифода қарда тавонист. Ӯ бар абнои нақлу ривоятҳои мардум бехтарин шеърӯ дostonҳои худро офаридааст, ки дostonҳои “Қишлоқи тиллой” ва “Исёни хирад” аз зумраи онҳо мебошанд.” [12, 33]

Қиссаи овозадори “Тошбек ва Гулқурбон” бошад дар байни мардуми маҳалл маҳбубияти хосае дошта, то ба қалами назм дароварда шудани он аз ҷониби шоир Мирсаид Миршакар, бо ҷараёнҳои гуногун аз забон ба забон нақл қарда мешуд. Мирсаид Миршакар ба ин қиссаи дустдоштаи ишқии мардумӣ ҷомаи назм пӯшонд ва онро дигарбора дар қабои нав муаррифӣ намуд. Дар ин хусус доктори илмҳои филологӣ Нисор Шакармамадов чунин нигоштааст: “ Қисса ғояҳои халқпарварӣ, ватандустӣ, идеалҳои наҷиби халқ доир ба подшоҳи одилу нақор, эътироз ва муборизаи тезу тунди аҳли меҳнат ба муқобили дороён дар бар мегирад. Чун дигар афсонаю қиссаҳои халқӣ қиссаи “Тошбек ва Гулқурбон” ҳам бо тантанай манфиатҳои халқӣ меҳнатӣ аз болои қувваҳои иртиқоии ҷамъият ба охир мерасад.” [13, 135]

Дар дostonҳои “Калиди бахт”, “Дашти Лаванд”, “Варақҳои муҳаббат”, “Одамон аз Боми ҷаҳон” низ мақолу масалҳо ва панду гуфторҳои ҳикматомези аз забони халқ оварда шуда васеъ истифода бурда шудаанд.

Киногар Барис Кимёгаров, ки зимни раиси кинои тоҷик будани Мирсаид Миршакар, солҳои 1976-1978, бо шоир ҳамкориҳои хуб доштаанд, бобати мавқеи фолклор дар эҷодиёти ӯ чунин қайд намудааст; “Бояд гуфт, ки асарҳои шоир сар то по

халқист, худи шоир сарояндаи халқи тоҷик аст. Шоири боистеъдод Миршакар серғайрат аст: гоҳ ҳамчун шоири лирик сурудҳои дилнавоз менависад, гоҳ барои бачагон шеърҳои дostonҳо менависад, гоҳ вай драматург, гоҳ киносценарист. Сценария навиштан орзуи деринаи шоир буд. Шоир на танҳо яке аз муаллифони сценарияҳо, балки вай маслиҳатчи, таърихшинос, этнографи филм низ буд”[14, 67].

Муҳимияти дигари ашъори Мирсаид Миршакар, ки дар он барҷастагии истифодаи фолклор аён аст, ин эҷодиёти бачагонаи шоир мебошад. Ашъори бачагонаи шоир, ки тарбиявӣ ахлоқӣ аст, аз панду андарз ва ҳикматҳои мардумӣ иборат аст. Шеърҳои бачагонаи ӯ низ содда, раван ва тибқи олами дарки насли наврас навишта шудаанд.

Адабиётшинос Юсуф Ақобир дар ин бора қайд намудааст, ки “Ҳамчунон, ки таъкид шуд, яке аз хусусияти муҳими ашъори солҳои охири Мирсаид Миршакар панду ҳикмат аст. Панду ҳикматгӯ аз анъанаҳои қадимаи халқи тоҷик мост. Бузургтарин сарвате, ки гузаштагонӣ мо ба наслҳои оянда, ба наслҳои имруз аз худ боқӣ гузоштаанд, панду ҳикмати аз гузашти рузгор, аз таҷрибаи зиндагӣ ҳосилшуда аст. Бисёр шеърҳои Миршакар аз ҳамин қабиланд ва чунин вазифаро иҷро мекунанд” [15,93].

Ашъори бачагонаи Мирсаид Миршакар дар маҷмуаву китобҳои суратдори “Гунҷаҳои хандон” (“Адиб” 1998), “Аз ҳама ширин” (“Маориф” 1976), “Онҳоро дуст медорам” (“Маориф” 1975), “Бачаҳои Ҳиндустон”(нашриёти Давлатии Тоҷикистон 1963), “Дар ҷангал” (Комбинати полиграфии РСС Тоҷикистон. 1949), “Зери осмони қабуд” (Ирфон, 1974), “Қобил чист? Ноқобил чист?” (Нашриёти Давлатии Тоҷикистон. 1946), “Маймунаки забқизик. (Комбинати полиграфии РСС Тоҷикистон. 1940), “Ҳадияи Солинавӣ”(Нашриёти Давлатии Тоҷикистон .1945), “Дар ҷангал” (Комбинати полиграфии РСС Тоҷикистон. 1949), “Чистонҳои Бобосалом” ва дигарҳо ба таъби расидаанд, ки дахҳо жанрҳои эҷодиёти шиғоҳии мардумро дар бар гирифтаанд.

Адабиётшинос Ҷ. Бобокалонова вобаста ба истифодаи фолклор дар ашъори бачагонаи Мирсаид Миршакар чунин қайд намудааст: “Дар эҷоди асарҳои бачагонааш низ аз эҷодиёти халқ самаранок истифода бурда меояд. Ӯ худ аҳамияти фолклорро дар пешрафти фаъолияти эҷодӣ дарк намуда, аз шакли мазмунҳои халқӣ моҳирона истифода бурдааст. Фолклор ба эҷодёти Миршакар на танҳо дар мазмун, балки дар шакл низ таъсир расонидааст. Ӯ аз афсона, қиссон, суруд, тарона, зарбулмасалу мақол ва дигар шаклҳои фолклорӣ эҷодкорона истифода намудааст. Миршакар дар аксарияти асарҳои бачагонааш ҳамчун шоири ҷустуҷӯкунандаи мазмунҳои нави афсонаҳои халқӣ ба назар мерасад.” [16, 97-98].

Ба ҳамин тариқ, Мирсаид Миршакар шоирест, ки аз байни халқ ба воя расида, ашъори пурмазмунаш ҷанбаи бойи фолклорӣ дошта, на танҳо инъикоскунандаи ҳаёти ҷомеа, балки талқинкунандаи ҳислатҳои неки инсонӣ мебошад.

Донишҷуи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон дар солҳои ҳафтодуми асри бист Астахов. В.Г. дар мақолаи худ “Дар бораи эҷодиёти Мирсаид Миршакар” қайд мекунад: “Фақат худи халқ эҷодкунандаи бахти худаш аст ва Миршакар халқро ҳамчун эҷодкори ҳақиқии бахту саодат мадҳ мекунад.” Ин ҳақиқат ҳаст. Мирсаид Миршакар тавассути истифодаи фаровони маводҳои фолклорӣ бузургӣ ва ғановати эҷодиёти шиғоҳии халқи худро тараннум месозад [17,12-18].

Фолклор сарманшаи адабиёти хаттиву шиғоҳӣ, сароғози тамаддун ва ҳастии маънавии башарият мебошад, ки дар ашъори шоири маъруфи тоҷик Мирсаид Миршакар бо маҳорати баланд ва нуруи тавоно тасвир ва истифода карда шудааст. Ашъори шоир тавҳам бо ҷанбаҳои фолклорӣ буда, саршор аз андарзи руз аст. Истифодаи фолклор муҳимият ва қимати ашъори шоирро дахчанд афзун мегардонгад ва дар ин бора фолклоршинос Абдуламин Мажнунов низ хуб қайд намудааст: “Қор фармудани фолклор қимати асарҳои бадеии устод Мирсаид Миршакарро хеле баланд кард. Ғайр аз ин, устод бо ҳамин дар асарҳои худ материалҳои фаровони фолклориро ҷамъ намуд, ки онҳо аз ҷиҳати таърихӣ аҳамияти қалон доранд”[18,178].

АДАБИЁТ

1. Абдулназаров.А.“Синдев ва манзалати зодгоҳ барои шоир”// А.Абдулназаров. - Масъалаи илмҳои гуманитарӣ:“Синдев ва манзалати зодгоҳ барои шоир”. – 2021.-№3. саҳ 93-96.
2. Ақобиров.Ю “ Навои дили шоир” // Ю.Ақобиров.Садои Шарқ.- № 5.-1972.-саҳ 91-96.
3. Амонов.А. “Адабиет ва бачагон” / Раҷаб Амонов.“Адабиёт ва бачагон”. Душанбе:-Ирфон.-1989. 224 с
4. Астахов В.Г. “Дар бораи эҷодиёти Мирсаид Миршакар”// В. Г Астахов. -Шарқи Сурх.- № 3.-1950.- саҳ 12-18
5. Бобокалонова Ч. “М.Миршакар шоири бачагон” / Ч.Бобокалонова. “М. Миршакар –шоири бачагон”.-Душанбе.Ирфон.-1976.- 118 с
6. Карамшоев.Д.Достонсарои номдор / Д. Карамшоев. Достонсарои номдор (бахшида ба 70 солагии зодрузи шоири маъруфи тоҷик Мирсаид Миршакар):Душанбе.-Чамъияти“Дониш”-и РСС Тоҷикистон.-1982.- 22 с
7. Кимёгаров,Б. “Меғуянд, ки Миршакар панҷоҳсола шуд”// Б.Кимёгаров. Шарқи Сурх.-№ 9.-1962.-саҳ 67
8. Кладо Н.“Дар бораи маҳорат ва навигарӣ.”// Н Кладо.Шарқи Сурх: - “Дар бораи маҳорат ва навигарӣ.” -1951. № 1.- саҳ 87.
9. Мажнунов.А Миршакар ва фолклор //А.Мажнунов маҷаллаи “Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ” №3/ 2023.-С.172, 178.
10. Миршакар М. Асарҳои мунтахаб / М. Миршакар.Душанбе:Ирфон.- 1982.- 433 с
11. Миршакар М. Куллият./ М.Миршакар.Куллият: чилди се.Душанбе:- Ирфон:- 1974.- 414 с
12. Миршакар М. Куллият./ М.Миршакар.Куллият: чилди ду. Душанбе. -Ирфон.- 1971.- 336 с
13. Миршакар. М. “Ғунҷаҳои хандон” / М. Миршакар. “Ғунҷаҳои хандон”. Душанбе:-Маориф. -1981.-222с
14. Миршакар.М. “Қишлоқи тиллоӣ” / М.Миршакар.Ғ. “Қишлоқи тиллоӣ”- Душаебе: ЧДММ “Сифат чоп”.- 2023.-95 с
15. Миршакар.М. Куллият. / М. Миршакар.Куллият: чилди як. Душанбе.-Ирфон.- 1970.-382С
16. Охониезов В. “Ҳақиқат ва ривояти достони “Исёни хирад” –и Мирсаид Миршакар”//В. Охониезов. Садои Шарқ.-№4.-2022.-саҳ. 33
17. Табаров.С. “Мирсаид Миршакар” / С. Табаров “Мирсаид Миршакар”. Душанбе:- Чамъияти паҳнкунандаи донишҳои сиёсӣ.- 1962.- 30с
18. Шакармамадов. Н. “Бадахшон –дар масири тамаддуни умумибашарӣ”/ Шакармамадов.Н. –“Бадахшон –дар масири тамаддуни умумибашарӣ”. Душанбе.-2007.-162 с

АШӢОРИ МИРСАИД МИРШАКАР ВА ТАВӢАМИИ ОН БО ФОЛКЛОР

Мирсаид Миршакар шоирест, ки дар ашъори ҳеш фолклори тоҷикони қуҳистонро васеъ истифода бурдааст. Бо ҳамин хонандаро бо гановати бузурги эҷодиёти шиғоҳии бошандагони минтақаи қуҳии Ватан – Бадахшон шинос намуда, жанрҳои фолклории афсонаю мақолу масалҳо, ҳаҷву суруд, қиссау тарона, ривояту муқоламаро дар асарҳои худ бо маҳорати баланд ҷой додааст. Бо истифода аз фолклор ашъори ӯ панду андарзӣ буда, гоҷҳои тарбиявӣ дорад. Бахусус дар ашъори бачагонаи Мирсаид Миршакар талқини хислатҳои неки инсонӣ инъикос гардида, ҷомеаро ба руҳияи меҳрубониву самимият ва ростиву растагорӣ, инчунин заҳматписандиву хизмати аҳлона ба мардумони сарзамин ҳидоят мекунад. Бо истифода аз фолклор арзишҳои асарҳои шоир Мирсаид Миршакар афзун гардида, талқингари худшиносиву худоҷӯй мебошанд. Бояд гуфт, ки он чизе, ки дар ашъори шоир бо муътавои баланд ба қалам дода шудааст, мероси бузурги ниёгон мебошад ва барои хонандагони синну соли гуногун пешбинӣ карда шудааст. Шеърҳои шоир содда, равон ва оммафаҳм мебошанд.

Калидвожаҳо: Мирсаид Миршакар , фольклор, дostonҳои Мирсаид Миршакар, ашъори бачагона, намоишномаҳои Мирсаид Миршакар, афсона , мақол, масалҳо, ҳачв, суруд, қисса, тарона, ҳачв.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойёрбекзода Хосият Қамчибек – унвонҷуи шӯбаи фольклор ва адабиёти Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Баҳодур Искандарови АМИТ. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, Н.Қарабоев 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

ПОЭЗИЯ МИРСАИДА МИРШАКАРА И ЕЕ ИНТЕГРАЦИЯ С ФОЛЬКЛОРОМ

Мирсаид Миршакар — поэт, широко использовавший в своих стихах фольклор горных таджиков. Таким образом, он познакомил читателя с великим богатством устного творчества жителей горного региона своей родины — Бадахшана, искусно включил в свои произведения фольклорные жанры легенд, пословиц, сатиры, песен, рассказов, сказок, диалогов. Используя фольклор, его стихи поучительны и содержат воспитательные идеи. В частности, детские стихи Мирсаида Миршакара отражают воспитание хороших человеческих качеств, направляя общество к духу доброты, искренности, правдивости и бескорыстия, а также к упорному труду и честному служению народу своей страны. Используя фольклор, усиливается ценность произведений поэта Мирсаида Миршакара, которые являются выражением самопознания и самосознания. Надо сказать, что фольклор изображённое с большой тщательностью в стихах поэта является великим наследием предков жителей Бадахшана и рассчитано на читателей разного возраста. Стихи поэта просты, плавны и понятны.

Ключевые слова: Мирсаид Миршакар, фольклор, рассказы Мирсаида Миршакара, детские стихи, пьесы Мирсаида Миршакара, сказки, пословицы, притчи, сатира, песня, рассказ, песня, сатира.

Сведение об авторе: Худойёрбекзода Хосият Қамчибек –соискатель отдела фольклора и литературы Института гуманитарных наук имени академика Баҳодура Искандарова Национальной Академии Наук Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, ул. Н.Қарабоев 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

THE POETRY OF MIRSAID MIRSHAKAR AND ITS INTEGRATION WITH FOLKLORE

Mirsaid Mirshakar is a poet who has extensively used the folklore of the mountainous Tajiks in his poetry. In this way, he introduced the reader to the great richness of the oral creativity of the inhabitants of the mountainous region of his homeland - Badakhshan, and skillfully incorporated the folklore genres of legends, proverbs, satire, songs, stories, tales, and dialogues into his works. Using folklore, his poems are instructive and have educational ideas. Especially in Mirsaid Mirshakar's children's poems, the inculcation of good human qualities is reflected, guiding society towards the spirit of kindness, sincerity, truthfulness, and prosperity, as well as hard work and honest service to the people of the land. Using folklore, the values of the works of poet Mirsaid Mirshakar are enhanced and they are an expression of self-knowledge and self-awareness. It should be said that what is written with great care in the poet's poems is a great heritage of our ancestors and is intended for readers of different ages. The poet's poems are simple, fluent, and understandable.

Keywords: Mirsaid Mirshakar, folklore, Mirsaid Mirshakar's stories, children's poems, Mirsaid Mirshakar's plays, fairy tales, proverbs, parables, satire, song, story, song, satire.

About the author: Khudoyorbekzoda Khosiyat Kamchibek – applicant of the department of folklore and literature Institute of Humanities named after Academician Bakhodur Iskandarov of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Dushanbe city, N.Karaboev 5, 38. Тел: 93 588 23 60; Email: khosiyat.kh.k@gmail.com.

УДК: 811.161

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛИСЕМИИ И ОМОНИМИИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ
АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Хусейнова Г.А.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Полисемия и омонимия являются важными лингвистическими явлениями, которые отражают сложность и многозначность языковых единиц. Эти явления особенно актуальны в контексте лексикографии, где возникает необходимость четкого и систематизированного представления значений в словарях. Толковые словари играют ключевую роль в передаче семантической информации, предоставляя пользователям не только определения, но и помощь в понимании контекста и вариантов использования слов.

Английский и таджикский языки, хотя и относятся к разным языковым семьям, обладают богатыми возможностями для проявления полисемии и омонимии. Это объясняется тем, что каждое из слов может иметь несколько значений или формы, не зависящие друг от друга. Однако подходы к представлению таких словарных единиц могут сильно различаться в зависимости от культурных и языковых особенностей, целей словаря и его предполагаемой аудитории.

Целью данного исследования является анализ методов представления полисемии и омонимии в толковых словарях английского и таджикского языков, а также выявление сходств и различий между подходами в каждом из языков. В процессе работы будут рассмотрены структурные особенности словарных статей, методики организации значений, а также практическая значимость таких подходов для пользователей словарей.

Как известно, полисемия - это наличие нескольких родственных значений одного и того же слова, а омонимия - совпадение звуков разных слов, семантически не связанных друг с другом. Полисемантическое слово - это одно слово, у которого есть несколько связанных между собой значений. Омонимы - это отдельные самостоятельные слова, слова - двойники. Полисемия и омонимия - явления, изучаемые в рамках лексикологии, присущи всем языкам мира. Однако вопрос о полисемии и омонимии становится актуальным при применении практической и теоретической лексикографии. По мнению О. С. Ахмановой, сложность и разграничения полисемии и омонимии могла бы стать, на наш взгляд, негласным цитатом к любым работам, посвященным решению этой трудной проблемы: «Всякий, кто хоть сколько-нибудь занимался лексикографией, знает по собственному опыту, что в подобных случаях лексикографу всегда одновременно грозят две одинаково большие опасности: искусственного объединения под одним звуковым комплексом нескольких разных слов и не менее искусственного разделения одного слова на омонимы вследствие недостаточно глубокого изучения его лексико-фразеологических и лексико-семантических особенностей» [3, с. 106].

Одним из основных факторов, определяющих границу между полисемией и омонимией, является наличие смысловой связи. При полисемии разные значения одного и того же слова всегда связаны по смыслу. Эта связь может быть различной: либо по сходству предметов, называемых одним и тем же словом, либо по связности, либо по отношению «часть-целое». Сколько бы значений ни имело многозначное слово, как бы ни были различны эти значения, слово остается одним и тем же. Например, у глагола **расидан** *приходить* в Толковом словаре таджикского языка (далее ТСТЯ) [2008] указано 13 значений [15, с. 150]. Однако он меняет значение, остается все тем же самым словом, потому что

разные его значения имеют общее: обозначение движения.

В отличие от полисемии, слова-омонимы не имеют между собой ничего общего или прежняя связь между значениями омонимов с точки зрения ситуации утрачено. Поэтому из-за отсутствия общего значения омонимов, как правило, они даются на отдельных словарных статьях с разными порядковым номером, как например в ТСТЯ римскими цифрами:

ХОЛ I нуктаи сиёҳи модарзод ё сунӣ дар пӯсти рӯй ё чои дигари бадан (*врожденное или искусственное черное пятно на коже лица или в других частях тела*);

ХОЛ II нақшу нигори кабуд ё сабзранге, ки бар тани одамӣ бо сӯзан ба максади зинат кунанд (*синий или зеленый узор для украшения тела человека иглой*);

ХОЛ III воҳиди ҳисоб барои муайян кардани миқдори афзалиятҳо дар варзиш ва дигар анвои мусобиқа (*расчетная единица для определения размера преимуществ в спортивных и других видах соревнований*);

ХОЛ IV *kit.* бародари модар, таго (*книж. брат матери, дядя*) [15, с. 444].

В ОС омонимы приводятся дробными номерами:

lower¹ /ləʊə(r); *NAmE* 'lou-/ *adj., verb* - see also **lower²**

■ *«adj. [only before noun] I located below sth else, especially sth of the same type, or the other of a pair: the lower deck of a ship; (расположенный ниже чего-либо еще, особенно того же типа, или другого из пары: нижняя палуба корабля)*

lower² (also **lour**) /laʊə(r) / *verb [V] (literary) (of the sky or clouds) to be dark and threatening* - see also lower [18, с. 915].

В принципе, нельзя сказать, что омонимия и полисемия - разные понятия, нельзя также не признать, что эти понятия при тождестве формы, имеют одинаковые признаки и, разные значения. Наиболее ценные позиции, научно аргументированные относительно омонимии раскрывается в соответствующих трудах таджикских исследователей Ш. Рустамова, М. Косымовой, Д. Саймуддинова, М. Мухаммадиева, Ш. Кабирова, Д. Ходжаева, А. Мамадназарова, Х.Талбаковой, Ю.Нурмухаммедова, М. Ахмедовой, М.Т. Каримовой, Ч.А. Давлятовой и др. По утверждению Ч.А. Давлятовой «Мнения таджикских лингвистов относительно омонимов и их типов при этом характеризуются неоднозначно. Нельзя не согласиться с мнением большинства таджикских ученых том, что в определении омонимии они опираются, прежде всего, на звуковую сторону слова, нежели на его графическое изображение» [4, с. 22].

Наиболее убедительной является точка зрения профессора Ш. Рустамова, который, высказывая собственную интерпретацию омонимии в терминологии, отмечает, что «широкое, сложное по границам определение и разнотипное явление омонимии общелитературного языка в терминологии представлено не всеми своими разновидностями. Главным образом той, при которой полисемия настолько расходится, что становится омонимией» [11, с. 58].

В зарубежных источниках по английскому языку нет единой позиции относительно природы омонимов. Некоторые считают, что омонимы - это слова, которые звучат одинаково, по мнению других, все остальные случаи относятся к явлениям омонимии. Конечно, как в английском, так и в таджикском языке при анализе проблем изучения омонимов в первую очередь необходимо проанализировать виды омонимов.

Г.Н. Сиддикова в своих исследованиях приводит: «Хотя следует сказать, что классификации и типологии омонимов в современном языкознании не существует, но омонимы разделяются по классической классификации на *полные* (в которых совпадает вся система форм) и *частичные* (в которых совпадают по звучанию не все формы) *простые* (непроизводные слова, имеющие одинаковое

звучание) и *производные* (возникшие в процессе словообразования) омофоны (слова, звучащие одинаково, но пишущийся по-разному), омографы (слова, совпадающие по написанию, а не по звучанию) и омоформы (совпадающие фонетически лишь в отдельных формах). Известный английский ученый Д. Лайонз разработал собственную классификацию омонимов. Он выделяет абсолютные омонимы, которые не должны быть связаны по своему значению, все их формы должны быть идентичными, которые, в свою очередь, должны быть грамматически эквивалентными, и частичные омонимы, у которых есть идентичность одной формы» [12, с. 33-34].

С точки зрения своего морфологического строения, омонимы делятся на корневые и производные. Первые в значительном количестве наблюдаются лишь у существительных, приведём примеры из толковых словарях таджикского и английского языках:

dove¹ /dʌv/ *noun* a bird of the pigeon family (птица семейства голубиных);

dove¹ /dʌv; NAmE dove/pl of dive) [18, с. 459] (мн. число от нырять);

КАРАМ I марҳамат, иноят; саховат, ҳиммат, кушодадастӣ (милость, благодать; щедрость, смелость, открытость);

КАРАМ II *бот.* сабзавоти хӯрокии намуди машхураш лӯнда, ки аз баргҳои паҳни ба ҳам печида иборат аст [15, с. 595]; (съедобный овощ знаменитого клубневого типа, состоящий из широких скрученных листьев);

Вторые особенно характерны для глаголов и образованных от них существительных, но есть и среди прилагательных, и среди отыменных существительных:

live¹ /liv/ *verb* - see also live² to have your home in a particular place: *to live in a house*, (жить)

live² /laiv/ *adj.* living; not dead [18, с. 899-900] (средство к существованию)

ТОФТАН I тоб додан, печидан, ресидан; гардондан (скручивать, завертывать, пряхать, повернуть);

ТОФТАН II тобидан, дурахшидан, барафрӯхтан, рушноӣ афкандан, [15, с. 352-353] (сиять, блистать, сверкать);

А. И Смирницкий в зависимости от того, какой частью речи являются омонимы, их дополнительно делит на три подгруппы:

- Лексические омонимы
- Грамматические или морфологические омонимы
- Лексико-морфологические (грамматические) [13, с.168].

Лексические омонимы – характеризуются одинаковыми грамматическими параметрами, но имеют явные лексические отличия. То есть, лексические омонимы относятся к одной части речи, но их смысловая нагрузка отличается. Например, в ОС приведено множественно лексических омонимов:

nan¹ /næn/ *noun* (BrE) = nanny (*сущ.* няня)

nan² (also **naan**) /nɑ:n/ (also **nan bread**, **naan bread**) *noun* [U] a type of soft flat Asian bread [18, с. 1012] (*сущ.* разновидность мягкого плоского азиатского хлеба)

Также приведём пример из ТСТЯ:

ЯХДОН I сандуқи чармин, ки дар он ашёи гуногун нигоҳ дошта мешавад (кожаный сундук, в котором хранятся различные вещи)

ЯХДОН II ҷои нигоҳ доштани ях, анбори ях, яххона. 2. ҷиҳози махсус барои хунук нигоҳ доштани хӯрданиҳо, ки дар он дастгоҳи хунуккунанда шинонда шудааст, яхчол (1. место для хранения льда, склад льда, ледохранилище. 2. специальное устройство для сохранения продуктов питания холодными, в котором установлено охлаждающее устройство, холодильник) [15, с. 691].

Грамматические или морфологические омонимы – имеют определенный общий смысл, но при этом относятся к разным частям речи. Например, в ОС:

lie¹ /lai/ ■ *verb* (of a person or an animal) to be or put yourself in a flat or horizontal position so that you are not standing or sitting (находиться или поставить себя в плоское или горизонтальное положение, чтобы вы не стояли и не сидели)

lie² /lai/ ■ *noun* a statement made by sb knowing that it is not true [18, с. 886] (заявление, сделанное кем-либо, зная, что это неправда)

ДАР I табаки аз тахта, охан *ва з.* сохташуда барои пӯшондани даромадгоҳи хона, хавлӣ, хайма, кабинаи автомобил, ҳавопаймо *ва з.* (пластина из дерева, железа и т. д. Предназначен для прикрытия входа в дом, двор, палатку, салон автомобиля, самолета и т.п.)

ДАР II *пешоянд* 1. чоӣ воқеъ шудани ашё (дар даруни ё ҳудуди мавзее) ва маҳалли ба вуқӯъ пайвастанӣ амалро нишон медиҳад, андар [14, с. 407-408] (*предлог* показывающий расположение объекта (внутри или на территории место))

Лексико-морфологические (грамматические) омонимы имеют характеристики как первой, так и второй группы. Слова, относящиеся к этой группе, имеют разные лексические и грамматические параметры, но с формальной точки зрения между ними присутствует определенная схожесть; **bow**¹ /baʊ/ *verb, noun* ■ to move your head or the top half of your body forwards and downwards as a sign of respect or to say hello or goodbye (двигать головой или верхней половиной тела вперед и вниз в знак уважения или для того, чтобы поздороваться или попрощаться)

bow² /bəʊ; NAmE boo/ *noun, verb* a weapon used for shooting arrows, consisting of a long curved piece of wood with a tight string joining its ends [18, с. 173] (оружие, используемое для стрельбы стрелами, состоящее из длинного изогнутого куска дерева с тугой веревкой, соединяющей его концы)

ДИДА I *сифати феълии замони гузаштаи дидан* (*причастие прошедшего времени от видеть*)

ДИДА II чашм [14, с. 443-444] (глаза)

Лексико-грамматические омонимы, включающие в себя признаки первых двух групп, переходят из одной части речи в другую без изменения формы, то есть это явление происходит в результате конверсии.

Из приведенных примеров следует, что в исследуемых толковых словарях английского и таджикского языках использовались все виды этих классификаций. Поскольку омонимы составляют почти пятую часть слов в английском и таджикском языках, к знакомству с ними нужно подойти с особой ответственностью.

Как отмечает В. И. Абаев, в своей статье: «О подаче омонимов в словаре», «центральным вопросом дискуссии стал вопрос о возможности проведения между полисемией и омонимией более или менее четкой демаркационной линии» [1, с. 38]. Позже учёные определили вопрос о различении тождественных омонимов и степени их самостоятельности.

В лексикографическом сборнике Ф.П. Филин отмечает, что основная трудность при исследовании гомогенных омонимов заключается в разграничении полисемии и омонимии. Этот процесс связан с словообразованием только в том смысле, что расщепление одного слова на два или более слов, происходящее из-за утраты семантической целостности, является фактом образования новых слов. Однако существует вопрос, как именно происходит разделение значений одного слова и образование нескольких омонимов. Одним из способов объясняют выпадение связующего значения между отдельными значениями. Тем не менее, это только один из механизмов омонимии, и не все случаи омонимии можно объяснить таким образом. Филин считает, что обязательным признаком

полисемантического слова является наличие «внутренней формы». Когда эта форма исчезает, слово распадается на омонимы [16, с. 59-60].

Одним из признаков омонимии некоторые исследователи и лексикографы-практики считают различную предметную отнесенность значений, т.е. различие предметов, которые выражаются значениями. Но этот признак также не может быть признан достоверным и разрешающим вопрос о гомогенной омонимии окончательно, поскольку одной из характерных особенностей многозначного слова является его способность выражать разные понятия; просто различная предметная отнесенность, сама по себе, не дифференцирует явления омонимии и полисемии. Тем не менее, подчеркивается, что план предметной отнесенности очень важен для решения вопроса об омонимах [16, с. 47].

Таким образом, тождественные омонимы возникают из-за разрыва в значении многозначного слова и в то же время имеют четко выраженное неэффективные значения при попытке их совместить. Отсутствие мотивации и большая дистанция многозначного значения слова могут создавать омонимы в результате разделения таких слов.

Теме полисемии и омонимии в таджикском языке посвящено несколько научных работ таких как: диссертация А. Муминова на тему: «Полисемия в таджикском языке» [1972], М.Т. Каримовой «Пути образования омонимов и их классификация в таджикском языке» [2013], Ч.А. Давлятовой «Омонимия как системная категория (на материале таджикского языка)» [2017], Г.Н. Сиддиковой «Лексико-семантические особенности омонимов в таджикском и английском языках» [2021], У.С. Собирова «Роль и место омонимов в разноструктурных языках» [2023] и др.

Об омонимии М.Т. Каримова в своих исследованиях пишет: «Формирование омонимов (как специфического лексического знака в таджикской лексикологии) было сложным и длительным процессом, включавших переработку их вопросов по целому комплексу признаков, так как каждый из релевантных для их становления признаков обладает своим характером. При этом в различных воззрениях ученых на данную проблему не наблюдалось определенной взаимозависимости разных ее (омонимии) признаков. Нечеткость и непоследовательность методологии, представленной в различных работах, не позволяла строить единую убедительную картину характерных особенностей омонимов таджикского языка. Выводы многих работ, посвящённых специфике омонимии, оставались схемами, с отдельными чертами омонимических систем исследуемого языка. Такая картина в принципе предполагала определение факторов, воздействовавших на формирование тех или иных омонимов. Понятно, что при разномнении в выявлении феноменов омонимичных знаков, неясности в разграничении их фонетических и орфографических явлений не предоставляется возможным определить, как и на что воздействовал тот или иной фактор при их формировании. [7, с. 5].

Первый и единственный словарь омонимов таджикского языка был создан в 1992 г. Ш. Кабировым, который фиксирует более 2 тысяч омонимичных пар. Несмотря на значительные успехи таджикской практической лексикографии, некоторые лексико-семантические категории, в том числе омонимы, долгое время оставались вне поле зрения таджикских лексикографов. Ш. Кабиров указывает, что процесс формирования омонимов был длительным и сложным, охватывающим переработку множества признаков. В различных подходах ученых к данной проблеме не прослеживалась четкая взаимосвязь признаков омонимии, что вызвало неясность и несогласованность методологии [6, с. 34].

Вопрос о разграничении полисемии и омонимии в таджикской лексикографии нельзя считать решенным до конца, безусловно, это трудная

задача, требующая многоаспектного, комплексного подхода, и, прежде всего, «чтобы разрешить проблему омонимии, необходимо решить вопрос о границах слова, вопрос об отдельном слове и значении слова» [17, с. 53].

В ТСТЯ омонимы выделены отдельными лексикографическими статьями с римскими цифрами, например:

ИМОРАТ I а. *ниг.* аморат.

ИМОРАТ II 1 *кит.* 1. таъмир, тармим, дуруст кардан. 2. бино, хона. 3. сохтмон, бинокорй; иморат андохтан бино сохтан; иморат кардан бино сохтан, бунёд намудан, сохтан. 4. ободй, ободонй [14, с. 545] (1. отремонтировать, чинить. 2. здание, дом. 3. строительство; строительство здания; построить здание, построить. 4. процветание, улучшение)

В ОС омонимы тоже выделены отдельными статьями, но только дробными цифрами:

lead¹ /li:d/ *verb, noun*, to go with or in front of a person or an animal to show the way or to make them go in the right direction (идти вместе с человеком или животным или перед ним, чтобы указать путь или заставить их идти в правильном направлении);

lead² /led/ *noun* a chemical element, lead is a heavy soft grey metal, used especially in the past for water pipes or to cover roofs [18, с. 872] (химический элемент, свинец - тяжелый мягкий серый металл, который в прошлом особенно использовался для водопроводов или для покрытия крыш)

Группировка значений многозначных слов остаётся одной из самых сложных задач как в теории лексикографии, так и в практике составления словарей. И. Р. Гальперин считает, что наиболее простой подход – следовать этимологическому принципу, то есть располагать значения в порядке их появления. Такой метод избавляет составителей толковых словарей от необходимости определять частотность употребления значений и объединять близкие по смыслу значения. Однако в двуязычных словарях применение этого принципа вряд ли будет оправдано [4, с. 17].

И.В. Арнольд утверждает, что в английских словарях часто объединяют слова с одинаковым звучанием и схожим значением в одну статью, даже если они относятся к разным частям речи, поскольку это позволяет выделить их общий лексический инвариант [2, с. 36].

При анализе весьма полезными для нас оказались достижения русских ученых в исследовании на синтезе материалов лингвокультуры и языкознания, в результате изучения которых был получен материал, позволявший прийти к выводу, что лексикология и лексикография этих периодов в отборе материала опиралась, в основном, на опыт фундаментальных трудов таких учёных, как

Л.В. Щерба, А.И. Смирницкий, А.А. Потебня, В.В. Виноградов, Р.А. Будагов, Д.Н. Шмелёв, В.А. Звегинцев и др. [12, с. 41].

При рассмотрении вопроса об омонимии учитывается мнение А. Потебни: «Малейшее изменение значения слова приводит к появлению другого слова» [10, с. 25], в данном случае нет различия между понятиями омонимии и многозначности. В этом отношении мы согласны с Потебней, конечно, малейшее изменение значения слова в языке приводит к появлению других слов.

Омонимия наряду с полисемией занимает значительное место в семантике таджикского и английского языков. Прежде всего, мы обращаем внимание на вопросы омонимии и внутренней семантики лексических единиц, которые тесно связаны друг с другом.

Для облегчения навигации по употреблению омонимов и многозначных слов в анализируемых толковых словарях приводим таблицу с примерами.

Таблица 1

	ОС [2005]	ТСТЯ [2008]
Омонимия	bow¹ bow² [18, с. 173]	ИМОРАТ I ИМОРАТ II [15, с. 545]
Полисемия	bank 1 an organization that provide various finfhcial service, for example keeping or lending money 2, 3, 4 the side of a river and the land near it.... [18, с. 107]	ФАТӢ <i>a.</i> 1 кушодан, боз кардан, кушоиш. 2. тасхир кардан, зафар ёфтан; зафар, галаба; фирӯзӣ; 3. <i>ниг.</i> фатҳа; 4. сураи чихилу хаштум аз Куръони карим [15, с. 396]

Таким образом, мы можем выразить единство мнений всех исследователей по поводу того, что тема омонимов включает в себя множество классов и подгрупп, которые мы выявим и представим в исследовательской работе. Суть этого требования заключается в том, что в английском языке, как и в таджикском языке, имеется множество схожих слов, имеющих разное значение.

Английский язык богат омонимами, с этой точки зрения необходимо полностью понимать смысл сказанного или написанного, ведь одно и то же слово в контексте предложения может иметь разные значения, к тому же при одинаковом написании, слова могут быть глаголами или даже существительными. В таджикском языке меньше омонимов, чем в английском, что облегчает их понимание, тогда как в английском языке использование лексических, грамматических, полных и неполных омонимов, не имеющих аналогов в таджикском языке, создает массу проблем.

Итак, в ходе данного исследования были проанализированы подходы к представлению полисемии и омонимии в толковых словарях английского и таджикского языков. Сравнительный анализ показал, что, несмотря на общую цель – помочь пользователям точно и полно понимать значения слов, – словари этих языков используют разные методики в зависимости от лингвистических и культурных особенностей.

В английских словарях основное внимание уделяется структурированию значений по степени частотности, добавлению контекстуальных примеров и подробному разделению омонимов на отдельные статьи. Этот подход позволяет пользователям эффективно различать полисемические и омонимичные значения и лучше ориентироваться в значениях слова в зависимости от контекста. В таджикских словарях, напротив, структура часто более сжата, а примеры встречаются реже, что может ограничивать возможности для точного понимания каждого значения.

Выводы исследования подчеркивают, что развитие и совершенствование методов представления полисемии и омонимии в словарях может способствовать улучшению качества лексикографических ресурсов. Для таджикских словарей, в частности, актуальной задачей является введение дополнительных примеров и более подробного описания переносных значений, что сделает словарные статьи более полезными для широкого круга пользователей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. В подаче омонимов в словаре / В.И. Абаев // Вопросы языкознания. -1957. №3. - С. 31-43.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка / И. В. Арнольд. М.: Высшая школа, 1986. - 269с.

3. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. С. Ахманова. Изд. 2. 1957. - 296 с.
4. Гальперин И.Р. Введение //Большой англо-русский словарь / И. Р. Гальперин; под общ. Рук. И. Р. Гальперина. -М., 1979. С. 10-19.
5. Давлятова Ч.А. «Омонимия как системная категория (на материале таджикского языка): дисс. канд. ...филол. наук: 10.02.19 - Теория языка. / Чинорой Абдуллоевна Давятова. Душанбе, 2017. -327 с.
6. Кабиров Ш. Луғати омонимҳои забони тоҷикӣ / Ш. Кабиров. - Душанбе, Маориф, 1992, - 240 с. (Словарь омонимов таджикского языка)
7. Каримова М. Т. Пути образования омонимов и их классификация в таджикском языке. автореф... дисс... канд ... филол... наук: 10.02.22 / Каримова Мукаддас Турсунбоевна. Душанбе, 2013.- 24 с.
8. Лексикографический сборник. – М.: ГИИНС, 1960. – Вып. IV. – 208 с.
9. Муминов, А. Полисемия в таджикском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Муминов Алиакбар. - Душанбе, 1972. - 21 с.
10. Потенбня А.А. Мысл и язык / А.А. Потенбня. - Киев: СИНТО, 1993. - 192 с.
11. Рустамов Ш. Умумият ва тавфовути омонимия ва полисемия / Ш. Рустамов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе, 1983. С. 46-53. (Особенность и различия омонимии и полисемии)
12. Сидикова Г. Н. Лексико-семантические особенности омонимов в таджикском и английском языках: дис. ... канд. филол. наук 10.02.20 / Сидикова Гулсара Нарзуллоевна. Душанбе, 2021. - 176 с.
13. Смирницкий, А.И. История английского языка: средний и новый период / А.И. Смирницкий. - М.: Изд-во Московского университета, 1965.-138 с.
14. Толковый словарь таджикского языка (ТСТЯ) Том 1 (А-Н) под редакцией Сайфиддин Назарзода (председатель), Ахмаджон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Хасани Султон. Душанбе, 2008. - 950 стр.
15. Толковый словарь таджикского языка (ТСТЯ) Том 2 (О-Я) под редакцией Сайфиддин Назарзода (председатель), Ахмаджон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Хасани Султон. Душанбе, 2008. - 945 стр.
16. Филин, Ф П. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии Текст. / Ф.П. Филин // Лингвистический сборник. М., 1960. - Вып. 4. - с. 59-60.
17. Шарафутдинова К. А. Раскрытие значений слова в двуязычном словаре / К. А. Шарафутдинова. – Ташкент: ФАН, 1968. – 84 с.
18. Oxford Advanced Learner’s Dictionary (OALD), Publisher: Oxford University Press; 7th edition, 2005, 1924 pages, ISBN-13: 978-0-19-43160.

ИСТИФОДАИ ПОЛИСЕМИЯ ВА ОМОНИМИЯ ДАР ФАРҶАНГҶОИ ТАҶСИРИИ ЗАБОНҶОИ АНГЛИСИ ВА ТОҶИКӢ

Мақола ба истифодаи полисемия ва омонимия дар луғатҳои тафсирии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар намунаи Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (2008) ва Луғати Оксфорд (2005) бахшида шудааст. Тавре маълум аст, полисемия ва омонимия падидаҳои муҳими забонӣ мебошанд, ки мураккабӣ ва сермаъноии воҳидҳои забониро инъикос мекунанд.

Дар ин мақола муаллиф равишҳои баёни полисемия ва омонимияро дар луғатҳои тафсирии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Натиҷаҳои пажӯҳиши таъкид мекунанд, ки дар забони англисӣ, мисли забони тоҷикӣ, вожаҳои якхела зиёданд, ки маъноҳои мухталиф доранд. Дар ҳоле, ки луғатҳои англисӣ ба сохтори маъноҳо аз рӯи басомад тавачҷӯҳ зоҳир мекунанд, луғатҳои тоҷикӣ, баръакс, аксаран сохтори мухтасар ва мисолҳои камтар доранд, ки имкони дарки дақиқи ҳар як маъноро маҳдуд мекунанд.

Калидвожаҳо: омонимия, полисемия, луғати тафсирӣ, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, лексикография, лексика.

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусейнова Гулпарӣ Аҷикуллоевна, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Тел.:(+992)9187309 58. E-mail: gulpari786@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛИСЕМИИ И ОМОНИМИИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена использованию полисемии и омонимии в толковых словарях английского и таджикского языков на примере Толкового словаря таджикского языка (2008) и Оксфордского словаря (2005). Как известно, полисемия и омонимия являются важными языковыми явлениями, отражающими многозначность и сложность языковых единиц. Автор рассматривает способы представления полисемии и омонимии в толковых словарях английского и таджикского языков. Результаты исследования показывают, что в английском языке, как и в таджикском, существует множество одинаковых по форме слов с разными значениями. Если английские словари уделяют внимание частотности и структуре значений, то таджикские словари, наоборот, часто имеют краткую структуру и меньше примеров, что затрудняет точное понимание каждого значения.

Ключевые слова: омонимия, полисемия, толковый словарь, английский язык, таджикский язык, лексикография, лексика.

Сведения об авторе: Хусейнова Гулпарӣ Аҷикуллоевна — кандидат филологических наук, доцент, заведующая кафедрой иностранных языков Таджикского государственного университета финансов и экономики. Тел.: (+992) 918 730 958 E-mail: gulpari786@mail.ru

THE USE OF POLYSEMY AND HOMONYMY IN THE EXPLANATORY DICTIONARIES OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to the use of polysemy and homonymy in the explanatory dictionaries of English and Tajik languages, based on The Explanatory Dictionary of the Tajik Language (2008) and The Oxford Dictionary (2005). As is known, polysemy and homonymy are important linguistic phenomena that reflect the complexity and multiplicity of meanings of linguistic units. The author analyzes the ways in which polysemy and homonymy are represented in English and Tajik explanatory dictionaries. The results of the research show that, in English as in Tajik, there are many identical forms with different meanings. While English dictionaries focus on the frequency and structure of meanings, Tajik dictionaries tend to have a more concise structure and fewer examples, which limits the precision of meaning interpretation.

Keywords: homonymy, polysemy, explanatory dictionary, English language, Tajik language, lexicography, lexicon.

About the author: Gulpari Ajikulloevna Khuseynova — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Tajik State University of Finance and Economics. Tel.: (+992) 918 730 958 E-mail: gulpari786@mail.ru

ТДУ: 809.155.0

САЙРИ ТАЪРИХИИ ПАСВАНДИ -СӢ(К) ДАР ЗАБОНҲОИ ЭРОНИИ ШАРҚӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР КАЛИМАСОЗИИ ИСМУ СИФАТ ДАР ГӢЙИШИ ҶАНУБИ ШАРҚӢИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Шералиев Ш.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ вожаҳои фаровонеро дар бар мегирад, ки субстрати забонҳои эронии шарқӣ дар он инъикос ёфтааст. Вожагони ин гӯйиш ва дар умум тамоми гӯйишҳои забон пайваста дар таҳаввулу тағйирёбӣ буда, “дигаргуниҳои ҳаёти фарҳангӣ, иқтисодӣ, муносибатҳои сиёсӣ, инкишофи бемайлоии илму техника барои ҷомеаи воҳидҳои бешумори луғавиеро ба бор меорад, ки ба таркиби луғавии шеваҳо ҳам бетаъсир намоёнад ва аз роҳу воситаҳои гуногун ба онҳо ворид мешавад. Ба ҳамин минвол, дар тӯли садсолаҳо шеваҳо сарвати луғавиашонро такмил дода омадаанд. Калимаҳои нав ба қавонини савтӣ, сарфию наҳвии шеваҳо мутобиқ шуда, дар

забони мардум чой мегиранд ва ё гунаҳои сохташудаи шевагӣ варианти аслиро танг намуда, дар канор мегуздоранд. Рӯйиҳамрафта сохтани вожаҳои нав дар ҳаёти мардумон ҳодисаи муқаррарии забонӣ шуда, саҳми он дар такмили таркиби луғавии забон бениҳоят бузург аст. Ҳомилони шеваҳо барои қонеъ намудани эҳтиёҷоти худ аз қолибҳои сайқалёфтаи забонӣ истифода карда, воҳидҳои зиёдеро офаридаанд. Махсусан, бо истифода аз лексикаи соҳаҳои ҳаёт ва вандҳои калимасоз барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти худ мардумон лексемаҳои гуногун сохтаанд ва ба ин маънӣ аффикатсия яке аз воситаҳои асосии калимасозии забон ба шумор меравад” [12, 6].

Дар гӯйиши ҷануби шарқии тоҷикӣ лексемаҳои гуногунро метавон дарёфт, ки танҳо хоси ин гӯйиш буда, дар дигар гӯйишҳои забони тоҷикӣ дида намешаванд. Маҳфуз мондани ин калимаҳо ба минтақаи ҷуғрофиёии он низ вобастагӣ дорад. “Забони гуфтории тоҷикон аз лиҳози таърихӣ дар густараи собиқ забонҳои эронии матрук – суғдию бохтарӣ ва сақой паҳн гардидасаст, аз ин рӯ субстратҳои мухталифи забони дар шаклгирии забони тоҷикии гуфторӣ нақши худро гузоштааст. Дар гуфтори сақонаи қисмати шимолии минтақаи истеъмоли забони тоҷикӣ забони суғдӣ ва дар қисмати ҷанубии ин густара забонҳои бохтарию сақой таъсиргузор будаанд. Албатта омилҳои пасини ташаккули забони гуфтории тоҷикиро, мисли муҳити инкишофи лаҳҷаҳо, таъсири мутақобилаи забонҳо дар марзҳои қорбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ дар марзҳои қорбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ метавон аз назар дур андохт. Вобаста ба ин омилҳо сохтори диалектологӣ забони тоҷикӣ ташаккул ёфтааст, ки боиси тафовутҳои гӯйишӣ дар забон гардидааст. Лаҳҷаҳои тоҷикиро вобаста ба хусусиятҳои забонӣ ва мавқеи ҷуғрофияшон ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардаанд.

1) Гуруҳи шеваҳои шимолӣ (Лаҳҷаҳои ноҳияҳои шимолии вилояти Суғд, Варзоб, кӯхистони Ҳисор ва Шаҳритуси Тоҷикистон, Самарқанд, Бухоро, водии Сурхандарё, Фарғона, Қашқадарёи Ўзбекистон, лаҳҷаҳои вилояти Ўши Қирғизистон ва Чимкенти Қазоқистон).

2) Гуруҳи шеваҳои марказӣ (болооби Зарафшон – ноҳияҳои Айнӣ ва Мастҷох)

3) Гуруҳи шеваҳои ҷанубӣ (водии Қаротегин (Рашт), вилояти Хатлон ва лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон)

4) Гуруҳи шеваҳои ҷануби шарқӣ (водҳои Ванҷ ва Дарвоз)” [7, 273].

Забоншиносон забонҳои эронии шарқиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудаанд: “шимолӣ шарқӣ ва ҷануби шарқӣ. Забонҳои суғдӣ, хоразмӣ, бохтарӣ ва олонӣ дар гурӯҳи забонҳои эронии шимолӣ шарқӣ муттаҳид шуданд ва забони сақой ба гурӯҳи забонҳои эронии ҷануби шарқӣ мансуб гардид. Бояд зикр кард, ки дар бархе аз осори забоншиносӣ забонҳои гурӯҳи шимолӣ шарқиро “гурӯҳи скифӣ” ва ҷануби шарқиро “гурӯҳи сақой” низ номидаанд”. [7, 227].

Дар китоби “Калимасозии исм”-и профессор Раҳматуллозода С.Р. қорбурди ин пасванд дар шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф чунин натиҷагирӣ намудааст, ки пасвандӣ -сӣ аз исм исме месозад, ки ба фаъолият, машғулият, мансубият ба касбу кори гуногуни шахс ва молики сифате будани шахсро далолат мекунад [12, 7-14].

Дар баробари ин калимаҳоеро метавон мушоҳида кард, ки пасвандӣ -сӣ исмҳои низ сохтааст, ки мансуб ба ҳалқият ва макон буда, дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд.

Дар забони суғдӣ ин пасванд асосан сифатсоз буда, гоҳе дар калимасозии исм низ фаъол аст. “<-сук> (С <сук>) /-сӣк/ (/jīk/ баъди m) пасванди сифатсоз (баъзан суб.) ва мансубияти энтикӣ ‘марбут ба, баромада аз’. Бох. -сӣго, Фор. -сӣг/ -zīg, ىج. Ин пасванд иловаи к-и пасванди °сӣ аст: *-сӣја-ка- < *-k(a)-ја-ка- (ниг. <’mnkčyk> /āmangcīk/ сиф. ‘рост’, <муд’нчук>/medānjīk/ сиф. ‘миёна’, <сг’γ сукh> /cəgāycīk/ сиф. ‘(ишора бар) чароғ, нур’). Пасванди -сӣк бо -сӣ чойгузин мешавад. Нигаред: <-уҷк> /-īck/ а варианти дигари пасванди -сӣк, <γwβсук> /γōβcīk/ сиф. ‘шоёни таъриф’, <ptβywсук> /patβayucīk/ сиф. ‘шарафманд’, <pyгсук> “навъи матои абрешимӣ”, <srwсук> /sarvcīk/ сиф; ‘аз/мансуб ба

Сарв’ , <swmtrčyq> /sumadrcīk/ сиф. ‘бахрӣ’, <trp’rčyq>/təpūārcīk/ сиф. ‘марбут ба имшаб’” [18, 117].

Дар забони суғдӣ, ҳамчунин, пасванди мазкур сифати феълии замони оянда месозад. “<-čyк> /-cīk, -jīk/ ‘дар аснои ичро шудан, будан’. Нигаред: <swmtrčyк> /sumbəcīk/ сиф. (сифати феълии замони оянда) ‘дилгир шуданӣ’ [18, 117].

Дар гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ пасвандӣ -сӣ чунин исмҳо сохтааст:

1. **Исми макон ё чойном.** Дар ин вазифа нисбатан каммаҳсул буда чунин исмҳо сохтааст:

Tuškačī “замине, ки дар он картошка мекоранд”, **kadučī** “замине, ки дар он каду мекоранд”, **Rəšqāčī Məborak** “чойном, маконе, ки дар он юнучка мекоранд”. Ҷузъи дуюми он исми хос буда, мансуб ба шахс аст. Дар робита ба ин вазифа профессор Раҳматуллозода С.Р. истифодаи онро дар шеваи чанубӣ фаъолтар шумурда чунин менависад: “Ин пасванд дар сохтани номи ашё ва чою макон чандон фаъол набошад ҳам, бо он 9 воҳиди луғавӣ сохта шудааст, ба ашёи гуногун далолат мекунад. Бо пасванди -čī сохтани номи ашё ва чою макон дар забони адабӣ ва шеваи шимолӣ аз рӯйи таълифоти ин соҳа роиҷ нест. Дар шеваи чанубӣ назар ба шеваи чануби шарқӣ фаъолтар аст: **хилтҷу** (Вк., Қ.) як навъ растании хушбӯй ва шифобахш; **арзанакҷу** // **арзънакҷу** (Қ.) арзандон (бистар, кӯрпачаи гаҳвораи кӯдак); **ғайҷу** (Ҷк.) хокрӯба; хасу хошок; ифлосӣ, ахлот; **чаламҷу** // **чиламҷу** // **чълъмҷу** // **чъламҷу** (Вк., Қ., Ҷк., Шк.) **чалабҷу** // **чалавҷу** // **чалапҷу** (Ванҷ, Дарв.) // **чълабҷу** // **чиловча** (Ғк., Кх.) зарфи дастшӯ, дастшӯяк; **пайкаҷу** (Ғк.) аспӣ бидав, аспе, ки барои мусобиқаи аспдавонӣ истифода мебаранд; **помҷу** (Вк.) қитъаи замини наздихавлигӣ; **тарабҷу** (Вк., Қ.) чӯбе, ки моларо бо юғ пайваст мекунад; (Ғк.) чӯбҳои дарозе, ки аз ду тарафи чиф барои вайрон нашудан мебаранд; **тебҷу** // **тепҷу** (Вк., Қ.) лаганда, кӯк.

Воҳиди луғавии **тарапҷу** (Вк., Қ.) **търарапҷу** (Қ.) ки дар ҳамин қолаб сохта шудааст сермаъно мебошад ва аз рӯйи семантикаҳои зерин мустаъмал аст: хонаи шервонипӯш (дуобдавадор); (Вк. Қ.) асбоби маҳсули кишоварзӣ, ки онро барои ҳамвор намудани замин истифода мебаранд; (Қ.) камалӣ.” [12, 89-90].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасвандӣ -сӣ ҳамчун пасванди ифодагари исми макон умуман истифода бурда намешавад.

2. **Исми ифодагари шуғл ё мансуб ба коре, машғулияте месозад.** Дар ин маврид пасвандӣ -сӣ ҳамчун синоморфемаи пасванди **-гар/гор** меояд ва дар он овози **к** афзоиш меёбад. Ин ҳодисаро дар калимасозии вожагони забони суғдӣ низ метавон мушоҳида кард. “Ин пасванд иловаи **к**-и пасванди °сӣ аст: *-cīja-ka- < *-k(a)-ja-ka- (ниг. <’mnkčyк> /āmangcīk/ сиф. ‘рост’, <myd’ncyк>/medānjīk/ сиф. ‘миёна’, <čr’γ čykh> /səgāycīk/ сиф. ‘(ишора бар) чароғ, нур’). Пасванди -cīk бо -сӣ чойгузин мешавад. Нигаред: <-yčк> /-īck/ а варианти дигари пасванди -cīk, <γwβčyк> /γōβcīk/ сиф. ‘шоёни таъриф’, <rtβuyčyк> /ratβayucīk/ сиф. ‘шарафманд’, <pyčyк> “навъи матои абрешимӣ”, <srwčyк> /sarvcīk/ сиф; ‘аз/мансуб ба Сарв’ , <swmtrčyq> /sumadrcīk/ сиф. ‘бахрӣ’, <trp’rčyq>/təpūārcīk/ сиф. ‘марбут ба имшаб’ [18, 117].”

Масалан, дар калимаи **malayčik** аз ду ҷузъ **malay** “хидматгор, ғулом” ва пасванди **-cīk** иборат аст. Ин калима бидуни пасванди **cīk** низ метавонад маънои “хидматгор”-ро ифода кунад. **Mən bai təra malayəm.** – Ман барои ту хизматгорам-чӣ. Ин вожаи субстратии эронии шарқӣ буда, мусалламан, иловаи пасванди **-cīk** таъсири забони тоҷикӣ дар гӯйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ аст.

Ин пасванд бо асоси замони ҳозираи феъли **чакидан** набояд омехта карда шавад. Масалан, дар чойноми **Owčək**, ки аз ду калима **ow** ва **čək** таркиб ёфтааст, калимаи дуввуми он аз асоси замони ҳозираи феъли **чакидан** “чък” гирифта шудааст. Ин чойном маконест, ки аз кӯҳҳои атрофи он об беист мечакад. Чойноми дигаре бо номи **Šūrčək** низ мавҷуд аст.

3. **Исми ифодагари мансуб ба маҳал.** Пасванди мазкур ба охири чойномҳо омада ба сокини маҳалли муайяне далолат мекунад. Масалан, **Škevčī** мансуб ба сокини деҳаи

Шкев; **Minadūčī** “он, ки сокини маҳаллаи Минадӯ (номи маҳалла дар деҳаи Ёгед) аст”; **Sari dūčī** “он, ки сокини маҳаллаи Сари дӯ (номи маҳалла дар деҳаи Ёгед) аст”; **Vəni ĵarčī** “он, ки сокини маҳаллаи Буни Ҷар (номи маҳалла дар деҳаи Ёгед) аст”. Дар забони суғдӣ низ ба ин мафҳум истифода мешуд. “<-čyк> (С <čyк>) /-cīк/ (/jīк/ баъди m) пасванди сифатсоз (баъзан суб.) ва мансубияти энтикӣ ‘марбут ба, баромада аз’ [18, 117]. Профессор Раҳматуллозода С. Р. корбурди ин пасвандро барои ифодаи мансубият ба маҳалле серистеъмол шумурда чунин менависад: Пасванди **-čī** “Ба маҳал ва ҷое мансуб будани шахсро мефаҳмонад ва дар ин вазифа каме серистеъмол аст: **вахйочӯ**//**вахийочӯ** **вахиечӣ**, сокин Вахие (мардуми ҳавзаи дарёи Хингов); вахийочийе Фарм-анда бозор умадас (Ҳич.); **вахийочӯ** набошӣ ғълум мегуфтанд (Шил.); **йохсучӯ** ёхсучӣ, сокини водии Ёхсу: йохсучӯ мардум бисйор халқи сахсар-да (Ёх.); **фарғуначӯ** (Шк.)// **фарғоначӯ** фарғоначӣ, оне, ки наслаш аз Фарғона бошад: ота-бовай ҳаму фарғоначӯ ай ҳамича (Ҳо.); **товчӯ** (Ст.) тойчӣ, оне, ки дар минтақаи Сангтӯдаи ноҳияи Данғара ва атрофи он зиндагӣ мекунад; **кьговардчӯ**, оне, ки дар деҳаи Курговад (Дарвоз) иуомат дорад ва ғ.” [12, 14].

Пасванди **-cīк** ҳамчунин дар калимасозии сифат низ фаъолона иштирок менамояд ва ҷолиби диққат он аст, ки ҳангоми сифат сохтан гунаҳои дигари он тавлид меёбанд. Масалан, калимаи **tarsənčok** “тарсончак”, **gərjənčok** “гирёнчак”. Ин ду калима аз феълҳои **тарсидан** ва **гиря кардан** тавассути варианти пасванди **-cīк -čok** сохта шудааст.

Нақши пасвандҳо дар калимасозии исм нисбат ба сифат бузургтар буда, мавриди истеъмоли умум қарор дорад. Вожагони гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва дар умум тамоми гӯйишҳои забон пайваста дар таҳаввулу тағйирёбӣ буда, ниёз ба тадқиқи баррасии амиқи илмӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Андреев, Г.А. Дарваз и Каратегин // Сб.: Военный сборник. – 1883. – вып.2. – С. 140-159, №12. – С. 303-319.
2. Вазирова, Х. Дарачасозии сифат дар шеваи Ванҷ // Мактаби Советӣ. – 1970. - №5. – С. 14-16.
3. Вазирова, Х. Сифат ва дарачаҳои он дар шеваи Ванҷ // Сер. Армуғон 2. – Душанбе, 1971. – С. 168-172.
4. Вазирова, Х. Калимаҳои адабӣ дар таркиби лексикаи лаҳҷаи Ванҷ // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1977. – С. 155-162.
5. Зарубин, И.И. К списку памирских языков // ДРАН, -В. – 1924. – апрель-июнь. – С. 79-81.
6. Кисляков, Н.А. История Каратегина, Дарваза и Бадахшана // Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад, 1945. – С. 71-113.
7. Мирбобоев А. Мукаддимаи филологияи эронӣ. Душанбе: 2015. – 342 с.
8. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Ҷилди 1. – Душанбе, 2012. 566 с.
9. Офаридаев, Н., Латипов, М. Ономастикони «Таърихи Бадахшон»-и Охон Сулаймон ва Сайид Шоҳфугур. // Суханшиносӣ. – 2024. №1(45). С. 7-15.
10. Офаридаев, Н. Очерки по топонимии и мкротопонимии Горного Бадахшана. – Душанбе: «Сифат-Офсет», 2024. – 168 с.
11. Оланин, В.Ф. Каратегин и Дарваз // Изв. РГО – 1881. – Вып.1. –Т. 17. – С. 21-58.
12. Раҳматуллозода, С.Р. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ). – Душанбе, МН “Дониш”, 2019. – 226 с.
13. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка // Тр. ИЯ АН СССР. – 1956. –Т.4. С. 196-227.
14. Розенфельд, А.З. Топонимы Ванджа // Топонимика Востока. – М., 1962. – С. 273-280.

15. Розенфельд, А.З. Ванджские говоры таджикского языка – Л., 1964. – 149 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969. – 950 с.
17. Ҷӯраев, Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Синтаксиси ҷумлаҳои сода. – Душанбе. 1980. – 267 с.
18. Raham, Asha A Compendious Sogdian dictionary, 7 Vols. Alain Mole, 2024, 1500 p.

САЙРИ ТАЪРИХИИ ПАСВАНДИ -СӢ(К) ДАР ЗАБОНҲОИ ЭРОНИИ ШАРҚӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР КАЛИМАСОЗИИ ИСМУ СИФАТ ДАР ГӢЙИШИ ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур вожаҳои субстратии гӢйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ бо пасванди -сӢк дар калимасозии исму сифат ва муқоисаи он бо вожаҳои забонҳои эронии шарқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. ГӢйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ вожаҳои фаровонеро дар бар мегирад, ки субстрати забонҳои эронии шарқӣ дар он инъикос ёфтааст. Вожагони ин гӢйиши ва дар умум тамоми гӢйишҳои забон пайваста дар таҳаввул ва тағйирёбӣ буда, дигаргуниҳои ҳаёти фарҳангӣ, иқтисодӣ, муносибатҳои сиёсӣ, инкишофи бемайлони илму техника барои ҷомеа воҳидҳои бешумори луғавиеро ба бор меорад, ки ба таркиби луғавии шеваҳо ҳам бетаъсир намоишад ва аз роҳу воситаҳои гуногун ба онҳо ворид мешавад. Ба ҳамин минвол, дар тӯли садсолаҳо шеваҳо сарвати луғавиашонро такмил дода омадаанд.

Калимаҳои нав ба қонуниятҳои овозӣ, сарфию наҳви шеваҳо мутобиқ шуда, дар забони мардум ҷой мегиранд ва ё гунаҳои сохташудаи шевагӣ варианти аслиро танг намуда, дар қанор мегузоранд. Нақши пасвандҳо дар калимасозии исм нисбат ба сифат бузургтар буда, мавриди истеъмоли умум қарор дорад. Вожагони гӢйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва дар умум тамоми гӢйишҳои забон пайваста дар таҳаввулу тағйирёбӣ буда, ниёз ба тадқиқу баррасии амиқи илмӣ доранд.

Калидвожаҳо: *гӢйиши, гӢйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, забонҳои эронии шарқӣ, пасванд, калимасозӣ, исм, сифат, субстрат.*

Дар бораи муаллиф: *Шералиев Шералӣ – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ, доктор PhD. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.*

HISTORICAL TRAVEL OF THE SUFFIX -CĪ(K) IN EASTERN IRANIAN LANGUAGES AND ITS ROLE IN NOUN AND ADJECTIVE WORD FORFATION IN THE SOUTH EASTERN DIALECT OF TAJIK LANGUAGE

In this article, the substratum words of the south-eastern dialect of the Tajik language with the suffix -cĭk in the formation of nouns and adjectives and their comparison with the words of the eastern Iranian languages are discussed. The south-eastern dialect of the Tajik language contains many words that reflect the substrate of the Eastern Iranian languages. Vocabulary of this dialect and all dialects of the language in general are constantly evolving and changing, changes in cultural life, economy, political relations, steady development of science and technology for the society bring countless lexical units that do not remain unaffected by the lexical composition of styles and ways and means. different enters them. In this way, over the centuries, the languages have improved their vocabulary.

New words adapt to the rules of pronunciation, spelling and grammar of styles and take a place in the language of the people, or constructed styles of style narrow down the original version and leave it aside. The role of suffixes in wording of nouns is greater than that of adjectives and is subject to general use. Vocabularies of the south-eastern Tajik language and in general all dialects of the language are constantly evolving and changing, and need deep scientific research and consideration.

Key words: *dialect, southeastern dialect of the Tajik language, Eastern Iranian languages, suffix, word formation, noun, adjective, substrate.*

Information about the author: *Sheraliev Sherali – Institute of languages and literature named after Abuabdulloh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan, PhD student. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21. Phone: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.*

ИСТОРИЧЕСКОЕ ПУТЕШЕСТВИЕ СУФФИКСА -СІ(К) В ВОСТОЧНО-ИРАНСКИХ ЯЗЫКАХ И ЕГО РОЛЬ В СУЩЕСТВИТЕЛЬНОМ И ПРИЛАГАТЕЛЬНОМ СЛОВООБРАЗОВАНИИ В ЮГО-ВОСТОЧНОМ ДИАЛЕКТЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются слова-субстраты юго-восточного говора таджикского языка с суффиксом -чик в образовании существительных и прилагательных и их сравнение со словами восточно-иранских языков. Юго-восточный диалект таджикского языка содержит много слов, отражающих основу восточноиранских языков. Лексика этого диалекта и всех диалектов языка в целом постоянно развивается и меняется, изменения в культурной жизни, экономике, политических отношениях, устойчивое развитие науки и техники приносят обществу бесчисленное множество лексических единиц, которые не остаются без внимания лексического состава. стилей, способов и средств. в них входит разное. Таким образом, на протяжении веков языки улучшали свой словарный запас.

Новые слова адаптируются к правилам произношения, правописания и грамматики стилей и занимают место в языке народа, либо построенные стили стили сужают исходный вариант и оставляют его в стороне. Роль суффиксов в формулировке существительных больше, чем у прилагательных, и подлежит общему употреблению. Словарный состав юго-восточного таджикского языка и в целом всех диалектов языка постоянно развивается и меняется и требует глубокого научного исследования и рассмотрения.

Ключевые слова: диалект, юго-восточный говора таджикского языка, восточноиранские языки, суффикс, словообразование, существительное, прилагательное, субстрат.

Сведения об авторе: Шералиев Шерали – Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ, докторант PhD. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21. Телефон: (+992) 988 50 94 93. Email: sherka1997@inbox.ru.

УДК: 821.161.1+821.512.1+82-94

ТАСВИРИ БАЪЗЕ ЛАҲЗАҲОИ ФАРҚУНАНДАИ ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И ЧУНАЙДУЛЛОҲИ ҲОЗИҚ БО АСАРИ ҲАМНОМИ АБДУРАҲМОНИ ЧОМИ

Шофақирзода Р.М., Сабдавлатова Ҷ.А.-

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев

Мусаллам аст, ки дар таърихи адабиёти чандинҳазорсолаи форсу тоҷик бузургоне дар майдони илму адаб руи ҳастӣ намудаанд, ки бо офаридани осори гаронмоёи ҳеш тавонистаанд, адабиёти оламшумули моро боз ҳам пурғановат намоянд. Аз чумла офаридани навъҳои гуногуни достон нишон медиҳад, ки дар ҳар як давр мутафаккирон мазмунҳои баландро дар қолаби достонҳо дода, ҳунару санъати суханвариро идома бахшидаанд.

Илова бар ин, бо истифода аз анъана ва навоҳӣ маҳсусан дар мазмуну шакл, тасвири воқеа ва ғояҳои достонҳо як гурӯҳ шоирони озодфикри асрҳои мухталиф барои васеътар ифода намудани ғояҳои инсонпарварӣ инсондӯстӣ, ҳимояи манфиатҳои халқи меҳнатӣ ва умуман фикрҳои гуманистӣ навъи достонҳои ишқӣ-романтикиро бештар мувофиқ донистаанд. Умуман, достонҳои иштилоҳ басо сермасъул буда, дар аксар маврид ҳамчун, нома, маснавӣ низ шинохта шудааст.

Ноғуфта намонад, ки дар мавриди қиссаи Юсуф ва Зулайхо таълифот ва гуфторҳои зиёде аз ҷониби адабиётшиносони ҷаҳонӣ ба таъби расида бошад ҳам, ишораҳои ба он дар тамоми даврҳои инкишофи адабиёт баръало мушоҳида мешаванд.

Аз чумла нависандаи машҳури немис Томас Манн дар давоми солҳои 1926-1993 бо унвони “Юсуф ва бародарони ӯ” романҳо эҷод кард, ки он аз ҷор роман (“Таърихи Яъқуб”, “Юсуф дар Миср”, “Юсуф-дояи халқ”) иборат аст. Ӯ худ нависандаи туркӣ Нозим Ҳикмат асари “Юсуфи қанъонӣ”-ро навишта, дар адабиёти узбек соли 1959 нашри пурраи достон “Юсуф ва Зулайхо”-и Дурбек (ба забони узбекӣ) аз ҷоп бароварда

шуд. Гавҳария А.А.-олими ҷавони гурҷӣ дар бораи сарчашмаҳои форсии ривоятҳои гурҷии “Юсуф ва Зулайхо” (“Иосеб-зулиханиани”) асари илмӣ тадқиқоти навишт. Дар адабиёти тоҷик бошад муҳаққиқон Амиркулов С, Ҳодизода Р, Маъсумӣ Н, Афсаҳзод А ва дигарон низ роҷеъ ба қисса андешаҳо ва таълифоти бузургеро анҷом додаанд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки қиссаи мазкур дар қатори бехтарин асарҳои ишқӣ-романтикӣ дар ҳар давраи замон ҳисобида шуда, мавриди омузиш ва таълифи асарҳои тоза ба тоза гардидааст. Ҳамзамон ҳар як шоир тавонистааст бо истифода аз маҳорати асарофарии хеш дар атрофи ин қисса асари томеро руи қоғаз оварад. Бо вучуди маъмул будани он баъзе шоирон тавонистаанд лаҳзаҳои навро низ аз худ илова намоянд. Чунончи чунин баъзе лаҳзаҳоро метавон дар асарҳои ҳамноми Ҳозик ва Ҷомӣ мушоҳида намуд. Масалан:

1.Тибқи маълумоти маъхазҳои адабӣ достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ соли 1483 ба номи Ҳусайни Бойқаро дар ҷавоб ба достони “Хусраву Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ навишта шудааст, вале асари ҳамноми Ҳозик бошад ба ягон кас бахшида нашуда, он ҳангоми дар Хоразм будани шоир, яъне байни солҳои 1809-1824 дар замони амир Умархон таълиф гардидааст.

2. Асари ҳамноми Ҷомӣ аз чор ҳазор байт иборат буда, маснавиӣ “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҳозик бошад 152 арақи китобро дар бар гирифта, дорои 60 сарлавҳа ва 4414 байт аст.

3. Асари Ҷомӣ аз муқаддима, қисмати асосӣ ва хотима иборат буда, дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзӯф ё мақсур иборат аст. (Ма-фо-й-лун,ма-фо-й-лун,фа-ӯ-лун) ва қиссаи достони Ҳозик дар баҳри ҳазачи мусаддаси маҳзӯф (баъзан мақсур) эҷод гардидааст, яъне мафоъилун, мафоъилун, фаъулун.

4. Ҷомӣ қиссаи “Юсуф ва Зулайхо”-ро бо мақсадҳои динӣ ва тасаввуфӣ ба назм дароварда онро достони ишқӣ илоҳӣ номидааст.

Зи олам рӯят овар дар ғами ишқ,

Ки бошад оламе хуш лами ишқ.

Ба пириву ҷавонӣ нест ҷуз ишқ,

Дамад бар ман домодам ин фузун ишқ. (13,375)

Ҷунайдуллои Ҳозик бошад сюжети қиссаи мазкурро барои ифода намудани фикрҳои иҷтимоӣ ва фалсафӣ воситаи хубе доништааст. Чунки ин қисса воқеаҳои зиёдро дар бар гирифта, ки дар ҷамъияти феодалӣ борҳо ба назар расидаанд.

5.Дар асари Ҷомӣ оварда шудааст, ки модари Юсуф вафот ёфт ва уро аммааш ба воя мерасонад. Баъди ба хонаи падар омадани Юсуф қиссаи Зулайхо оғоз меёбад. Дар Ҳозик бошад, пас аз аҳду паймони бародарон бар ин, ки Юсуфро ба ҷоҳ партоянд, аз баёни ҳоли шоҳи Мағриб Таймус, таваллуди фарзанд сар мешавад.

6. Лаҳзаи дигари фарқкунанда он аст, ки дар асари Ҳозик боби “Омадани расулон ба хостгории Зулайхо ва тангдил гаштани онҳо”, ки дар Ҷомӣ ба мушоҳида мерасад, мавҷуд нест. Вале танҳо бо ду се байт барои хостгории Зулайхо омадани хостгорони бисёре баён карда шудааст.

7. Ё худ дар Ҷомӣ падари Зулайхо ба Азизи Миср барои хостгорӣ қосид мефиристонанд ва ба ин муносибат Ҷомӣ дар достони худ ду боби махсусро бо унвони “Фиристондани падари Зулайхо қосидро ба суи Азизи Миср барои хостгории Зулайхо” ва “Насими қабул аз ҷониби Миср вазидан ва имории Зулайхоро чун маҳмили гул бар сар кашидан ҷой додааст. Дар Ҳозик хостгор на аз тарафи Зулайхо, балки аз тарафи Азизи Миср фиристонидани мешавад.

Алам зад чун зи мағриб то ба машрик,

Навиди ин сухан чун субҳи содиқ.

Ки хуршеди ҷаҳон, яъне Зулайхо,

Кашида домане аз шомӣ савдо...

Ҷу ҳолӣ нест аз ҳикмат замона,

Азизи Миср пеш аз ин фасона..

Шабе гардида будаш кашф дар хоб,
Ки аз мағриб яке моҳи чаҳонтоб
Ба суи қасри у шуд партавафган,
Шуд аз нури чамолаш Миср равшан...(1,67)

8. Охири достони Ҳозик ниҳоят характери ҳаётӣ гирифтааст. Дустдоштагон ба висоли ҳамдигар мерасанд ва тую тамошо карда зиндагии хушҳолона ба сар мебаранд. Чунин хотима ёфтани сюжети достон он афсонаҳои ишқии халқиро ба ёд меоварад, яъне қаҳрамонон ба орзуҳои ширини худ мерасанд.

Лаҳзаи вафоти Юсуф ва ҳалок шудани Зулайхо дар Қомӣ, бештар характери динӣ-тасаввуфиро дар бар кардааст ва бинобар он барои шарҳи ин мақсад ду боби калон “Дар хоб дидани Юсуф модару падари худро ва аз Худо марги худ хостан” ва “вафот ёфтани Юсуф ва ҳалок шудани Зулайхо аз алами мафорикати он ҳазрат” бахшида шудааст. Ҳол он, ки Ҳозик барои тасвири вафоти Юсуф ва ҳалок шудани Зулайхо бо чанд байте иктифо кардааст ва ба хотири озурдахотир насохтани хонанда қаҳрамонони асарашро ба висол мерасонад, яъне онро чун ҳодисаи табиӣ қаламдод месозад.

9. Хусусияти дигари фарқунандаи асари Қомӣ он аст, ки Юсуф дар ҷавоби тамоми беадолатиҳои бародарон, ба нархи арзон фурухта шудан, чун ғуломи халқабардуш ба Миср овардан лаб намекушояд, яъне дар ин лаҳзаҳо камфаъл аст. Дар асари Ҳозик низ ин хусусиятҳо ба назар мерасанд, танҳо уро Башрӣ ном ғуломе ба ҷои об аз ҷоҳи кашиди мебарорад. Бародарон аз ин оғаҳӣ ёфта уро ба ҳаждаҳ дирҳам мефурушанд. Бесабаб нест, ки шоир бевосита дар бораи ҳасад таваққуф намуда, инсонро огоҳонидааст, ки аз ин гуна хислати бад бар канор бошад:

Ҳасад бо хуни одам гар ситезад,
Зи нури дида хуни меҳр резад.
Ҳасад бо хуни фосид гар бичушад,
Ба қатли ғайри ҳақ кай теғ кушад.
Кунад аввал ниғахро дуд дар чашм,
Пасон гаҳ барфурузад оташи хашм.
Нафас гар з-ин ҳавои хира дорӣ,
Мудом оинаи дил тира дорӣ.
Аз ин боди муҳолиф дур бигрез,
Ва боангез бошад з-ӯ бипарҳез. (9,349-350)

10. Дар достони Ҳозик баъди лаҳзае “Ба саҳро бурдан Юсуфро бародарон ва ба ҷоҳ афкандани он ” лаҳзаи “Дар назди Яъқуб бегуноҳии худро исбот намудани бародарон ва тухмат ба гардани гург бастан ва расво гаштани онҳо” мавҷуд аст ва дар Қомӣ тамоман дида намешавад. Инчунин ҳангоми дида баромадани сюжети асари Қомӣ маълум гардид, лаҳзаҳои “Достони духтари Бозға аз насли Адиён, ки ғоибона ба чамоли Юсуф ошиқ шуда дар оина чамоли ҳақиқӣ дида аз маҷозӣ ба ҳақиқӣ расида”, ё худ “Дар хоб дидани Юсуф падару модари худро ва аз худӣ таъоло марги худ хостан” ба мушоҳида расанд ҳам дар асари Ҳозик онҳо тамоман ба назар намерасанд, яъне фарқиятҳо дида мешаванд.

11. Дар достони Қомӣ сабабгори зиндон карда шудани Юсуф амалиёт ва андешаи худӣ Зулайхост. Вақте ки дар байни занони Миср дар бораи Зулайхою Юсуф овозаи нохуше паҳн мегардад, барои дафъи гумон онро ба меҳмонӣ даъват мекунад. Зулайхо барои висоли Юсуф расидан пеш аз ҳама дар нияти зиндон кардани ӯ будани худро ба занон изҳор мекунад ва пас аз ин ба назди Азиз дар бораи зиндон ва дар кӯчаҳои шаҳри Миср чун ғуломи саркаш ва “бандаи анбозикунанда ба хӯҷаи хеш” хору зор кардани Юсуф масъала мегузорад ва ин корро амалӣ мегардонад.

Дар достони Ҳозик сабабгори асосии зиндон карда шудани Юсуф Зулайхо нест. Вай ҳеҷ гоҳ дар ин андеша набуд. Ин маслиҳатҳоро танҳо занони Миср ба ӯ доданд. Бинобар ин Зулайхо бе ҳеҷ гуна тадбир аз Азиз талаб мекунад, ки Юсуфро зиндон кунад ва Азиз бидуни андеша дар ин масъала худро бетараф мегирад. Ин аст, ки Ҳозик

сабабгори зиндон карда шудани Юсуфро ба назар гирифта мегӯяд:

Ба гуфтори занони фитнаандеш,
Ба зиндон дид лоиқ Юсуфи хеш. (8,65)

12. Дар достони Ҷомӣ оварда шудааст, ки ҳамаи кушишҳои Зулайхо барои расидан ба васли Юсуф равона аст. Лаҳзае се маротиба хоб дидани Зулайхо мавқеи ӯро дар муҳаббат ба Юсуф мустаҳкам менамояд, Хоби ширин дидан, вале дар бедорӣ онро надидан, қадами нахусти мафтунии Зулайхо ва ҷунунии ишқи ӯ буд:

Набуд, он хоби хуш беҳушии буд,
Зи савдои шабаш мадҳушии буд... (12,361)

Бояд гуфт, ки лаҳзае тасвирнамудаи Ҷомӣ дар асари ҳамноми Ҳозик низ ба назар мерасад, Вале ба ин воқеа баъд аз ду соли азоби ҳичрон ба амал меояд. Вай аз кучо будани уро дар хоб мепурсад.

Кучо буди, ки ман девона будам,
Зи хешу ошно бегона будам.

Бигӯ шаҳрат кучо куйт кадом аст?,
Туро эй бенишон охир чи ном аст. (9, 342)

Чавон дар ҷавоб ба Зулайхо ҷунин мегӯяд:

Азизи мисраму дигар худ рас,
Бувад дар хона ҷун кас ин суҳан бас. (9,342)

13. Бояд гуфт, ки дар асари Ҳозик Зулайхо низ садоқатнокӣ худро ба Юсуф баён мекунад ва ин орзуро дар дил мепарварад.

Маро ду бора бахшад зиндагонӣ,
Дихад бозам зи сар ҳусни ҷавонӣ,
Намояд дидаам равшан зи руйат,
Муаттар ҳам димоғи ҷон зи буйат.
Зи лаъли ҷонфизоят ком ёбам,
Дар оғушат ҳамин ором ёбам.
Бичинам бо ту нақди зиндагонӣ,
Намоям сарфи базми комронӣ. (8,59)

Субҳ Юсуф аз ҷо хеста ба Зулайхо бо табассуми зебӯе нигоҳ карда мепурсад.

Азизат умрӯ дар бар кашадаст,
Гули боғи бакорат ҷун наҷадаст. (8,59)

Дар асари Ҳозик Юсуф баъди сӣ соли хонадорӣ вафот мекунад, Зулайхо бо дидаи гирён ба сари қабри Юсуф омада, дар он ҷо ҷон месупорад.

Ҷомӣ бошад дар қисмати охири асараш овардааст, ки Юсуф баъди 22 соли зиндагӣ бо Зулайхо, ки соҳиби фарзанд низ шуда буданд, рузи ҳангоми намоз хобаш бурда, падару модарашро дид, ки ӯро барои дидорбинӣ даъват менамоянд. Вай ин хобро ба Зулайхо гуфт ва аз Худо талаб кард, ки ҷонашро ситонад. Рузи дигар тахтро ба яке аз ворисон бахшида, ҷон супурд.

Достони машҳури дар ин мавзӯ навишташуда, ки то асри XV эътибори шоирони Шарқро ба худ кашадааст. “Юсуф ва Зулайхо” мансуб ба Фирдавсии бузург мебошад.

Қайд кардан лозим аст, ки то ба вучуд омадани достон ду шоири дигар достони “Юсуф ва Зулайхо”-ро ба риштаи назм кашаданд. Дар ин бора дар муқаддимаи достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Фирдавсӣ ҷунин омадааст.

Мар ин қиссаро порсӣ кардаанд,
Бад-ӯ дурри маънӣ бигустурдаанд.
Ба андозаи донишу табъи хеш,
Зи камтар аз он гуфтаанду на беш.
Ду шоир, ки ин қиссаро гуфтаанд,
Ба ҳар ҷой маъруфу нанҳуфтаанд:
Яке Булмуайяд, ки аз Балх буд,
Ба дониш ҳаме хештанро сугуд.

Нахуст ӯ бад-ин дурр сухан бофтаст,
Бигуфтаст чун он ки дурр ёфтаст.
Пас аз вай суханбофи ин дoston,
Яке мард буд хубрӯю ҷавон.
Ниҳода варо “Бахтиёрӣ” лақаб,
Кушода бар ашъор ҳар ҷой лаб. (13,62-63)

Ҳамин тарик, лаҳзаҳои монандӣ ва фарқкунандаи ҳар ду асарро метавон зиёд мушохида намуд ва танҳо он нуқтаро бояд ёд намоем, ки бо вучуди дар пайравии якдигар офаридани ин қисса ҳеҷ гоҳ мо наметавонем оҳоро асарҳои тақрорӣ қаламдод намуд, зеро вобаста ба салоҳдид ва ҷаҳонбинии васеи худ ҳар як шоир тавонистааст ба ин қиссаи машҳур чизи наvero илова намояд.

Аз ин ру, дар баробари дигар дostonҳои ишқӣ романтикӣ қиссаи Юсуф ва Зулайзо дар қатори беҳтарин қиссаҳои ҷаҳонӣ эътироф мешаванд.

АДАБИЁТ

1. Аълоҳон Афсаҳзод, Л. Сулаймонова. Гулшани адаб чилди V, Душанбе: «Ирфон» соли 1980. С.-67
2. Абдурахмони Ҷомӣ. «Юсуф ва Зулайхо». Дар китоби «Абдурахмони Ҷомӣ» «Интиҳоб аз асарҳо». Душанбе, 2014. 264 с.
3. Бертелс Е.Э. История персидско тоджикской литературы. 1960. 554с.
4. Бертелс Е.Э. Джами, эпоха, жизнь, творчество. Душанбе, 1949. 175 с.
5. Каримов У. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюм асри XVII ва авали асри XIX қисми 2. -Душанбе: «Дониш», 1989. 165 с.
6. Маъсумӣ Носирҷон. Асарҳои мунтахаб чилди 1. Душанбе: «Ирфон» 1977. С.-141
7. Расул Ҳодизода. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуюми асри XVIII ва авали асри XIX, -Душанбе: «Дониш» соли 1989. 220с.
8. Субҳон Амиркулов. Чунайдулло Ҳозиқ ва дostonи ӯ «Юсуф ва Зулайхо», - Душанбе: «Ирфон» соли 1967. С. 89
9. Сайфиев Начмӣ. Адабиёти тоҷик дар асрҳои 16,17,18 ва нимаи аввали асри 20. - Душанбе:Хумо.2004. С.-349-350
10. С.Брагинский К изучению узбекско-таджикских литературных связей. - Москва, Изд.вост.лит.,1961 стр.49
11. Холиқ Мирзозода. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик. Душанбе, соли 1950, 170с.
12. Холиқ Мирзозода. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2 -Душанбе: Маориф, 1987. С.-361
13. Ҳусейнзода Ш. Адабиёти тоҷик. -Душанбе, Маориф,1960. С.-62-63

ТАСВИРИ БАЪЗЕ ЛАҲЗАҲОИ ФАРҚУНАНДАИ ДOSTONI “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И ЧУНАЙДУЛЛОҲИ ҲОЗИҚ БО АСАРИ ҲАМНОМИ АБДУРАҲМОНИ ЧОМИ

Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик қиссаи Юсуф ва Зулайхо дар радифи беҳтарин дostonҳои ишқӣ-романтикӣ қарор дошта, дар атрофи он аз тарафи муҳаққиқони ҷаҳонӣ ибрази андеширонӣ шуда, манзумаҳои мухталифҳо бо илова сохтани лаҳзаҳои нав ва ҷолиб офаридаанд. Дар ин мақола оид ба баъзе лаҳзаҳои монандӣ ва фарқкунандаи ду асари ҳамноми Ҳозиқ ва Ҷомӣ мулоҳизаҳо дарҷ гардидаанд.

Калиҷвожаҳо: Оила, ишқ, нақш, зан, сулҳ, таърих, адабиёт, бародар

Маълумот дар бораи муаллиф: Шофақирзода Рушонгул Мирсаид –номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи адабиёт ва рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. E-mail: rushona_76@mail.ru, (+992)935882324.

Сабдавлатава Ҷоноро Авзалишоевна-магистранти соли дувум аз руи ихтисоси забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев(+992)501557008

ИЛЛЮСТРАЦИЯ НЕКОТОРЫХ РАЗНЫХ МОМЕНТОВ ИЗ РАССКАЗА “ЮСУФ И ЗУЛАЙХО” ДЖУНАЙДУЛЛОХ ХОЗИКА И ОДНОИМЁННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ АБДУРАХМАНИ ДЖАМИ

В истории персидской и таджикской литературы история легенды Юсуф и Зулэйха входит в число лучших любовно-романтических истории, и исследователи по всему миру высказывали свои мысли вокруг неё, создавая различные поэмы, добавляя новые и интересные моменты. В данной статье рассматриваются некоторые сходства и различия между двумя одноимёнными произведениями Хозика и Джоми.

Ключевые слова: семья, любовь, образ, женщина, мир, история, брат

Сведения об авторе: Шофакирзода Рушонгул Мирсаид-кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы и журналистики Хорогского государственного университета имени М.Назаршоева. E-mail: rushona_76@mail.ru, (+992)935882324

Сабдавлатова Джоноро Авзалшоевна-магистрантка 2-го курса по специальности таджикский язык и литературы Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева (+992)501557008

ILLUSTRATION OF DIFFERENT MOMENTS FROM THE STORY “YUSUF AND ZULAIKHO” BY JUNAIDULLOH HOZIQ AND THE WORK OF THE SAME NAME BY ABDURAKHMANI JOMI

In the history of Persian and Tajik literature the story of Yusuf and Zuleikha stand out as one of the finest love-romantic tales. Researches around the world have shared their interpretations, created various poems and enriched the narrative with new and intriguing elements

The article explores some of the similarities and differences between the two works of Hazik and Jomi.

Key words: family, love, role, woman, peace, history, brother

Information about the authors: Shofakirzoda Rushongul Mirsaid-condidate of philological sciences, associate professor of the department of literature and journalism of Khorog State University named after M. Nazarshoev. E-mail: rushona_76@mail.ru(+992)935882324

Sabdavlatova Jonoro Avzalshoevna –second year master in Tajik language and literature of Khorog State University named after M. Nazarshoev (+992)501557008

УДК: 81'42

ТАҲЛИЛИ ВАЗИФАҲОИ ОДОБИ МУҲОВАРАТИ ТОҶИКӢ

Шукуров Г.Х.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Забон ҳамчун василаи муносибатҳои байни ашхоси гуногун, ҷаҳолияти харрӯзаи одамнро ба танзим мебарорад ва барои ташаккули системаи ҷаҳонбинӣ, симои миллий, ҳифз ва интиқоли маълумот, тақсим, тасниф ва мустаҳкам кардани мафҳумҳо, фароҳам овардани мавод барои рушди ҷаҳолияти эҷодӣ ҳамчун асос хидмат мекунад. Нақши забон ҳамчун воситаи муҳоварат дар тамоми бахшҳои ҷаҳолияти инсон муҳим аст. То имрӯз доир ба вазифаи забон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ андешаҳои олимони як хел нест. Ҳатто миқдор ва мундариҷаи вазифаҳои забон мушаххас карда нашудааст. Афкори илмӣ гуногун ва назарияҳои таҳқиқоти гуногун мавҷуд аст, ки дар доираи фаҳмиш ва муҳити ҷаҳолияти илмӣ, вобаста ба дараҷаи таҳқиқоти анҷомдодашуда рӯйи қор омадаанд. Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти густурда ва комил то имрӯз анҷом дода нашудааст, вале солҳои охир тавачҷуҳ ба ин мавзӯ дар таҳқиқоти баъзе забоншиносон ба мушоҳида мерасад.

Барои аксар вазифаи забон мушаххас аст, ки воситаи муҳобира ё алоқа мебошад, вале вазифаҳои одоби муҳоварат таҳлил меҳақад. Баррасии вазифаҳои одоби муҳоварат ҷараёни яксон ва якранг нест. Аз ин рӯ, барои ошкор кардани

вазифаҳои одоби муҳоварат ва мушаххас кардани он афқору андеша ва хулосаҳои забоншиносони ватаниву хориҷиро мавриди эътибор қарор додан лозим аст. Тафсири лингвистии истилоҳи вазифаҳои одоби муҳоварат аз ҷониби муҳаққиқ А.Г. Балакай сурат гирифтааст, ки ӯ дар таҳқиқоти худ чунин вазифаҳои одоби муҳоваратро муайян кардааст: 1. Коммуникативӣ (барои муошират ва муҳобира); 2. Мантӣ ё когнитивӣ (барои ташаккули афқор ва шуури фардию ҷамъиятӣ); 3. Кумулятивӣ (барои нигоҳ дошта, ҳифз кардан ва интиқол додани таҷрибаи иҷтимоӣ) [3, 55].

Барои муайян кардани вазифаҳои одоби муҳоварат вазифаҳои забонро низ бояд ба ҳисоб гирифт, зеро забон ба ғайр аз вазифаи муошират, ҳамчун воситаи муоширати шифоҳӣ як қатор вазифаҳои дигар, аз қабили маърифатӣ, захирасозии иттилоот, ифодаи эҳсосот, робитасозӣ низ дорад. Вазифаи маърифатии забон ифодаи фаъолияти шуури инсон мебошад. Илова бар ин, одамон қисми зиёди иттилоотро дар бораи ҷаҳони беруна тавассути забон мегиранд. Вазифаи захирасозии иттилоот дар нигоҳдории таҷриба, нигоҳдории донишҳо барои истифода дар ҳаёти минбаъда ифода меёбад. Вазифаи конструктивӣ ташаккули фикрҳо ва давраҳои гуногун мебошад. Ба назар чунин менамояд, ки бо ёрии системаҳои забонӣ фикр як қабати моддӣ ва шакли садоиро ба даст меорад. Фикр ба воситаи калима ифода меёбад, пеш аз ҳама, барои шахсе, ки онро ифода кардааст, равшану фаҳмо мегардад. Забон вазифаи ифодаи ҳолати эҳсосоти инсонро иҷро мекунад. Дар ин маврид оҳанги гӯйиш нақши асосиро мебозад. Вазифаи барқарор кардани иртибот дар миёни ашхоси гуногун зоҳир мегардад. Баъзан муошират метавонад бемаънӣ бошад ва мундариҷаи иттилоотии он метавонад ба сифр баробар бошад, ки маънои омода кардани заминаро барои муоширати минбаъдаи самаранок ва эътимодбахш дорад. Вазифаи этникии забон дар муттаҳид намудани халқу миллатҳои гуногуни олам ифода мегардад. Одоби муҳоварат низ чи тавре дар боло зикр кардем, дорoi вазифаҳои мушаххас мебошад, вале қабл аз он, ки вазифаҳои одоби муҳоваратро баррасӣ кунем, принсипҳои ташаккули онро бояд тавзеҳ дод. Мусаллам аст, ки рафтори инсон дар асоси қоидаҳои умумибашарӣ бо дарназардошти арзишҳои ахлоқии қавму миллатҳои гуногун ташаккул ёфтаанд, ки дар ин раванд одоби муҳоварат истисно нест. Яке аз файласуфони машҳур Иммануел Кант чунин принсипи ахлоқиро пешниҳод кардааст: “Бо дигарон ҳамон гуна рафтор кунед, ки мехоҳед онҳо бо шумо чунин рафтор кунанд” [15, 70]. Ин принсип, албатта, на танҳо дар лоиҳаи ахлоқии Кант вучуд дошт, балки гунаҳои онро дар осори мутафаккирони форсу тоҷик низ дида метавонем, ҳатто баъзе аз онҳо қабл аз Кант гуфта шудаанд. Ҷавҳари ин принсипи ахлоқиро хушмуомила будан ташкил медиҳад. Барои хушмуомила будан риояи принсипҳои одоби муҳоварат муҳим аст. Принсипҳои асосии одоби муҳоваратро мувофиқат, дақиқӣ, кӯтоҳӣ ва дурустии гуфтор ташкил медиҳад. Сухангӯ бояд формулаҳои одоби муҳоваратро мувофиқи вазъият, мақоми ҳамсуҳбат ва дараҷаи шиносӣ бо ӯ интихоб ва мавриди истифода қарор диҳад. Ба ҳар ҳол, ҳар чи кӯтоҳ сухан гӯед, ҳамон қадар сухани шумо ба мусоҳиб фаҳмотар ва тезтар мерасад. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ мегӯяд, ки: “Чун сухан ба дарозо кашид, ҳадаф фаромӯш мегардад” [15,79]. Аз ин рӯ, сухани кӯтоҳ барои мусоҳиб хушоянд буда, аз шунидани он хушҳол мегардад.

Одоби муҳоварат дар асоси ду принципи муҳим бунёд гардидааст: некӣ ва ҳамфикрӣ. Инсонии хушмуомила ба дигарон бо некӣ ва ҳамрайъӣ муносибат мекунад, аз ин рӯ, ӯ бояд самимӣ ва дӯстона ҳарф занад. Мусоҳибон кӯшиш кунанд, ки суҳбат муфид ва хотирмон сураат гирад.

Барои муайян кардани вазифаҳои одоби муҳоварат ба ҳисоб гирифтани дар ҷи гуна вазъ сураат гирифтани муҳоварат муҳим аст. Бақижа ҳангоми барқарор кардани робита бояд қоидаҳои асосии оғози суҳбат, тарзи суҳанронӣ ва ҳолату вазъият, сару симои мусоҳибон риоя гардад. Ҳолат ва вазъияти одоби муҳоварат иборатанд аз вазъияти барқарор намудани алоқа, вазъияти мурочиат ва вазъияти ба анҷом расонидани суҳбат. Конфутсий доир ба ин вазъияти муҳоварат чунин мегӯяд: **“Дар муошират марди нек се навъ иштибоҳ мекунад: шуруъ кардан ба суҳангӯӣ, агар вақти он нарасида бошад, ин бетоқатӣ аст, суҳан нагуфтан, чун вақти суҳан расида бошад, ин сир махфӣ доштан аст, суҳан карда ба рӯйи шахс нигоҳ накардан-ин ноидида гирифтани аст”** [12, 22]. Дар ҳар яке аз ин вазъиятҳои муҳоваравӣ бояд шахси суҳангӯ одоби муоширатро риоя кунад ва аз формулаҳои одоби муҳоварат босамар истифода кунад. Истифодаи формулаҳои мурочиатии гуногун барои таъсирбахш ва ҷаззоб сураат гирифтани муҳоварат ёрӣ мерасонанд. Аломатҳои одоби муҳоваратро метавон дар асоси ҷанбаи вазифаҳои одоби муҳоварат, ки дар боло зикрашон рафт, дида баромад, вале бештар вазифаи робитасозии одоби муҳоварат барои фаҳмидани моҳияти он муҳим аст.

Аксар забоншиносон ба чунин андешаанд, ки вазифаи муҳимтарини забон вазифаи робитасозии он мебошад. Маҳз ҳамин вазифаи забон сабаби дар ҷомеа мавриди истифода қарор гирифтани он гардидааст, вале ин вазифаи забон бе ҳамнишинии дигар вазифаҳои он беарзиш ва бемаъно аст.

Вазифаи экспрессивии забон дар луғати истилоҳоти лингвистӣ чунин шарҳ дода шудааст: **“Вазифаи экспрессивӣ (эмотионалии), ки «ҳадафи забон воситаи ифодаи ҳиссиёту эҳсосоти инсон, ҳолати ботинии он» мебошад** [5, 465]. Натиҷаи истифода аз вазифаи экспрессивии забон миёни муҳовараткунандагон на танҳо иттилооти гуногун, балки ҳолати равонӣ, эҳсосот, изтироб ва дигар ҳолатҳои ба руҳияи инсон алоқаманд интиқол меёбанд.

Вазифаҳои дигари одоби муҳоварат, ки аз ҷониби забоншиносон тасниф карда шудааст, ба ҳамдигар алоқамандӣ дошта, яке дигареро комил месозанд. Вазифаи конструктивии забон, ки иштироки забонро дар ташкил ва такмили моделҳои афкор, дар ҷилодиҳии ҷузъҳои он мафҳум ё маъниро муайян мекунад, аз муҳимтарин ва таъсиргузортарин вазифаҳои забон дар рафти муошират ба ҳисоб меравад. Таснифи вазифаи коммуникативии забон ҳамчун вазифаи мустақил, бидуни алоқамандии он бо вазифаи экспрессивӣ имкон надорад. Вазифаи аккумулятивии забон барои мо шароит фароҳам меоварад, иттилооти заруриро ҳифз кунем ва барои дигарон интиқол диҳем. Моҳияти вазифаи аккумулятивии забонро ҳифзу нигоҳдорӣ маълумот дар қабатҳои гуногуни сарфу наҳви забон ва интиқоли он ба наслҳои дигари соҳибзабон ташкил медиҳад. Тавассути рушди ҷомеаи инсонӣ ин вазифаи забон тавсеа ёфта, барои он шароит ва имконоти бештар фароҳам гардида истодааст. Масалан, тавассути луғатномаҳо маълумоти зарурӣ ҳазорсолаҳо ҳифз ва ба насли дигар интиқол дода мешаванд. **“Ин ҷаҳор вазифа: коммуникативӣ, экспрессивӣ,**

конструктивӣ ва аккумулятивӣ пахлуҳои гуногуни зухури моҳияти забон ба ҳисоб мераванд” [16, 18]. Н. И. Формановская сифати бунёдии забонро воситаи муошират ва ҳамзамон воситаи ташаккул ва ифодаи афқору андеша будани он меҳисобад. Н.И. Формановская чунин менависад: “Дар асоси одоби муҳоварат ҳамчун микросистема воҳидаҳои забонӣ вазифаи бунёдии забон ҷо дорад; вазифаи муошират (коммуникативӣ) ва вазифаи дарк ва инъикоси ҷаҳон ва ифодаи афқор. Дар асоси вазифаи коммуникативӣ вазифаи махсуси одоби муҳоварат мавҷуд аст” [18, 19].

Одоби муҳоварат бидуни баҳисобирии вазифаҳои забон ҳангоми муошират ташаккул намеёбад ва муоширати мо дар сатҳи зарурӣ роҳандозӣ намегардад. Ҳангоми муҳоварат вобаста ба шароити муҳоварат ва муҳовараткунандагон вазифаҳои асосии муошират иҷро мегардад ва иттилооти зарурӣ на танҳо бо вожа ва ибороти забон, балки тавассути ишора, имо ва дигар воситаҳои ғайривербалии муҳоварат ба самъи суҳаншунав мерасад.

Ба вазифаи коммуникативии забон таъя намуда, Н.И. Формановская ҷор вазифаи махсуси одоби муҳоваратро тасниф мекунад: робитасозӣ, танзимкунӣ, эмотсионалӣ-модалӣ ва таваҷҷуҳ ба шунаванда. Муаллиф қайд мекунад, ки ҳангоми дида баромадани вазифаҳои мазкур, мумкин аст, ки ташхис кунем, ки одоби муҳоварат дар муошират ҷӣ нақш дорад ва ҷӣ тавр дар контексти умумии робитаи муҳовараткунандагон фаъол мегарданд [18, 34].

Ҳамин тавр, муҳаққиқони дигар низ дар таҳқиқоти худ вазифаи робитасозӣ одоби муҳоваратро таъкид кардаанд. Аз ин рӯ, тасдиқ кардан метавон, ки вазифаи муҳимтарини одоби муҳоварат барқарор кардани робита бо ҳамсуҳбат ба ҳисоб меравад. Ҳангоми риоя накардани меъёрҳои истифодабарии формулаҳои одоби муҳоварат вазифаи робитабарқароркунии одоби муҳоварат ҳалалдор мегардад ва раванди робитабарқароркунӣ нобарор ва номуваффақ анҷом меёбад. Мафҳуми “вазифаи робитасозӣ” ба жанрҳои гуногунии одоби муҳоварат тааллуқ дорад. Аз ҷумла, ба жанрҳои мурочиат, шиносӣ, хайрухуш ва ғайра.

Бояд ба ҳисоб гирифт, ки дар миёни вазифаҳои забон ва вазифаҳои нутқ ё гуфтор фарқ вучуд дорад. Фарқ, пеш аз ҳама, дар аснои муошират зоҳир мегардад ва аз ин рӯ, ба он унсурҳои мувофиқи забонӣ таҳмил мегардад, дар ин маврид вазифаҳои нутқ хусусияти дуумдараҷа пайдо мекунанд, он гоҳ вазифаҳои нутқ вобаста ба мақсади муошират дар муносибатҳои алоҳида зоҳир мегардад. Онҳо унсурҳои алоҳидаи забонӣ доранд. Воқеан, вазифаҳои забон нисбат ба вазифаҳои одоби муҳоварат васеътар ва дар дилҳо мавриди мусоҳиба вучуд дошта метавонанд, вале вазифаҳои одоби муҳоварат вобаста ба аснои гуфтор зухур мекунанд ва фаъол мешаванд.

Дар одоби муҳоварат мушоҳида мегардад, ки вазифаи робитасозӣ бо вазифаи батанзимдарорӣ алоқамандии зич дорад, ки он дар интиҳоби ин ё он формула ҳангоми барқарор кардани робита зоҳир гардида, хислату муносибати суҳангӯ ва суҳаншунавро муайян мекунад ва раванди муоширатро ба танзим мебарорад. Маҳз дар одоби муҳоварат намунаҳои устувори формулаҳои муоширатӣ вучуд доранд, ки муносибати калон/ хурд, роҳбар/корманд, муаллим/ талаба ва ғайраро таъмин месозанд.

Таҳқиқи одоби муҳоварати тоҷикӣ нишон медиҳад, ки вазифаи эмотсионалӣ-экспрессивии одоби муҳоварат ба ҳама хос нест, вале дар аксар мавридҳо ба табиати робитабарқароркунӣ ва нигоҳ доштани он бо оҳангнокии дилхоҳ алоқаманд аст. Чунин воҳидҳои фароҳамкунандаи эҳсосу тезгуфторӣ мавҷуд аст, мисол: **гап нест! Аз шиносӣ хеле шодам! Аз дидани шумо хурсанд шудам!** Ин вазифаҳо дар тамоми воҳидҳои одоби муҳоварат зухур мекунад, аз ин рӯ, онро на дар ҳама маврид асосӣ шуморидаанд. Сабаб зиёд истифода гардидан ва қариб дар аксар жанрҳои одоби муҳоварат вучуд доштан аст. Вазифаи дигари одоби муҳоварат репрезентативӣ – иттилоъ оид ба далелҳои воқеӣ мебошад. Вазифаи мазкур муҳоварат ва муносибати онро ба реферант ё предмети афкор муайян мекунад. Муайян кардани мавқеи муҳоварат аст, на иштирокдорони раванди муҳоварат. Аз ин рӯ, вазифаи репрезентативии одоби муҳоварат ба муошираткунандагон кам алоқамандӣ дорад.

Вазифаи апеллятивӣ махсус барои одоби муҳоварат аст. Он дар меъёрҳои гуногун барои мавзӯҳои гуногуни муошират хос аст ва махсус барои вазъияти баамалояндаи мурочиат тааллуқ дорад. Вижагии фарқкунандаи ин вазифаи одоби муҳоварат сеҳрангез будани он аст, ки он дар ниёиш, дуо ва дигар ҳолатҳо татбиқ мегардад. Изҳори хоҳиш кардани сухангӯро вазифаи волонтиативӣ дар муҳоварат иҷро мекунад, ки мисли дигар воҳидҳои гуфтор воқуниши ҳамсуҳбатро ба миён меорад, Ин вазифаи одоби муҳоварат бештар дар жанрҳои “Хоҳиш”, “Маслиҳат”, “Даъват” равшантар зоҳир мегардад. Вазифаи этикӣ ё ахлоқии одоби муҳоварат бидуни талаботҳои робитасозӣ ба ҳамсуҳбат таъсиргузор нест. Ин вазифа дар қондҳои устувори ахлоқии гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ ва этникӣ бештар мушоҳида мешавад.

М.В. Остроухова чунин зикр мекунад: **“Дар забони русӣ формулаҳои устувори одоби муҳоварат барои қабули меҳмонон дар хона боқӣ мондааст. Дар деҳа қоидаҳои қабули меҳмон, бо калима ва ибораҳои, ки бояд меҳмонон ба якдигар ва ба соҳиби хона ҳангоми вохурӣ ироа кунанд, то имрӯз ҳифз шудааст ва мавриди истифода аст”** [11, 27].

Вазифаи фарҳангии одоби муҳоварат камтар омӯхта шудааст ва то андозае душвор аст, зеро фарҳангшиносӣ, аз як тараф, ба проблемаҳои ахлоқии миллӣ алоқаи ногусустанӣ дорад, аз ҷониби дигар, бо лингвокишваршиносӣ алоқаманд аст. Моҳияти он чунин аст, ки формулаҳои этикетӣ бидуни вазифаҳои асосии худ интиқолдиҳандаи фарҳанги миллии муайян ба ҳисоб мераванд. Ба андешаи мо, мегӯяд М. В. Остроухова, хусусияти вазифаи фарҳангӣ дар ду кунҷ ироа мегардад: аз рӯи хати уфқӣ, нишондодҳои ахлоқии шахс, ки дар Россия ва хориҷ аз он зиндагӣ мекунад ва аз рӯи хатти амудӣ, яъне аз рӯи зинаҳои гуногуни иҷтимоӣ [11, 27].

Ба ғайр аз ин вазифаи эстетикӣ одоби муҳоварат вучуд дорад. Эстетикаи забон дар формулаҳои одоби муҳоварат дар гуногунии ин формулаҳо таҷассум меёбад ва ин гуногунӣ таърихан ҳифз шуда, аз лиҳози услубӣ суфтаву равон гардидааст. Дар ҳар яке аз ин вазифаҳо воситаҳои муайяни забонӣ ҷазб мешаванд, вале дар маҷмӯъ вазифаи забонии расмӣ маҳдудкардашуда вучуд надорад. Ин ё он вазъияти муҳоваравӣ метавонад яке аз ин вазифаҳоро дар дараҷаи аввал қарор

диҳад. Дар муоширати забонӣ ноқилони забон воҳидҳои одоби муҳоваратро ба осонӣ ҷудо мекунад.

Инчунин қайд кардан зарур аст, ки яке аз вазифаҳои муҳими одоби муҳоварат- эҷоди монета барои аз ҳадди эътидол берун рафтан аст. Он барои дуруст интихоб кардани оҳанги гуфтор, ҳангоми мавҷуд набудани баҳодиҳӣ: чи қадар сухангӯ боэҳтиром сухан гӯяд, ҳамон қадар сухани ӯ намуна аст.

Ҳамин тавр, зикр кардан зарур аст, ки барои дар сатҳи зурури ироа гардидани вазифаҳои одоби муҳоварат омилҳои ташаккули одоби муҳоварат, мисли вазъияти муошират (расмӣ ва ғайрирасмӣ) ва омилҳои сухангӯ ва суханшунав (мақоми иҷтимоӣ, хидмат ба ҷомеа, синну сол, ҷинс, арзишҳои миллӣ, дараҷаи шиносӣ) нақши муҳим доранд.

АДАБИЁТ

1. Анварӣ С. Ҷойгоҳи сухан дар осори форӣ – тоҷикӣ/С. Анварӣ.–Д., 2005.–175с.
2. Балакай А.Г. Русский речевой этикет и принципы его лексикографического описания: дисс. на соискание ученой степени доктора фил. наук. М., 2000, 328 с
3. Балакай А.Г. Доброе слово: Словарь - справочник русского речевого этикета и простонародного доброжелательного обхождения XIX века. В 2 - х т. Кемерово: КГПИ, 1999, т. 1. 312 с, т. 2. 318 с.
4. Джураева М. Р. Коммуникативно – прагматический анализ устойчивых формул общения в современных таджикских СМИ/М.Р. Джураева.–Д., 2017.–255с.
5. Жеребило Т. В. Словарь лингвистических терминов. Изд-е 5-е, испр. и доп. Назрань: Пилигрим, 2010. С. 465.
6. Костомаров В.Г. Русский речевой этикет//Обращения, формулы приветствия, прощания, благодарности/В.Г. Костомаров.–РЯЗР, 1967.–№ I.–С.56-62.
7. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: из наблюдений над яз. соврем. масс-медиа//В.Г. Костомаров.–М., 1994.–247с.
8. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации: Сопоставление английских и русских линвокултрных традиции/Т.В. Ларина.–М., 2009.–507с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н.Ярцевой. М.: Сов. энцикл., 1990.–685с.
10. Муҳаммади Фурӯғӣ. Ойини суханварӣ/Ф. Муҳаммади.– Техрон, 1387.–534с.
11. Остроухова М.В. Содержание и методика преподавания речевого этикета в подготовке учителя русского языка для нерусских школ: дис.... канд. пед. наук. М., 2000. 196 с.
12. Раҳмонзода А.А., Зиёев Х.М., Содикова Н.Н., Ё. Қ. Одинаев Ё. Қ., Мирбобоев М.Қ., Ҳакимова З. А. Одобӣ муошират ва рӯзгордорӣ. Китоби тарбиявӣ барои синфҳои 8-9 –ум. Душанбе, 2017. 208 с
13. Сотим Улуғзода. Субҳӣ ҷавонии мо/С. Улуғзода.–Д.: Адабиёти бачагона, 2019.–333с.

14. Сотим Улуғзода. Фирдавсӣ./ С. Улуғзода.–Д.: Адабиёти бачагона, 2017.– 279с.
15. Суханони бузургон //таҳияи А. Абдуманнон. Душанбе, 2007.- 378 с.
16. Филологический словарь русского языка / под ред. Л.Н. Комаровой. М. 1997. 601 с.
17. Формановская Н.И. Вы сказали «Здравствуйте!»: речевой этикет в нашем общении/Н.И. Формановская.–М.: Знание, 1987.–185с.
18. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет/Н.И. Формановская.–М., 2002.–234с.
19. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно- прагматический подход/Н.И. Формановская.–М.: Русс. яз., 2002.–216с.
20. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения/Н.И. Формановская.–М.: Высш. шк., 1989.–159с.
21. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты/Н.И. Формановская.–М.: Русс. яз., 1982.–95с.
22. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета/Н.И. Формановская.–М., 1982.–193с.
23. Хочаев Қ. Суханварӣ/Қ. Хочаев.– Душанбе, 2013.–255с.
24. Шакурӣ М. Ҳар сухан чоёву ҳар нуқта мақоме дорад/М. Шакурӣ.–Д.: Ирфон, 2005.–399с.

ТАҲЛИЛИ ВАЗИФАҲОИ ОДОБИ МУҲОВАРАТИ ТОЧИКӢ

Таҳқиқи вазифаҳои одоби муҳоварат дар лингвистикаи коммуникатсионӣ падидаи ҷадид аст. Дар мақола ба таҳқиқоти забониносони рус бештар таъкиди карда шуда, маводи пажӯҳишӣ аз осори нависандагони замони шурӯғи гирифта шудааст.

Дар мақолаи мазкур муҳтасар ба собиқаи таҳқиқии одоби муҳоварат рӯи карда шуда, дар таъкиди ба назарияи илмии забониносони рус ва забониносони тоҷик масъалаҳои дар мақола матраҳ гардида, баррасӣ шудааст. Муаллиф вазифаҳои мурочиат, хайру хуш, таманниёт ва табрикро баррасӣ карда, нақши забонро барои ифодаи муҳим арзёбӣ мекунад. Таҳқиқ дар асоси назарияҳои илмии академикҳо В. Г. Костомаров, Н.И. Формановская ва профессор Т.В. Ларина сурат гирифтааст.

Дастоварди муаллиф дар ин мақола он иборат аст, ки ӯ бори аввал дар баробари таҳқиқоти забониносони рус ва аврупоӣ, вазифаҳои одоби муҳоварати тоҷикиро дар асоси маводи фаровони забони тоҷикӣ таҳлил намуда, собиқаи таърихӣ доштани онро собит кардааст. Махсусан аз лиҳози забонӣ бой ва ганӣ будани манбаъҳои ташаккули вазифаҳои одоби муҳоваратро ошкор кардааст.

Дар таҳлили муаллиф одоби муҳоварат бо забони тоҷикӣ дар тамоми ҳолатҳои гуфтор дорои формулаҳои устувор буда, раванди гуфтугӯро ба танзим мебарорад. Калимаҳои дар таркиби вазифаҳои муҳоварат истифодашаванда, ҳазорсолаҳо мавриди истифода буда, дар масри таърих таҳти таъсири омилҳои ғайризабонӣ таҳаввул ёфтаанд. Андешаҳои муаллиф бо далелҳо ва мисолҳо асоснок карда шудаанд. Мақола дар асоси талаботҳои муқараршудаи илмӣ рӯи кор омадааст.

Калидвожаҳо: *одоби муҳоварати тоҷикӣ, формулаҳои устувор, вазифаҳои одоби муҳоварат, мурочиат, шиносӣ, хайру хуш, таманниёт, табрик, лингвистикаи коммуникатсионӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шукуров Гулназар Холович – дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва усули таълими забон ва адабиёти тоҷики ДМТ Сурога: Тоҷикистон, ш. Душанбе, Рӯдаки 17. Рақами телефон: 935406318. shukurovg74@mail.ru*

АНАЛИЗ ЗАДАЧИ ТАДЖИКСКОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА

В Коране есть аяты, указывающие на то, что многобожие является одним из величайших грехов. В Коране есть много аятов, указывающих на то, что Пророк Мухаммад, да благословит его Аллах и приветствует, был из числа сподвижников Пророка, да благословит его Аллах и приветствует, и на то, что Пророк, да благословит его Аллах и приветствует, был из числа сподвижников пророка.

В данной статье кратко излагается исследовательский опыт этики мухаварата и рассматриваются вопросы, поднятые в статье, опираясь на научную теорию русских лингвистов и таджикских лингвистов. Автор рассматривает функции обращения, приветствия, пожелания и поздравления и оценивает роль языка как важного для самовыражения. На основе научных теорий ученых В. Г. Костомаров, Н.И. Формановская и профессор Т.В. Ларина была сфотографирована.

Заслуга автора в данной статье состоит в том, что он впервые, наряду с исследованиями русских и европейских лингвистов, проанализировал этические функции таджикского языка на основе обильного материала таджикского языка и доказал его историческую историю. В частности, он показал языковое богатство и богатство источников формирования этических функций мухавара.

В этом аяте Всевышний Аллах поведал о том, что он ниспослал своему посланнику, да благословит его Аллах и приветствует, повеления и запреты, а также запреты и запреты, которые он запретил, и запреты, которые он запретил, и запреты, которые он запретил. Слова, используемые в составе функций мухаварата, использовались на протяжении тысячелетий и эволюционировали под влиянием невербальных факторов на протяжении всей истории. Мнения автора подкреплены доказательствами и примерами. Статья была написана на основе установленных научных требований.

Ключевые слова: таджикская этика мухаварата, устойчивые формулы, функции этики мухаварата, обращение, знакомство, прощание, пожелания, поздравления, коммуникационная лингвистика.

Сведения об авторе: Шукуров Гулназар Холович - доцент кафедры таджикского языка и методики преподавания таджикского языка и литературы ТНУ. Адрес: Таджикистан, Душанбе. Душанбе, Рудаки 17. Телефон: 935406318 shukurovg74@mail.ru

ANALYSIS OF THE TASK OF TAJIK SPEECH ETIQUETTE

There are verses in the Quran indicating that polytheism is one of the greatest sins. There are many verses in the Quran indicating that Prophet Muhammad (peace and blessings of Allaah be upon him) was one of the companions of the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him), and that the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him) was one of the companions of the Prophet.

This article summarizes the research experience of the ethics of mukhowarat and examines the issues raised in the article, based on the scientific theory of Russian linguists and Tajik linguists. The author examines the functions of addressing, greeting, wishes and congratulations and evaluates the role of language as important for self-expression. Based on the scientific theories of scientists V. G. Kostomarov, N.I. Formanovskaya and Professor T.V. Larina, it was photographed.

The merit of the author in this article is that for the first time, along with the research of Russian and European linguists, he analyzed the ethical functions of the Tajik language on the basis of the abundant material of the Tajik language and proved its historical history. In particular, he showed the linguistic richness and the richness of the sources of the formation of the ethical functions of the mukhawar.

In this verse, Allah Almighty revealed what he sent down to His Messenger (peace and blessings of Allah be upon him), commands and prohibitions, as well as prohibitions and prohibitions that he forbade, and prohibitions that he forbade, and prohibitions that he forbade. The words used as part of the mukhawarat functions have been used for thousands of years and have evolved under the influence of non-verbal factors throughout history. The author's opinions are supported by evidence and examples. The article was written based on established scientific requirements.

Keywords: *Tajik ethics of mukhowarat, stable formulas, functions of ethics of mukhowarat, conversion, acquaintance, farewell, wishes, congratulations, communication linguistics.*

Information about the author: *Shukurov Gulnazar Kholovich - associate professor of the department of Tajik language and methods of teaching Tajik language and literature of TNU Address: Tajikistan, Dushanbe. Dushanbe, Rudaki 17. Phone number: 935406318. shukurovg74@mail.ru*

УДК: 338.48(575.9)+911.3+502.131.1

**TOURISM AND RECREATION IN RURAL AREAS OF GBAO:
WAYS OF DEVELOPMENT**

Anoyatshoeva F.A.

Khorog State University named after M.Nazarshoev

Relevance of the study: Currently, tourism is one of the priority areas of socio-economic development of the Republic of Tajikistan. One of the promising areas of the tourism industry is rural tourism (Angelova et al., 2024). According to various estimates, out of about 700 million tourists traveling annually, from 12% to 30% prefer rural tourism (Belkina et al., 2023). In addition, according to many researchers (Bessarab, 2021), the development of rural tourism is very important for the formation of strategies for activating and diversifying rural regions, overcoming their depression, preserving ethnic rural landscapes, folk traditions, maintaining ecological zones and territories.

Effective development of rural tourism can help solve many problems in rural areas: solving issues of local employment, creating an ecological tourism product, rational use of the natural and cultural heritage of the region taking into account the interests of the local economy, supporting entrepreneurship in rural areas, involving local communities in tourism development, linking the interests of business and local residents on the basis of mutually beneficial cooperation, etc. (Zolotorev et al., 2023; Komarova, 2023).

The object of our study was the Gorno-Badakhshan Autonomous Region (GBAO, Pamir) of the Republic of Tajikistan. Pamir is one of the highest mountain regions in the world, which is characterized by a specific set of natural conditions. The Pamirs are the convergence of the Karakoram, Kuenlun and Hindu Kush mountain ranges. By its natural feature, GBAO is an orographically closed highland country with the highest mountain peaks, deep steep slopes and canons, with sharply cut river valleys. The average height of the mountains here is 5000-6000 m, the maximum is 7495 m (peak I. Somoni - formerly peak Communism) and the minimum is 1100 m. In the physical and geographical location, two features of this region are especially impressive: 1) it is located between two major regions: Central and Middle (Anterior) Asia; 2) it is a continental watershed between the basins of the Amu, Indus and Tarim rivers. These features have a direct impact on the formation of the natural features of the region.

Due to the fact that during the Soviet era, GBAO was located in the hottest border zone according to the assessment at that time (the entire Eastern part of the region bordered on China, and the Western part - on Afghanistan, only a narrow Afghan corridor 15-30 km wide separated the territory of the Pamirs from India and Pakistan), it belonged to a closed zone with a special visa regime, where even local residents temporarily living outside the region had a big problem getting in, not to mention people from other countries who wanted to come to visit friends on vacation or admire the ecologically clean mountain nature. The latter managed to get visas in the rarest cases.

In this regard, the tourism industry in the region has not been sufficiently studied.

Purpose of the study. Considering the attractiveness of the mountainous territory of the Pamirs, the wealth and uniqueness of its resource potential, as well as the low level of socio-economic development, we decided to explore the possibilities of developing rural tourism in the territory of GBAO of the Republic of Tajikistan. Based on the conducted research, taking into account the availability and nature of the resource potential of the territory, we studied the conditions for the formation of a tourist product in specific tourist areas and destinations. The description includes the objects, routes and packages of services provided. Based on the existing objects of display, accommodation and food, tourist routes will be formed.

At the same time, as studies have shown, for comfortable living in rural tourist houses,

it is necessary to functionally divide the premises and decorate the interiors taking into account the latest technologies, while maintaining the atmosphere of the countryside. For cooking, it is necessary to focus on the use of natural environmentally friendly products from personal subsidiary plots or purchased from local residents.

It is also necessary to intensify activities related to additional services, which include various types of basic tourist and recreational activities: active recreation, organization of leisure programs, health events and assistance to the owners of estates.

In the table. 1 presents the tourist and recreational activities of rural tourism in the mountainous regions of GBAO, which offer unique opportunities for recreation and health improvement, and which help tourists not only to relax and recuperate, but also to better understand the culture and traditions of the mountainous regions.

Analysis of the results of our research showed that for the organization of leisure for tourists in rural settlements of GBAO it is advisable to involve specialists in the field of entertainment: folklore ensembles, musical and dance groups of regional and district cultural departments. To create a favorable environment for the development of rural tourism, it is important to have joint interests of local authorities and the local population. Their cooperation helps improve infrastructure, attract investment and create attractive conditions for tourists.

An important condition for rural tourism is the level of hospitality in rural guest houses. It is manifested in friendliness, cordiality and a sincere desire of the owners to create comfortable conditions for tourists to relax.

Table 1.

Tourist and recreational activities of rural tourism in GBAO

Main types of tourist-sk - recreational activities	Popular Basic Recreational Activities
Walking tours	- Walks within the settlement; - Walks in the mountains; - Walks through the forest; - Walks along water bodies; - Walks through cultural and historical sites.
Mountain tourist and recreational trips	Hiking and trekking (walking around mountain trails, enjoying the picturesque views and fresh air). Mountaineering and rock climbing (climbing peaks and cliffs, which requires physical fitness and skills). Mountain biking (rental on mountain trails and roads, which allows you to combine active recreation with enjoying nature). Fishing and hunting (you can fish in mountain rivers and lakes, and hunt game in the mountains and forests). Horseback riding (horseback riding along mountain routes, which allows you to see nature from a different perspective). Winter sports (skiing and sledding in winter). Ecotourism (and study of flora and fauna of mountain regions, participation in nature conservation activities). Camping and picnics (camping, cooking over a fire and relaxing in nature). Visiting local attractions (excursions to historical and cultural sites) Wellness treatments (visits to wild nature, geothermal springs, mineral springs , baths and spa treatments based on local natural resources). Cooking master classes (and learning about local cuisine, participating in the preparation of traditional dishes and tasting locally produced products). Cultural events (participation in local celebrations, festivals, craft workshops and folklore performances). These activities help tourists relax, rejuvenate and gain new experiences, and also support the local economy and culture.
Forest recreational trade	-Variety of walks and gatherings in natural and cultural areas; -Elementary recreational activities: walks and gatherings; -Walks and gatherings: medicinal herbs, mushrooms, berries, fruits; -Simple and useful recreational activities; -Walks and gatherings in natural and cultural landscapes.
Summer holidays	-Types of recreation near water bodies in different seasons; -Various recreational activities near rivers and lakes: in summer and off-season periods; -Recreation near

near water bodies	water bodies: swimming, walking and water activities; -Recreation on mountain lakes associated with the use of watercraft (riding pleasure boats, catamarans, rubber boats, etc.); Seasonal types of recreation near rivers and mountain lakes.
Fishing : amateur and sport	- Variety of fishing activities: shore, boat and winter fishing types of fishing; - Fishing activities: spinning, sport tackle and winter fishing rod; - Various types of fishing: from the shore, from a boat and through a hole; - Fishing in different conditions: shore, boat and winter hole
Recreational hunting:	A variety of hunting activities: from game to large ungulates
River Rafting and Water Adventures	Rafting and various water trips : canoes, kayaks and rubber boats
Skiing on slopes and tracks prepared for the n- along the routes	- Horseback riding in cultural and natural landscapes; - Horseback riding on specially prepared trails
Basic recreational activities	Popular basic tourist and recreational activities : - Swimming (swimming in lakes, rivers or pools); - Hiking (easy hikes along nature trails and parks); - Picnicking (resting in nature with food and drinks); - Fishing (fishing in local bodies of water); - Cycling (biking along specially equipped routes); - Boating (boat or kayaking on rivers and lakes); - Nature observation (birdwatching , observing animals and plants); - Photography (shooting natural landscapes and local attractions). These classes are suitable for a variety of age groups and fitness levels and can be tailored to suit specific conditions and preferences.
Horseback riding: summer and winter routes	- Horseback riding on specially prepared trails; - Horseback riding in cultural and natural landscapes
Simple and fun agro-recreational activities	- Work in the garden and vegetable garden; - Taking care of domestic animals; - Rural and household work: from the garden to preparations; - Domestic and agricultural activities: garden, vegetable garden and animals; - Seasonal work in rural areas and on household plots; - Participation in the preparation of winter supplies
Popular balneological procedures and treatment methods	- Consumption of medicinal mineral waters; - Taking bathing procedures in thermal springs; - Using mud therapy procedures
Excursions to historical and cultural monuments	- Tours of historical sites; - Tours of cultural sites; - Tours of historical and cultural sites; - Sightseeing tours of cultural and historical places; - Tours of significant cultural and historical sites; - Trips to cultural and historical sites.
Leisure activities	Participation in ancient festivals of various ethnic groups of mountain Tajiks: - Cultural and ethnic events; -- Folklore evenings and master classes; - Ethnic holidays and tasting of environmentally friendly products; -- traditional holidays and master classes of mountain Tajiks; - cultural events and tasting of local products

It is also important to have complete information about tourism and recreational resources, local attractions and opportunities in order to properly organize the leisure of guests. To achieve this goal and reduce costs, it is advisable to use the help of neighbors and other families who receive tourists. The development of rural tourism is a long-term process that requires an integrated approach and joint efforts of the state, business and the local population.

The innovative approach of this article lies in several key aspects:

1. An integrated approach to the development of rural tourism: The study emphasizes the need for joint efforts of the state, business and the local population for the successful development of rural tourism. This includes the creation of legislation, improvement of infrastructure, provision of funding, training of personnel and the introduction of environmentally sustainable practices.

2. Use of local cultural resources: Attracting folklore ensembles, music and dance groups to organize leisure for tourists. This not only improves the tourist experience, but also contributes to the preservation and popularization of local culture. 3. Functional division of premises and use of the latest technologies: For comfortable accommodation of tourists in rural guest houses, it is proposed to functionally divide the premises and design the interiors taking

into account the latest technologies, while preserving the atmosphere of the countryside.

4. Emphasis on environmentally friendly products: The importance of using natural environmentally friendly products from personal subsidiary plots or purchased from local residents for cooking.

5. Involvement of local communities: Activation of activities related to additional services, such as active recreation, organization of leisure programs and health events, with the participation of local communities.

6. Addressing key issues: The study identifies the main problems of rural tourism development in the Pamirs, such as the lack of a legislative framework, lack of funding, insufficient level of staff training, poorly developed infrastructure and environmental challenges, and suggests ways to solve them.

These innovative approaches are aimed at creating a sustainable and attractive tourist environment that contributes to the socio-economic development of the region and the preservation of its cultural heritage. The analysis of the conducted research shows that the key problems of rural tourism development in the Pamirs are: lack of a legislative framework, lack of funding, insufficient level of personnel training, poorly developed infrastructure and environmental challenges. At the same time, effective development of rural tourism can have a great stimulating effect on the socio-economic development of the region and the preservation of cultural heritage. An integrated approach and joint efforts of the state, business and society are required to effectively solve problems and successfully develop regional rural tourism. It is necessary to actively work on the creation of legislation and infrastructure, provision of funding, personnel training, implementation of environmentally sustainable practices and effective promotion of rural tourism products. Thus, rural tourism is a kind of social shock absorber and serves as a complement to the agricultural sector. It allows creating additional jobs for workers of various skill levels in many areas of the economy, contributing to the development of competitive advantages and increasing the investment attractiveness of the regions.

Based on the analysis of this article, the following recommendations can be made for the development of rural tourism in GBAO:

1. Creation of a legislative framework:
 - Development and adoption of laws and regulations governing activities in the field of rural tourism.
 - Introduction of benefits and subsidies for entrepreneurs engaged in rural tourism.
2. Improving infrastructure:
 - Development of transport and utilities infrastructure in rural areas.
 - Providing access to the Internet and mobile communications in remote settlements.
3. Financing and investment:
 - Attracting investment in the development of rural tourism through public and private funds.
 - Creation of grant programs to support local entrepreneurs.
4. Education and training of personnel:
 - Organization of courses and trainings for local residents on hospitality, management of tourist facilities and environmentally sustainable practices.
 - Advanced training of specialists in the field of tourism.
5. Use of local cultural resources:
 - Involvement of folklore ensembles, music and dance groups to organize leisure activities for tourists.
 - Preservation and promotion of local traditions and crafts.
6. Sustainable practices:
 - Introduction of environmentally friendly technologies in rural guest houses and tourist sites.
 - Promotion of the use of natural products from local farms.

7. Activation of local communities:
 - Involvement of local residents in tourism development through the creation of cooperatives and associations.
 - Organization of joint events and projects with the participation of local communities.
8. Development of tourist routes and products:
 - Creation and promotion of tourist routes that include visits to natural and cultural attractions.
 - Development of tourist service packages that include accommodation, meals and leisure programs.
9. Marketing and promotion:
 - Development of marketing strategies to attract tourists, including the use of social networks and online platforms.
 - Participation in international tourism exhibitions and fairs to promote rural tourism in GBAO.

These recommendations will help create a sustainable and attractive tourist environment that contributes to the socio-economic development of the region and the preservation of its cultural heritage.

REFERENCES

1. Angelova I.I. et al. Rural tourism: problems and prospects // Tourism and hospitality. - 2024. - No. 32. - P. 34-40.
2. Belkina I.I. et al. Comparative analysis of approaches to the development of rural tourism in the world and in Russia // Tourism and hospitality. - 2023. - No. 4. - P. 28-39.
3. Bessarab I.I. Agritourism: problems and prospects // Bulletin of tourism. - 2021. - No. 7. - P. 78-85.
4. Zolotorev I.I. et al. Comparative analysis of approaches to the development of rural tourism in the world and in Russia // Tourism and hospitality. - 2023. - No. 4. - P. 28-39.
5. Komarova M.E. Development of rural tourism as a factor in diversifying the regional economy // Economy and Management. - 2023. - No. 3. - P. 19-27.

TOURISM AND RECREATION IN RURAL AREAS OF GBAO: WAYS OF DEVELOPMENT

The article presents information on the importance of developing rural tourism in the mountainous regions of Tajikistan. It is shown that effective development of rural tourism can help solve many problems in rural areas. The conditions for the formation of a tourism product in specific tourist areas and destinations are presented with a description of tourist sites, routes and packages of services provided, on the basis of which it is necessary to form the tourism sector of the region.

Key words. *Tourism, recreation, rural tourism, strategy, rural area, destination, resource potential, natural and cultural heritage, additional services.*

About the author: *Anoyatshoeva F.A. - Senior Lecturer, Department of Management and Marketing. E-mail: anoyatshoevafarzona6@gmail.com, Tel: +992938276290*

ТУРИЗМ ВА ИСТИРОҲАТ ДАР МИНТАҚАҲОИ ДЕҲОТИИ ВМКБ: РОҲҲОИ РУШДИ ОН

Дар мақола маълумот оид ба аҳамияти рушди сайёҳии деҳот дар манотиқи кӯҳистони Тоҷикистон оварда шудааст. Нишон дода шудааст, ки инкишофи пурсамари туризми деҳот ба ҳалли бисёр проблемаҳои деҳот ёрӣ мерасонад. Шароит барои ташиаккули маҳсулоти туристӣ дар минтақаҳо ва мавзеъҳои мушаххаси туристӣ бо тавсифи мавзеъҳои туристӣ, хатсайрҳо ва маҷмӯи хизматрасониҳо пешниҳод карда мешавад, ки дар асоси онҳо бахши туризми минтақаро ташиқил кардан зарур аст.

Калимаҳои калидӣ: Туризм, фароғат, туризми деҳот, стратегия, деҳот, макони табиот, иқтисодии захиравӣ, мероси табиӣ ва фарҳангӣ, хизматрасониҳои иловагӣ.

Дар бораи муаллиф: Аноятишоева Ф.А.- муаллимаи калони кафедраи менеҷмент ва маркетинг. E-mail: anoyatshoevafarzona6@gmail.com, Тел: +992938276290

ТУРИЗМ И РЕКРЕАЦИЯ В СЕЛЬСКИХ РАЙОНАХ ГБАО: ПУТИ РАЗВИТИЯ

В статье представлена информация о важности развития сельского туризма в горных регионах Таджикистана. Показано, что эффективное развитие сельского туризма может помочь решить многие проблемы в сельской местности. Представлены условия формирования туристического продукта в конкретных туристских зонах и дестинациях с описанием туристских объектов, маршрутов и пакетов предоставляемых услуг, на основе которых необходимо формировать туристическую сферу региона.

Ключевые слова. Туризм, рекреация, сельский туризм, стратегия, сельская местность, дестинация, ресурсный потенциал, природное и культурное наследие, дополнительные услуги.

Об авторе: Аноятишоева Ф.А.- Старший преподаватель кафедры менеджмент и маркетинг. E-mail: anoyatshoevafarzona6@gmail.com, Тел: +992938276290

УДК: 330.34.01

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЦИФРОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ: ЭТАПЫ И СТРАТЕГИИ

Бекова М.М.

Таджикский национальный университет

В Таджикистане развитие цифровой инфраструктуры активно поддерживается международными инвестициями и грантами, что имеет как положительные, так и отрицательные последствия для страны. С одной стороны, сотрудничество с международными организациями значительно ускоряет процесс цифровизации и модернизации инфраструктуры, позволяя внедрять новые технологии и улучшать государственные сервисы. Например, в рамках реализации положений Киотской конвенции и с помощью системы ASYCUDA, предоставляемой ЮНКТАД, был значительно упрощен процесс таможенного декларирования товаров, что положительно сказалось на внешней торговле и транспортной логистике. Также значительные усилия были вложены в создание Торгового портала Таджикистана с помощью Международного торгового центра, который улучшил прозрачность и эффективность внешней торговли.

С другой стороны, зависимость от грантов делает экономику страны слабой. Так, например, в условиях приостановки американской программы внешней помощи [1], Таджикистан сталкивается с вызовами в обеспечении дальнейшего роста и устойчивости своих цифровых проектов. Программа внешней помощи США играла важную роль в финансировании ряда инициатив, включая проекты в области образования, здравоохранения, сельского хозяйства и, что немаловажно, в цифровой трансформации страны. Приостановка грантовых программ может затруднить реализацию уже запланированных проектов, замедлить внедрение новых технологий и поставки инновационного оборудования.

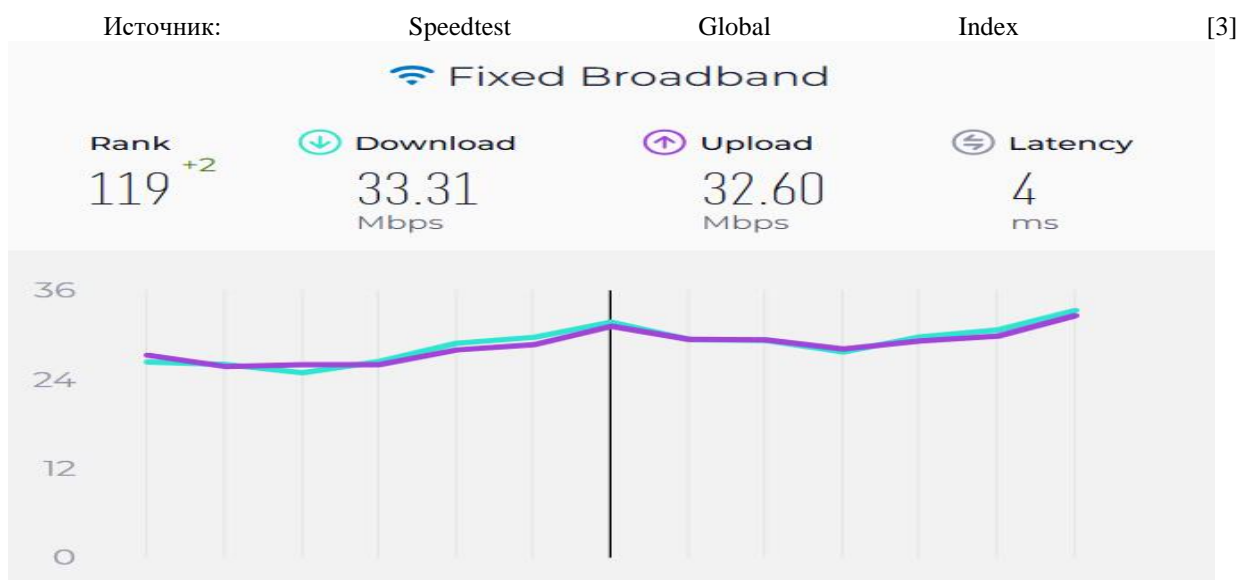
Этот фактор подчеркивает важность формирования внутренней цифровой экономики, основанной на собственных ресурсах и частных инвестициях. В то же время, необходимо искать альтернативные источники финансирования, которые могли бы компенсировать влияние внешних факторов и обеспечить долгосрочное развитие цифровых технологий в Таджикистане. В перспективе, для сохранения динамики цифровизации и улучшения качества государственного управления, будет важно наладить сотрудничество с другими международными партнерами и расширять возможности внутреннего рынка для стимулирования частных инвестиций в цифровую

инфраструктуру.

В середине 2000-х годов Таджикистан занимал лидирующие позиции среди стран СНГ в области внедрения информационно-коммуникационных технологий. В июне 2005 года республика первой в регионе внедрила сеть третьего поколения (3G) стандарта UMTS. Отрасль развивалась стремительными темпами: мобильные операторы регулярно получали награды, такие как «Лучший налогоплательщик», благодаря росту доходов и увеличению налоговых поступлений. Развивающийся рынок привел к появлению новых компаний, что способствовало увеличению капитализации сектора.

Однако положительная динамика замедлилась к концу 2010-х годов. По данным Международного союза электросвязи (МСЭ) [2], скорость международного интернет-канала снизилась с 10 Гбит/с в 2015 году до 4,15 Гбит/с в 2017 году. Кроме того, стоимость интернета для операторов возросла: если ранее провайдеры закупали интернет напрямую у соседних стран (Кыргызстана, Узбекистана, Китая) по цене \$10–20 тыс. за 1 Гбит, то в 2019 году через Единую коммутационную сеть (ЕКЦ)* стоимость увеличилась до \$53 тыс. за тот же объем. Это привело к удорожанию услуг для конечных потребителей и снижению доступности интернета.

Рисунок 1
**СКОРОСТЬ ФИКСИРОВАННОГО ШИРОКОПОЛОСНОГО ИНТЕРНЕТА
 В 2024 г.**

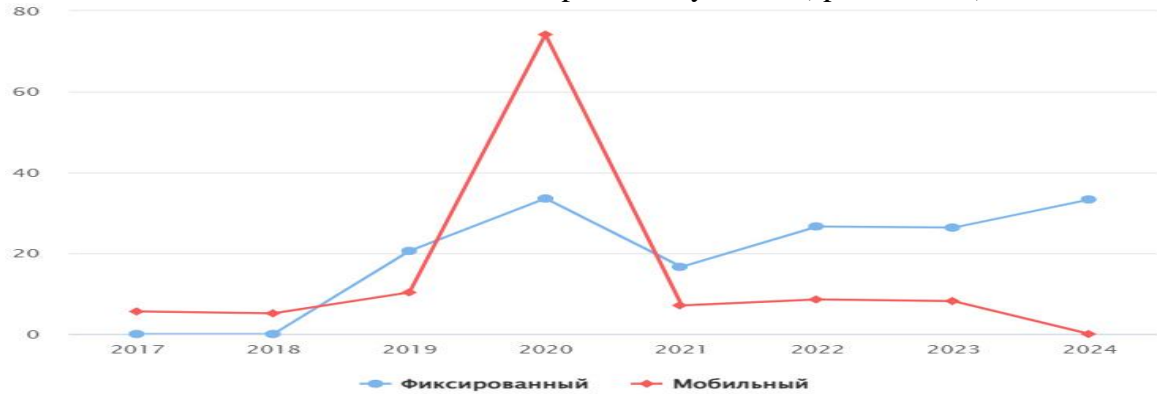


Согласно статистическим данным, к концу 2024 года средняя скорость интернета в Таджикистане составила 33,31 Мбит/с, что на 2 пункта выше по сравнению с аналогичным периодом 2023 года. Однако, несмотря на рост, показатели скорости интернета остаются ниже уровня прошлых лет, что подчеркивает существующие проблемы в телекоммуникационной инфраструктуре. Рассмотрим еще один анализ медианных значений скорости скачивания интернета в Таджикистане за период с 2017 по 2024 годы, который выявляет ряд значительных изменений в стране.

* 14 января 2016 года правительство Таджикистана утвердило постановление о создании Единого коммутационного центра электрической связи (ЕКЦ). Этот центр был предназначен для регулирования входящего и исходящего трафика международных услуг связи и интернета. По неофициальным данным, на оборудование ЕКЦ было потрачено около \$50 млн, что увеличило финансовую нагрузку на участников рынка и, как следствие, привело к росту цен на услуги связи.

График №1

СКОРОСТЬ ИНТЕРНЕТА В ТАДЖИКИСТАНЕ
(медианная скорость скачивания) 2017-2024
Источник данных: Speedtest by Ookla (speedtest.net)



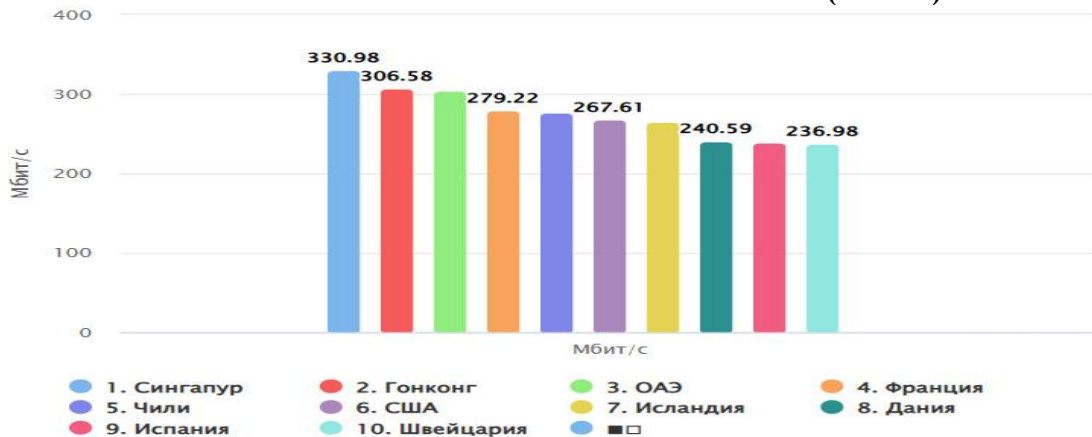
В 2017 по 2018 годы наблюдается относительно слабый рост, что подтверждает задержки в переходе на более современные технологии. Резкий скачок скорости фиксированного интернета наблюдается в 2019 году, что, вероятно, связано с началом внедрения более современных технологий связи, таких как оптоволоконные сети и увеличение объемов инвестиций в инфраструктуру. В 2020 году фиксированный интернет продолжает развиваться, достигая значения в 33,55 Мбит/с, что отражает активное развитие в ответ на растущий спрос на качественные интернет-услуги. Однако с 2021 года скорость фиксированного интернета стабилизируется на уровне около 26 Мбит/с, что указывает на возможную насыщенность инфраструктуры и необходимость дальнейшей модернизации для повышения ее потенциала [3].

Мобильный интернет, напротив, демонстрирует более выраженные колебания. В 2017 году мобильный интернет был на уровне 5,12 Мбит/с, что также отражает низкое качество связи и ограниченность технологических возможностей. Однако с 2019 года происходит резкий рост до 10,3 Мбит/с, а в 2020 году мобильный интернет достигает 74,14 Мбит/с, что связано с внедрением 4G технологий и резким увеличением потребления интернет-услуг в условиях пандемии COVID-19. Этот скачок скорости, однако, оказался временным, и с 2021 года мобильный интернет снова снижался, стабилизировавшись на уровне 8 Мбит/с в 2022 и 2023 годах. Это указывает на наличие инфраструктурных ограничений и перегрузок в сетях, которые не смогли удовлетворить высокий спрос на мобильный интернет.

Для сравнения рассмотрим данные стран – лидеров по скорости интернета в мире[3].

Диаграмма №1

РЕЙТИНГ СТРАН ПО СКОРОСТИ ИНТЕРНЕТА (2024 г.)



Страны, занимающие лидирующие позиции по скорости доступа в интернет, такие как Сингапур, Гонконг и Объединенные Арабские Эмираты, достигают высоких результатов благодаря последовательным инвестициям в развитие цифровой инфраструктуры, внедрению передовых технологий, включая сети пятого поколения (5G), а также функционированию конкурентного рынка провайдеров. Данный опыт свидетельствует о критической важности стратегического планирования, институциональной поддержки и системного управления для построения эффективной цифровой среды.

В условиях Таджикистана анализ опыта этих стран подчеркивает необходимость реализации мер, направленных на устранение институциональных и регуляторных барьеров, модернизацию телекоммуникационной инфраструктуры и стимулирование рыночной конкуренции. Комплексный подход к данным вопросам может способствовать существенному повышению качества, скорости и доступности интернет-услуг, что, в свою очередь, окажет позитивное влияние на цифровую трансформацию и развитие экономики страны.

Ключевые факторы, объясняющие текущий уровень развития скорости интернета в Таджикистане, включают:

- **Нехватка инвестиций в инфраструктуру.** Несмотря на растущий спрос на интернет-услуги, недостаточные инвестиции в модернизацию как фиксированных, так и мобильных сетей являются одной из ключевых причин замедленного роста скорости. В частности, мобильная сеть страдает от ограничений, связанных с отсутствием широкого покрытия сетями 4G и невозможностью быстрого перехода на 5G.
- **Перегрузка сетей и рост потребления услуг.** Резкий рост потребления интернет-услуг, особенно мобильного интернета в 2020 году, создал дополнительную нагрузку на существующие сети. Перегрузка инфраструктуры, особенно в период пандемии, привела к снижению качества связи и стабильности работы мобильных операторов.
- **Технологическое отставание.** Переход на более современные технологии, такие как 4G и 5G, требует значительных вложений в инфраструктуру и модернизацию существующих сетей. Замедленный переход к этим технологиям может объяснять как стагнацию в фиксированном интернете, так и нестабильность в мобильных сетях.
- **Регулирование и административные барьеры.** Государственное регулирование, в том числе связанные с частотным спектром и ценовой политикой, может оказывать значительное влияние на развитие интернет-услуг. Избыточные административные барьеры могут ограничивать возможности для новых операторов связи, что сдерживает конкуренцию и замедляет развитие отрасли.

Для устойчивого развития интернета в Таджикистане необходимо сочетание модернизации инфраструктуры, оптимизации управления сетями, создания благоприятных условий для конкуренции и стимулирования внедрения новых технологий. Это создаст необходимые предпосылки для значительного улучшения качества интернет-услуг и развития цифровой экономики страны.

Так, упрощение или отмена Единого контентного центра (ЕКЦ) может существенно улучшить качество интернета в Таджикистане, устранив избыточные административные барьеры, которые сдерживают развитие рынка интернет-услуг. Освобождение интернет-платформ от чрезмерного контроля способствует увеличению скорости подключения и появлению новых игроков на рынке, что в свою очередь стимулирует конкуренцию, улучшает качество связи и снижает стоимость услуг. Вместо полного отказа от ЕКЦ можно рассмотреть вариант его упрощения, при котором сохраняется контроль за ключевыми аспектами безопасности, но без излишних

ограничений для развития цифровой инфраструктуры и инноваций.

Важным аспектом для дальнейшего роста является развитие инфраструктуры и законодательной базы IT-парков. Создание и поддержка таких парков, а также разработка гибкой правовой среды, способствующей привлечению иностранных и местных IT-компаний, станет основой для дальнейшего стимулирования конкуренции в сфере интернет-услуг. Важно, чтобы законодательство обеспечивало защиту интересов инвесторов и предпринимателей, а также способствовало внедрению передовых технологий и современных бизнес-моделей. Развитие IT-парков также требует создания условий для эффективной работы стартапов и новых компаний, что позволит не только улучшить качество интернет-услуг, но и создать дополнительные рабочие места, ускорить внедрение инноваций и повысить общий уровень цифровизации в стране.

Другой ключевой проблемой, влияющей на развитие цифровизации и инфраструктурных проектов в Таджикистане, является дефицит электроэнергии, особенно в зимние месяцы. Ситуация наиболее остро ощущается в сельских районах и малых городах, где перебои с электричеством становятся регулярными. Это не только ограничивает доступ населения к базовым услугам, но и препятствует полноценной реализации государственных программ, включая компьютеризацию школ и подключение учреждений к интернету.

Примером является правительственная программа по внедрению информационно-коммуникационных технологий в общеобразовательных учреждениях, запущенная в 2018 году. Она предполагала компьютеризацию всех школ страны к 2022 году. Однако, из-за нехватки электроэнергии и других инфраструктурных ограничений, программа была приостановлена и перезапущена только в марте 2024 года.

Энергодефицит также снижает надежность цифровых проектов, так как современные технологии и интернет-сервисы требуют стабильного энергоснабжения. Для успешной цифровизации страны необходимо уделять приоритетное внимание модернизации энергетической инфраструктуры, особенно в удаленных и энергодефицитных регионах.

Система высшего образования Таджикистана сталкивается с серьезными вызовами, особенно в подготовке специалистов в области информационных технологий. Выпускники вузов, обучавшиеся по таким направлениям, как программная инженерия, системное администрирование, разработка мобильных приложений и анализ данных, в большинстве случаев не обладают необходимыми знаниями и навыками для выполнения профессиональных обязанностей.

На практике значительная часть молодых специалистов, окончивших вузы, не может приступить к работе по специальности без дополнительного обучения. Это касается не только самих выпускников, но и преподавателей, которые зачастую преподают устаревшие дисциплины, не соответствующие современным требованиям. Мой шестилетний опыт работы в IT-секторе подтверждает эту тенденцию: многие компании вынуждены брать на себя ответственность за обучение выпускников и педагогов. Например, сотрудников обучают современным программным платформам, инструментам и языкам программирования, которые активно используются в корпоративной среде. Такая ситуация характерна не только для IT-специальностей, но и для других направлений подготовки, таких как управление персоналом (HR), менеджмент и другие.

Основная причина недостаточной подготовки специалистов кроется в структурных проблемах системы высшего образования. Вместо того чтобы сосредотачиваться на актуализации учебных программ и обеспечении практикоориентированного обучения, университеты акцентируют внимание на второстепенных аспектах, таких как посещаемость занятий, соответствие внешнего вида студентов установленным нормам (например, наличие портфеля или строгой стрижки) и других формальных показателей.

Деятельность вузов зачастую направлена на достижение внешних, количественных показателей для отчетности перед контролирующими органами. Однако отсутствует практика анализа реальных результатов образовательного процесса. Например, университеты не предоставляют данных о том, какой процент выпускников трудоустроивается по специальности, или же сколько из них находит работу в престижных международных компаниях. Такой подход снижает ответственность вузов за качество подготовки специалистов и приводит к отсутствию механизмов обратной связи с рынком труда.

Низкое качество образования в Таджикистане, особенно в сфере профессиональной подготовки, приводит к ряду серьезных последствий, как для студентов, так и для работодателей и общества в целом. Слабая практическая подготовка выпускников является одним из основных факторов, способствующих их недостаточной конкурентоспособности на рынке труда. Этот дефицит компетенций порождает несколько значительных проблем.

1. **Дополнительные затраты для работодателей.** Компании сталкиваются с необходимостью вкладывать значительные ресурсы в дообучение сотрудников, что не только увеличивает финансовую нагрузку, но и замедляет процесс интеграции новых работников в профессиональный процесс. Это также приводит к потере времени и ресурсов на устранение пробелов в знаниях и навыках сотрудников.
2. **Разрыв между теорией и практикой.** Образовательные программы зачастую не соответствуют потребностям современного рынка труда. Студенты осваивают устаревшие технологии и методы, не применяемые в реальной профессиональной деятельности, что приводит к значительному отставанию от актуальных мировых стандартов. Этот разрыв также усугубляется недостаточной интеграцией практических навыков в учебный процесс.
3. **Снижение конкурентоспособности выпускников.** Специалисты, подготовленные в Таджикистане, часто не соответствуют требованиям как местного, так и международного рынка труда. Это ограничивает их возможности на профессиональной арене, снижая их мобильность и потенциальную востребованность в глобальном контексте.

Для решения этих проблем необходимо разработать и внедрить комплексные меры, направленные на повышение качества профессионального образования.

1. **Актуализация учебных программ.** Содержание курсов должно быть пересмотрено с учетом актуальных требований рынка труда. Учебные планы должны включать современные технологии и инструменты, которые непосредственно связаны с требованиями индустрии. Это позволит подготовить специалистов, обладающих необходимыми компетенциями и готовых к реальным вызовам профессии.
2. **Интеграция с индустрией.** Вузы должны развивать партнерские отношения с профессиональным сообществом, включая привлечение практиков для преподавания профильных дисциплин и проведения мастер-классов. Такая интеграция позволит студентам не только узнать теоретические основы, но и получить практический опыт, который существенно повысит их конкурентоспособность на рынке труда.
3. **Мониторинг карьерных траекторий выпускников.** Важной составляющей улучшения качества образования является создание системы сбора и анализа данных о трудоустройстве выпускников, их профессиональных достижениях и адаптации на рынке труда. Этот мониторинг позволит вузам оперативно корректировать образовательные программы с учетом изменяющихся потребностей экономики и рынка труда.

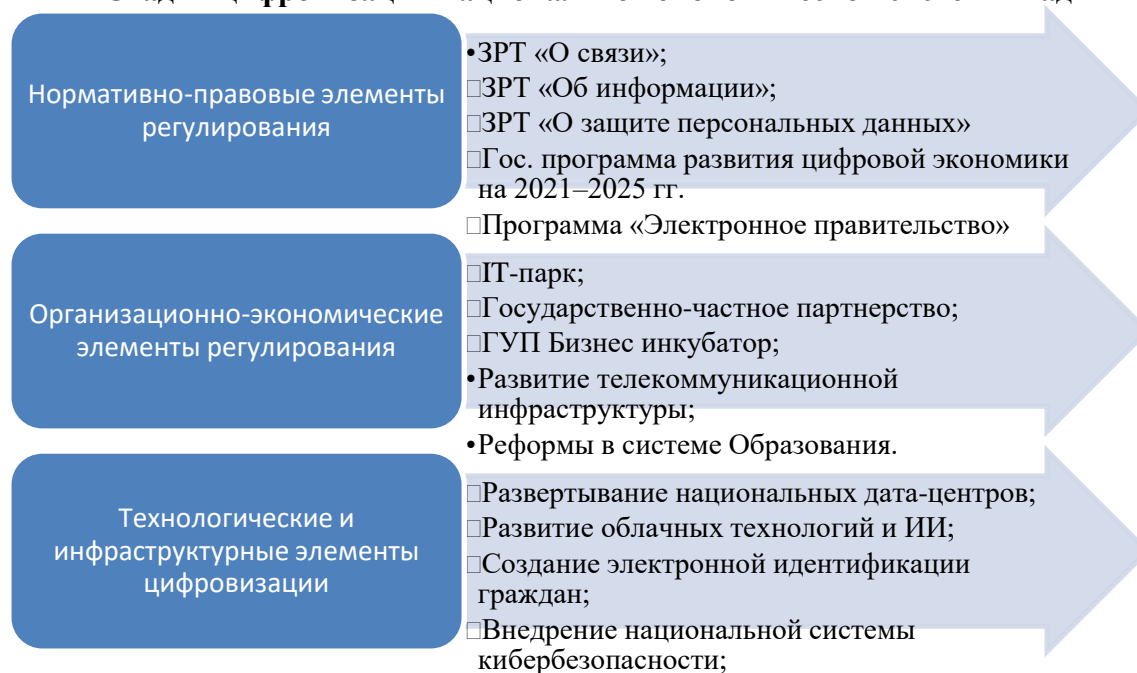
4. **Повышение квалификации преподавателей.** Преподаватели играют ключевую роль в формировании профессиональных навыков у студентов. Регулярное повышение квалификации, участие в международных образовательных проектах и стажировки в ведущих компаниях помогут педагогам оставаться на переднем крае научных и технологических достижений, что в свою очередь повысит качество их преподавания.

Кроме того, в условиях стремительного технологического прогресса особое внимание должно быть уделено подготовке педагогов к использованию информационных технологий в образовательном процессе. Современные IT-инструменты могут значительно улучшить качество обучения, но для этого необходимо, чтобы педагоги были способны интегрировать эти технологии в повседневную образовательную практику. Важным аспектом является обучение преподавателей распознаванию и предотвращению использования искусственного интеллекта в научных работах студентов, что становится все более актуальной проблемой в свете развития технологий машинного обучения. Преподаватели должны обладать навыками распознавания фейковых новостей и научить студентов критически воспринимать информацию, анализировать источники и разделять достоверные данные от манипулятивных.

Таким образом, комплексный подход, включающий актуализацию учебных программ, сотрудничество с индустрией, мониторинг карьерных траекторий выпускников и постоянное повышение квалификации преподавателей, является необходимым для повышения качества профессионального образования в Таджикистане. Это позволит сократить разрыв между теорией и практикой, создать условия для подготовки высококвалифицированных специалистов, способных успешно конкурировать на национальном и международном рынках труда.

Цифровая трансформация экономики Таджикистана является многоуровневым и поэтапным процессом, включающим нормативно-правовое регулирование, организационно-экономические механизмы, развитие технологической и финансово-инвестиционной инфраструктуры. Данный процесс направлен на формирование устойчивой цифровой экосистемы, интегрированной в глобальное цифровое пространство и отвечающей современным требованиям технологической конкурентоспособности.

Стадии цифровизации национальной экономической системы Таджикистана



1. Нормативно-правовые элементы регулирования. Правовые основы цифровизации закладываются посредством принятия и совершенствования законодательства, регулирующего телекоммуникационный сектор, защиту данных, электронный документооборот и цифровую идентификацию. В Таджикистане ключевыми нормативными актами, обеспечивающими правовую поддержку цифровой трансформации, являются:

Закон «О связи» – устанавливает правовые принципы функционирования телекоммуникационной отрасли, регламентирует лицензирование, стандартизацию и тарифную политику.

Закон «Об информации» – определяет правовые механизмы обработки, хранения и распространения данных, а также гарантирует доступ граждан к цифровым ресурсам.

Закон «О защите персональных данных» – регулирует вопросы конфиденциальности информации, обеспечивая защиту прав субъектов цифрового взаимодействия.

Государственная программа развития цифровой экономики на 2021–2025 гг. – направлена на комплексную модернизацию цифровой среды, расширение электронных услуг и совершенствование образовательных инициатив в сфере ИКТ.

Программа «Электронное правительство» – обеспечивает переход к автоматизированным системам госуправления, снижает административные барьеры и повышает прозрачность взаимодействия между гражданами и государством.

Адаптация национального законодательства к международным стандартам осуществляется с учетом рекомендаций Международного союза электросвязи (ITU) и Всемирного банка, однако институциональная среда цифровизации требует дальнейшего развития. В частности, сохраняется необходимость детального правового регулирования деятельности IT-парков, стимулирования технологического предпринимательства и защиты интеллектуальной собственности в цифровой среде.

2. Организационно-экономические механизмы цифровой трансформации. Эффективное внедрение цифровых технологий предполагает формирование благоприятных институциональных условий, способствующих развитию цифровой экономики и интеграции передовых решений в государственное управление, бизнес-среду и социальную сферу. В данном контексте ключевыми направлениями организационно-экономического регулирования являются:

Создание условий для развития IT-индустрии – предусматривает налоговые льготы для высокотехнологичных компаний, упрощение регистрационных процедур и поддержку IT-парков. Ведется работа по формированию благоприятного инвестиционного климата для технологических стартапов.

Механизмы государственно-частного партнерства (ГЧП) – способствуют привлечению частного капитала в развитие цифровой инфраструктуры, включая строительство дата-центров, развитие облачных вычислений и модернизацию сетевых решений.

Автоматизация государственного управления – включает внедрение электронного документооборота, цифровых идентификаторов и интеграцию информационных систем государственных органов, что позволяет повысить эффективность оказания услуг и минимизировать коррупционные риски.

Развитие образовательных инициатив в сфере цифровых технологий – направлено на подготовку специалистов в областях искусственного интеллекта, анализа больших данных и кибербезопасности. В ведущих университетах страны разрабатываются специализированные образовательные программы, соответствующие международным стандартам.

Организационно - экономические преобразования формируют институциональную основу цифровой экономики, однако их реализация требует системного подхода, включающего устранение бюрократических барьеров, обеспечение

гибкости нормативного регулирования и создание стимулов для инновационного предпринимательства.

3. Технологическая и инфраструктурная основа цифровизации. Качественная модернизация цифровой экосистемы невозможна без создания современной инфраструктуры, обеспечивающей доступность и надежность цифровых сервисов. В этой связи приоритетными направлениями развития являются:

Развертывание национальных дата-центров – критически важно для хранения и обработки данных государственных структур и коммерческих организаций, а также для повышения уровня информационной безопасности.

Интеграция облачных вычислений и технологий искусственного интеллекта – способствует автоматизации бизнес-процессов и государственного управления, повышению эффективности принятия решений и оптимизации ресурсопользования.

Создание цифровых идентификаторов граждан – реализуется через внедрение биометрической аутентификации, электронных паспортов и цифровых подписей, что значительно упрощает административные процедуры и расширяет возможности цифровых услуг.

Формирование системы национальной кибербезопасности – предполагает создание центров мониторинга и реагирования на киберугрозы, разработку стандартов защиты критически важной инфраструктуры и внедрение механизмов криптографической защиты данных.

Инфраструктурное развитие цифровой экономики осуществляется с учетом глобальных технологических трендов, однако Таджикистан сталкивается с рядом вызовов, включая необходимость значительных инвестиций, модернизацию телекоммуникационных сетей и повышение энергоэффективности ИКТ-сектора.

Цифровизация национальной экономики Таджикистана представляет собой последовательный процесс, включающий нормативно-правовое, организационно-экономическое и инфраструктурное развитие. В настоящее время страна находится на этапе формирования институциональной среды цифровой трансформации, однако для перехода к следующему уровню требуется дальнейшее совершенствование законодательной базы, усиление координации между государственными и частными структурами, а также активное внедрение технологических инноваций.

Будущее цифровой экономики Таджикистана во многом зависит от способности государственных институтов адаптироваться к новым вызовам, создавая условия для устойчивого цифрового развития. Внедрение международных стандартов, стимулирование инвестиций в IT-индустрию и формирование кадрового потенциала являются основными факторами, определяющими успех цифровой трансформации страны.

В Таджикистане влияние неформальных институтов на реализацию формальных законов остается значительным, что подрывает эффективность правовых механизмов. Законодательные инициативы часто не дают ожидаемых результатов до тех пор, пока контроль за их исполнением не будет обеспечен на самом высоком уровне. Так, например, в 2015 году правительство Таджикистана приняло постановление «О мерах по расширению безналичных расчетов», направленное на стимулирование перехода к цифровым формам оплаты и сокращение доли наличных денежных операций. Однако, несмотря на официальное введение этого закона, его реализация была неэффективной на протяжении нескольких лет.

Ситуация изменилась лишь после издания Президентом Республики Таджикистан указа от 22 июня 2023 года, который установил конкретные сроки и меры контроля. Согласно указу, с 1 августа 2023 года все платежи в бюджет, включая налоги, государственные пошлины, штрафы, коммунальные и медицинские услуги, должны осуществляться исключительно в безналичной форме. Прием наличных для этих операций был запрещен.

Лишь после этого указа были предприняты строгие меры по внедрению системы безналичных расчетов, включая контроль со стороны государственных органов. Этот пример демонстрирует, что формальные законы остаются неэффективными без надзора со стороны сильных неформальных институтов, таких как лидерство президента или жесткий контроль регулирующих органов.

Для эффективного развития цифровизации в Таджикистане необходимо преодолеть ряд структурных препятствий, среди которых основными являются проблемы коррупции, недостаточная эффективность формальных институтов и слабость верховенства закона. В то же время, внедрение цифровых технологий может способствовать снижению уровня коррупции, поскольку прозрачность процессов, автоматизация и использование безналичных расчетов создают условия для более чистого и открытого государственного управления. Одним из ярких примеров таких изменений стало введение указа президента о безналичных расчетах за государственные услуги. В результате этой инициативы была значительно улучшена контрольная функция в области финансовых операций, что, в свою очередь, способствовало сокращению коррупционных рисков. Помимо этого, установка систем видеонаблюдения и радаров в рамках цифровой трансформации также сыграла роль в снижении уровня коррупции в отдельных сферах.

Ключевым индикатором восприятия коррупции в государственном секторе является Индекс восприятия коррупции (CPI), который оценивает страны по шкале от 0 до 100, где 0 обозначает высокий уровень коррупции, а 100 — практически полное отсутствие таковой.

График №2

Индекс восприятия коррупции в Таджикистане 2012-2023



Согласно последним данным(см. График №2)[4], в 2023 году Таджикистан занял 162-е место из 180 стран, набрав 20 баллов, что свидетельствует о сохраняющемся высоком уровне коррупции в стране. Этот показатель снизился на 4 балла по сравнению с 2022 годом, что указывает на определенные проблемы в антикоррупционной политике.

Тем не менее, анализ оперативных данных показывает положительные результаты внедрения цифровых технологий. В частности, после введения указа о безналичных расчетах, во втором полугодии 2023 года в бюджет страны поступило на 6 миллионов сомони больше по сравнению с аналогичным периодом предыдущего года. Эти данные свидетельствуют о положительной динамике цифровизации, а также об увеличении прозрачности финансовых операций и улучшении сбора налоговых платежей, что, в свою очередь, подтверждает эффективность цифровых инициатив в борьбе с коррупцией и повышении финансовой устойчивости государства.

Цифровая трансформация экономики Таджикистана находится в критической фазе: страна имеет значительный потенциал, но сталкивается с рядом системных барьеров, препятствующих её устойчивому развитию. Для обеспечения успешной цифровизации необходимо выработать стратегию, направленную на баланс между

государственной политикой, частными инвестициями и международным сотрудничеством. Для этого необходимо:

- снижать зависимость от внешнего финансирования и развивать внутренние механизмы поддержки цифровых проектов;
- усиленное развитие фиксированных широкополосных сетей, ускоренный переход к 5G и увеличение ёмкости международных интернет-каналов;
- реформировать систему регулирования интернет-услуг, ликвидировав административные ограничения, препятствующие развитию конкуренции среди провайдеров;
- подготовить квалифицированных специалистов и адаптировать систему образования к требованиям рынка, включая обязательное внедрение курсов по искусственному интеллекту, анализу данных, кибербезопасности и облачным технологиям.

Цифровая трансформация Таджикистана должна стать не только инструментом экономического роста, но и фактором повышения качества жизни населения. Однако для этого необходим комплексный подход, включающий модернизацию инфраструктуры, реформу образования, развитие частных цифровых инициатив и совершенствование государственного управления. Только сочетание этих мер позволит стране выйти на новый уровень технологической конкурентоспособности, интегрироваться в глобальное цифровое пространство и снизить структурные риски в экономике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Посольство США в Таджикистане уведомило партнеров-грантополучателей о приостановке Программы внешней помощи Европе, Евразии и Центральной Азии (<https://asiaplustj.info/en/node/345040>) [дата обращения: 03.12.2024]
2. ITU Measuring Digital Development: Facts and Figures 2024: International Telecommunication Union (ITU). *Measuring Digital Development: Facts and Figures 2024*. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx> [дата обращения: 03.12.2024].
3. Speedtest. Speedtest Global Index. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.speedtest.net/global-index> (дата обращения: 03.12.2024).
4. Corruption Perceptions Index: Transparency International. Corruption Perceptions Index. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.transparency.org/en/cpi> [дата обращения: 03.12.2024].

ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЦИФРОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ: ЭТАПЫ И СТРАТЕГИИ

В статье рассматриваются этапы цифровой трансформации экономики Таджикистана, анализируется текущее состояние цифровой инфраструктуры и влияющие на неё факторы. Особое внимание уделено роли международных инвестиций, институциональным барьерам, развитию телекоммуникационных технологий и необходимости модернизации интернет-инфраструктуры. Автор анализирует зависимость страны от внешних грантов и предлагает стратегии снижения рисков за счёт частных инвестиций и государственных реформ. Приводятся данные о скорости интернета, развитии IT-парков, кадровой подготовке и влиянии цифровизации на экономику. Статья подчеркивает необходимость комплексного подхода, включающего реформирование образовательной системы, улучшение законодательного регулирования и инвестиции в инфраструктуру.

Ключевые слова: Цифровая трансформация, экономика Таджикистана, цифровая инфраструктура, интернет-инфраструктура, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), Государственно-частное партнерство (ГЧП), IT-парки, регуляторные барьеры, кибербезопасность.

Сведение об авторе: Бекова Махинабону Мастонова - Таджикский национальный университет, старший преподаватель кафедры таможенная деятельность, финансово-экономического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Контакты: тел. +992 934440383, Электронная почта: mahinabekova@gmail.com

ТАБДИЛОТИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОЧИКИСТОН АЗ ПРИЗМАИ ИНФРАСОХТОРИ РАҚАМӢ: МАРХИЛАҶО ВА СТРАТЕГИЯҶО

Дар мақола марҳилаҳои табдили рақамии иқтисоди Тоҷикистон баррасӣ шуда, вазъи кунунии инфрасохтори рақамӣ ва омилҳои, ки ба он таъсир мерасонанд, таҳлил карда шудаанд. Ба нақши сармоягузори байналмилалӣ, монеаҳои институтсионалӣ, рушди технологияҳои телекоммуникатсионӣ ва зарурати навсозии инфрасохтори интернет тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Муаллиф вобастагии кишварро аз грантҳои беруна таҳлил намуда, стратегияҳои коҳиши хатарҳоро тавассути сармоягузори хусусӣ ва ислоҳоти ҳукумат пешниҳод кардааст. Маълумот дар бораи суръати интернет, рушди IT-паркҳо, омӯзиши кадрҳо ва таъсири рақамисозӣ ба иқтисодиёт пешниҳод карда мешавад. Дар мақола зарурати бархӯрди ҳамаҷониба, аз ҷумла ислоҳоти низоми маориф, такмили танзими қонунгузорӣ ва сармоягузорӣ ба инфрасохтор таъкид шудааст.

Вожаҳои калидӣ: Табдилоти рақамӣ, иқтисоди Тоҷикистон, инфрасохтори рақамӣ, инфрасохтори интернет, технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ТИК), шарикии давлат ва баҳши хусусӣ (ШДБХ), паркҳои IT, монеаҳои танзимқунанда, амнияти киберӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бекова Махинабону Мастонова - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи фаъолияти гумрукӣ, факултаи молиявӣ иқтисодӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиебони Рудаки 17. Тамос: телефон. +992 934440383, Почтаи электронӣ: mahinabekova@gmail.com

TRANSFORMATION OF THE ECONOMY OF TAJIKISTAN THROUGH THE PRISM OF DIGITAL INFRASTRUCTURE: STAGES AND STRATEGIES

The article examines the stages of digital transformation of the economy of Tajikistan, analyzes the current state of the digital infrastructure and the factors influencing it. Particular attention is paid to the role of international investment, institutional barriers, the development of telecommunications technologies and the need to modernize the Internet infrastructure. The author analyzes the country's dependence on external grants and proposes strategies for reducing risks through private investment and government reforms. Data are provided on Internet speed, the development of IT parks, personnel training and the impact of digitalization on the economy. The article emphasizes the need for an integrated approach, including reforming the educational system, improving legislative regulation and investing in infrastructure.

Keywords: Digital transformation, economy of Tajikistan, digital infrastructure, internet infrastructure, information and communication technologies (ICT), public-private partnership (PPP), IT parks, regulatory barriers, cybersecurity.

Information about the author: Bekova Mahinabonu Mastonovna - Tajik National University, Senior Lecturer, Department of Customs Activities, Faculty of Finance and Economics. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17 Rudaki Avenue. Contacts: Tel. +992 934440383, Email: mahinabekova@gmail.com

УДК 33:796.51 (575.2)

ОБАНБОРҶОИ МИНТАҚАИ КҶЛОБ - ЗАМИНАИ РУШДИ САӢӢХИИ ДЕХОТ

(дар мисоли ноҳияи Муъминобод)

Гадоев Ш.Д., Ҷабаров Р.С.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Табиати беназири музофоти Кӯлоб натанҳо баҳри табобату истироҳат, балки баҳри сайёҳат захираҳои имкониятҳои васеи истифоданашуда дошта, дар ин самт натанҳо диққати сайёҳони дохилӣ, балки сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб карда метавонад [1].

Воқеъан чунин имконият ҷиҳати рушди сайёҳӣ нисбат ба дигар музофотҳо дар

музофоти Кӯлоб фарогиртар буда, бартарии бештаре дорад. Дар ин бобат номбар кардани обанбори Муъминобод, Селбур, ҳавзи Қайнар, мамнуъгоҳи «Даштичум», парваришгоҳҳои «Чилдухтарон», «Даштичум», «Қаратов», «Норак», боғи табиӣ «Сарихосор», гумбазҳои намаки Хочамӯмину Хочасартез, бошишгоҳи Қулдараи ноҳияи Ховалинг, ки 1,5 млн. сол қабл аз ин одамон зиндагӣ кардаанд, бошишгоҳи Гули Зиндони назди деҳаи Пӯшинги Данғара, ки дар он одамон 60-40 ҳазор сол пеш аз милод зиндагӣ кардаанд, дар дараи Шӯри Булиёни Поёни ноҳияи Данғара одамони қадим ба чорводорӣ, шикори ҳайвонот ва чамъоварии меваҳои табиӣ машғул мешуданд, қобили қайд мебошад [2]. Бозиди чунин ҷойҳо барои сайёҳон хеле мароковаранд. Дар парваришгоҳҳо имконияти васеи ба роҳ мондани экотуризм, дар деҳаҳо этнотуризм, дар ғорҳо спелеотуризм (барои дар ғорҳои гумбази Хочамӯмину Хочасартез ташкил намудани сайёҳат мебояд онҳоро мучаҳҳаз ва чароғон намуд, то ин ки беҳатарии сайёҳон таъмин гардад) ба мақсад мувофиқ аст. Мутаассифона, дар шароити воқеияти имрӯза, яъне иқтисодиёти марҳалаи гузариш аз иқтисодиёти нақшавӣ ба иқтисодиёти бозаргонӣ бартарии сайёҳӣ дар байни дигар соҳаҳои хоҷагӣ тарғибу ташвиқ карда шавад ҳам, пешравиӣ ҷиддӣ дида намешавад.

Дар минтақа Кӯлоб кӯлҳои карстии Афғонделӣ, Дилоро, Пушион ва Танобчӣ маълуманд. Кӯлҳои Танобчӣ дар ноҳияи Темурмалик воқеъ гаштаанд ба гурӯҳи Шарқӣ ва Ғарбӣ чудо мешаванд. Намакоби табобатии кӯлҳои Шарқӣ ба типии сулфатию натригӣ мансуб буда, маъданнокиашон баҳорон 35 мг/л ва тобистон 320 г/л-ро ташкил медиҳанд. Намакоби муолиҷавии кӯлҳои Ғарбӣ ба типии хлору магний мансуб буда, маъданнокиашон то ба 330 г/л мерасанд. Захираи лойи кӯлҳои Танобчӣ аз рӯи дараҷаи А+В ба 19,3 ҳазор тонна баробар буда, ба талаботи гилдаво ҷавобгӯӣ мебошад. Бошандагони маҳаллӣ дар моҳҳои июлу август аз лойкаи шифоии ин кӯлҳо баҳрабардорӣ мекунанд. Мутаассифона, ин маводи табобатӣ ҳанӯз истифодаи босамари худро наёфтааст. 36 Дарёкӯлҳои канори гумбази намаки Хочамӯмин дар самти ғарб ва ҷанубуғарбии ин гумбаз, ки аз ғачу намаки давраи юраи болои геологӣ иборатанд, воқеъ гардидаанд, ба дарёи Чубак наздиканд, барои ҳамин ҳам ин кӯлҳоро боқимондаи дарёи Чубак ҳам меноманд. Болои қабати ғачу намакро қабати тунуки лёссмонанди регилҳоки миёнаи давраи чорӯми геологӣ фаро гирифтааст. Қитъаҳое, ки дар он ҷо кӯлҳо ҷойгир шудаанд аз таҳшониҳои регилҳо ва шағалии давраи чорӯми болоии геологӣ иборат мебошад. Аз байни ин таҳшониҳо чашмаҳои сершумор берун меоянд, ки масрафашон аз 0,02 то ба 1,5 л/сония ва аз ин ҳам зиёдтар мебошанд. Оби ин чашмаҳо аз ҷиҳати таркиби химиявӣ хлоридию натригӣ ва хлоридию сулфатию натригӣ иборатанд, маъданнокиашон ба 255-263 г/дм³ мерасанд. Масраф ва маъданнокии оби ин чашмаҳо ба миқдори бориши меборида алоқаманд мебошанд. Ташаккули оби ин чашмаҳо ба даврон (давргашт) ва полидашудани оби аз байни қабатҳои таҳшониҳои ғачу намак гузаранда вобаста мебошанд. Яке аз таркиботҳои хоси оби ин чашмаҳо аз он иборат мебошад, ки кислотаи борат (19,5 мг/л) ва бром доранд. Таҳлили спектралӣ ошкор намуд, ки дар таркиби оби чашмаҳо бо миқдори ниҳоят кам алюминий, стронси, манган, титан, мис, нукра, ванадий ва ғайра дигар унсурҳо мавҷуданд. Ҳамаи ин кӯлҳо боқимондаи маҷро ва печутоби қадимаи дарёи Чубак мебошанд. Дарёкӯлҳои маҷрои қадимаи дарёи Чубекро аз ҷиҳати мавқеи географияшон ба Шарқӣ, Шимолӣ, Марказӣ ва Ҷанубӣ чудо мекунанд, аз ин гурӯҳҳо кӯлҳои Шарқӣ ва Шимолӣ қиммати шифоӣ доранд. 37 Кӯлҳои Шарқӣ 170-180 м дарозӣ, 3-17 м паҳнӣ ва 0,25-1,0 м умқ доранд. Қабри ин кӯлҳо бо лойкаи сиёҳи часпак ва

харораташон гарм (+25-500С) пӯшидашуда аст. Ғафсии лойқа аз 0,1-0,2 ва то ба 3 метр мерасад. Захираи умумии лойқа қариб ба 110-120 м³ баробар аст, инчунин дар канори кӯлҳо лойқаи хушк шуда 5-10 см ғафси дорад. Ҳар қадар ғафсии лойқа зиёд бошад, ҳарорати он дар фасли тобистон ҳамон қадар баландтар мешавад. Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки раванди геохимиявӣ бо шиддат мегузаштааст. Ғизогирии кӯлҳо аз ҳисоби полоиши (филтратсияи) оби намақдори дарёи Чубак рух медиҳад, зеро оби дарё аз сатҳи кӯлҳо баландтар воқеъ гаштааст. Ба дарёкӯлҳои Шарқӣ инчунин оби чашмаҳои шӯри аз гумбази намакии Ҳочамӯмин сарчашмагиранда омада дохил мешаванд. Маъданнокии шӯробаи дарёкӯлҳои Шарқӣ аз 57,82 г/дм³ (қисми шимол) то ба 110-134 г/дм³ мерасад. Таркиби химиявии чашмаҳои кӯлҳои Шарқӣ хлоридию натригӣ мебошанд. Кӯлҳои Шимолӣ шимолтар аз кӯлҳои Шарқӣ чойгир шуда 230-250 м дарозӣ, 15-40 м паҳнӣ, 0,1-1,0 м умқ доранд. Захираи лойқаи дар ин кӯлҳо чой гирифта тақрибан ба 160-170 м³ мерасад. Ғафсии лойқа аз 0,1 то ба 0,5 м ва ҳарорати он дар фасли тобистон аз 25 то ба 450С мерасад. Дар қисми марказии кӯл ғафсии лойқа ба 50 см баробар аст. Маъданнокии шӯробаи кӯлҳои Шимолӣ 36-51 г/дм³, яъне чандон баланд нест, зеро оби каммаъдани (10 г/дм³) рӯди Чубак ба кӯл дохил мешавад ва маъданнокии оби кӯлҳоро паст мекунад. Дар оби дарёкӯлҳои Шимолӣ кис- 38 лотаи борат (58,8 мг/л дар қисми шимолу ғарб) мавҷуд аст. Лойқаи давоии кӯлҳои атрофи гумбази намаки Ҳочамӯмин то ба имрӯз ҳамчун маводи табобатӣ истифода намешаванд. Барои истифодаи босамари намак, шӯробаи рӯдҳои аз гумбази намаки Ҳочамӯмин бароянда, ғорҳои намаки ва дарёкӯлҳои давоии канори рӯди Чубак месазад, ки дар ин мавзеъ маҷмаи серсоҳаи истехсоли намак ва муассисаҳои тиббию табобатӣ созон дода шаванд, зеро он талаботи ҳаёт буда, рушди устувори музофот тақозо дорад [1]. Кӯли дигар Ғузачоқ ном дошта, дар деҳаи Шаҳраки ҷамоати Кӯлчашмаи ноҳияи Мӯъминобод, дар баландии 1670 метр аз сатҳи баҳр чойгир шудааст. Масоҳати ин кӯл 4,5 гектарро фаро гирифтааст, бо мавҷудияти зулук (шулук)-и табобатиаш дар байни сокинони гирду атроф шӯҳрати хоса дорад. Дардмандони гирду атроф, дурру наздик аз мавҷудияти ин ҷонвари шифокор оғаҳӣ ёфта, баҳри табобат ин ҷо меоянд, шифо меёбанд ва боз ба қору зиндагии хеш машғул мешаванд. Зулукҳо (шулукҳо), намояндаи синфи ҳалқакирмҳо буда, дарозии танашон ба 0,2-1,5 см мерасанд, ранги баданашон сиёҳ, хокистарранг ва сабзтоб мешаванд. Аксарияти зулукҳо хунмак буда, хун ва шираи бадани ҳайвонҳои бемӯхраю мӯхрадори гуногунро мемаканд. Қисми дигари онҳо дарранда буда, сайди худро бутун фуру мебаранд. Ғадудҳои оби даҳони зулукҳои хунмак гирудин (полипептиде, ки хангоми бо ферменти хунтромбин пайваст шудан ба ҳосил шудани фибрин монё мешавад) ҷудо мекунад, ки он басташавии хунро нигоҳ 39 медорад. Зулукҳо дар обҳои ширин, баҳр ва хушкӣ зиндагонӣ мекунанд. Аз замони қадим дар тиб барои муолиҷаи баъзе бемориҳо зулукҳои тиббиро истифода мебаранд. Ҳанӯз дар асрҳои миёна саромади тибби ҷаҳонӣ аллома Абӯалӣ ибни Сино намудҳои зулукҳои тиббиро дар фаъолияти амалии худ баҳри табобати бемориҳои алоҳида васеъ истифода мебард. Мувофиқи маълумоти гирудотерапевт Г.А. Кузнитсина зулуки тиббиро дар Федератсияи Россия ба сифати доруи табобатӣ пазируфта шудааст. Табибони машҳури рус аз қабиле Н.И. Пирогов, М.Я. Мудров, Г.А. Захарин барои табобати маризони гуногун аз зулук истифода менамуданд. Таъсири табобатии зулуки тиббиро ҳосияти ғадуди оби даҳони ин ҷонвар баъди газидани пӯсти сатҳи бадан, ки ба хун дохил мешавад, муайян мекунад. Хангоми аз тарафи зулук газидани сатҳи пӯст ҳамроҳи оби

дахони он ба организми инсон моддаҳои фаъоли биологӣ (ферментҳо, ҳормонҳо, витаминҳо) ворид мешаванд. Ин моддаҳо натавонанд ба маҳалли газидашуда, балки ба тамоми узвҳои аъзои бадан таъсир мерасонанд. Шираи ғадуди оби даҳони зулук таъсири бисёрҷабҳа дорад, биноан онро «фабрикаи хурд»-и дорутайёркунанда меноманд. Зулук инчунин ба бадани инсон таъсири «энергетикӣ» ва «рӯҳӣ-табобатӣ» мебахшад. Бемориҳои, ки баҳри табобаташон аз зулуки тиббӣ истифода бурда метавонанд инҳо мебошанд: бемориҳои дилу рағҳои хунгард, васеъшавии рағҳои вена, бемориҳои аъзои нафаскашию ҳазми хӯрок, геморрой, гинекологӣ, урологӣ, неврологӣ, бемориҳои сутунмӯҳра ва тақягоҳу ҳаракат, пӯст, шамолхӯриҳои пӯст, аллергия, бемориҳои 40 гӯш, бинӣ, чашм ва ғайра. Ҳар кадоме аз ин бемориҳо навъу намудҳои гуногун доранд. Аз ин лиҳоз истифодаи зулук баҳри табобат бо тавсияи бевоситаи табибон ва зерин назароти онҳо гузаронида мешавад, зеро бемориҳои ҳастанд, ки истифодаи зулук қатъиян мамнӯъ мебошад. Ба худмуолиҷакунӣ машғул шудан норавост, чунки оқибатҳои ногувор пеш оварда метавонад. Хотирнишон менамоем, ки ҳоло Ҷумҳурии Тоҷикистон зулукҳои табобатиро аз дигар мамлакатҳо бо нархи гарон ворид мекунад. Яке аз мамлакатҳои, ки он аз зулукҳои тиббӣ бой аст, ин Туркия ба ҳисоб меравад. Як қатор савдогарон аз он ҷо зулукҳоро харидорӣ намуда, ба ватани худ баҳри табобати маризон ворид мекунанд. Хуб мешуд, ки Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин Кумитаи ҳифзи муҳити зисти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин кӯлро зерин ҳимояту назорати худ мегирифтанд ва аз харобу торочшавӣ ҳифз менамуданд, ин ҷо лабораторияи махсус таъсис дода, бо мутахассисон ва таҷҳизотҳои зарурӣ таъмин менамуданд. Муҳаққиқон баҳри парвариш ва афзун гардонидани фардҳои ин ҷонвари малеху шифобахш чораҳои табииро таъхирнопазир меандешиданд. Дар баробари афзун гардонидани ин ҷонвари шифобахш онро дар муассиса ва марказҳои тиббӣ табобатии мамлакат паҳн ва истифодаашро васеъ ба роҳ мемонданд [3, 4]. Ин амал ҳоҷатмандон ва маризонро аз дарду ранҷ раҳо мебахшид. Хуб мешуд, ки дар навбати аввал дар назди кӯли Ғӯзаҷоқ табобатгоҳ созон дода, маризонро ба табобат фаро гирифта мешуд. Амалӣ гардидани ин пешниҳод агар аз як тараф боиси беҳдошти саломатии маризон гардад, аз ҷониби дигар табибон ва дигар кормандони ёрирасон бо ҷои қор ва 41 маош таъмин мегаштанд. Бо мақсади ҳарчи бештар ҷалб намудани маризон баҳри табобат бо зулук қорҳои ташвиқоту тарғиботро вусъат дода, дар маҷаллаҳои рӯзномаҳо ва радиову телевизион мавод пешкаш менамуданд. Бо мақсади истифодаи оқилонаи он дар музофоти Кӯлоб обанборҳои Мӯъминободу Селбур ва ҳавзҳои моҳипарварӣ сохта шудаанд. Обанбор - толоб (обҳавз)-и сунъиест, ки бо мақсади ҷамъ кардани нигоҳ доштани он ва баҳри фаъолияти хоҷагии халқ истифода бурдани он сохта мешавад. Обанборҳоро одатан дар сойҳо, водии дарёҳо, инчунин дар ҷуқуриҳои табиӣ месозанд. Вазъи имрӯзаи иқтисодию иҷтимоии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки натавонанд обанборҳои мавҷударо самаранок оқилона истифода намоем, балки барои рушди устувори он чандин обанборҳои наву таиноташон гуногун созон диҳем ва ба он муваффақ гардем, ки ин обанборҳо қиммати хуби рекреатсионӣ пайдо кунанд, зеро рекреатсия ва сайёҳӣ яке аз муаррификундаи асосии ҷумҳурӣ дар ҷаҳони муосир буда, сердаромад хоҳад шуд. Обанбори Мӯъминобод дар ноҳияи Мӯъминобод ҷанубтар аз маркази ноҳия дар доманаи ғарбии қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ дар баландии 1204 метр воқеъ гаштааст ва солҳои 1956-1958 сохта, соли 1959 ба истифода додашудааст [5]. Мақсади асосии сохтмони ин обанбор аз он иборат аст, ки обро аз

охирҳои тирамоҳ ва давраи серобии баҳорӣ захира намуда, дар охири тобистон ҳангоми фаро расидани камобӣ зироат ва дигар майдонҳои обталаб ва асосан кишти зироати пахтаро бо об таъмин карда шавад. Минбаъд ин обанбор хосияти маҷмӯи пайдо намуд, яъне соҳаҳои истифодааш васеъ гашт. 42 Барои обанбори Мӯъминобод чунин аломатҳои морфометрӣ ва гидрологӣ хос мебошанд: майдони сатҳи обанбор, ҳангоми 1219,5 м баланд будани сатҳи об аз сатҳи баҳр ба 2,8 км² баробар мешавад, дар ин ҳангом ҳаҷми об 31 млн/м³-ро ташкил медиҳад. Дарозии хати соҳилии обанбор 6,8 км, дарозии обанбор 2 км, паҳнии миёнааш 1,83 км аст. Умқи максималии обанбор 26 м, умқи беманфиати обанбор 18 м, ҳаҷми беманфиати оби обанбор 1200 ҳаз./м³ аст. Ба ин обанбор оби яке аз шохоби Яхшу (Яхсу) аз тарафи ғарб тавассути канали Кулула аз самти шарқии обанбор дохил мешавад. Шохоби дарёи Яхшу, ки ба обанбор об медиҳанд рӯди Оби Сурх ном дорад. Тӯли сол сатҳи оби обанбори Мӯъминобод ба андозаи 9 м пасту баланд мешавад. Сатҳи баландтарини об дар обанбори Мӯъминобод ба охири моҳи март то миёнаи моҳи июн, вале сатҳи пасттарини об дар обанбор аз охири июн то нимаи аввали моҳи октябр давом мекунад. Ҳаҷми пурраи оби обанбори Мӯъминобод ба 0,031 км³ ҳаҷми манфиатбахш бошад 0,03 км³-ро ташкил медиҳад. Обанбор вазифаи банизомдарории харчи мавсимии обро иҷро мекунад. Шаффофии оби обанбори Мӯъминобод мувофиқи дискаи Секки аз 30 то ба 290 см тағйир меёбад. Умуман шаффофии об аз канор ба марказ меафзояд. Ҳарорати об дар фасли зимистон 3-50С ташкил медиҳад. Солҳои хунук омадани фасли зимистон сатҳи болоии обанбор бо яхи тунук пӯшида мешавад. Дар фасли тобистон ҳарорати оби обанбор то 270С гарм мешавад. 43 Мубодилаи оби обанбор, яъне омезишҳои об оҳиста давом мекунад, аз сатҳи обанбор то 1,13 м об бӯҳор мешавад. Бинобар он дар маҳалҳои обёришаванда оби дараҷаи маъданнокиаш нисбат ба оби дарёҳо зиёд (баланд) дохил мешавад, карбонатнокӣ ва сулфатнокӣ бештар аст. Барои обанбори Мӯъминобод чунин таркиби химиявӣ хос мебошад: микдори оксигени дар об ҳал шуда ба 5,1-9,7 мг/л мерасад. Реаксияи фаъол (рН) ишқорӣ паст 7,6-8,4 аст. Оксидшавии перманганат дар об аз 2 то ба 11 MgO₂/л тағйир меёбад. Оби обанбор аз ҷиҳати таркиби химиявӣ бо синфи гидрокарбонатно-сулфатии гурӯҳи натригӣ дохил мешавад, маъданнокии умумии об 357-558 мг/л мерасад. Аз набототи дараҷаи олій дар канори обанбор най, тӯҳлаб, марҷумаки дубаҳра ва ғайра ба мушоҳида мерасанд. Дар гирду атрофи обанбор дарахтони зиёди мевадиханда ва сояфкан шинонидашудаанд, киммати рекреатсионӣ доранд. Дар дохили оби обанбор намудҳои сершумори фитопланктонҳо, обсабзҳо, зоопланктонҳо, зообентосҳо ва нектонҳо зиндагӣ мекунанд. Дар обҳои ҳавзаи Сурхоб ҳамагӣ 287 намуди обсабзҳо ба ҳисоб гирифта шудааст аз ин шумора 118 намуд ва ё 35%-аш дар обанбори Мӯъминобод дучор мешавад. Аз зоопланктонҳо инфузорияҳо, коловраткаҳо ва харчангчаҳои қушабуруту белпойҳо, кирминаи нармбаданҳо (моллюскҳо), кирминаи чавони хирономидҳо аз зообентосҳо кирмҳои ҳалқадор-олигохетҳо, кирминаи ҳашаротҳо (сузанақҳо, обдаввақҳо), 31 намуди харчанг- 44 шаклҳо ва ғайра, инчунин, нектонҳо (асосан моҳиҳо) дучор мешаванд. Дар обанбори Мӯъминобод 56 намуди зоопланктонҳо дучор мешаванд. Захираи биомассаи зоопланктонҳои обанбор вобаста ба шароит тӯли солҳои гуногун аз 10 т. то ба 34 тонна тағйир меёбанд. Аз ин ҷо хулоса бар меояд, ки зоопланктонҳо дар обанбори Мӯъминобод фаровон буда, барои моҳиҳои планктонхӯр шароити хуб мавҷуд аст. Чунин фаровонии захираи планктонҳо имконият медиҳад, ки дар обанбор моҳиҳои хӯрокашон планктон бударо мӯътод гардонида шавад. Ба ҳисоби миёна массаи солонани тарри

зоопланктонҳо дар обанбори Мӯъминобод ба 140 тонна баробар аст. Зоопланктонҳои обанбори Мӯъминобод асосан намудҳои мебошанд, ки бештар дар обҳои сарзамини Палеарктика паҳн шудаанд, вале дар байни онҳо намудҳои гармидӯсту тропикӣ низ дучор мешаванд. Тӯли сол таркиби намудҳои зоопланктонҳо тағйир меёбанд. Дар фасли зимистон аз ҷиҳати нишондиҳандаи сифатӣ камбағал буда, дар фасли тобистон аз ҳисоби намуду шаклҳои гармидӯст ғайр мешаванд. Дар оби обанбор аз моҳиҳо ширмоҳӣ, сиёҳмоҳӣ (храмуля), шиновари шарқӣ, дар рӯди Оби Сурх, ки ба обанбор мерезад бараҳнамоҳӣ ва лақачаи туркистонӣ дучор мешаванд. Дар обанбори Мӯъминобод фардҳои храмуля ва ширмоҳӣ бартарӣ доранд [2]. Соли 1960 ба ин обанбор зағорамоҳӣ ва моҳии капур сардода шуд. Фитопланктонҳо, зоопланктонҳо ва зообентосҳо хуроки асосии моҳиён мебошанд. Мурғобиҳо моҳиҳои хурдро барои ғизо шикор мекунанд. 45 Обанбори Селбур байни солҳои 1961-1964 3 км дуртар аз шаҳраки Файзободи ноҳияи Восеъ дар соҳили рости дарёи Сурхоб, дар қисми ҷанубу шарқии пешкӯҳи начандон баланди Чилонтоғ (1769 м) дар баландии мутлақӣ 851 м сохта шуд ва соли 1965 ба истифода омода гашт. Барои обанбори Селбур чунин аломатҳои морфометрӣ хос аст: дарозӣ 2,5 км, паҳнӣ 0,9-1,2 км, умқи миёна 9 м, умқи бештар 17 м, майдони фарогирифтаи обанбор 2,31 км², ҳаҷми пурраи об 20 млн м³, ҳаҷми манфиатдор 17,0 млн. м³, ҳаҷми беманфиат 660 ҳазор метри мукааб мебошад. Тӯли сол сатҳи оби обанбор ба андозаи 7 м пасту баланд мешавад. Обанбор тавассути рӯди саной (канал) аз дарёи Сурхоб об мегирад. Дар обанбор об аз ҳисоби обҳои тирамоҳу зимистонаи Сурхоб захира карда мешавад. Дарозии хати соҳилии обанбор 6,2 км аст. Обанбори Селбур ҳосиятҳои зерини физикӣ дорад: шаффофии об тӯли сол ба андозаи 20-150 см тағйир меёбад ва нисбат ба обанбори Мӯъминобод пасттар аст. Шаффофии об аз канор ба самти маркази обанбор меафзояд, зеро мавҷҳои соҳилӣ, боронҳои мавсимӣ ва об шудани барфҳои соҳили ҷинсҳои канори обанборро шуста ба он дохил мекунанд. Дигар ин ки оби дарёи Сурхоб ҳангоми боронҳои тирамоҳию об шудани барфҳои зимистона соҳилҳояшро шуста гилолуд мешавад ва ҳангоми ба обанбор дохил шудан самти шарқии обанборро бештар тира мекунанд. Ҳарорати пасттарини оби обанбор ба моҳи январ рост меояд ва дар ин ҳангом ба +80С мефарояд. Пас, маълум мешавад, ки оби ин обанбор ба мисли обанбори Мӯъминобод дар фасли зимистон ях намекунад ва тақрибан 80С баландтар мебошад. Дар фасли гармии сол ҳарорати оби обанбор +29,30С баланд ме- 46 шавад. Соле аз сатҳи обанбор беш аз 1,13 м об бухор, мешавад. Таркиби химиявии оби обанбори Селбурро бо чунин нишондиҳандаҳо тавсиф намудан мумкин аст: миқдори оксигени дар об ҳал шуда аз 5,4 то ба 8,0 мг/л тағйир меёбад; реаксияи об дар ҳадди 7,2-8,2 ишқорӣ паст мебошад; оксидшавии перманганат 2 мг О₂/л-ро ташкил медиҳад. Мувофиқи маълумотҳои муҳаққиқон И.Ғ.Тоҳиров ва Г.Д. Купайи (1998) ин обанбор чунин таркиби химиявӣ дорад (ба ҳисоби миёна): НСО₃ - 1,02 г/л (8,5%), Сl - 1,83 (15,25%), SO₂ 4 - 3,22 (26,83%), Са²⁺ - 2,87 (23,92%), Mg²⁺ - 1,15 (9,6%), N⁺⁺K⁺ - 191 (15,9%). Ин нишондиҳандаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки оби обанбори Селбур чандон ифлосии калон надорад, аз ҷиҳати сифат ба синфи сеюм мансуб буда, ба гурӯҳи гидрокарбонатинюкалсигию магний дохил мешавад. Маъданнокии умумии об 483-544 мг/л-ро ташкил медиҳад. Дар канори оби обанбор аз набототи дараҷаи оӣ най, тухлаб ва марҷумаки дубаҳра (обҳокӣ) дучор мешаванд. Дар гирду атроф ва дуру наздики обанбор дарахтони гуногуни мевадиханда ва сояафкан дучор мешаванд, ки аз тарафи сокинони маҳал шинонида шудаанд. Дар дохили оби обанбори Селбур намудҳои сершуморӣ

фитопланктонҳо (набототи хурди обӣ), обсабзҳо, зоопланктонҳо (ҳайвончаҳои хурди обӣ) ва нектонҳо (ҳайвонҳои калони дар об фаъол шинокунанда - асосан моҳиён) ҳаёт ба сар мебаранд. Дар оби дарёҳо, кӯлҳо ва обанборҳои ҳавзаи дарёи Сурхоб ҳамагӣ 287 намуди обсабзҳо ба ҳисоб гирифта шудааст, аз ин шумора дар обанбори Селбур 93 намуди обсабзҳо дучор мешаванд ва 47 28,30%-и ҳамаи обсабзҳои ҳавзаи Сурхобро ташкил медиҳанд [6]. Аз зоопланктонҳо (ҳайвончаҳои хурди обӣ) дар обанбори Селбур намояндаи инфузорияҳо, коловраткаҳо, харчангчаҳои кӯшабуруту белпойҳо (22 намуди харчангшаклҳо), кирминаи нармбаданҳо (моллюскҳо), кирминаи чавони хирономидҳо, аз зообентосҳо (ҳайвончаҳои қаъри об) кирмҳои ҳалқадор–олигохетаҳо, кирминаи ҳашаротҳо (сӯзанакҳо, обсофкунакҳо) ва ғайра маълум карда шудааст. Дар обанбори Селбур 38 намуди зоопланктонҳо дучор мешаванд. Захираи биомассаи зоопланктонҳо дар обанбор вобаста ба шароит тӯли солҳои гуногун аз 2 тонна то ба 14 тонна тағйир меёбад. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки захираи зоопланктонҳо нисбат ба обанбори Мӯминобод камтар будааст, шояд ба ин ҳол хосиятҳои физикӣ ва таркиби химиявӣ муҳити обӣ таъсири маҳдудкунанда мерасонида бошанд. Ба ҳисоби миёна массаи тарри солонани зоопланктонҳо дар обанбори Селбур 85 тоннаро ташкил медиҳанд. Зоопланктонҳои обанбори Селбур чун обанбори Мӯминобод тӯли сол аз ҷиҳати шумора ва таркиби сифатӣ тағйир меёбанд, саҳеҳтараш дар фасли зимистон камбағал, вале дар тобистон ғани мешаванд. Фито ва зоопланктонҳо барои моҳиҳо хӯроки хуб мебошанд. Аз моҳиҳои шикоршаванда дар обанбори Селбур храмуля (сиёҳмоҳӣ), бурутӣ ва зағорамоҳӣ мавҷуданд. Бояд гуфт, ки шароити имкониятҳои обанбори Мӯминобод ва Селбурро барои моҳипарварӣ ва таҷдиди саломатӣ васеъ истифода бурда намешавад. Созмони каналҳо, нақбҳои обгузар, обанборҳои нишонаи меҳнати қаҳрамононаи халқ дар марҳалаҳои 48 гуногуни таърихӣ мебошад. Ин объектҳо ҳам қиммати калони рекреатсионӣ ва сайёҳӣ доранд, вале ин масъалаҳо ҳанӯз ба таҳқиқоти илмӣ кашида нашудаанд. Обёрӣ шудани заминҳои ташналаб боиси пайдоиши ландшафтҳои инсонсирӣшӣ (антропогенӣ) гардид, майдонҳои васеи зироаткорӣ, пахтакорӣ, обчакорӣ, боғу тоқзорҳо гардид, тамошои онҳо баҳри дилро мекушояд, оромишу фараҳ мебахшад, ҷаҳони маънавиро оро медиҳад, ба меҳнати суботкорона даъват менамояд. Насли чавони имрӯза набояд танҳо аз меҳнати бобоёни худ фаҳр кунанд, сипосгузор бошанд, балки бо меҳнати худ кори падарону бобоёнро идома бахшанд, сахми босазо гузоранд, ободу зебо гардонанд. Дар поён ба таври мухтасар доир ба бунёди дурнамои обанборҳои Балчувон, Ховалинг ва Даштиҷум маълумот дода, қиммати иқтисодию иҷтимоии онҳоро мухтасар баррасӣ менамоем. Обанбори Балчувон дар ноҳияи Балчувони музофоти Кӯлоби вилояти Хатлон дар сарғаҳи дарёи Сурхоб бояд сохта шавад. Мувофиқи лоиҳаи солҳои ҳокимияти Шӯравӣ ба ин обанбор чунин аломатҳои морфометрӣ пешбинӣ шуда буд: ҳаҷми пурраи обанбор 0,202 км³, ҳаҷми манфиатдор 0,14 км³, майдони сатҳ 8,0 км², самтҳои истифодаи обанбор ирригатсионӣ ва обтаъминкунӣ мебошад. Ин обанбор хусусияти танзими мавсимии обро дар назар дорад [7]. Мувофиқи омодагардонии институти «Гидропроект»-и собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар сарбанди обанбори Балчувон сохтани НБО-и Балчувон бо иқтидори 30 мВт ва истеҳсоли солонани нерӯи барқ 100-150 млн. кВт/с дар назар дошта шуда буд. Ҳангоми сохтани 49 обанбори Балчувон имкон пайдо мешавад, ки 20 ҳазор га замин обёрӣ карда шавад. Обанбори Ховалинг дар ноҳияи Ховалинги музофоти Кӯлоби вилояти Хатлон дар шохоби дарёи Сурхоб, ки Обимазор ном дорад сохта хоҳад шуд. Барои ин обанбор чунин нишондиҳандаҳои морфометрӣ ва самтҳои истифода пешбинӣ шудааст: ҳаҷми пурраи

оби обанбор 0,0075 км³, ҳаҷми муфиди оби обанбор 0,0066 км³, майдони сатҳи об 1,85 км², хусусияти танзими мавсимии обро дар назар дорад, бояд дар соҳаҳои ирригатсионӣ ва обтаъминкунӣ истифода шавад. Обанборҳои Балҷувону Ховалинг бояд аҳамияти моҳипарварию шикори моҳиро низ пайдо намоянд. Дар асоси он ки ноҳияи Балҷувон ва Ховалинг ба минтақаи сайёҳӣ табдил дода шуд, бояд бо баробари бунёди обанборҳо онҳо аҳамияти рекреатсионӣ ва сайёҳӣ пайдо намоянд. Ғояи лоиҳаи ба нақшагирии НБО-и Даштиҷум ҳанӯз соли 1960 дар замони Шӯравӣ дар дарёи Панҷ байни Тоҷикистону Афғонистон пайдо шуда буд. Коркарди (тартиб додани) ин лоиҳаро шӯъбаи Гидропроекти Осиемиёнагии ба номи С.Я. Жук дар шохоби Панҷи дарёи Аму дар ҳудуди сарҳади собиқ ИҶШС (ҳоло Тоҷикистон) ва Афғонистон бо номи «Нақшаи истифодаи комплекси дарёи Панҷи шохоби Амударё» соли 1970 ба миён омада буд. Дар доираи ин лоиҳа бояд 13 неругоҳи барқӣ бо иқтидори умумии 17720 МВт ва истеҳсоли умумӣ 81,9 млрд кВт/соат нерӯи барқ дар назар дошта шуда буд ва бояд гуфт, ки ин нақша ҳамон солҳо дар ИҶШС тасдиқ ҳам шуда буд, вале он ҷомаи амал напӯшид, дар коғаз маҳфуз монд. Сабаб дар он буд, ки он солҳо муносибати 50 байни ИҶШС ва Афғонистон муташанниҷ буд, маҳалҳои атроф аз ҷиҳати иқтисодӣ суст рушд ёфта буданд, маблағгузорию басо калонро металабид, инфрасохтор ва талабгӯӣ воқеъӣ ба нерӯи барқ вучуд надошт. Мувофиқи нақша ин неругоҳ дар баландии мутлақӣ 325 м, баландии сарбанд 320 м аз сангу хок, дарозии сарбанд 1075 м сохта мешуд, дар назар дошта шуда буд. Аз рӯи нақша ҳаҷми умумии оби обанбор 17,6 км³, ҳаҷми манфиатдори об 10,2 км³ иборат доништа шуда буд. Бинои обанбор дорои се (3) кубури обгузар ва аз бинои идоракунӣ иборат мешуд. Мувофиқи нақша тавоногии неругоҳ 4000 МВт-ро ташкил меод. Обанбори НБО-и Даштиҷум аҳамияти обёрикунии заминҳои зиёдро низ дар назар дошт ва мебоист дар марҳалаи аввал 500 ҳазор гектар обёрӣ шавад. Арзиши пешакии сохтмони ин обанбори бошукӯҳ ба 3 (се) млрд. доллар баробар ҳисоб карда шуда буд. Бино бар андешаи лоиҳакашон ҳангоми ба кор даромадан метавонад тӯли 3-5 сол хароҷоти ба амаломадаро ҷуброн кунанд. Солҳои охир ба ин лоиҳа баъзе иловаҳои ворид карда шуд ва матлаб аз он иборат аст, ки як қисми оби обанборро тавассути нақб аз зери қаторкӯҳи Ҳазратишоҳ ба тарафи ғарб гузаронида чанде аз ноҳияҳои музофоти Кӯлобро обшор гардонида шавад.

Дар айни замон дар ҳудуди минтақа 28 меҳмонхона, 16 осорхона, 10 мағбараҳо, 3 галъа ва 9 шаҳру шаҳракҳои гадима мавҷуданд. Умуман, захираҳои сайёҳию рекреатсионии минтақаи Кӯлоб барои рушди туризм мусоидат менамоянд. Аммо то ҳануз сайёҳӣ ва хизматрасонии сайёҳӣ дар ин мавзӯ дар сатҳи паст қарор надорад. Ин ба омилҳои зерин марбут аст:

1. Дар ноҳияи маъмурии Муъминобод ширкатҳои муаррифкунандаи соҳаи сайёҳӣ ниҳоят кам ҷаъолият доранд. Аз ҷониби муассисаҳои муштараки сайёҳии хориҷӣ барои дар ин мавзӯ ифтиҳо намудани намоёндагии худ ҳавасмандӣ ба назар намерасад.

2. Вазъи санитарию гигиени меҳмонхонаҳо, ҳаммомҳо, ошхонаю тарабхонаҳо ба меъёрҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ намебошанд.

3. Сатҳи хизматрасонӣ (сервис) дар муассисаҳо ҷавобгӯӣ замон нест. Хуб мебуд, ки дар ноҳияи маъмурии Муъминобод курсҳои кӯтоҳмуддати бозомӯзӣ оид ба тайёр намудани кормандони соҳаҳои хизматрасонӣ (ошхона, тарабхона, меҳмонхона, осорхона, осоишгоҳ, минтақаҳои истироҳатӣ) созмон дода мешуданд.

4. Чорабиниҳои тарғиботию ташвиқотӣ то ҳанӯз дар сатҳи лозима ба қор дароварда науданд.

5. Ташаккули фазои иттилоотӣ дар соҳаи сайёҳӣ суғурӯ намешавад.

6. Инфрасохтори сайёҳӣ дар минтақа дар ҳоли ташаккулёбист.

7. Муаррифии маҳсулоти сайёҳӣ чӣ дар дохил ва чӣ дар хориҷи кишвар суғурӯ ба роҳ монда шудааст.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 апрели соли 2009, таҳти рақами 202 Консепсияи рушди соҳаи туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2019 тасдиқ шудааст.

Мувофиқи ин консепсия дар минтақаи Кӯлоб сохтани як қатор иншоотҳои сайёҳӣ ба нақша гирифта шудааст. Масалан, бунёди инфрасохтори қабул дар назди шаршараи деҳаи Пушти Боғ, воқеъ дар ноҳияи Балҷувон, ташкили минтақаи истироҳати «Чашмаи чӯшон», воқеъ дар ноҳияи Муъминобод ва амсоли инҳо.

Боназардошти хусусиятҳои захираҳои сайёҳӣ ва рекреатсионӣ дар ноҳияи маъмурии Муъминобод чунин намудҳои туризмро инкишоф ва ҷойгиркунондан ба мақсад мувофиқ аст: туризми зиёратӣ, донишандӯзӣ, табобатӣ, экологӣ, таърихӣ, кӯҳӣ ва монанди инҳо. Ин имкон медиҳад, ки сайёҳони хориҷию дохилиро ба фаъолияти сайёҳӣ ҳар чи бештар ҷалб намуда, даромади иқтисодии соҳа ва некуаҳволии халқ баланд бардошта шавад.

АДАБИЁТ

1. Аброров Ҳ.А, Тоҷикистон кишвари беназири кӯлҳо. Душанбе, 2003.- 198 с.
2. Баротов Ҷ.Қ. Географияи минтақаи Кӯлоб. Душанбе: Бухоро, 2015.- 120 с.
3. Мамадризоҳонов А.А. Экотуризм дар минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон. Душанбе, 2013. – 484 с.
4. Муҳаббатов Х.М. Об манбаи ҳаёт.- Душанбе: Ирфон, 2003.- 146 с.
5. Муҳаббатов Х.М., Шарипов И.Н. Мавзӯҳои ҳифзшаванда ва сайёҳии Тоҷикистон.- Душанбе: «Эр – граф», 2013.- 148 с.
6. Муҳаббатов Х.М., Ниёзов А.С. Ҳудудҳои махсус муҳофизатшавандаи Тоҷикистон.- Душанбе: Контраст, 2017.- 210 с.
7. Очиллов Ҳ.Ғ., Аброров Ҳ.А. Кӯлҳои Тоҷикистон. - Хучанд, 1995.– 175 с.

ОБАНБОРҲОИ МИНТАҚАИ КӢЛОБ - ЗАМИНАИ РУШДИ САЙӢӢИ ДЕӢОТ (дар мисоли ноӢияи Муъминобод)

Дар мақола натиҷаи тадқиқоти илмӣ оид ба муайян намудани имкониятҳои истифодабарии захираҳои сайёҳии ноҳияи маъмурии Муъминобод оварда шудааст. Муайян карда шудааст, ки ба рушди самараноки соҳа дар мавзеи мазкур омилҳои гуногун таъсир мерасонанд. Маълум гардид, ки ташкили самараноки банақшагирии стратегӣ, истифодаи имконияти захираҳои гидрологӣ, биологӣ, геологӣ, ботаникии ноҳияи маъмурии Муъминобод ба мақсади рушди сайёҳии экологӣ имконият фароҳам месозанд, ки маҳсулоти сайёҳии рақобатпазир ташкил карда шуда фуруши он дар бозори байнаминлалии сайёҳӣ таъмин карда шавад.

Калидвожа: *Туризм, экотуризм, рекреатсия, парваришгоҳ, инфрасохтор, маркетинг, сармоязорӣ.*

Маълумот дар бораи муаллиф: *Гадоев Ш. – мудири кафедраи география ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Ҷабаров Р.С. PhD докторанти Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ. Тел. 93 514-62-01, 90 5757535

**ВОДОХРАНИЛИЩА КУЛЯБСКОГО РЕГИОНА — ОСНОВА РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО
ТУРИЗМА (НА ПРИМЕРЕ МУМИНОБОДСКОГО РАЙОНА)**

В статье представлены результаты научных исследований по определению возможностей использования туристических ресурсов «Муминободского райёна». Выявлено, что на эффективное развитие отрасли в этой сфере оказывают влияние различные факторы. Определено, что эффективная организация стратегического планирования, использование биологических, геологических, ботанических и гидрологических ресурсов Муминободского района с целью развития экологического туризма дают возможность создать конкурентоспособный туристский продукт и обеспечить его реализацию на международном туристическом рынке.

Ключевые слова: Туризм, экотуризм, рекреация, питомник, инфраструктура, маркетинг, инвестиции.

Сведения об авторе: Гадоев Ш. –заведующий кафедрой географии и туризма Кулябского государственного университета им.А.Рудаки МО и Н Республики Таджикистан. Телефон: 93 514-62-01

Джабаров Р.С. PhD докторант Кулябского государственного университета им. А.Рудаки. Тел. 90 5757535

**RESERVOIRS OF THE KULOB REGION — A BASIS FOR THE DEVELOPMENT
OF RURAL TOURISM (A CASE STUDY OF THE MUMINOBOD DISTRICT)**

The article presents the results of the scientific research on determining the possibilities of using the tourist resources of the breeding site "Jildukhtaron". It has been determined that various factors affect the effective development of the sector in this area. It was determined that the effective organization of strategic planning, the use of biological, geological, botanical and hydrological resources of the Muminobod region of the development of ecological tourism provide an opportunity to create a competitive tourist product and ensure its sale in the international tourist market.

Keywords: Tourism, ecotourism, recreation, nursery, infrastructure, marketing, investment.

Information about the author: Sh. Gadoev – Head of the Department of Geography and Tourism at Kulob State University named after A. Rudaki, Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan.

Jabarov R.S. PhD student of Kulob State University named after A. Stomach. Phone: 93 514-62-01, 90 5757535

УДК: 005.96:005.336.3(575.3)

**ЛИДЕРСТВО И КОРПОРАТИВНЫЕ ЦЕННОСТИ: ПРАКТИЧЕСКОЕ
ИССЛЕДОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА**

Мамадаёзова А.А., Имомёрбекова Г.А.

Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева

Современные организации стремятся создать условия, при которых сотрудники ощущают себя частью единой системы, способствующей их профессиональному развитию и вовлеченности. Однако обеспечение высокой мотивации персонала, формирование единства внутри коллектива и укрепление корпоративной культуры представляют собой сложную управленческую задачу.[1]

1. Одной из ключевых проблем, с которыми сталкиваются компании, является низкая степень идентификации работников с корпоративными ценностями и отсутствие четкого понимания ожидаемых моделей поведения.[2] Это, в свою очередь, негативно отражается на производительности труда, уровне командного взаимодействия и соблюдении корпоративной этики.[4]

2. Настоящее исследование акцентирует внимание на значимости лидерства в процессе формирования и укрепления корпоративной культуры. Рассматриваются эффективные стратегии управления, основанные на передовых исследованиях и практическом опыте ведущих организаций. Лидер не только направляет коллектив к достижению стратегических целей, но и является носителем корпоративных ценностей, задавая стандарты взаимодействия и поведения внутри компании.[5]

3. Эмпирические данные подтверждают корреляцию между сильной корпоративной культурой и организационной эффективностью. Согласно исследованиям, компании с развитой корпоративной культурой демонстрируют на 20% более высокие показатели эффективности по сравнению с конкурентами.[6] В условиях цифровизации, смены поколений и динамических изменений в глобальной экономике роль лидеров в адаптации и трансформации корпоративной культуры становится особенно значимой.[7]

4. Согласно исследованию Deloitte, 94% руководителей и 88% сотрудников признают важность управления корпоративной культурой для достижения стратегических целей организации.[8] Лидеры обладают уникальной возможностью оказывать влияние на корпоративную среду за счет личного примера, управленческих решений и коммуникационных стратегий. Их поведение и принципы работы формируют ценностную основу компании и определяют ее устойчивость в условиях внешних и внутренних изменений.

5. Таким образом, формирование эффективной корпоративной культуры требует целенаправленного управления со стороны лидеров, включающего трансляцию ценностей, развитие внутренней мотивации сотрудников и создание среды, способствующей интеграции организационных принципов на всех уровнях компании.

Влияние руководителей на корпоративную культуру проявляется в различных аспектах их управленческой деятельности. Рассмотрим наиболее значимые механизмы, посредством которых лидеры формируют и укрепляют ценностные ориентиры организации.

- лидеры, демонстрирующие личную приверженность ценностям компании, формируют эталонное поведение для сотрудников. Если генеральный директор активно поддерживает инициативы в сфере корпоративной социальной ответственности, это становится мощным сигналом для всего персонала, побуждая их к аналогичным действиям.

- открытое взаимодействие между руководством и сотрудниками способствует формированию доверительной и честной организационной среды. Регулярные встречи с топ-менеджментом позволяют коллективу лучше понимать стратегические приоритеты компании и свою роль в их реализации. Так, практика Tesla, организующая ежеквартальные встречи сотрудников с основателем компании, является примером эффективного внутреннего диалога.

- система поощрения и признания заслуг работников играет ключевую роль в укреплении их приверженности корпоративной культуре. Лидеры, которые систематически отмечают вклад сотрудников в развитие компании, способствуют формированию культуры высокой производительности и вовлеченности.

- развитие человеческого капитала является неотъемлемым элементом эффективного лидерства. Руководители, которые создают условия для профессионального роста сотрудников, формируют долгосрочную мотивацию и лояльность. Примером может служить программа обучения лидерским качествам в Google, направленная на развитие управленческих компетенций и подготовку будущих руководителей.

- активное участие лидеров в управлении корпоративной культурой позволяет использовать её как стратегический инструмент для повышения конкурентоспособности организации. Осознанное влияние на внутренние процессы компании способствует её адаптивности и устойчивости в условиях рыночных изменений.

Разочарование, чувство отрешенности и непонимания общего направления – это частые проблемы, с которыми сталкиваются сотрудники компаний, где корпоративная культура не проработана должным образом. Лидеры, оторванные от коллектива, зачастую становятся невидимыми маршалами, теряющими свою армию в тумане недовольства и недочетов. Как же именно топ-менеджерам удастся вдохнуть жизнь в

корпоративную культуру и сделать её осязаемой и вдохновляющей? Примеры лидерства, формирующего корпоративную культуру в мире таковы:

1. Шерил Сандберг, COO компании Facebook (ныне Meta), утвердила принцип "Живи теми ценностями, которые ты устанавливаешь". Она активно пропагандирует инклюзивность и поддержку равенства, создавая безопасную и приемлемую рабочую среду для всех. Сандберг организовывала регулярные встречи с сотрудниками, где обсуждались успехи и проблемы, благодаря чему поддерживался открытый обмен мнениями и идеями.

2. Сатья Наделла, CEO Microsoft, обладал видением, что каждый сотрудник должен чувствовать себя важной частью компании. Он инициировал культурные изменения, направленные на развитие эмпатии и поддержки инноваций. Сатья внедрил программы перекрестного обучения, где сотрудники разных отделов могли обмениваться опытом и знаниями, тем самым укрепляя связи между командами.

3. Компания Zappos: Культура счастья Zappos, известная своим уникальным подходом к обслуживанию клиентов и корпоративной культуре, стала символом успешных инициатив по созданию позитивной рабочей среды. Тони Шей, бывший CEO компании, был убежден, что счастье сотрудников напрямую влияет на успех компании. Он разработал проактивный подход к поддержке рабочих групп, организовав регулярные тренинги по культурным ценностям и школам счастья, где сотрудники учились добиваться гармонии в личной и рабочей жизни.

4. Компания Google: Нововведения и свободомыслие Google с самого начала демонстрировал высокую важность творческой свободы и научных подходов. Они внедрили систему "20% времени", где каждому сотруднику предоставляется возможность тратить часть рабочего времени на собственные проекты. Эта поддержка инноваций привела к созданию многих успешных продуктов, таких как Gmail и Google News. Ларри Пейдж и Сергей Брин всегда подчеркивали важность открытости и экспериментов в компании. Практические советы для лидеров по более активному участию в жизнедеятельности компании.

1. Лидеры могут повысить свою видимость, участвуя в ежедневной работе и мероприятиях компании. Важно не просто быть в курсе событий, но и активно взаимодействовать с командой, принимая участие в обсуждениях и деловых собраниях. Это повышает уровень доверия и улучшает командную работу.

2. Развитие эмоционального интеллекта помогает лидерам лучше понимать свои эмоции и эмоции своих сотрудников. Например, руководители, прошедшие тренинги по эмпатии и управлению стрессом, смогут более эффективно решать конфликтные ситуации и поддерживать благоприятную атмосферу в коллективе. Лидеры могут поддерживать инновации, создавая условия для свободного обмена идеями и экспериментирования.

Примером может служить внедрение программ внутренних конкурсов, где сотрудники могут представлять свои проекты и получать финансирование на их реализацию. Эти советы и примеры помогут лидерам формировать сильную и поддерживающую корпоративную культуру, в которой каждый сотрудник чувствует свою значимость и вовлеченность. Так же лидерство в организации проявляется через конкретные управленческие решения и действия, которые формируют корпоративную культуру и влияют на успех компании. В Таджикистане важную роль играют национальные традиции, коллективизм и уважение к старшим, что необходимо учитывать при выстраивании корпоративных ценностей.

При этом мы анализировали практические примеры влияния лидера на корпоративную культуру организаций Таджикистана:

1. **Внедрение наставничества** – успешные организации используют принцип «устод-шогирд» (наставник-ученик), когда опытные сотрудники помогают адаптироваться и развиваться молодым специалистам. Например, в ряде компаний

создаются программы менторства, в рамках которых руководители обучают и поддерживают новых сотрудников.

2. **Формирование доверительной атмосферы** – лидеры, которые активно взаимодействуют с персоналом, проводят регулярные встречи, учитывают мнение сотрудников и открыто обсуждают проблемы, способствуют развитию доверия и командного духа. В некоторых организациях Таджикистана практикуются ежемесячные открытые собрания, где обсуждаются важные корпоративные вопросы.

3. **Мотивация персонала** – внедрение материальных и нематериальных стимулов (бонусы, премии, публичное признание достижений) увеличивает вовлеченность сотрудников. Например, в крупных таджикских компаниях создаются системы рейтингов сотрудников, где лучшие работники получают поощрения и продвижение по карьерной лестнице.

4. **Поддержка корпоративной этики** – разработка и внедрение кодекса корпоративной этики помогает формировать нормы поведения сотрудников. Лидеры, которые контролируют соблюдение этих норм, создают здоровую рабочую среду. В некоторых компаниях Таджикистана внедрены анонимные сервисы обратной связи, позволяющие работникам сообщать о проблемах без риска репрессий.

5. **Развитие инновационного мышления** – лидеры, ориентированные на долгосрочный успех, поддерживают инициативность сотрудников, внедряют программы обучения и предлагают участие в международных проектах. Например, в образовательных учреждениях Таджикистана создаются инновационные лаборатории, где студенты и преподаватели совместно работают над реальными кейсами.

Формирование и развитие корпоративной культуры представляет собой неотъемлемую часть стратегического управления современной организацией. Как показывает анализ, ключевая роль в этом процессе принадлежит лидерам, которые своим поведением, решениями и взаимодействием с коллективом формируют ценностные ориентиры и обеспечивают устойчивость организационной среды. Эффективные лидеры становятся не просто управленцами, а носителями и трансляторами корпоративных ценностей, способными вдохновлять сотрудников, укреплять их вовлечённость и повышать общую продуктивность компании. Особое значение лидерство приобретает в условиях трансформации экономики, цифровизации и смены поколений. Успешные примеры международных и отечественных компаний доказывают, что через личный пример, открытые коммуникации, системы поощрения и поддержку профессионального роста можно создать сильную корпоративную культуру, основанную на доверии, инновациях и общей ответственности. Для организаций в Таджикистане особенно важно учитывать культурные особенности — коллективизм, уважение к традициям и старшим, что может стать мощным ресурсом в построении устойчивых команд и вовлечённого сообщества. Таким образом, стратегически выстроенное лидерство становится основой для формирования не только успешной корпоративной культуры, но и устойчивого развития организации в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Denison, D.R., Nieminen, L., & Kotrba, L. (2014). Diagnosing Organizational Cultures: A Conceptual and Empirical Review of Culture Effectiveness. Wiley. 2012 23(1): 1-17 DOI:10.1080/1359432X.2012.713173
2. Cameron, K.S., & Quinn, R. E. (2011). Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework. Jossey-Bass Kotter, J. P., & Heskett, J. L. (1992). Corporate Culture and Performance. Free Press. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers> application date 24.05.2025
3. Bass, B.M., & Avolio, B. J. (1994). Improving Organizational Effectiveness Through Transformational Leadership. SAGE. New Dehli 1994. 127 pages.

- Gallup. (2021). State of the Global Workplace Report. Gallup Press. 2021 <https://bendchamber.org/wp-content/uploads/2021/12/state-of-the-global-workplace-2021-download.pdf>, application date 04.06.2025
- Deal, T. E., & Kennedy, A. A. (1982). Corporate Cultures: The Rites and Rituals of Corporate Life. Addison-Wesley. Vol. 9, No. 2 (Apr., 1984), pp. 365-366 (2 pages) <https://doi.org/10.2307/258452>
- Deloitte. (2020). 2020 Global Human Capital Trends Report. Deloitte Insights. on Aug 05, 2020 <https://www.scribd.com/document/471539818/Deloitte-Global-Human-Capital-Trends-2020>.
- Yukl, G. (2013). Leadership in Organizations. Pearson. 2013. ISBN: 9780132771863
- Kotter, J. P., & Heskett, J. L. (1992). **Corporate Culture and Performance**. Free Press. Vol.5 No.4, April 2015

ЛИДЕРСТВО И КОРПОРАТИВНЫЕ ЦЕННОСТИ: ПРАКТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА

В условиях современной экономики корпоративная культура и лидерство становятся ключевыми факторами устойчивого развития организаций. Настоящее исследование акцентирует внимание на роли лидеров в формировании, трансляции и укреплении корпоративных ценностей в контексте таджикских реалий. Особое внимание уделено культурным и национальным особенностям, таким как коллективизм, уважение к иерархии и принцип наставничества, которые влияют на восприятие и реализацию управленческих решений. На основе анализа успешных практик как международных, так и местных организаций выявлены основные механизмы влияния лидерства на вовлеченность сотрудников, повышение их мотивации и укрепление организационной этики. Результаты исследования подчеркивают, что эффективное лидерство способствует созданию доверительной рабочей атмосферы, повышает производительность труда и адаптационную способность компаний к изменениям. Предлагаются практические рекомендации для руководителей таджикских организаций по развитию корпоративной культуры через участие, признание заслуг, развитие человеческого капитала и внедрение инновационных подходов.

Ключевые слова: лидерство, корпоративная культура, корпоративные ценности, мотивация, организационное поведение, доверие, наставничество, управление персоналом, вовлеченность сотрудников.

Сведения об авторах: Мамадаёзова Афсона Абдулнӣёзовна.- старший преподаватель экономического факультета Хорогского государственного университета им. М.Назаршоева
Имомёрбекова Ганджина Атобековна - Магистрант 2- курса Хорогского государственного университета Министерства образования и науки Республики Таджикистан, Тел: 992111550888

РОҲБАРӢ ВА АРЗИШҲОИ КОРПОРАТИВӢ: ТАДҚИҚИ АМАЛӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар шароити иқтисоди муосир фарҳанги корпоративӣ ва роҳбарӣ ба унсурҳои асосии рушди устувори ташилотҳо табдил ёфтаанд. Тадқиқоти мазкур нақши роҳбаронро дар ташиаккул, интиқол ва таҳкими арзишҳои корпоративӣ дар заминаи воқеиятҳои Тоҷикистони муосир мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Ба хусусиятҳои фарҳангӣ ва миллӣ, аз қабилӣ коллективизм, эҳтиром ба иерархия ва принсипи устод-шогирд (менторство), ки ба дарку татбиқи қарорҳои идоракунии таъсир мерасонанд, тавачҷуҳи махсус дода мешавад. Бо таъя ба таҳлили таҷрибаҳои муваффақи ташилотҳои байналмилалӣ ва маҳаллӣ, механизмҳои асосии таъсири роҳбарӣ ба ҷалби кормандон, баланд бардоштани ангежа ва таҳкими ахлоқи ташилотӣ муайян карда шудаанд. Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки роҳбарии самаранок ба ташикили муҳити боварнок дар ҷои кор, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва қобилияти мутобиқшавии ширкатҳо ба тағйирот мусоидат мекунад. Барои роҳбарони ташилотҳои тоҷикӣ тавсияҳои амалӣ оид ба рушди фарҳанги корпоративӣ тавассути ҷалб, эътирофи дастовардҳо, рушди капитали инсонӣ ва ҷорӣ намудани равишҳои инноватсионӣ пешниҳод мешаванд.

Калидвожаҳо: роҳбарӣ, фарҳанги корпоративӣ, арзишҳои корпоративӣ, ангежиши, рафтори ташилотӣ, эҳтимод, устодӣ (менторство), идоракунии захираҳои инсонӣ, ҷалби

кормандон.

*Маълумот дар бораи муаллифон: Мамадаёзова Афсона Абдулнӣёзовна, – муаллими калони факултети иқтисоди Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев
Имомёрбекова Ганджина Атобековна, – Магистранти курси 2 Донишгоҳи давлатии Хоруғ Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел: 992111550888*

LEADERSHIP AND CORPORATE VALUES: A CASE STUDY IN TAJIKISTAN

In today's economic climate, corporate culture and leadership are becoming key factors in the sustainable development of organizations. This study focuses on the role of leaders in shaping, communicating, and reinforcing corporate values in the context of Tajikistan. Particular attention is paid to cultural and national characteristics, such as collectivism, respect for hierarchy, and the principle of mentoring, which influence the perception and implementation of management decisions. Based on an analysis of successful practices from both international and local organizations, the key mechanisms by which leadership influences employee engagement, increased motivation, and the strengthening of organizational ethics are identified. The study's results emphasize that effective leadership fosters a trusting work environment, increases productivity, and enhances companies' adaptability to change. Practical recommendations are offered for Tajik managers on developing corporate culture through participation, recognition, human capital development, and the implementation of innovative approaches.

Key words: leadership, corporate culture, corporate values, motivation, organizational behavior, trust, mentoring, personnel management, employee engagement.

Information about the authors: Mamadayozova Afsona Abdulniyozovna – Senior Lecturer at the faculty of economics of Khorog State University named after M. Nazarshoev

Imomyorbekova G.A. – 2 year masters student at Khorog state university named after M. Nazarshoev, Tel :992111550888

УДК 338.1

САРМОЯИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ БЕКОРӢ

Пайшанбиева С. М., Искандаршоева З.К.,

Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ

Дар замони муосир сармояи инсонӣ яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Мувофиқи тадқиқотҳои иқтисодчиёни Бонки ҷаҳонӣ, ки омилҳои рушди иқтисодии 192 кишвари дунёро таҳлил намудаанд, дар кишварҳои ба иқтисоди бозори гузаранда (кишварҳои собиқ шӯравӣ) 16 фоизи рушди иқтисодӣ аз ҳисоби сармояи ҷисмонӣ (таҷҳизот, бино ва дигар инфраструктураҳои истехсолӣ), 20 фоиз аз ҳисоби сармояи табиӣ (замин, канданиҳои ғойданок ва дигар сарватҳои табиӣ) ва 64 фоизи боқимонда аз ҳисоби сармояи инсонӣ таъмин карда мешавад. Дар кишварҳои мутараққӣ бошад, то 40 фоизи маҳсулоти ҷамъиятӣ ба самарайи системаи маориф вобаста мебошад.²¹

Назарияи сармояи инсонӣ дар нимаи дуюми асри ХХ аз ҷониби намояндагони мактаби неоклассикӣ Г. Беккер ва Т. Шултс пешниҳод шудааст. Мафҳуми «сармояи инсонӣ» дар доираи ин назария бо шаклҳои гуногун шарҳ дода шудааст. Баъзе аз намояндагони ин мактаб онро маҷмӯи қобилиятҳо, донишу маҳорати инсон ва баъзе аз онҳо онро маблағгузорӣ барои гирифтани маълумот ва баланд бардоштани савияи донишу маҳорат шарҳ додаанд. Дар шакли пуррааш мафҳуми сармояи инсонӣ дар назарияи иқтисоди муосир чунин шарҳ дода мешавад.

Сармояи инсонӣ маҷмӯи дониш, малакаю маҳорат, қобилият ва саломатии инсонро меноманд. Маҷмӯи дониш, малакаю маҳорат, қобилият ва саломатии инсон барои он сармоя номида мешаванд, ки онҳо сарчашмаи гирифтани ғойда ва таъмини талаботҳои оянда мебошанд. Бо дарназардошти ин унсурҳои таркибиаш, шаклҳои зерини

²¹ Назарияи иқтисодӣ дар нақшаҳо, ҷадвалҳо ва формулаҳо. Дастури методӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2011

сармояи инсониро аз ҳамдигар фарқ мекунад: сармояи маърифатӣ, сармояи маданӣ ва сармояи тандурустӣ. Сармояи инсонӣ дар муқоиса ба дигар хароҷотҳо барои таҳсилот, аз ҷумла таҳсилоти расмӣ ғайрирасмӣ, миёна, миёнаи махсус ва олий, инчунин хароҷотҳо барои такмили ихтисос, хароҷотҳо дар соҳаи тандурустӣ, хароҷотҳо барои зудҳаракат шудани қувваи қорӣ, ки дар натиҷаи он коргарон бештар меҳонд дар ҷойҳои қори ҳосилнокиашон баланд фаъолият намоянд. Масалан, хароҷотҳо барои кӯчиш ва ҷустуҷӯи қори нав.

Маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ дорои хусусиятҳои хос буда аз дигар шаклҳои маблағгузорӣ бо ин хусусиятҳо фарқ мекунад:

- самара аз маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ аз давраи зиндагонии соҳибаш, хусусан аз давраи қобилияти меҳнати доштаниш вобаста аст;

- вобаста ба андӯхташ (ҷамъ шудан) даромаднокии сармояи инсонӣ афзун мешавад. Аммо ин афзуншавӣ то ба анҷом расидани давраи қобилияти меҳнати инсон давом намуда, баъди ба анҷом расидани он, кам мешавад;

- на ҳамаи хароҷотҳо ба омили инсонӣ ҳамчун маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ доништа мешаванд. Масалан, афзун намудани донишҳои ҷинояткорон, зеро ки ин гуна донишҳо барои ҷомеа хавф дошта, ғойдаи ҷамъиятиро афзун наменамоянд;

Хулоса, маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ аз хусусиятҳои миллӣ, анъана ва маданияти одамон вобастагии калон дорад. Сарчашмаҳои асосии маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ буҷаи давлатӣ, фондҳои ҷамъиятӣ, даромади фирмаҳои хусусӣ давлатӣ ва даромади оилаҳо ё фардҳои алоҳида мебошанд.

Он қисми аҳолии қобили меҳнат, ки муваққатан ҷои қор надоранд ва дар ҷустуҷӯи қоранд, бекорон мебошанд. Бекорӣ ҳодисаи объективӣ мебошад ва дар ҳама гуна низомии иқтисодӣ ҷой дорад. Ба объективӣ будани бекорӣ ҳолатҳои зерин сабабдор мебошанд:

- кӯчиши аҳоли, яъне одамон пайваста аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар, ё аз як ҷои қор ба ҷои қори дигар ҳаракат мекунад, бинобар ҳамин, ҳамаи онҳо ба қори доимӣ шугл варзида наметавонанд;

- тағйироти технологӣ дар истеҳсолот, ки боиси дигаргун шудани тақозо ба қувваи қорӣ мегардад.

Ҳосили ҷамъи шумораи шуглдоштагон (E) ва бекорон (U) захираҳои меҳнати ё ин ки қувваи қорӣ (L) номида мешавад. $17 E + U = L$

Вобаста ба сабабҳои пайдоишаш шаклҳои зерини бекориро аз ҳамдигар фарқ мекунад:

- бекории фриксионӣ - бекорие, ки дар натиҷаи ҳаракати қувваи қорӣ ба вучуд омадааст. Ба чунин гурӯҳи бекорон онҳое дохил мешаванд, ки бо сабаби паст будани музди қор муваққатан бекоранд, ё онҳое, ки бо иллати иваз қардани ҷои зист муваққатан ҷои қор надоранд ва ғайра. Бекории фриксиониро бекории ихтиёрӣ низ меноманд.

- бекории таркибӣ бекорие, ки дар натиҷаи дигаргуншавии сохтори идоракунии истеҳсолот ё ин ки дар натиҷаи тағйироти технологӣ дар истеҳсолот ба вучуд омадааст. Ба ин шакли бекорон онҳое дохил мешаванд, ки ихтисосашон ба тағйироти технологӣ ё идоракунии истеҳсолот мувофиқат накардааст ва муваққатан маҷбур шудаанд, қорро тарк кунанд.

- бекории даврӣ бекорие, ки дар натиҷаи пастшавии сатҳи истеҳсолот ба вучуд омадааст. Ба ин шакли бекорон онҳое дохил мешаванд, ки дар натиҷаи муфлисшавии қорхонаҳо ё паст шудани сатҳи истеҳсолот муваққатан бекор мондаанд.²²

Бекории фриксионӣ ва бекории таркибиро пешгирӣ намудан ғайриимкон аст, бинобар ҳамин шугли аҳоли дар сурати ҷой доштани онҳо шугли пурра номида мешавад.

Дарачаи бекорӣ ҳангоми мавҷуд будани шугли пурра «дарачаи табиӣ бекорӣ» ва ҳангоми мавҷуд будани бекории даврӣ, «дарачаи ҳақиқии бекорӣ» номида мешавад. Дар илми назарияи иқтисодӣ барои нишон додани натиҷаи таъсири бекорӣ ба сатҳи

²² Международно-политическая организация глобализирующегося мира: модели на среднесрочную перспективу// Глобалистика и футурология, Косолапов Н.А. Общественные науки и современность, 2001, № 6. - С.135-140

истеҳсолот қонуни Оукенро истифода мебаранд.²³ Мувофиқи ин қонун агар дараҷаи ҳақиқии бекорӣ аз дараҷаи табиӣ бекорӣ ба микдори 1% зиёд шавад, пас, ҳаҷми МММ то 2,5% кам мешавад.

Ба оқибатҳои иҷтимоии бекорӣ инҳо дохил мешаванд:

- Корқунони бекормонда дараҷаи таҳассуси худро аз даст медиҳанд;

- Вазъи ҷисмонӣ психологӣ коргар бад шуда, ин ҳолат ба паст шудани сифати қувваи корӣ оварда мерасонад.

Ба афзоиши ҷинойткорӣ, майхорагӣ ва нашъамандӣ сабаб шуда метавонад. Бекорӣ дар қатори масъалаҳои иҷтимоӣ як қатор масъалаҳои иқтисодиро низ ба миён меорад. Аз ҷумла ҳангоми афзоиши бекорӣ ҳаҷми тақозо, пасандоз, маблағгузорӣ ва маҷмуи арза кам мешаванд. Усулҳои асосии мубориза ба муқобили бекорӣ инҳо мебошанд:

- Баланд бардоштани музди кори корқунони ихтисосҳои камёб;

- Тақмили ихтисоси коргарон аз ҳисоби фирмаҳои калон, ё ин ки аз ҳисоби давлат;

- Ташкил намудани корҳои ҷамъиятӣ аз ҳисоби бучаи давлат;

- Ташкил ва амалӣ намудани барномаҳои мақсадноки таъмин бо ҷои кор;

- Васеъ намудани низоми ахборотӣ оид ба бозори қувваи корӣ (ташкили биржаи меҳнатӣ, ярмаркаи ҷойҳои кори ҳолӣ ва ғайра).

Маҳдудияти синну сол дар шинохт (этироф)-и қувваи корӣ. Масалан, ҳадди ниҳони ба қувваи корӣ дохил шуданро аз 16 ба 18-сола бурдан ё ин ки синни нафақаро аз 60 то 58-сола поён фаровардан.²⁴

Аввалин маротиба сабаби бекорӣ аз ҷониби Т. Малтус (охири асри XVIII) муайян шуда буд, ки инро ба ҷараёни демографӣ алоқаманд медонист. Ба ақидаи ӯ сабаби бекорӣ суръати баланди афзоиши барзиёднуфузии аҳолии нисбати суръати афзоиши истеҳсолот мебошад. Ба андешаи Т. Малтус шумораи аҳолии тариқи прогрессии геометрӣ, аммо неъматҳои моддӣ тариқи арифметикӣ меафзоянд. Бинобар ин неъматҳои моддӣ камчин мешаванд, одамон бошанд, бекор мемонанд.

Гуфтан ҷоиз аст, ки чунин маънидод сабаби бекориро дар мамлакатҳои тараққиқарда фаҳмонида наметавонад. Гарчанде дар ин мамлакатҳо афзоиши пасти табиӣ аҳолии мушоҳида мешавад, лекин сатҳи бекорӣ баланд нест.

Маркс сармояи инсониро механизми ба даст овардани сармояи асосӣ – даромади соф меҳисобад.²⁵ Сабаби пасти бекориро К. Маркс дар афзоиши сохти узви сармоя мидид. Мувофиқи ақидаи ӯ бо прогрессии техникаи мусалахшавии меҳнат бо сармоя, ки ба як корқун рост меояд, меафзоянд. ҳамин тариқ, тақозо ба меҳнат аз суръати афзоиши андӯхти сармоя қафо мемонад. Ғайр аз ин К. Маркс қайд мекунад, ки таъсири тақозо ба меҳнат аз характери даврӣ доштани иқтисоди бозорӣ бар меояд.²⁶

АДАБИЁТ

1. Назарияи иқтисод. Қисми дуюм. Душанбе, 2008. С.148
2. Международно-политическая организация глобализирующегося мира: модели на среднесрочную перспективу// Глобалистика и футурология, Косолапов Н.А.Общественные науки и современность,2001, № 6.- С.135-140
3. Марупова Н.Ш. Развитие системы социальной защиты населения в условиях рыночной экономики - Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление

²³ Марупова Н.Ш. Развитие систем социальной защиты населения в условиях рыночной экономики.- Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда).- Душанбе-2021.- 167 с.

²⁴ Қодиров Ш.Ш, Рахимов О.Н, Хоркашов И.С, Фозилхонов Д.О. Назарияи иқтисод. Қисми дуюм. Душанбе, 2008. С.148

²⁵Энгелс Фридрих Происхождение семьи, частной собственности и государства, По изданию: Маркс К., Энгелс Ф.; Избранные произведения. В 3-х т. Т. 3. - М.: Политиздат, 1986, - 639с.

²⁶ Маркс К. Капитал, том 1. - Собранные соч. -М., 1956.- С.67

- народным хозяйством (экономика труда) - Душанбе-2021.- 167 с.
4. Қодиров Ш.Ш, Рахимов О.Н, Хоркашов И.С, Фозилхонов Д.О. Назарияи иқтисод. Қисми дуюм. Душанбе, 2008. С.148
 5. Энгельс Фридрих Происхождение семьи, частной собственности и государства, По изданию: Маркс К., Энгельс Ф.; Избранные произведения. В 3-х т. Т. 3. - М.: Политиздат, 1986, - 639с.
 6. Маркс К. Капитал, том 1 .- Собранные соч. .-М., 1956.- С.67

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ РЫНКА ТРУДА В УСЛОВИЯХ БЕЗРАБОТИЦЫ

В данной статье автор рассматривает развитие институтов человеческого капитала в контексте экономической науки. В частности автор указывает на возникновение и развитие институтов человеческого капитала и дает характеристику их деятельности в рамках общего понятия общества. Автор также рассматривает вопрос безработицы и ее связь с элементами человеческого капитала и указывает на роль социальной системы в развитие институтов общества и дает характеристику их деятельности в рамках современного общества.

Ключевые слова: развитие, государства, человеческий капитал, общества, противоречия, разделение, индивид.

Информация об авторе: Пайшанбиева Сулҳия Меҳмоноевна, старший преподаватель кафедры истории таджикского народа Хорогский государственный университет имени М.Назаршоева, Тел: 93-601-84-85. E-mail: sulhiyam9@gmail.com

Искандаршоева З.К. – заведующая отделом социально-экономического развития Института гуманитарных наук им. Б. Искандарова НАНА тел: +992934541166, E– mail. Dilya.04.11@mail.ru

САРМОЯИ ИНСОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ БОЗОРИ МЕҲНАТ ДАР ШАРОИТИ БЕКОРӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф таъшаққули институтҳои ҷомеаи муосирро таҳлили намуда, проблемаи рушди сармоияи инсониро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Аз он ҷумла дар мисоли инкишофи институтҳои иҷтимоӣ дар ҷомеа, муаллиф таъсисёбӣ ва тақсими сармоияи инсониро таҳлил мекунад, ки он вазифаи асосии институтҳои ҷомеаи имруза махсуб мешавад. Дар мақола маънаҳои сармоияи инсонӣ дар доираи бекориро низ нишон дода, муаллиф роҳҳои баробарии иҷтимоиро барои институти сармоияи инсонӣ низ махсусан қайд мекунад. Дар ин масир таъшаққули институтҳои ҷомеа нақши калидиро бозӣ мекунад.

Возеаҳои калидӣ: инкишоф, давлат, сармоияи инсонӣ, ҷомеа, тазод, тақсим, индивид.

Маълумот дар бораи муаллиф: Пайшанбиева Сулҳия Меҳмоноевна, муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хоруг ба номи М.Назаршоев, Тел: 93-601-84-85, E-mail: sulhiyam9@gmail.com

Искандаршоева Замира Карамхудоевна – мудири шуъбаи тадқиқоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ба Дахшон, Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. тел: 934541166, E–mail. Dilya.04.11@mail.ru

HUMAN CAPITAL AS A FORM OF EXISTANCE OF LABOUR MARKET IN CONDITION OF UNEMPLOYMENT

In this article author analyze of the role of social organization and researches of scientists, which contribute in research of the problem of human capital in the human capital as a form of existence of labour market in condition of unemployment in global society. In this article author discussed about the forms of the social policy and discussed about the role of human capital in the contemporary society. Also in the paper author note the institution of human capital in the global society as profit component in the activity of the civil society structures.

Kew words: development, society, human capital, state, contradiction, divide, individual.

Information about the author: Paishanbieva Sulhiya Mehmonovna, Senior lecturer of the Department of History of the Tajik People Khorog state university by name M.Nazarshoev Phone: 93-601-84-85, E-mail: sulhiyam9@gmail.com

Iskandarshoeva Z.K. – head of the Sociol Economic Research of Badakhshan. Institute of Humanitarian Sciences of the National Academy of Sciences of Tajikistan, phone:934541166, E– mail. Dilya.04.11@mail.ru

УДК: 336.1:657.6(575.3)

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО
ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Холдоров М.Х., Рахматзода Х.Б.

Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон

Государственный финансовый контроль (ГФК) является ключевым институтом обеспечения фискальной прозрачности, подотчётности и законности при управлении бюджетными ресурсами. В условиях глобализации и динамичной трансформации экономической среды эффективное функционирование механизмов ГФК становится необходимым условием макроэкономической стабильности и устойчивого развития.

Республика Таджикистан, как суверенное государство, с момента обретения независимости в 1991 году активно реформирует систему финансового контроля, адаптируя её к современным вызовам. Несмотря на достигнутый прогресс (например, рост активов на 22% в 2023 году), сохраняются институциональные проблемы: дефицит профессиональных кадров, слабая правовая база, ограниченное внедрение цифровых технологий, а также риски коррупции и низкой прозрачности.

Объектом исследования выступает система государственного финансового контроля в Таджикистане, а предметом — механизмы её развития, совершенствования и институциональной трансформации. Цель — выявить проблемы, оценить эффективность текущих реформ и предложить стратегические ориентиры для дальнейшего развития.

Работа включает:

- исторический-правовой анализ становления ГФК;
- характеристику действующей системы (организационная структура, функции, методы);
- оценку результативности реформ;
- формулировку практических рекомендаций по оптимизации механизмов ГФК.

Актуальность обусловлена необходимостью усиления фискального контроля как инструмента повышения эффективности бюджетной политики, укрепления общественного доверия и устойчивости финансово-экономической системы государства.

Исторические аспекты формирования государственного финансового контроля в Таджикистане

Государственный финансовый контроль (ГФК) в Таджикистане имеет глубокие исторические корни, сформировавшиеся в различных политико-экономических условиях. Современный этап его становления относится к периоду 1934–1940 годов, когда начали функционировать Комиссия партийного контроля при ЦК ВКП(б) и Комиссия советского контроля при СНК, осуществлявшие ревизию и контроль бюджетных расходов, тем самым заложив основы для последующего формирования системы ГФК в республике.

Ранним проявлением нормативного закрепления механизмов финансового контроля стало принятие Положения о местных финансах УзССР в 1927 году. Этот документ регламентировал финансовые отношения на местах, включая контрольные функции, и стал важным элементом в построении прозрачной системы финансовой отчетности.

С обретением независимости в 1991 году начался новый этап в институциональном развитии ГФК. Принятие законодательства о государственном контроле в 2002 году конкретизировало полномочия надзорных органов, и ключевым институтом стал Государственный контрольный орган по борьбе с коррупцией и финансовому надзору.

В последние годы наблюдается активное реформирование системы ГФК с

акцентом на повышение прозрачности и борьбу с коррупцией. Органы контроля ориентируются на заимствование международных практик и стандартов, стремясь к гармонизации национальных механизмов с глобальными требованиями фискального управления.

Значимую роль в трансформации системы играют международные организации, включая Всемирный банк и Международный валютный фонд. Их техническая и консультационная поддержка способствует интеграции лучших международных практик в систему финансового контроля Таджикистана.

Наряду с этим осуществляется развитие кадрового потенциала системы ГФК. Реализуются образовательные и квалификационные программы для специалистов, направленные на повышение эффективности контроля и рациональное использование бюджетных ресурсов.

Специфика таджикской экономики и национальные особенности управления также оказывают влияние на характер ГФК, делая систему адаптивной, но при этом создавая определённые сложности в унификации с международными стандартами.

Ключевым вызовом остаётся необходимость модернизации контрольных инструментов с учётом реалий национальной экономики. Внедрение новых технологий управления, расширение ресурсной базы и последовательные реформы выступают важнейшими направлениями в повышении эффективности государственного финансового контроля и укреплении финансовой стабильности страны.

Современная структура и функции государственного финансового контроля в Республике Таджикистан

Современная система государственного финансового контроля (ГФК) в Таджикистане формируется в контексте перехода к рыночной экономике и характеризуется стремлением к институциональной устойчивости, прозрачности и эффективности управления государственными ресурсами. В структуре ГФК выделяются три ключевых компонента: внутренний контроль, внешний контроль и государственный аудит, каждый из которых выполняет специализированные функции и обеспечивает комплексный охват фискального мониторинга.

Внутренний финансовый контроль реализуется на уровне государственных учреждений и бюджетных организаций. Его основная задача — предотвращение финансовых нарушений и отклонений от нормативно-правовых актов. Внешний контроль осуществляется такими независимыми структурами, как Счётная палата, обладающая полномочиями по проверке исполнения бюджета и использования государственных средств. К внешнему контролю также привлекаются аудиторские организации, что способствует повышению прозрачности и доверия со стороны общественности.

Законодательное регулирование системы ГФК нуждается в модернизации. Действующие нормативные акты не всегда соответствуют современным вызовам, что требует пересмотра правовой базы с учётом международных стандартов и наработок. Разработка и внедрение новых подходов должна учитывать как внутренние реалии, так и требования интеграции в глобальное фискальное пространство.

Координация и взаимодействие между контрольными органами остаются ключевым элементом эффективности системы. Исключение дублирования функций и синергия усилий возможны за счёт создания межведомственных рабочих групп и проведения регулярных совещаний. Такая модель взаимодействия способствует выработке единых подходов к финансовому контролю и системному решению возникающих проблем.

Функционально органы финансового контроля осуществляют аудит бюджетных организаций, анализ исполнения бюджета, оценку эффективности и целевого характера использования государственных средств. Эти мероприятия обеспечивают регулярный мониторинг фискальных потоков и позволяют оперативно реагировать на выявленные

отклонения.

Совершенствование системы требует внедрения прозрачных процедур и доступной отчётности. Обеспечение публичного доступа к информации о результатах контрольной деятельности будет способствовать повышению доверия населения к институтам государственной власти. Важной задачей остаётся повышение квалификации сотрудников контролирующих органов, что обеспечит соответствие международным профессиональным стандартам.

Исторический опыт, включая деятельность Комитета народного контроля, подчеркивает важность системного и постоянного надзора за реализацией бюджетной политики. Ретроспективный анализ может быть использован для формирования более адаптивной и устойчивой модели контроля.

Наконец, участие институтов гражданского общества в процессе контроля выступает как необходимое условие повышения подотчётности. Гражданский мониторинг и общественная экспертиза позволяют повысить степень ответственности государственных органов и усилить контроль на всех уровнях управления.

Эффективность реформ и существующие проблемы в системе государственного финансового контроля Таджикистана

В последние годы Таджикистан реализует комплекс реформ, направленных на модернизацию механизмов государственного финансового контроля (ГФК). Эти преобразования нацелены на повышение прозрачности, эффективности бюджетного управления и минимизацию коррупционных рисков. Результаты реформ подтверждаются улучшением показателей деятельности контролирующих органов, что регулярно отражается в официальных отчётах.

С момента создания Главного государственного ревизионного управления в 1994 году система контроля претерпела значительную эволюцию. Новый этап реформ начался в 2007 году и включал внедрение современных подходов к аудиту, управлению государственными расходами и гуманитарной помощью. Ключевым стратегическим документом стала Стратегия управления государственными финансами до 2030 года, в которой приоритетами обозначены усиление внутреннего контроля, развитие аудита и укрепление подотчётности финансовых органов.

В числе достижений — совершенствование бюджетного процесса, расширение контроля за исполнением бюджета, внедрение автоматизированных систем финансового учёта. Эти меры способствовали повышению качества управления государственными ресурсами и снижению числа случаев нецелевого расходования бюджетных средств. Поддержка международных партнёров, включая Всемирный банк, усилила институциональный потенциал реформ.

Однако наряду с положительными результатами система ГФК сталкивается с рядом структурных и институциональных проблем. Одной из ключевых проблем остаётся низкая эффективность исполнения бюджетной политики: несмотря на наличие нормативной базы, значительная её часть не реализуется на практике. Это ограничивает функциональность финансового контроля и снижает уровень ответственности за использование публичных средств.

Серьёзным препятствием остаётся неразвитость терминологического и методологического аппарата, а также наличие законодательных пробелов в области бюджетных категорий, что осложняет правоприменение и контроль. Глобальные экономические кризисы обнажили недостаточную адаптацию контрольных органов к новым вызовам и потребность в трансформации их структуры и функций.

Дополнительные сложности вызваны дефицитом квалифицированных кадров: отсутствие должной профессиональной подготовки негативно влияет на качество аудита и аналитических процессов. Наряду с этим, наблюдается низкий уровень взаимодействия между государственными и частными структурами, а также между контролирующими органами, что ограничивает эффективность координации и внедрения единых

стандартов.

Для повышения устойчивости и результативности государственного финансового контроля необходимо дальнейшее совершенствование нормативно-правовой базы, внедрение инновационных цифровых технологий и автоматизация контрольных процедур. Повышение открытости, гражданского мониторинга и усиление общественного участия в бюджетных процессах являются важными условиями построения подотчётной и транспарентной финансовой системы.

Таким образом, устранение выявленных барьеров и реализация стратегических реформ будет способствовать повышению эффективности государственного управления и устойчивому экономическому развитию Таджикистана.

Заключение и направления совершенствования государственного финансового контроля в Таджикистане

Совершенствование системы государственного финансового контроля (ГФК) в Таджикистане требует системного подхода, ориентированного на актуализацию законодательства, цифровизацию процессов и усиление прозрачности. Одним из приоритетов является устранение пробелов в нормативной базе, что обеспечит надёжную правовую основу для эффективного функционирования контрольных органов.

Реализация положений Стратегии управления государственными финансами до 2030 года предполагает адаптацию контрольных механизмов к стратегическим задачам устойчивого развития. Это требует пересмотра методов внутреннего и внешнего аудита с акцентом на долгосрочные цели и устойчивость бюджетной политики.

Внедрение антикоррупционных экспертиз и развитие культуры открытости способствуют укреплению общественного доверия и предотвращению злоупотреблений. Повышение доступности информации о деятельности государственных органов, включая открытые данные о расходах и результатах проверок, усиливает гражданский контроль и формирует предпосылки для обратной связи между государством и обществом.

Ключевым направлением реформ становится внедрение цифровых технологий и аналитических инструментов для оценки финансовых рисков, автоматизации процессов проверки и аудита. Эти меры позволят повысить скорость и качество контроля, а также снизить издержки государственного управления.

Особое значение приобретает модернизация информационных систем управления государственным долгом, что обеспечит надёжный контроль над долговыми обязательствами и повысит финансовую устойчивость страны.

Таким образом, развитие системы государственного финансового контроля в Таджикистане должно основываться на нормативной, институциональной и технологической модернизации. Это не только обеспечит эффективность использования бюджетных средств, но и создаст прочную основу для устойчивого экономического роста и укрепления доверия граждан к институтам государственной власти.

Перспективы развития государственного финансового контроля в Таджикистане

Перспективное развитие системы государственного финансового контроля в Республике Таджикистан связано с необходимостью её модернизации, децентрализации и цифровизации. Одним из приоритетных направлений является формирование независимых местных контрольных органов, способных эффективно мониторить бюджетные процессы на уровне регионов. Это позволит повысить прозрачность и подотчётность в управлении государственными средствами.

Реализация Стратегии управления государственными финансами до 2030 года предусматривает внедрение механизмов финансовой отчётности и антикоррупционного контроля, направленных на укрепление доверия к финансовым институтам. Стратегия ориентирована на институциональную устойчивость и транспарентность финансовых операций, что значительно повысит качество государственного управления.

Цифровизация контрольной системы остаётся ключевым инструментом повышения её эффективности. Внедрение электронных платформ бухгалтерского учёта и аудита обеспечит доступность информации, сократит риски злоупотреблений и повысит оперативность контроля. Одновременно возрастает потребность в квалифицированных кадрах: модернизация образовательных программ, ориентированных на цифровые навыки и международные стандарты финансового контроля, становится приоритетной задачей.

Международное сотрудничество способствует внедрению передового опыта и укреплению институциональных основ финансового контроля. Участие Таджикистана в международных инициативах позволяет адаптировать лучшие практики к национальным условиям и повысить устойчивость финансовой системы.

Дополнительно важным направлением выступает развитие механизмов оценки финансовых рисков. Создание аналитических инструментов прогнозирования и управления рисками позволит обеспечить долгосрочную финансовую стабильность и усилить доверие со стороны граждан и инвесторов.

Таким образом, модернизация государственного финансового контроля в Таджикистане требует комплексного и поэтапного подхода, включающего институциональные реформы, цифровые технологии, кадровую трансформацию и международное партнёрство. Это создаст фундамент для эффективного, прозрачного и устойчивого управления государственными финансами.

Таким образом современное состояние государственного финансового контроля в Республике Таджикистан требует переосмысления существующих подходов к управлению государственными средствами. Учитывая процессы глобализации и стремление страны к устойчивому экономическому развитию, необходимость совершенствования механизмов финансового контроля становится особенно актуальной. Цель настоящего исследования – проанализировать состояние системы государственного финансового контроля в Таджикистане, выявить ключевые проблемы и обозначить перспективы её развития.

Историко-правовые основы государственного финансового контроля в Республике Таджикистан
История формирования финансового контроля в Таджикистане уходит корнями в советский период, когда контрольные функции осуществлялись строго централизованно. С обретением независимости началась трансформация финансовой системы, в рамках которой были учреждены новые контрольные органы, адаптированные к условиям рыночной экономики. Важной вехой стало создание Главного государственного ревизионного управления в 1994 году, которое послужило основой формирования современного подхода к государственному контролю.

Эффективность реформ: результаты и достижения Республика Таджикистан активно реализует реформы, направленные на повышение прозрачности и эффективности использования государственных средств. С 2007 года начался новый этап модернизации системы контроля, в ходе которого были внедрены современные формы аудита и внутреннего контроля. Принятие Стратегии управления государственными финансами до 2030 года закрепило приоритеты в области контроля, включая антикоррупционные меры и взаимодействие с международными организациями. Результаты реформ отражаются в устойчивом росте ключевых показателей финансового управления.

Проблемы и вызовы в системе государственного финансового контроля
Несмотря на достигнутые успехи, система государственного финансового контроля сталкивается с рядом вызовов. Основные из них – правовые пробелы, низкий уровень квалификации кадров, слабая цифровизация контрольных процедур и ограниченная прозрачность бюджетного процесса. Отсутствие четкой терминологии и устаревшие методы контроля препятствуют эффективному исполнению функций надзора. Важным направлением остаётся повышение квалификации кадров и модернизация подходов к

аудиту.

Направления совершенствования системы государственного финансового контроля Совершенствование финансового контроля требует системных мер, включая обновление законодательной базы, развитие внутреннего аудита, внедрение автоматизированных систем, повышение уровня открытости и подотчётности. Особое значение имеет формирование культуры антикоррупционного поведения и расширение доступа к информации о бюджетных процессах. Кроме того, важным шагом становится разработка новых механизмов оценки рисков и прогнозирования в сфере финансов.

Перспективы развития государственного финансового контроля в Таджикистане

Будущее финансового контроля в Таджикистане связано с децентрализацией системы, развитием местных органов контроля, цифровыми решениями и международным сотрудничеством. Стратегия до 2030 года направлена на укрепление институциональной устойчивости, повышение прозрачности и доверия к государственным органам. Повышение уровня подготовки кадров и адаптация международных стандартов способствуют формированию гибкой и эффективной контрольной среды.

Заключение

Процесс реформирования государственного финансового контроля в Таджикистане представляет собой сложную, но необходимую задачу. Анализ показал, что с момента обретения независимости страна достигла значительного прогресса в сфере контроля за государственными расходами. Однако сохраняющиеся проблемы требуют комплексного подхода и консолидации усилий всех заинтересованных сторон. Перспективы развития связаны с внедрением инноваций, повышением квалификации кадров, правовой модернизацией и международной интеграцией. Только при условии устойчивого реформирования возможно построение эффективной системы финансового контроля, способной обеспечить прозрачность, подотчётность и результативность использования государственных ресурсов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Современные тенденции государственного финансового контроля: теоретический аспект / И. П. Фролова. — М.: Экономика, 2018. — С. 5–320.
2. Реформирование государственного финансового контроля в странах СНГ / А. С. Шевченко. — Ташкент: Ижод, 2019. — С. 12–280.
3. Механизмы антикоррупционного контроля в финансовой системе: теория и практика / В. А. Смирнов. — Бишкек: Фонд поддержки реформ, 2020. — С. 34–245.
4. Всемирный банк. Доклад о финансовом управлении в Центральной Азии. — Вашингтон, 2022. — С. 10–130.
5. UNDP. Оценка антикоррупционной политики в Таджикистане. — Нью-Йорк, 2022. — С. 45–180.
6. OECD. Прозрачность государственного управления. — Париж, 2021. — С. 15–200.
7. IMF. Digital Public Finance Systems in Developing Countries. — Washington, 2023. — С. 20–210.
8. Роль международных организаций в совершенствовании финансового контроля / Л.А. Михайлова. — Душанбе: НИИ финансов, 2017. — С. 22–300.
9. Влияние цифровизации на систему государственного финансового контроля / И.Н. Тихонов. — Душанбе: Таджикский университет экономики, 2021. — С. 50–350.
10. Проблемы и решения в области финансового контроля в Центральной Азии / Ю. Л. Петров. — Алматы: Глобус, 2020. — С. 60–270.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье акцентируется внимание на современных вызовах и направлениях совершенствования системы государственного финансового контроля (ГФК) в Республике Таджикистан в условиях трансформации экономики и усиления требований к фискальной прозрачности. Представлен историко-правовой анализ становления и институционального развития механизмов ГФК, охарактеризована действующая структура и функции контрольных органов. Уточнены ключевые проблемы, включая правовые и кадровые дефициты, недостаточную цифровизацию и низкий уровень координации. Обоснована необходимость нормативной, технологической и организационной модернизации системы ГФК. Аргументирована целесообразность внедрения цифровых инструментов, антикоррупционных экспертиз, а также развития механизмов гражданского контроля и международного сотрудничества. Предложены стратегические ориентиры развития ГФК, направленные на повышение эффективности управления государственными финансами, устойчивости бюджетной системы и доверия со стороны общества.

Ключевые слова: государственный финансовый контроль, Таджикистан, аудит, бюджет, реформы, цифровизация, стратегия, прозрачность.

Сведения об авторах: Холдоров Мавлуд Холдорович аспирант кафедры «Экономическая теория и мировая экономика» Российско-Таджикский славянский Университет МОУВО «Российско-Таджикский славянский Университет», 734025, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде, 30 г. Душанбе, Email: mavlud_kholdorov@mail.ru

Рахматзода Хайдар Бобо доктор экономических наук, профессор кафедры «Экономическая теория и мировая экономика» Российско-Таджикского (славянского) университета МОУВО «Российско-Таджикский славянский Университет», 734025, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде, 30 г. Душанбе, Email: haydar57@mail.ru

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ НАЗОРАТИ МОЛИЯВИИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ба мушкилоти муосир ва самтҳои такмили низоми назорати молиявии давлатӣ (НМД) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити тағйирёбии иқтисодиёт ва афзудани талабот ба шаффофияти фискалӣ тавачҷуҳ зоҳир шудааст. Таҳлили таърихӣ ҳуқуқи ташаккул ва рушди институти механизмҳои НМД пешниҳод гардида, сохтор ва функсияҳои амалкунандаи ниҳодҳои назоратӣ тавсиф ёфтаанд. Масоили асосӣ, аз ҷумла камбудии ҳуқуқӣ ва кадрӣ, сатҳи нокифояи рақамикунонӣ ва сатҳи пасти ҷамоҳангсозӣ равшан карда шудаанд. Зарурати ислоҳоти меъёрӣ, технологияи ва ташилии низоми НМД асоснок гардонидани шудааст. Ворид намудани воситаҳои рақамӣ, арзёбиҳои зиддикоррупсионӣ ва рушди механизмҳои назорати шаҳравандӣ ва ҳамкориҳои байналмилалӣ мувофиқ арзёбӣ мешавад. Самтҳои стратегӣ барои рушди НМД пешниҳод шудаанд, ки ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии молияи давлатӣ, устувории системаи буҷетӣ ва эътимоди ҷома нигаронида шудаанд.

Калидвожаҳо: назорати молиявии давлатӣ, Тоҷикистон, аудит, буҷет, ислоҳот, рақамикунонӣ, стратегия, шаффофият.

Маълумот дар бораи муаллиф: Холдоров Мавлуд Холдорович аспиранти кафедраи «Назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳонӣ» Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон МОУВО «Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон», 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30, Email: mavlud_kholdorov@mail.ru

Рахматзода Хайдар Бобо доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи «Назарияи иқтисодӣ ва иқтисоди ҷаҳонӣ» Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон МОУВО «Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон», 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Мирзо Турсунзода, 30 Email: haydar57@mail.ru

IMPROVING THE MECHANISMS OF PUBLIC FINANCIAL CONTROL IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article focuses on the current challenges and directions for improving the system of public financial control (PFC) in the Republic of Tajikistan amid economic transformation and increasing demands for fiscal transparency. A historical and legal analysis of the formation and institutional development of PFC mechanisms is presented, along with a description of the existing structure and functions of control bodies. Key issues are identified, including legal and staffing deficiencies,

insufficient digitalization, and a low level of interagency coordination. The necessity of regulatory, technological, and organizational modernization of the PFC system is substantiated. The article argues for the implementation of digital tools, anti-corruption expertise, and the development of civil oversight mechanisms and international cooperation. Strategic guidelines for the development of PFC are proposed, aimed at enhancing the efficiency of public finance management, the sustainability of the budget system, and public trust.

Keywords: *public financial control, Tajikistan, audit, budget, reforms, digitalization, strategy, transparency.*

Information about authors: *Khholdorov Mavlud Khholdorovich Postgraduate student, Department of Economic Theory and World Economy Russian-Tajik (Slavonic) University Russian-Tajik (Slavonic) University, 734025, Dushanbe, 30 Mirzo Tursunzade Street, Dushanbe Email: mavlud_kholdorov@mail.ru*

Rakhmatzoda Haidar Bobo Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Economic Theory and World Economy Russian-Tajik (Slavonic) University Russian-Tajik (Slavonic) University, 734025, Dushanbe, 30 Mirzo Tursunzade Street, Dushanbe Email: haydar57@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛИСЕМИИ И ОМОНИМИИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящено использованию полисемии и омонимии в толковых словарях английского и таджикского языков на примере Толкового словаря таджикского языка (2008) и Словаря Оксфорда (2005). Как известно полисемия и омонимия являются важными лингвистическими явлениями, которые отражают сложность и многозначность языковых единиц.

В данной статье автор рассматривает подходы к представлению полисемии и омонимии в толковых словарях английского и таджикского языков. Выводы исследования подчеркивают, в английском языке, как и в таджикском языке, имеется множество схожих слов, имеющих разное значение. В английских словарях основное внимание уделяется структурированию значений по степени частотности, а в таджикских словарях, напротив, структура часто более сжата, а примеры встречаются реже, что может ограничивать возможности для точного понимания каждого значения.

Ключевые слова: *омонимия, полисемия, толковый словарь, английский язык, таджикский язык, лексикография, лексика.*

Сведения об авторе: *Хусейнова Гулпари Аджикуллоевна, кандидат филологических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедры иностранных языков Таджикского государственного финансово-экономического университета, Тел.: (+992) 918 73 09 58, E-mail: gulpari786@mail.ru*

USE OF POLYSEMY AND HOMONYMY IN EXPLANATORY DICTIONARIES OF ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to the use of polysemy and homonymy in explanatory dictionaries of the English and Tajik languages using the example of the Explanatory Dictionary of the Tajik Language (2008) and the Oxford Dictionary (2005). As you know, polysemy and homonymy are important linguistic phenomena that reflect the complexity and polysemy of linguistic units.

In this article, the author examines approaches to the presentation of polysemy and homonymy in explanatory dictionaries of the English and Tajik languages. The findings of the study emphasize that in the English language, as in the Tajik language, there are many similar words that have different meanings. While English dictionaries focus on structuring meanings by frequency, Tajik dictionaries, by contrast, often have a more condensed structure and fewer examples, which can limit the ability to accurately understand each meaning.

Keywords: *homonymy, polysemy, explanatory dictionary, English language, Tajik language, lexicography, vocabulary.*

About the author: *Candidate of philological sciences, associate professor, head of the university-wide chair of the Foreign Languages, Tajik State University of Finance and Economics. Ph.: (+992) 918 73 09 58. E-mail: gulpari786@mail.ru*

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ТАЪРИХӢ ВА БОСТОНШИНОСӢ- ИСТОРИЧЕСКИЕ И
АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Насиллобекова С.С.</i> МОҲЯТИ ИЛМИИ ГЕРАЛДИКА ҲАМЧУН СОҲАИ ТАЪРИХНИГОРӢ.....	3
<i>Саидасанов Ю.Ш.</i> РУДАКИ И ГВИДО АРЕЦЦО - ОДНА МИССИЯ, РАЗНЫЕ СУДЬБЫ.....	7
<i>Чоршанбиева М.З.</i> САҲМИ М.А.ТЕРЕНТИЕВ ДАР ОМУЗИШИ ОСИЁИ МИЁНА.....	13
<i>Шоинбеков А., Сафаркулова Г. Ю.</i> МУРОДТАЛАБИИ ЗАНИ БЕФАРЗАНД ДАР ЗИЁРАТГОҲОИ БАДАҲШОН.....	17

ИЛМҲОИ ФИЛОЛОГӢ- ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Абдурахмонова Ш.У.</i> КОРБУРДИ ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ ПУҲОК – CLOTH – ЛИБОС ДАР ТАРКИБИ ИБОРАҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА АНГЛИСӢ.....	24
<i>Абодуллоева С.Ю., Курбонбекова Г.</i> ПРЕДМЕТНО-ТЕМАТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ЗООНИМИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ГОРОНСКОМ ГОВОРЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА.....	31
<i>Аламшоев Ш.М.</i> ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ПЛОТНИЧЕСТВО В ИШКАШИМСКОМ ЯЗЫКЕ.....	39
<i>Броимшоева М.К., Сарадбекова М.А.</i> ОМОНИМҲО ДАР АШЪОРИ ЛАЪЛҚУБАИ МИРЗОҲАСАН.....	45
<i>Гулов С.Н., Алишер А.</i> НАҚШИ ВОСИТАҲОИ АХБОРИ ОММАИ МИНТАҚАВӢ ДАР РУШДИ ҲАМКОРИИ МУАССИР БО МАҚОМОТИ МАҲАЛЛӢ.....	51
<i>Ғуломова С.М.</i> БОЗТОБИ НАЗАРИ НАСЛИ КАЛОНСОЛ ОИД БА МУНОСИБАТҲОИ ОИЛАВӢ (ДАР МИСОЛИ МАҶАЛЛАИ “МЕҲРОВАР”, СОЛҲОИ 2021-2022).....	57
<i>Ғуломрасулова А.Н.</i> ТАСНИФИ МАҚОЛҲО ВА ЗАРБУЛМАСАЛҲО (ДАР АСОСИ МАВОДИ ЗАБОНҲОИ ШУҒНОНӢ ВА АНГЛИСӢ).....	63
<i>Курбонхонова Н.М.</i> ГУСТАРИШИ ЖАНРИ ЛАТИФА ДАР ФАЗОИ РАҚАМӢ ВА МОҲЯТИ ОН.....	68
<i>Мусоева А.И.</i> ТЕМАТИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ МЕТЕОРОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ШУГНАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ.....	72
<i>Назаршоева Ч.Р.</i> ФЕЪЛҲОИ ДЕСТРУКТИВӢ – ИНЪИКОСКУНАНДАИ РАЗМУ НАБАРД ДАР “ШОҲНОМА” - И ФИРДАВСӢ.....	77
<i>Наимзода Қ.Қ.</i> МАВЗУИ ИШҚ ДАР ШЕЪРИ ШАВКАТИ БУХОРОӢ.....	81

<i>Насиллобеков Ш.К.</i> СТРУКТУРНО - СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕДЛОГОВ И ПОСЛЕЛОГОВ В АНГЛИЙСКОМ И ШУГНАНСКОМ ЯЗЫКАХ.....	86
<i>Офаридов Н., Файрузшоева Г.</i> КОРБУРД ВА ВАЗИФАҲОИ УСЛУБИИ НОМВОЖАҲОИ ҶУҒРОФӢ ДАР АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА.....	93
<i>Раҳмонзода Н.</i> ТАӢЛИМИ ХУСУСИЯТ ВА ВАЗИФАҲОИ ВОӢИДӢОИ ФРАЗЕОЛОГӢ.....	106
<i>Собирова А.И.</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В СЛОВАРЯХ АНГЛИЙСКОГО И ФРАНЦУЗСКОГО ЯЗЫКОВ НА ПРИМЕРЕ СЛОВАРЕЙ «MERRIAM-WEBSTER» И «PETIT ROBERT».....	111
<i>Фарҳодова С.А.</i> МАВӢЕИ ВОЖАӢО ВА ИСТИЛОӢОТИ МАРБУТ БА ӢАЙВОНОТИ ХУРД ДАР ЗАБОНИ ТОӢИКӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ ГӢЙИШИ ТОӢИКОНИ ГОРОН).....	117
<i>ХудоӢрбекзода Х.К.</i> АШӢОРИ МИРСАИД МИРШАКАР ВА ТАВӢАМИИ ОН БО ФОЛКЛОР.....	124
<i>Хусейнова Г.А.</i> ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛИСЕМИИ И ОМОНИМИИ В ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЯХ АНГЛИЙСКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ.....	131
<i>Шералиев Ш.</i> САӢРИ ТАӢРИХИИ ПАСВАНДИ -СӢ(К) ДАР ЗАБОНӢОИ ЭРОНИИ ШАРӢӢ ВА НАӢШИ ОН ДАР КАЛИМАСОЗИИ ИСМУ СИФАТ ДАР ГӢЙИШИ ӢАНУБИ ШАРӢИИ ЗАБОНИ ТОӢИКӢ.....	139
<i>Шофақирзода Р.М., Сабадвалтова Ӣ.А.</i> ТАСВИРИ БАӢZE ЛАӢЗАӢОИ ФАРӢУНАНДАИ ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙӢО”-И ӢУНАЙДУЛЛОӢИ ӢОЗИӢ БО АСАРИ ӢАМНОМИ АБДУРАӢМОНИ ӢОМИ.....	144
<i>Шукуров Г.Х.</i> ТАӢЛИЛИ ВАЗИФАҲОИ ОДОБИ МУӢОВАРАТИ ТОӢИКӢ.....	149

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ- ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Аноятшоева F.A.</i> TOURISM AND RECREATION IN RURAL AREAS OF GBAO: WAYS OF DEVELOPMENT.....	158
<i>Бекова М.М.</i> ТРАНСФОРМАЦИЯ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЦИФРОВОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ: ЭТАПЫ И СТРАТЕГИИ.....	163
<i>Гадоев Ш.Д., Ӣабаров Р.С.</i> ОБАНБОРӢОИ МИНТАӢАИ КӢЛОБ - ЗАМИНАИ РУӢДИ САӢӢӢИ ДЕӢОТ (ДАР МИСОЛИ НОӢИЯИ МУӢМИНОБОД).....	174
<i>МамадаӢзова А.А., ИмомӢрбекова Г.А.</i> ЛИДЕРСТВО И КОРПОРАТИВНЫЕ ЦЕННОСТИ: ПРАКТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ В УСЛОВИЯХ ТАДЖИКИСТАНА.....	183
<i>Пайшанбиева С. М., Искандаршоева З.К.</i> САРМОЯИ ИНСОНӢ ӢАМӢУН ОМИЛИ РУӢДИ БОЗОРИ МЕӢНАТ ДАР ШАРОИТИ БЕКОРӢ.....	188
<i>Холдоров М.Х., Раҳматзода Ӣ.Б.</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	192

**ҚОИДАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОНИ МАЧАЛЛАИ НАЗАРИЯВӢ ВА ИЛМИЮ ИСТЕХСОЛИИ
«ПАЕМИ ДОНИШГОҲИ ХОРУҒ» (БАХШИ ИЛМӢИ ГУМАНИТАРӢ)**

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмии маҷалла мувофиқат наояд.

Талаботи нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

-матни мақола бояд дар формати Microsoft Word омода ва бо ҳуруфи Times New Roman таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 12, хошияҳо 2,0 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,15 мм бошад.

-формулаҳо, аломатҳо ва нишонаҳои ҳарфҳои бузургҳои формулаи Microsoft Equation ва ё Math Type (ҳуруфи 12) ҳуруфчинӣ карда шаванд. Танҳо он формулаҳо, ки ба он истинод оварда шудаанд, рақамгузорӣ карда мешаванд.

-накшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд ва инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд. Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 8 то 10 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

1. Индекси ТДУ барои мақола;
2. Номи мақола;
3. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Раҳимов С.Х.);
4. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он) қору ғабӯлият менамояд;
5. Матни асосии мақола;
6. Рӯйхати адабиёти истифодашуда (на бештар аз 10 номгӯӣ);
7. Номи мақола, аннотатсия ва калимаҳои калидӣ (бо се забон: забони тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
8. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 6-7 сатр ва калимаҳои калидӣ аз 8 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд.
9. Маълумот дар бораи муаллифони бо се забон (пурра ном, насаб ва номи падар пурра, ҷойи қор, вазифа, унвони илмӣ,

суруғаи ҷойи қор, почтаи электронӣ, телефон).

Ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси ҷаҳорқунча нишон дода шаванд. Намуна [4, с.15], яъне адабиёти №4, саҳифаи 15.

**ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО ЖУРНАЛА
«ВЕСТНИК ХОРОГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА» (СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК)**

Научные статьи, представленные для публикации в журнале, должны соответствовать следующим требованиям: а) научная статья должна быть подготовлена в соответствии с требованиями, установленными журналом; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) тема статьи должна соответствовать одному из научных направлений журнала.

Требования к оформлению научных статей:

-текст статьи должен быть подготовлен в формате Microsoft Word и шрифтом Times New Roman, кегль 12, поля 2,0 см со всех сторон, интервал 1,15 мм.

-формулы, символы и буквенные обозначения величин должны быть набраны в редакторе формул Microsoft Equation или Math Type (шрифт 12). Нумеруются лишь те формулы, на которые имеются ссылки.

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать, а также, они должны иметь название.

-объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 8 до 10 страниц в формате А4. Статья должна иметь следующую структуру:

1. Индекс УДК на статью можно получить в любой научной библиотеке;
2. Название статьи;
3. Фамилия и инициалы автора (пример: Раҳимов С.Х.);
4. Название организации;
5. Основной текст статьи;
6. Список использованной литературы (не более 10 наименований);
7. Название статьи, аннотация и ключевые слова (на таджикском, на русском и английском языках);
8. Аннотация оформляется в объеме не менее 6-7 строк, ключевые слова от 8 до 10 слов или словосочетаний;
9. Информация об авторе на трех языках (полные ФИО, должность, ученая степень, место работы, адрес места работы, электронная почта, телефон).

При цитировании конкретного материала, ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.15], т.е., литература №4, страница 15.

**RULES FOR THE AUTHORS
THEORETIC AND SCIENTIFIC PRACTICAL MAGAZINE «BULLETIN OF THE KHOROG UNIVERSITY» (HUMANITIES
SERIES)**

Scientific articles submitted for publication in correspond must the following requirements: a) the scientific article must be prepared in accordance with the requirements established by the journal; b) the article must be the result of scientific research; c) the topic of the article must correspond to one of the scientific directions of the journal.

Requirements of typography of the scientific articles:

-the text of the article should be prepared in Microsoft Word format and Times New Roman font, size - 12, fields - 2.0 cm from all sides, interval - 1.15.

-formulas, symbols and letter designations of quantities must be typed in the formula editor Microsoft Equation or Math Type (font 12). Only those formulas to which there are references are numbered.

-tables, diagrams, diagrams and figures must be grouped and numbered, and also, they must have a name.

-the volume of the article (including annotation and bibliography) should be in the range of 8 to 10 pages of A4 format. The article should have the following structure:

1. UDC index per article;
2. Title of the article;
3. Surname and initials of the author (example: Rahimov S.H.);
4. The name of the organization in which the author (s) of the article works, the postal address of the organization, city, country;
5. The main text of the article;
6. List of used literature (no less than 6 and no more than 7 titles of scientific literature).
7. Title of the article, annotation and keywords (in Tajik, English, and Russian).
8. Annotation is drawn up in the amount of at least 6-7 lines, keywords from 8 to 10 words or phrases;
9. Information about the author in three languages (full name, position, academic degree, place of work, address of the place of work, E-mail, telephone) When citing specific material, links are indicated in square paranthesis. Example: [4, p.15], and etc., literature No.4, page 15.

Ба чоп 23.06.2025 супорида шуд.
Андозаи 60x84 1/8. Чопи офсетӣ.
Ҷузъи чопӣ **25,5**. Теъдод 100 нусха.
Дар матбааи “ДДХ” чоп шудааст.